

R. Sirge

HÄBI SÜDAMES

R. SIRGE

HÄBI SÜDAMES

Peakangelane Hugo Ohjak alustab elu optimistlikult, püüdleb tõe ja õigluse poole, kuid juba noorukina saab ta tunda sotsiaalset õiglusetust. Kooli juhtkonnana külma hoolimatuse ning alalise rahapuuduse kiuste õnnestub tal siiski saada keskharidus. Ent edasipääsuvõimaluste perspektiivitus ja ebavõrdsuse tajumine löövad ta äärmiselt tundelisse hinge parandamatu haava. Hugo Ohjak kõnnib küll puhuti kommunistliku teadlikkuse piirimal, kuid ideelises udus jalgealust leidmata muutub ta sihitult rabelevaks lõhestatud hingega inimeks, kes vaatamata oma õilsatele kavatsustele jääb kõhklevaks, saamatuks ning suhetes naistega isegi alatuks, kogudes südamesse häbi, mille ta Hispaania kodusõjas oma elu hinnaga otsekui lunastab.

RUDOLF SIRGE

HÄBI SÜDAMES

Rudolf Sirge

HÄBI SÜDAMES

Romaan

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS * 1959
TALLINN

Kaas ja illustratsioonid

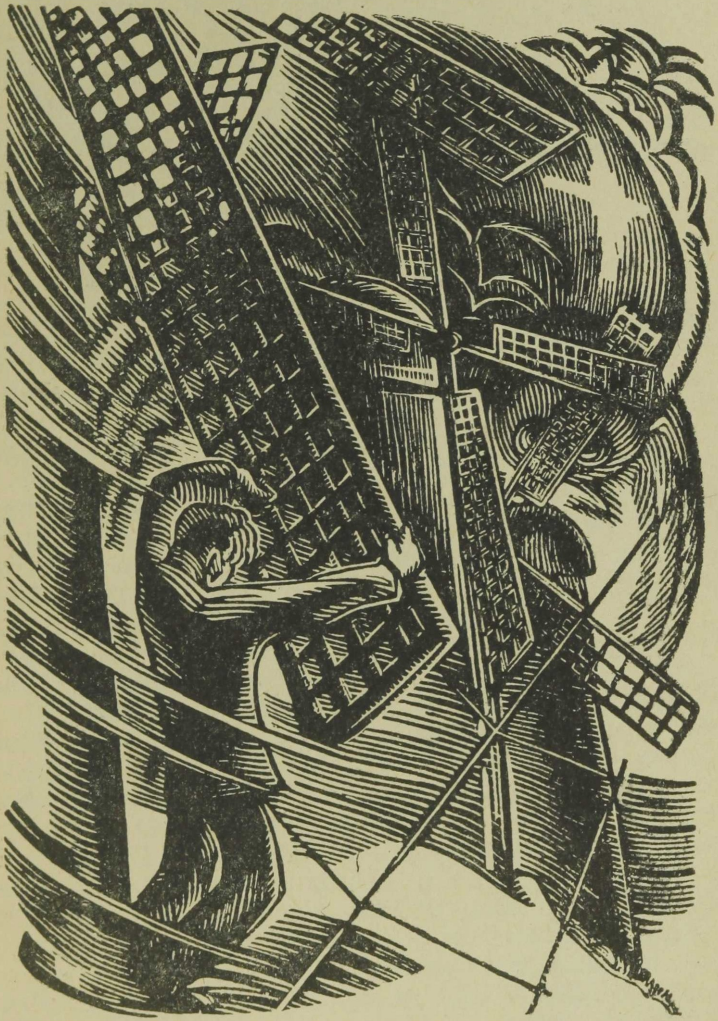
E. JÄRV

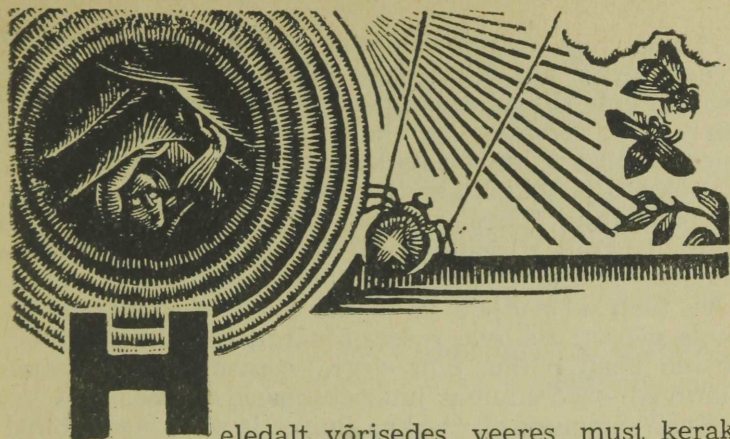
Ümbrispaber H. MITT

2

Tartu Riikliku Ollkoeli
Raamatukogu

44359

leledalt võriseses veeres must kerake mööda päikeselist aknaruutu ülalt alla. Talle järgnes teine tooni võrra madalamalt võriseses. Hetkeks täitis nende rahutu põrin kogu hommikvaikse ning eesriietega hämardatud toa.

Klaas oli päikesest tuline, toa poolt varjatud. Kärbsed vallatlesid, haarates vastamisi teineteist jalahaakide ja tiivavõrkudega, vangutades jämedaid päid ja painutades kehi. Viimaks heitsid nad kesk hergavat päikest ühte ja jäid raamiservale tammuma nagu üksainus suur rahutult võristav mumm.

Nad olid noored ning nad avasid seal päikeselöösas oma elutraagika raamatu.

Nurgast aga varitses vana emaämblik. Niipea kui kärbsesaar peatuma jäi, tõttas ta pikkade jalgade võdisesed jooksusammul üle klaasi ja tõmbas oma esimese vetruva püünisniidi. Ta oli kärmas ning tal oli nälg...

Samal hetkel ärkas kohutuses toa elanik Irma Varep. Ta hingas sügavalt, tõstis vahaka käsivarre pea alla ja jäi kuulutama, silmad pilukil, pikad tumedad ripsmed vastamisi nagu ämbliku jalad. Kõrvus kilises tal imelik kõrge toon, huugas otse, justkui oleks keegi järsu tõmbega vintkeelel lõpetanud kriiskava muusikapala. See heli oli nii painav, et näis tulevat nagu kuskilt sügavalt tüdrukust enesest, ta peast, rinnast või keskkehast. See oli läbilõikav ja näriv ühtlasi, kummaline heli, mis täitis ärkamisehetkel kogu ta olemuse võõra rahutusega.

Hämar tuba uppus vaikusse — kõrge painav heli temas eneses aga kilas nagu kõmavas viiulikastis. Ta raputas oma ruugelokilist pead ja uuristas sõrmeotsaga kõrvaauke. Kummaline heli, justkui algava päeva mingi põhitoon, huugas katkemata edasi, huugas veidra, kustumatu järjekindluse ja vihaga . . .

«Tulekahju! Häire!» sähvas läbi aju. Ta heitis viltvaiba hoogsalt kõrvale ja sööstis püsti. Kollased sääremarjad riivasid korraks külma reformpõhja serva, käed toetusid padjale ja — siis oligi ta jalul, seistes poole sääreni ulatuvas roosas öösärgis kesk kitsast tuba, põlved pisut nõtku, piht sirge, rinnakumerused etteulatuvad, käed silumas juuksetukkasid üle pea.

Kahe sammuga oli ta akna juures ja eemaldas robinal paksu eesriide. Tuba paiskus täis keskhommikust rõõmsat valgust ja kirkast päikesepaistet. Öhu liikumisest häiritud ämblik tõmbus häbelikult kõrvale, kärbsepaar hakkas rabelema ja taas virisema.

«Vaata kus,» mõtles unest ärganud naine omaette, rebides samas puruks ämbliku töö, kui sirutas käe ja tõukas ühe aknapoole pärani aeda.

Tuppa paiskus laine varast värskust: jasmiinid õit- sesid ja värsked muld lehkas. Üksikud kärbsed pirisesid maja päikesest soojal laudseinal. Sügav vaikus valitses hommikus — aga naise kõrvus kriiskas endise järele- jätmatusega kõrge, metsikult purev heli.

See oli imelik. Ta võis kuulda kogu oma kuulmis- meelega, otse nagu kombata vaikust enese ümber, kuid ta ei saanud lahti tollest üksikust helist; kaugus, sügavus ja ligilähedus — kõik olid seda täis, kuigi ta samal ajal teadis, et kärbsepirin oli seks ainsaks heliks, mis tõeliselt tuli ümbrusmaailmast. Muud siin ju ei olnudki helisemas, kriiskamas või huugamas, siin kesk suurt ja lopsakalt lehis aeda, vaiksel agulitänaval.

Irma nõjatus kergelt aknapiida najale. Ta silm jälgis ühteliitunud kärbsepaari, teine kiikas korraks umbusk- likult aeda. Samal ajal ta püüdis kärbsed õrnalt pihu- pesale ja laskis nad kukkuda pikka orasheina, mis kasvas otse akna all.

«Minge, narrikesed, minge . . .»

Miski väristas teda. Ta silm jälgis ahnelt putukate

saamatuid tiivalööke ja hulga jalgade sihitut siblimist. Isegi rohtu tahtis ta neile järele vaadata, kuid ei näinud. Tõmbus taas toasügavusse ja ohkas kergelt, võdis-tades õlgu.

Tagasi astudes ja voodile pilku heites meenus talle üks ammune pilt teisest olukorrast. Ta haaras vaiba ja kattis ruttu sellega aseme, nagu püüdes midagi enese eest varjata või enesest eemale tõrjuda. Tehes aga parajasti seda, tabas teda kui elektrilöök mälestuskatke vastnähtud unenäost.

Unenäost? Kas mitte tole painajalikkus polnudki see, mis põhjustas võõrastamapaneva vingumise ta kõrvus, mille peale ta ärkas?

Teda piinas juba mõnda aega jälle rumal ja lapsik unenägude seeria. Keha lebades asemel ja puhates ei läbenud puhata vaim. See eksles rahutult ringi, otsis ja vintskles: mõte lõi kujutlusi, mis segunesid väsinud ajus mälestuskatketega ja kunagiste vanade kohkumus-tega säärasteks unenägudeks, et ta korduvalt oli sunnitud ägades ning karjatades püsti hüppama.

Nii see oli. Irma teadis seda, kartis ja häbenes end, oma lapsikust. Ent tänahommikune unenägu — mida üksikasjalikumalt ta püüdis ulma meenutada, seda sega-semaks see läks.

... Lõpmata lagendik — pime ja tuisune. Väike saan krudiseval lumel. Irma kasukteki serva all. Järsku vosvorsed tulukesed kahel pool teel... Hundid... Kisa... Lasud... Kihutamine...

See oli mälestus lapsepõlvest, põgenemisest läbi tal-vise Põhja-Venemaa, lapseliku hirmu tagasipöördumine unenäos.

Kuid sellele oli järgnenud ekslemine läbi suure, võõra ja vaenuliku metsa. Esiteks nagu kellegi seltsis, hiljem üksi, ihuüksi kesk põlist hirmutavat metsa, kesk soist ja väänkasvulist tihnikut. Ning korruga hakkasid puud mürinal murduma. Praksudes järgnes sile mänd männile, habetunud kuusk kuuse otsa, võõrapärased lehtpuud surid oiates ja kilgates raskemate naabrite all. Kõikjal ta ümber ragises, praksus, murdus ja langes kokku määratu metsamüür, ähvardades iga hetk teda matta. Ja selle seest luurasid vosvorselt hõõguvad

tulukesed. Ta ei suutnud sammugi paigast liikuda. Tundis end nii masendavalt mahajäetuna ja üksikuna, et oleks tahtnud südamest karjuda. Hää! aga suri kurku. Mingi pööraselt vihane vilin ja vuhin täitis õhku, mis oli raske ja lämmatavalt umbne, nii umbne, et ta ahastushüüe suri sellesse nagu villa. Ta krahmas metsikus hirmus puuokstest kinni, vedades end tüvelt tüvele ja kännult teisele, ta rebis end ja veristas, tundis valu kätes ja jalus, mis püüdsid leida tuge, tabasid aga — ikka vaid puujuuri ja oksi, mitte seda, keda ta oleks tahtnud julgustuseks või andestuseks enese vastu haarata. Tühjus, metsik ragin, vilin ja vuhin...

Selles mahajäetuse sööstus ta oli ärganudki ja rutanud avama akent, et pääseda painajalikkusest. Ta hingas sügavalt, katsus oma käsivarsi ja sääri, mis alles minut tagasi olid unes olnud verised, täis kriime ja haavu, valutanud. Need olid sama terved, alabastrilised ja siledad nagu ikka. Ning tal oli neist hea meel. Ta rahunes pikkamisi, seades end unenäomeeleoludest üle tööpäeva argi-meeleoludele.

Maja ja ümbrus tukkus vaikuses, nagu tavaliselt sellistel hommikutundidel. Mingit võorast häälightsust ei seletanud kõrv peale selle kummalise alatooniga, mis oli jäänud temasse kaikuma unenäost, jätkudes nüüd juba mõistatuslikuks muutuval kombel veel ilmsi.

Irma teadis mõndagi unenägede psühholoogiast. End rahulikult sundides ja tahtega vaigistades heitis ta hallikirjalise hommikumantli öösärgile, sõlmis selle paelad puusale kokku, pistis jalad pruunist nahast tuhvlitesse, vedas veel korraks pihuga üle sagrais juuksetuka ja koputas siis tasahiljukesel uksele vasakus seinas.

«Jah, lapsuke,» vastas teiselt poolt viivitamatult raue naisehää!; ühtlasi oli kuulda, kuidas kaks pikka metallvarrast kokku kõlksatasid.

Irma tõmbas ookrivärvi ukse lahti.

«Tere hommikust, ema Katrin,» kõlas ta hapravõitu, rabe hää!l. Vasak jalg jäi peatuma lävepakule, õlg toetus vastu piita. Tuba, millesse ta vaatas, oli avar ja valge, pliit ühes nurgas, laud akna all ja selle kõrval mitmesuguseid lillepotte ning seemikukaste

päikesepaistel. Vananimene noogutas tervituseks vastu, kududes rahulikult edasi oma järjekordset kampsunit.

«Üksi olete, ema Katrin?» päris tütarlaps toas pisut umbusklikult ringi vaadates, hää l hooga tulev ja nagu katkemisel.

«Ikka üksi, tütrekene,» tõstis hallipäine aednikunaine silmad töölt. «Vanamees rediste-porganditega turul. Kallim aeg praegu, läks nüüdsama... Lilled kah saamas, kuuleb-näeb hindugi...» õõtsutas vana naine oma kõhetut ülakeha.

«Kas ta alles läks või?» küsiti uuesti pinevalt.

Nüüd katkestas ema Katrin hetkeks töö. Tüdruku hää l oli nii läbematu ja kärsik, et tegi rahulikumagi kärsituks. Ta asetas soonelised käed koos kudumiga lauale, kergitas prille ninal ja otse silma vaadates noorele kitsa näoga, kõrge voolja lauba ja väljatõstetud põsenukkidega üürnikule, ütles:

«Mis sinul siis, midagi pahandust hommikul vara või...?»

Irma naeratas suunurkadega, nukralt, nagu oli see tema viis.

«E-ei. Tahtsin ainult küsida, kas isa Joosep mängis täna hommikul viulit, jah, kas ta mängis ehk?»

Vananimene raputas arusaamatuses pead. Ta sametised silmad, kust seni hõõgus vaid lõpmata heatahtlikust ja rahu, muutusid erksaks ning uurivaks.

«Kui sina, laps, magad, ei võta vanamees kunagi pilli kätte,» ütles ta peaaegu pühaliku kindlusega. Surus huuled kokku ja ootas, murekorts kulmude vahel. Irma Varep, see noor ja armas tüdruk postkontorist, elas neil juba üle kahe aasta. Ema Katrin tundis tema tujukust ja halbade närvide põhjusi ega tahtnud seepärast pike-malt pärida. Ta haaras uuesti töö pihku.

Irma seisis kõheldes ukse l. Viimaks ütles ta maha-käinult, katkendlikult:

«Ema Katrin, kas ma võin... teilt kruusiga pesu-vett võtta?»

«Seal terve ämber, mis sa küsid, laps,» rahunes ema Katrin, teeseldes end süvenevat töösse, silmad varrastel.

Tüdruk tõi kannu, astus tuhvli laldade liipsudes üle põranda ja ammutas kopsikuga vett. Mõõtnud paraja

jao, hõljutas ta end tagasi oma toa poole ilmse kavatsusega minna pesema. Uksel, enne kui see sulgus, peatus ta aga veel korraks, pilgud ebalevalt vanainimesel, ja küsis:

«Ei tea, mis asi see täna nii vingub, tuul õige või?»

Emma Katrinil langesid taas vardad rüppe. Ta silmad ümardusid üllatusest.

«Vingub? Väljas täitsa vaikne ilm,» heitis ta pilgu aeda, aga vilamisi ka tüdruku näole, kus seletas ikka kindlamalt enesest äraolekut ja erutust.

«Ah ei vingugi,» vastas see. «Siis vist niisama minu kõrvus,» tõmbas ukse kinni ja kadus. Vanainimene kõigutas segaduses pead.

«Siiski,» tuhis Irma ajus teadvus. Ei midagi sellist tavalist, millega võib seletada mõnikord unenägude tekkimist. Ei tuult ega viiulimängu. Täitsa kindel: imelik heli kumises tas eneses. See oli mingi ülekanne teadvusest, alateadvuse hää, tolle vihase muusika jätk argielus, mille rüppe oli ta viinud võigas unenägu. Ja see vingus, huugas lakkamatult, kord vaibudes, kord hoogu võttes.

Ta kallas vee kaussi, viskas õlgadelt mantli ja ült roosa trikoosärgi. Pistis käed küünarpeadeni vette ning tundis, kuidas jahe viirg jooksis kogu kehast läbi. See oli nii karge ja värskendav, et tal otse kahju hakkas käsi veest välja võtta. Närvide kosutuse otstarbel püüdis ta end harjutada üleni kümblema. Ettevaatlikult tõstis ta pihuga vett õlgadele, rindadele ja puusadele, hõõrudes ühtlasi rätikuga kogu jõust ihu, et vältida külmetamist. See kõik oli nii mõnus ja erutav, et hetkeks tuhmus võõras heligi. Aga niipea kui ta haaras mantli seinalt, et sellega end soojendada ja nautida mõnusat igahommikust värskendust oma toa üksinduses, oli ka segav heli tagasi. Kuskil otse silmakoobaste ja kõrvakuulmete vahel, sügaval pealuus tuikas ja vingus imelikult.

Tihti hommikuti olid ta kõrvus tumeda kajana kumisenud eelmisel öhtul või päeval kuulnud meloodiad. Tal oli musikaalse inimese omadus meloodiaid talletada alateadvuses, mis ärkasid siis varahommikuti tõustes nagu koos tema enese ärkamise ja teadvusele tõusmi-

sega, võttes teinekord nii kindla rütmi ja kuju, et ta võis neid viimse peensuseni järele ümiseda või laulda. Ent tänane kiusav monotoonne heli oli midagi muud. See oli nagu häiresireeni kaja, mis tegi rahutuks oma vahetpidamatusega ja otseku hoiatas millegi võimaliku eest. See oli enam pahaendeline aimus mingist helist kui heli ise.

Nööpinud kinni rinnahoidja ja visanud särgi üle pea selga, jäi ta peegli ees peatudes mõtlema sellele, mis võiks teda tema üksiolemises jälle ähvardada. Kurjad aimused ei andnud rahu. Ta oli põhiloomult ebausklik, pidades hoolega silmas igasuguseid ennatlikke nähteid ja märkides mällu aimlemisi.

Korraldanud kohevad juuksed kõrva taha ja tõmmanud õhukese suvekleidi selga, toetus ta toolile ja haaras kirjapressi tagant peidikust väikesekaustalise kaardipaki. Lugematuil hommikul enne seda oli ta talitanud samuti, lugematuid kordi küsinud kaartidelt nõu algava päeva kohta.

«Ainult kolm,» mõtles ta. «Kaks punast — hea päev, kaks musta — ettevaatust, Irma . . .»

Ta käed segasid kiiruga kaardipakki, silm jälgis samal ajal kella. See väike nelinurkne ärataja näitas kümme minutit üle kaheksa, ning Irmale meenus korraga, et tal täna ei tarvitse rutata — töövahetus algab alles õhtupoolikul kell kolm. Ta sirutas end ja ringutas, mõeldes samal ajal, et vaja oleks poest piima tuua või koguni õhtuks midagi valmis keeta.

«Kell kaheksa, kolm kaarti . . .» paiskusid mõttekatked üksteisest läbi. «Vaja piima . . .» aga siis tuli järsku midagi säärast, mis surus kõik teised kõrvale, summutades hetkeks isegi salapärase kiusava kinnisheli: eile-õhtune joomapidu restoranis. Ta oli peale pikki kemplemisi töötanud teha enesest, kui tahab, kas või vanapoisist kaupmehe naise. Ja juba jaanipäevaks! Ta oli pruut, veoäripidaja ja viljakaupmehe Mihkel Külvi naise kandidaat peaaegu, kuigi . . . ainult lõõpimisi. Sest joodud veini ja lõbusalt kiusava jutu ajal oli ta ise jonnakalt väitnud, et võib kõik, käitub nagu mees sääraseis asjus — ainult naljatamisi. Milline vilets nali see oli, ehmus ta nüüd mõttest.

«Loomulik, et minnakse mehele,» resoneeris ta eneses. «Täitsa loomulik, et ka mina endale mehe leian — kui t e m a ära jääb...» Tema, selle taga seisis juba aastaid kogu Irma elu. Irma oli sukeldunud nii sügavale, et ei osanud leida sealt enam väljapääsu. Kiindumus üteldakse olevat kahepoolne, naeratas Irma kurvalt, aga ta tundis ja teadis, et tema võis armastada ka ühepoolset, üksi ning omaette, põleda kustumatult nagu igavene lamp — kuigi teine oli pööranud talle selja. Ta ootas ja lootis. Mida — ei teadnud isegi. Ainult ei suutnud nagu uskuda, et võidakse niimoodi minna ja jätta. Ta tundis, arvas end tundvat hästi ka Hugo Ohjakut. See polnud kellegi teo- või äriinimese hingega arvestaja, kes talitab aina aru ja mõistuse järgi. Ta ju rääkis sellest, tõsi küll, aga ikka ja alati olid ta teod seisnud vastuolus arukuse või kainusega. Seepärast uskus Irma ka nüüd veel, et küllap too pöördub tagasi. On kuskil tööl, reisil või kes teab — kogub rahagi järsku — ja tuleb nagu härrasmees kohvrite ning kingitustega. Irma kujutles sedamoodi ja toitis oma hinge nende kujutlustega. Ta tahtis, et see nii läheks, tema süda igatses — ning ta hakkas isegi uskuma oma soovunelmasse kui ainuvõimalikku tõsiasja.

Seepärast ei pääsenud mehed üle tema viisakusest-lahkuse traattõkke, sest seal seespool valitses vaikselt juba keegi, kellegi raske ja valutegev mälestus.

Muidugi, Irma ei põlanud väikest flirti ega käitunud inimpõlgurina. Tal oli tutvusi, ta liikus inimeste hulgas, isegi tantsuõhtutel. Tema saledat kuju võis näha aegajalt siin-seal küll kaasametnik Leetma, küll kaupmehe, küll kohaliku arsti ja mitme teise aleviinimese seltsis. Ta oli seltskondlik, ülevasse meeleollu sattudes vägagi, kuid sulges end ikka nagu teokarpi, niipea kui mõni meestuttavaist kippus käituma intiimsemalt, kui tuldi rääkima oma tundmusist. Külville oligi Irma seepärast jaatava naljaga vastanud, et lootis sealtpoolt asja võetavat kainelt, jutujätkuna. Ning lõpuks, kas oli see siis täitsa võimatu — saada kellegi naiseks lihtsalt heast tahtmisest, vastutulelikkusest, vaheldusihast? Kas oli patt sellest rääkida, seda arutada? Irma ei söandanud end süüdistada. Ta oli kaua vastu pidanud. Nüüd

tundis end korraga nii vaesena, et ta kedagi armastada ei suudakski. Aga kas ta sellest pidi tegema elutüdimuse küsimuse, paljude kombel tõstma käe iseenese vastu? Kas ei olnud siis armastuseta üldse enam võimalik maailmas elada — kuigi see elu oli õõnes ja kõle. Irma ohkas südamest. See oli jälle üks noid tema kergemeelseid tempe, heas tujus tehtud tütarlapselikke vallatusi, mis pärast tekitavad südamevalu. Täna hommikul vatrab sellest juba kogu alevik, ja maamehedki Külvi sõbrahoovis uristavad midagi kaupmeheproua-noorikust. Sedavõrd Irma vanapoiss Külvi tundis ja mäletas ka noid lugematuid pilkejutte, mis tema peale oli keerutatud juba ammu enne eilset üleemeelikust. Mihkel Külv oli tubli mees, kindlasti, jõukas ja kiidetud, aga seepärast veel mitte Irma Varepi paratamatu tulevane. Oh ei! Seal puudus ju kõigepealt — armastus. Ja ilma selleta . . . Irma värahtas. Veendus lõplikult, et oli teinud lolluse, liigne kord mässinud end rumalasse olukorda. Kuid just see olukord põhjustas teda veelgi enam nõu küsima kaardipakilt. Ta sirvis ja viskas kaardid laiali: ärtu seitse, poti emand, risti kaheksa . . . pudenesid need nagu kirjud õielehed tüdruku sõrmilt rohelisele lauapaberile.

«Paha, väga paha . . .» sosistas temas miski. Segased kujutlused veel segasemaist asjust tekkisid ja hääbusid. Ta sulges laud ja langetas pea, päikese mängides lokitud juuksetukkades, ning jäi tähelepanelikult kuulatama kiusavat heli eneses, silme ees virvendamas segased kaardikujud, puud, mets, lagendik, mehed, mingid segased jooned, helkivad tähed ja mitmevärvilised laiugud . . .

— — —

Samal ajal jaotati postkontoris hommikuse rongiga saabunud posti. Rinnakas vanemametnik Leetma pildus kirju, trükitöid ja ajalehti hunnikuisse. Aeg-ajalt kadusid neist kaks ootavate kirjakandjate nahktaskutesse, kuna kolmas pandi valmis kastidesse paigutamiseks. See oli mehaaniline ja igav töö, mehe punetavad käed liikusid kui masina vändad, huulte ümisedes üksluiselt

aadresse. Korraga jäi ta pilk peatuma eriformaadis ümbrikule.

«Preili Irma Varep,» hüüatas ta lühidalt üle toa, kus klõpsusid tagumistel laudadel telegraafiaparaadid ja kuuldu telefonikeskjaama ametniku katkendlikke vastuseid üksikutele varahommikustele abonentidele. «Jääb siia,» veendus ametnik adressaadi mittekohalolekus ja viskas kirja kõrvale.

«Ei tea, kui võtaks õige kaasa, teine tuleb alles õhtu-poolikul...» ütles vanem kirjakandja Sarik. «Ma pean nagunii aedniku-Joosepi poole lehe sisse andma.» Samas haaras ta Irmale määratud kirja laualt ja luges posti-templilt:

«Barcelona, Espana! Oh-oh!» häälendas imestades.

«Näita!» ütles nüüd ametnik Leetma, tõmmates kirja vanamehe käest. Piklik hall ümbrik, suur margilatakas sõduri kujutusega, tuhmunud templijalg ja kehv tint. Aga kiri ise oli raske ja paks. Mehes tekkis uudishimu. Ta vaatas piiluvalt ringi, ja ladudes jälle kirju, sõnas:

«Või sealtkandist juba tulevad saadetised...»

«Noh, noor inimene,» ühmas kirjakandja, «tuttavaid...»

«Tuttavaid jah, nagu näha, valitsusvägedes... Ühm, hm...» tegi Leetma.

«Mõni sõitnud vahest sinna,» arutas kirjakandja ümbrikku sõrmitsedes. «Seesugused teravad ja veidrad tähed...»

«Sõitnud!» irvitas ametnik kollaseid hambaid paljastades. «Kes sinna nüüd sõidab. Tüdrukul, vaat et on... seepärast ongi sihuke uih-aih ja tujust ära... Punane kavaler, komissar!» naeris laia lõuaga, nii et õlitatud juuksest salk langes kandilisele laubale.

Nüüd oli tavaline post läbi. Kell seinal näitas kümme minutit üle kaheksa. Kirjakandja tõmbas paunarihma üle õla, Irma Varepi erakorraline kiri näppus, ja tahtis minna.

«Siin ju veel need tähitud,» hõikas ametnik järjekorras uut pakki avades ja vastavaid märkusi tehes.

Mõlemad postiljonid peatusid.

«Mihkel Külv, nr. 1867, Tallinn, Külv, nr. 308, Pärnu, linnavalitsus, ametlik nr. 4592, 4593. notar nr. 58 ja

hm... jälle Barcelona, 18103 — Irma Varep... Hm, veider,» luges ja ümises ta omaette, hall kuuekrae vajunud punetavale kuklale.

Kirjakandjad sirutasid kaelu. Ametnik Leetma käte vahelt paistis paraja raamatukausta suurune pakk, mähitud hoolega tihedasse pruuni paberisse ja ristatud tugeva sidumisnööriga. Hulk kirevaid marke, postitempleid ja punane R-täht, mis nagu tõrjuv-hoiatavalt kargas esile paberilt.

«Eks võtan siis selle ka ligi,» tähendas kirjakandja Sarik pikki vurre liigutades Barcelona-pakikesele.

«Ligi, ligi jah, hea ütelda! Kurat selle sisse teab!» kirus ametnik. «Kui on järsku mõni Lenin või Marx, kihutuskirjandus. Paistab na sedamoodi...» kergitas, keeras ja uuris tähtsaadetist igast küljest.

«Naisterahvale nüüd,» arvas vanem kirjakandja, «muidu mõni juturaamat või mis...»

Ametnik heitis talle terava pilgu ja tegi ülemuslikult tähtsa näo:

«Naised need päris maod ongi... Igas niisuguses tüdrukus võib peituda kurat teab mis... Mina olen asju näinud... Mine sa võta kinni sääraseid maailmast tulnud linde...»

«Ah see juba Venemaal küllalt soolikaid laulutanud, ei see taha punasest kraamist enam teadagi,» leidis teine kirjakandja.

«Tõsi jah, ta ju lapsena seda asja näinud,» ühmas Sarikki ja liigutas millegipärast jälle vurre. Temale meeldis too vaikne, omaette tüdruk, ning ta tahtis valmistada talle varahommikuse üllatuse posti koju viies. «Saadetis mis saadetis, põrgumasin pole... Või see meie asi, mis seal sees... Lapselutt või kaelarätik...»

Ametnik Leetma tundis oma uudishimu puudutatud olevat, istus laua taha, registreeris tähtsaadetised kirjakandjate raamatuisse ja jagas nad välja.

«Või see minu mure ongi,» ulatas Barcelona-pakikese.

«Tõsi neh, tüdrukul päev aega vahtida ja lugeda,» kahmas Sarik saadetised laualt, haaras varnast nokasmütsi ja oligi läinud.

Leetma hakkas jaotama saadetisi kastidesse, ümisesdes jälle aadresse. Aga ta sisimas kääris ikka veel midagi Barcelona-saadetiste vastu, uudishimu ajas end püsti nagu uss, kuid langes siis jälle maoli pikka armukadeduse kanarbikku.

Aksel Leetma pidas end Irma Varepi austajaks ja õigustatud hoolitsejaks, kuigi tüdruk ise sellest vähe- matki kuulda ei tahtnud, tundes enesele võõrastava olevat kaasteenija mitteametliku huvi.

Ta ei hoolinud ju õieti kellegi tähelepanust, ta ei suutnudki hoolida, kuigi tundis seda aeg-ajalt vajavat, nagu laps ema või taim aedniku hoolitsevat kätt. Temas oli miski umbrohtumas. Ja ei olnud kedagi, kes oleks kõrvaldanud selle umbrohu... Mitte kedagi. Seda aimas ametnik Leetmaga, aga teda ei lastud sissepoole tõkkeid vaadata. Ta oli lihtsalt üks neist, kes ihalesid kuiva ja mõttetut ihalust. Teadis seda isegi, aga kuna omas jonnaka iseloomu, ei raatsinud loobuda, vaid varitses, ootas oma silmapilku, nagu kass varblast luurates. Sageli oli ta arvanud aja saabunud olevat selleks, et varitsevast olukorrast üle minna tegutsevale, otsesele lähenemisele. Viimasel tantsuõhtul oli asi eriti näinud kalduvat sinnapoole. Leetma tantsis hästi ja Irma Varep eelistas seepärast tantsida temaga. Ent nüüd need kuuldused kihlusest ja saadetised Barcelonast — need löid täitsa põhja alt Leetma kujutlustel. Ta pildus vihaselt kirju väikestesse kastidesse.

— — —

Irma Varep, too kõhnavõitu, aga painduva kõnnakuga naisametnik ise, samal ajal kui Leetma targutas ta vastsaabunud posti kallal ja tegi järeldusi kuuldusist, tõusis oma väikese kirjutuslaua tagant, pühkis sõrmega silmanurka valgunud niiskuse, puuderdas end ja haaras hommikumantli uuesti õlgadele.

«Poodi või turule?» heitis laia pilgu lillelistele tapetitele seintel.

Ta ei jõudnud otsusele, kas lipata kuhugi välja või küsida pisut toidupoolist ema Katrinilt. Puudus õige isu ja tegutsemislust. Aeg-ajalt keetis ta endale ise, kuid täna nagu rõhus miski. Ta kolistas nõudega, tõstes

need hunnikusse väikesele lauale eesriide taga, jalutas mööda tuba, vaatles paari oma akvarelli, üht lapsepead, mis ta oli mullu joonistanud, ja jäi lõpuks peatuma peegli ette. Ikka ja jälle kumises ta kõrvus imelik heli ning nagu tolle heli nähtava kajana kerkis ta vaimusilme ette pilte unenäost: tihnik, torm, murduvad puud ja kaugele vajuv mees nende keskel. Kõige masendavamalt aga see tühjus ja üksindus, mida ta oli tundnud ja mis rõhus teda veel praegu.

Vaadeldes end peeglist leidis ta, et on halvasti maganud ja kurnatud. Silmade all haigutasid laiad hallid võrad, näonahk oli tuhm ja ilmetu. Ta otsustas priimusel sooja vett teha ja oma nägu pisut aurutada. Säärasena ei võinud ju astuda inimeste hulka!

Parajasti kui ta oli haaramas piiritusepudelit ja väike äratuskell laual näitas 8.40, klopiti Irma Varepi tänava-poolse sissekäigu uksele.

«Esmaspäeva hommikul nii vara,» kihvatas ta pahatujulisena, «mõni võõras,» vilksatas läbi pea, ning kohe tõmbas ta ettenägeliku naisena paar korda kammiga läbi juuste, heites veel kord pilgu peeglisse. Aga koputus kordus, polnud parata — tuli minna avama säärasena, nagu ta oli. Ta keeras raginal luku tagasi ning, sõrmed käepidemel, lükkas ukse praokile.

Trepil seisis vana Sarik, tõstes tervituseks käe mütsi-äärele.

«Midagi minule?» muutus Irma kärsitsevalt uudishimulikuks.

«Midagi õige harukordset, preili,» pistis Sarik talle saadetised pihku. «Olge heaks, kirjutage alla kah...»

Irma andis uksepiidal allkirja, surudes samal ajal saadetist küünarnukiga nii tugevasti vastu roideid, et tundis südant liigahtavat nende all.

«Ja visake siis vanale Joosepile see lehenäru kah üle ukse sisse,» ütles kirjajakandja raamatut võttes. «Preili on veel unine. Vabandust, et tulin nii vara, aga ma mõtlesin, et kauged asjad ja puha, et ehk teeb preilile rõõmu...»

«Täna, täna väga,» vastas Irma ja tõmbas ukse kinni.

äänud üksi hämarasse kotta, tundis ta järsku põlvi nõksatavat, end üleni soojaks ja nõrgaks minevat, justkui oleks ähvardamas kuri südamepööritus.

See käekiri ja saadetiste lähtekoht!

Puudus otsekui julgus edasiastumiseks ja saadud posti lähemaks silmitsemiseks. Midagi uimastavalt rammestavat asus ta liikmeisse ja pähe. Kõrge kiusav kinnisheli hüples ja vingus kuskil kolbakoopas nagu kurtjalt kumisev masinavärk. Surudes pihupesad meeletakadele ja käsivartega saadetise vastu rindu, seisatas ta hetke hingeldades pimedas kojas. Siis aga tormas lävepakule ja uksepiitadele komistades nagu meeled kaotanu tuppä.

«Temalt, temalt, temalt — ometi viimaks jälle kiri temalt...» See oli kõik, mis ta praegu oskas mõtelda või tunda. Kogu ta olemus värises erilises rõõmujoovastuses. Pilk otsis tahtmatult ukse ja laua vahelt seda üksikut jalajälge, mida ta peale poisi viimast külaskäiku kaua oli säilitanud puutumatusena, kuid viimaks jõulupuhastuse ajal lasknud ema Katrinil ometi kõrvaldada. Siis olid ta meeletud sosistanud talle jäädavast lahkuminekust, paratamatust lõpust. Nüüd aga oli jälle kiri temalt käes, ning Irma Varep oleks kõigele mõistlikkusele vaatamata tahtnud näha oma toa põrandal ka seda ammust jälge, kuigi ta veel ei teadnud, mis räägib kiri, milliseid uudiseid sealt kuuleb. Ta oleks tahtnud vana

jälge näha lihtsalt seepärast, et tunda end lähemana Hugole, omada temast õige natukenegi reaalselt ja käegakatsutavat enese juures.

Ta tõmbas laualaeaka lahti ja asetask end ette väikese pruunis raamis rinnapildi. See kujutask ligemale kolmekümneaastast püstaka, avara otsaesise, sügavate tõsiste silmade ja ovaalse näoplaaniga meest. Esimene pilk rääkis mehe tugevast intelligentsist. Lähemal vaatlusel ilmnescid aga silmades rahutu unistaja, lõua- ja suujoontes teatud pehmuse, isegi naiselikkuse elemendid. Mehisuse ainsaks tõendiks jäi tugev sirgejooneline nina ja üldine peahoiak, muide, juuksedki olid tal soetud naiselikult üle pea, suured ja kõrvade kohal kohevil nagu mõnel edvistaval kunstiõpilasel. Ristlips lõua all ja kirju ülikond tugevdasid veelgi muljet isearakust.

Irma võttis pildi kätte, asetask selle kord kaugemale, kord lähemale, kuni leidis viimaks paraja kauguse. Nõnda vidusilmi toda pilti vaadates tundis ta, nagu näeks teda elavana enese ees. Tal oli säärane harjumus armsaid asju, isegi meeldivaid maastikke teinekord vaadelda pilusilmi. Nii paistsid need kodusematena ja oma-sematena. Taoliselt oli ta kunagi lapsena vaadelnud ääretuid lumelagendikke, lõpmatuid rukkivälju ja madalaid võsastikke. Kirju t e m a l t oli ta ammu harjunud lugema pilti enda ees laual hoides. Tegi seda nüüdki pooleldi harjumusest, mõnutundest, mis säärane toiming temas tekitas. Ta oli nimelt väikeselt enesekiusaja, inimene sääraсте liigist, kes kirju ei ava otsekohe nende saabudes, vaid alles viivituse järel, mõnuldcs teadmisest, et midagi niisugust seisab ees, mida iga päev ei juhtu, mis tõstab kõrgemale igapäevasusest.

Ta oli armastanud toda unistava olemisega ja mitmesuguste ametitega tegelevat noormeest kogu oma naiselikust hingest, kogu oma säilinud noorusjõu ja -romantika tagavaradega. Tihti isegi nii meeletult, et oli unustanud pärida eneselt, kas talle pakutakse vastutasuks sama teise poolt. Ning siis, kui ilmnescid esimesed lahkchlid nende korehapras vahekorras, oli ta olnud peaaegu kaotamas iseennast, oma naiselikku enesetunnet, uhkust ja enesest lugupidamist. Oli olnud valmis tor-

mama tema juurde ja kas või põlvili paluma, et teda ei hüljatakse. Alles kui saabusid karmid, toorutsevadki kirjad, millest ta tundis end haavatavat, oli ta tagasi pörkunud, mõtlema jäänud, enesesse tõmbunud ja lõpuks tuimunud, kuid siiski eneses mitte kunagi, ka halvimaltel aegadelgi matta suutnud neid sõnu, mis Hugo kord varemalt oli kirjutanud: «Saabub jälle päike ja tõrjub kõrvale mustad, muret kandvad pilved.»

Neil oli — nagu ikka noortel — olnud küllalt väikesi pahandusi ja arusaamatusi, ütlemisi teineteisele. Miks ei võinud too järjekordne jääda ainult üheks sääraseks omataoliste ahelas? nii arvas Irma Varep. Ja seepärast tundiski end praegu viibivat otsekui mingis õnnejoomuses, säärases veidras tuhinas, et oleks tahtnud joosta, hüpata, vallatleda, kellelegi kaela langeda ja rõõmupisarais kuulutada: näe, siiski ta kirjutab jälle! Kas ma ei aimanud õieti?

Ent Irmal polnud, keda koormata oma õnnetuhinaga. Sõbrannad, koolikaaslased elasid laiali mööda maad, osa pealinnas, osa mujal ametikohtadel — igaüks oma muredega. Ema, ainus perekondlikult lähim inimene, oli jäänud eemale. Irma oli üks, elas iseenesega, oma vähevahelduslikku naisametniku elu, nagu elasid kindlasti paljud teisedki temataolised naised kahekümne viienda eluaasta ümber, kes polnud veel jõudnud mehe ja perekonnani, kes sinna eriti ei ihaldanudki, sellele vaatamata et säärane poissmehepõli neid vahetevahel koormas, tekitades hingelisi depressioone ja meeleolulisi madalseise, mis polnud kerged taluda.

Irma pidas end nendega võrreldes isegi rikkamaks ja õnnelikumaks. Tal olid oma erihuvid värvi, vormi ja muusika vastu ning peaasi, arenenud kujutlustemaailm. Väga paljudel tüdrukutel, nagu ta teadis, polnud sedagi. Ainult amet, töö, köök ja vähesed lõbustused keskpäraste inimeste hulgas. Irmal oli enam — enne armastus, siis kujutlused ja viimaks lootused...

Lootused? Neile verevaile kivikesile ta ehitas nüüdki, neile ja oma soov-unelmaile.

Ta vabises õnnetundest nagu ikka veel piiritult armunu, hoides eemaldunud poisi pilti peopesal, kuigi möödunud õhtuse nalja peale oli vist ise hetkeks tõsi-

seltki mõtlema jäänud uuest abielu- ja perekonnavõimalusest.

Mõtlemas? Aga mis loeb armastava naise juures hetkeline mõistusevälgtatus, kui tundmus igas rakus kõneleb teist keelt?

Õrnutsedes pilkudega kirjaümbriku ja pildi juures, tõreles Irma Varep lapseliku tõsidusega iseeneses:

«Ah sina paha poiss, sina väga paha! Kuidas sa raatsisid mulle niimoodi haiget teha... Sina niisugune,» ütles ta enese ette. Tõukas siis pildi kõrvale ja haaras lõpuks kätte halli ümbriku.

«Sa oled nii kaugel, aga siiski minu juures, minuga,» tahtis nagu veel ütelda, kuid juba olid sihvakad sõrmed käristanud ümbriku otsa lahti ning lauale pudenes pikk, natuke kortsunud ja mitte just esmajärgulise väärtusega poogen kirjutuspaberit, täis imelikku segast, ette-taha kalduvaid kirjatähti, neist koosnevaid sõnu.

Nüüd vajas ta kõige oma olemusega otseti lauale, päriselt neelates neid ridu. Nüüd ei suutnud ta enam end ohjeldada ega parajust pidades kiusata. See oli nagu viimased tõkkes kõrvaldanud, kaua vaos hoitud kirk, mis pahnal temast üle hoovas. Sellele ei saanudki vastu panna. Sellele pidi alistuma ja laskma end kaasa vedada, ükskõik siis, missugusele saatusele, millistele ootamatustele vastu.

Kiri algas pealistisega: «Kauge tütarlaps!» ning oli dateeritud 15. mail. Seda Irma enam tajus kui luges tõelikkuses. Tal polnud aegagi praegu pühendada tähelepanu piasiasjadele, teda huvitas ainsa küsimusena: mis, mis, mis ta ütleb.

Ja ta ütles järgmist:

Andesta, Irma, et ma sind jälle segan. Mul ei oleks õigust seda teha, ma ei tohiks enam mingit tähelepanu sinult loota, tean. Sest olin ise see, kes kiskus enese sinust eemale, tekitades sulle valu ja kannatusi. Sedagi tean. Kuid vahest sa siiski... lubad, lubad meie vana sõpruse (sõpruse! välgtatas Irmas midagi valuliselt ja jälle tajus ta eneses seda kummalist, vinguvat heli)... nimel tülitada sind väikese saadetisega, mis võib jääda väga kergesti viimseks, aga saada ka aluseks meie kahe vahelisele uuele õnnelikule mõistmisele (uuele, õnneli-

kule! kihvatas Irma nii, et ta tundis südant peaaegu seisatavat), kui sa ainult veel oled vaba ja tahad...

Mina olen üksik ja mahajäetud kõigist siinses maailmas. Sina, Irma, teine samasugune inimlaps lagedal elu-liivikul... Ma ei ole kunagi sinu ees tahtnud jääda petiseks või autuks. Ma tunnen, sina oled ainus inimene maailmas, kellele ma võin end usaldada... (Irma ohkas sügavalt.) Sa tead, ma ei ole kunagi suhtunud suure usaldusega inimestesse. Sina oled ainus, kes teab minust nii palju, aga — õnnetuseks! — siiski mitte kõike. Isegi sulle ma ei usaldanud end seal, sinu ligiduses olles avaldada jäägita, täielikult, tervenisti, nagu ma seda võibolla oleksin pidanud tegema, kas või üksi selleks, et sina — ainukese inimesena maailmas — võinuksid mind õieti mõista... .

Praegu, millal ma sulle neid ridu kirjutan, tundub minevik, kogu minu elu nagu üksainus suur unenägu, väga kaugel ja veider meeletus. Segased mälestuspildikesed vuhisevad ajast läbi nagu moonutatud filmikatkendid... Ma ei tea isegi, mis neis omab aluse reaalsuses, mis on ainult kujutluse vili. Seepärast ei oska ma ka midagi kirjutada oma mõtetest või tunnetest. Kõik on segi! Purustatud, lõhki kistud, laiaks tambitud, moonutatud ja haletsemisväärne nagu see tore, kaugel päikeseline maa, mille pinnal ma praegu viibin.

Ma olen sõjas... Ära kohku. Kaks-kolm kilomeetrit meist lääne pool asub vastane, tema hävitavad kahurid, lennukid, miini- ja kuulipildujad ning igasugused muud tapariistad. Meie ei ole veel teda näinud, aga just mõne minuti eest saime käsu hommikuhämaruse saabudes asuda oma pataljoniga eesliini positsioonidele, vahetada välja endised väeosad ja kohe üle minna tiibrünnakule... Ma usun, sa mõistad, sõda ei ole midagi niisama, igapäevast. Siin otsustatakse tulevase ajaloo käigu ja kujunemise üle tina, raua ja verega... võibolla ka minu verega... (paar pisarat langes Irma rüppe). Mul on au olla kaasaotsustajaks... aga — ma olen siiski inimene, Irma!

Oleme kõik ainult inimesed, ka tublimad ideelased meist on seda. Seepärast püüa mind mõista, palun.

Kuuldes rünnakukäsust, tekkis minus mingi laostav masendustunne. Lähen, jään — kaon ja hääbun, igave-seks. Minust ei säili vähematki. Mind nagu poleks olnud ja elanudki. See on nii kurb, nii lõpmata valus teadmine . . . Nii igapäevane, harilik üldiselt võttes, kuid iga üksikolevuse suhtes siiski terve tragöödia: maailma lõpp ja häving, ühes elu, idee, mõtte ja tundega.

Mina ei taha niimoodi kaduda, hääbuda. Ei suuda, Irma! Ma ei ole maailmale midagi suutnud ütelda sellest, mis mina olen tundnud, mõtelnud, tunnetanud; kuidas olen tajunud maailma ja kõike, mis selle sees. Minus aga pulbitseb miski, mis otse sunnib mind seda tegema. Sa võib-olla pole unustanud veel minu julgeid noorus-unelmaid ja kavatsusi . . . aga nad on seni jäänud ikka ainult selleks, mis nad olid — umbseiks ihalusiks. Vähe sellest, et omatakse individuaalset elutunnet ja oma tõe. Selle kuulutamiseks ja kuulmapanemiseks peab omatama ka haruldast jõudu, usku enesesse ja sisendusvõimet. Ma näin olevat neist nii vaene, vaene. Kahtlen ja kõhklen kõiges — sageli isegi omaenese arusaamades ja tunnetustes. Sellest kogu see traagika. Ent olgu, jätkem kõik.

Sina oled ainus, kes mind pisutki tunneb. Ja ma loodan, ainult loodan, et sa siiski kunagi mind täiesti mõistad — nii nagu üldse võimalik on inimesel mõista inimest, millesse, muide, ma suhtun kaunis suurte eelarvamustega. Sest inimene üldiselt jääb ikka üksikuks, teistele veidrikuks oma peensustes. Ainult säärases olukorras nagu meie vahel, meie teatud hinge- ja vaimuomaduste väga suure läheduse tõttu on see vahest kujutletav.

Sina, sina, Irma . . .

Sinu kätte usaldan ma nüüd kogu jäägi oma elust.

Mul ei ole kedagi maailmas, nagu ütlesin. Olen võõrdunud oma harimatust sugulaskonnast ja vanakesest isast, kes veedab oma raugapäevi poolpimedana kuskil saunahurtsikus Valgamaal. Ei mõista mina enam hästi teda, veel vähem mõistab tema mind, minu hinge võnkeid ja südame virvendusi tõeotsimise okasradadel, minu eneseteostamise vaevu ja valusid elu vastuokstuste karmuses.

Jääd ainult sina! (Irma luges, hoolimata pisaraist, mis veeresid üle palete ja langesid ükshaaval ta sülle nagu väikesed herned.)

Saadan sulle tähitult oma päevaraamatu. See on kvintessents minu elust, ühest nurjunud, roobastest väljajooksnud elu algusest, mis tahtis ja pidi täitma kogu maailma, vaevleb aga lõpuks tühise kahurilihana kuskil Kataloonia piiri äärses kaljulõhestikus... Iga hetk võib kustutada mind olevate nimekirjast ja siis on kõigel lõpp... Loe, katsu süveneda minusse ja mõista siis minu üle kohut oma südametunnistuse järgi, Irma! Ole vali kohtunik — õiglane oled sa nagunii, seda ma tean.

Ma ei anna ennast mingi jumala (!) või idee hooleks, nagu paljud mu kaaslastest seda ümberringi teevad. Mina usaldan end sinu pehmeisse inimekätesse, Irma... Kõigega, mis oli, elas ja tuksus minus. See, mis siia jääb peale saadetise äramineku, on ainult vare. Tähtsusetu inimratas suures saatuse masinavärgis... Endist mina ei ole enam. On veel füüsiline inimene Hugo Ohjak, nimi ja mees. Kauaks — ei tea. Seepärast hoolitse hästi selle Hugo eest, kes tuleb sinu juurde oma vaimus ja südametuksetes, oma veres ja tões...

Tema oli, sina oled ja jääd veel...

Sina oled naine ja võid igavesti elada...

Mina ainult juhuslik liivatera, tuule keerutatav tolm.

Ja kui tuul keerutab läänest, kui ta paisutab üles pilvi, siis vaata ja mõtle, et midagi minust võib olla nendes, minust kõikjal ja ei kuskil... minust, kes tahis olla kõik, aga on eimiski...

Igavesti sind mäletav H. Ohjak.

Paber langes Irma käest. Nagu minestuses vajuks ta seljakile toolikorjule, käed lödvalt rippumas alla.

Must, pime, silmitu ahastus vahtis igast praost tütarlapse hääletusse tuppä. Rõhuv ja masendav oma karmuses oli see kiri — nagu ikka tõde. Ei midagi sellest, mida ta oli lootnud, igatsenud, aimlemisi oodanud. Ainult veelgi sügavamad kriimustused, valusamad hõbid sellele, kes oli nagunii otse pakatamas ja lõhkemas valust.

Ainult «igavesti mäletav», «tuule keerutatav tolm» — see oli kõik, mis talle tagasi anti endisest armastusest.

Irma tõusis ning tuikus mööda tuba sihitult siia ja sinna nagu abitu paat karidevahelistel vetel. Voodis, kummuli padjas, leidis ta enese füüsilisele olemisele hetkeks peatuspaiga. Aga sinnagi ei mallanud ta jääda kauaks, rajuilm sisemuses paiskas ta uuesti jalule. Ta silmad jäid järsku kuivaks, pea huugas valuliselt, lõikav heli kiunus kõrvus. Ta tõmbas akna ropsudes, pea-aegu vihaselt kinni, astus laua juurde ja kiskus uuesti laeka pärani.

See oli siis kõik, mis temast talle jäänud: pihutäis kirju, väike päevapilt, paberisse mässitud päevik ristnööri all. Ja see oli terve ühe inimese elu, mehe ja inimese ainuke maine tähistis.

Kui mannetu on siiski inimene, vilksatas korraks läbi tüdruku aju. Ning samuti kui äsja unes oleks ta nüüd ilmsigi tahtnud tormata tema juurde, suruda end tema ligi, rääkida, kuulata, vaikida — ah, ükskõik! Ainult pääseda võikast teadmisest, et teda võib-olla ei olegi enam, et temast on vaid pundar surnud paberit ja hulk virilalt tundeid-mõtteid kajastavaid sõnu paberil, pihutäis tuhka minevikutulukesest.

Irma tundis oma võimetust ning harjudes selle äratundmisega raugetas eneses pikkamisi meeleheittegi selle piirini, et sai jälle asuda silmitsema seda, mis talle jäänud oma suurest kiindumusest. Ta avas ristpaela, lõigates nööri kääridega katki. Kuid pani selle siiski kõrvale nagu vääriseseme, aukartliku ettevaatusega. Paberist leidis ta kaks paksu roheliste kaantega kladet, mõlemad täis segast, peenikest kirja. Ta soris neid ja sirvis, neid päris tavalisi kaustikuid, lootes leida veel mõnda väikest paberilipakakest erisõnumi või soositusega. Ent asjata. Ainus, mis ta leidis, olid vaid mõningad punase pliiaitsiga märgitud laused ja kohad kirjutistes. Muud mitte kui vähimatki isiklikku.

Nii külm, nii jäiselt külm oli see kõik. Ta lehitses ja sirvis justkui midagi võõrast, keelatud, söändamata asuda selle lugemisele. Närviliselt heitis ta nad viimaks kõrvale ja haaras laekast kirjapaki. Neid oli neli-viiskümmend, mitmesugustel paberitel ja eri kaustades.

Irma laskis neid üle sõrmede libiseda, nagu lapsed mängides libistavad liiva. Tema kirjad, tema päevik, tema elu — minu käes. Ning taas täitis teda mingi südamlikkuse hoog. Ta haaras kirja, millel tint oli kohati laiali valgunud, mis oli kortsunud ja hõõrutud. Irma teadis, see oli ta enda silmavesi, mis oli rikkunud selle paberi. Ta oli kandnud kirja kaua enesega, lugenud ja sõidelnud, mitu vastust saatnud, kuid ikka jäänud ise vastuseta. Nüüd siis oli see saabunud, ning nii valus kui talle ka polnud alati tolle pisardatud kirja taaslugemine, tahtis ta seda ometi kord jälle teha, et meenutada viimastki pisiasja ühenduses Hugo eemaldumisega.

Ta veeris valutavi silmi laialt lehelt:

«Tütarlapsele taga mägede, metsade, tuulte.

Kaua olen edasi lükanud seda tundi, kaua kõhelnud ja kahevahel olnud. On juba enam kui piinlik see minu vaikimine, alatu eemalehoidumine. Ja mitte ainult sinu ees, Irma, palju enam enese kui mehe ees, kes pole võimaline olnud otsustamiseks, pole suutnud leida mingit väarikat lahendust.

Säärane olles osutuks võib-olla õigemaks — üldse praegust kirja mitte läkitada; vaikida ainult, kaduda teadmatusse, jäädavalt. Ent seda ma siiski ei suuda; mina, lahkuja, äramineja, loobuja, kes kunagi südamest loobuda ei jõua, kellele see minek ehk on sama valu-tegev kui sinule jäämine.

Kui sina neid ridu loed, olen mina juba teistes tuultes, teiste mägede ja maade taga — kaugel. Miks — püüan siinsamas selgitada.

Tookord Tartus käies selgus mulle mõndagi ootamatut oma minevikust. Mõndagi, mida ei suuda andeks paluda. Sattusin jälle samasugusesse lohutamatusse meeolellu, nagu olin kord varem põgenemise eel. Tundsin ja tunnen, et iga sammuga, mis teen sinu suunas, seon aiva enam sind enesega, kisun sind enese poole ja võtan enesele kohustusi, mille lunastamiseks puuduvad väljavaated nii olevikus kui tulevikuski. Kas ei ole siis minust rumal neid enesele võtta, minust, kes ma õieti olen hingeliselt allakäinud, võimetu ja praktilises elus millekski kõlbmatu, keda ähvardab iga hetk füüsiline nälg ja vaimne pankrot. Kas poleks lõppeks

humaansem ja mõistlikum pankrot eneses ning enesega, kaasa kiskumata teisi — praegusel juhul sind?!

Sa ehk juba taipad, millest ma räägin. Meie vahekorra jätkamisel oleks loomulikuks tulemuseks ühisvõi abielu, nagu seda nimetatakse. Ent kus on meil selleks võimalused ja väljavaated? Ei mingisuguseid. Sa tead, kõigepealt ei salli seda sinu ema. Ja tal on õigus omast kohast, sest eks ela ju mina nagu taevaalune linnuke päevast päeva ja ettemõtlematult. Meie ei oma kumbki sääraseks sammuks vajalikke majanduslikke eeldusi. (Irma ühmas vastumeelsusega: kui rumal, meenutades üht oma kirja, kus ta poisi enesetunnet riivata tahtes oli vihjanud — kas siis sinus eneses ei ole midagi, millele sa võiksid ehitada? Ainult külm targutus majanduslikest eeldusist. Küll oled sa vaene . . .)

Ummik. Mõistlik lahendus puudub. Ometi aga taipan ma otse instinktiivselt, et sina ihaled, nagu on see ka täitsa õigustatud ja loomulik, elu mehe kõrval, mehega. Kas peaks mul jätkuma julgust sind selles takistada, mida ma ise ei suuda teostada, kuigi võib-olla tahaksin? Ei usu! Olgu, jätame kõrvale kõik piinad ja kannatused, jätame kõrvale valud ja alandused, kallis, kõik see, mis puutub meisse kummassegi üksikult. Aga minu äratundmine on, et pean sind teatud viisil vabaks jätma, kui ei riski ega taha hävitada su loomulikku õigust elule. Ma ei julgegi enesele võtta säärast vastutust, olen selleks liiga nõrk ja viletsa eneseusaldusega . . .

Oled tihti väitnud end elavat minuga, ainult minule oma üksinduses. See on nii liigutav, kuid omast kohast ka südamessetungivalt kurb tunnistus. Sellepärast et minuga elades, mulle elades sa ei suuda iialgi kohaneda ja sisse elada sesse ümbrusse, kuhu sind saatus on paisanud ja mis lõppude lõpuks — nagu mina mõistlikkudel silmapilkudel tunnen — on ainsaks eeltingimuseks sisemise harmoonia ja tasakaalu saavutamiseks igal inimesel. Nii on kujunenud minust takistav tegur sinu elu arenemises, muud ei midagi. Kas ei ole siis õigem, kui unustad minu, jätad kõrvale, et võiksid taas tunda end inimeste seas viibivana, kindla pinnaga jalge all, ühetaolisena teistega ja osakesena üldisest voogavast elust!

Ära arvesta nii palju minuga, oma tunnetega minu suhtes, sest mina olen inimene õige reaalse elutaju ja mõistusega, ma näen, et minusse kiindunud olles sul pole võimalusi elada õnnelikuna ja rahulolevana enesega, sa kannatad. Aga milleks sulle, tütarlaps, valmistada kannatusi? Oled võrdlemisi elurõõmus — ela siis oma elu rõõmu ja mõnuga! Milleks mina kurvakuju-lise rüütlina sinu teel?

Tahaksin alatiseks jääda sulle parimaks sõbraks, lähimaks inimeseks — kui ainult lubad, — minu sügavaimad ja õilsaimad tunded on sinu päralt. Kuid ma aiman, sulle on parem, kui sa sellega ei arvesta, kui sa lihtsalt lähed minust mööda . . .

Mööda, nagu läbisõidetud jaamast . . .

Ilma kibeduseta, muretsemiseta, enesestmõistetavusega.

Ning ainult mälestustes meenutad mind nagu tulpa kuskilt tee äärest, kauget, uduselt kujutlusse kerki-vat . . .

Mina olen ju tuulte ja tormide inimene. Mind võib paisata rajahoog kes teab kuhu. Ja kui sa nii kindlasti minus ripuksid nagu seni, kas siis minu saatusele ei kujuneks hävitavaks jõuks sinu elule ja saatusele? Kardan. Mul on hirm sinu tuleviku pärast.

Raputa mind parem enesest eemale! Katsu seda teha — kas või kurja tahtega, kas või ajutiseks. Võib-olla muutuvad asjad, teisenevad olukorrad ja ma ise kujunen ümber. Kes seda võib teada? Aga praegu ma ei tohi millegi säärasega arvestada. Sest võib-olla ka — ei tule midagi peale tühjuse, vaikuse.

Ma ei tea muud sulle ütelda. Kaon vist jäädavalt vabariigi pinnalt. Lähen ära — oma elumõtte ja lunastuse jahile. Kuhu — tean. Mis, kuidas, milleks — pole selge! Ainult tean, ma ei saa elada siin niimoodi nagu lahtijuuritud puu, nagu taim võõras mullas. Las peksavad mind saatuse rusikad, las pillutab teadmatus. Ma ei karda, et upuksin eluraskustesse mujal kergemini kui siin. Olen küllalt tugev, vintske ja sitke enese alalhoiduks. Kuid ka ainult enese. Mina ei ole kohane toeks kellelegi teisele. Ei suudaks seepärast ka hästi taluda teadmist, et keegi minu pärast on hädas, tunneb end

seotud olevat minu kehva saatusega. Tahaksin olla nagu hunt metsas, üksi kesk võõraid inimhulki. Olgu see mulle puhastustuleks. Kui kõngen, ärgem haletsegem! Ei kõnge — kristalliseerun. Ning siis olen loodetavasti kõva kui graniit. Karastatud ja võitlusvalmis. Seda aga ongi vaja, alati ja kõikjal.

Saad aru minu tundeist ja mõtteist, ära valmista enesele vaeva. Ei saa — mõista hukka, vannu mind ära. Kõik on sinu teha, võib-olla vääringi seda.

Muud ma praegu ei suuda.

Hing on kui tuulekannel, armastus selle helin. Kannel heliseb veel, — kuulatame kaugusest . . .

Kuulatame ta helina raagevat kaja.

Ela hästi. Palju tervitusi! Hugo.»

Selle alla oli kirjutatud väga peenelt ja õrnalt: «Suudlen», kuid hiljem kahe jämeda joonega silmapaistvalt kustutatud, kustutatud samuti, nagu kustutas see kiri kogu nende vahekorra.

Kirja äärelt oli Irma lugenud aadressi: Helsinki, Sirkuskatu 3, huone 15, ning vastanud otsekohe — liht- ja tähtsaadetisega, korduvalt. Aga kõik ta karjatused olid surnud nagu hüüded õhutühja ruumi, tekitamata väiksematki kajavirvendust. Nagu mäletas, oli ta halanud: Ma ei ole enam taipamatu tütarlaps, nagu olin — ei ole sinust kaugel! Aga sina ütled mulle tänase kirjaga selgemini kui kunagi varem: sa ei taha olla minu lähedal. Ma ei ole sulle mitte midagi. Pole parata — sundida ei saa — armastust ei kerjata . . .

Arvasin sinu eemalehoidumise põhjustatud olevat armumisest kellesegi teisesse naisesse. Ent see vist siiski polnud tösi. On suuremaid põhjusi, sinu seisukohast mõistagi. Tahad jälle ära minna . . .

See on kõige kohutavam. Sind ei jõua vist keegi ega miski hoida — vägivald oleks sinu vastu ülekohus — ah, nagu kõikide inimeste vastu.

Sõprust ei ole olemas, armastus vaid. Mina tean — armastan sind! Sina aga, sina armastad hulki, kõiki inimesi — üht inimest sinul ei ole! Ja praegu — vihkad sa neid kõiki? Seepärast lähedki ära . . .?

Kui hirmus, et sa mind nii suure tahtega ajad enesest eemale! Kuis võid olla õnnelik, et suudad inimesest nii mööduda — nagu «läbisõidetud jaamast»! Mis sünnib aga minuga, kuidas jään elama oma ahastuse ja õudusega . . .

Luba, et räägin nüüd ka natuke tõsisemalt. Kui sa poleks läinud minu juurest — oleksin ma rääkinud ka ühiselust. Abielust — nagu kõik — ma ei kõnelegi. See oleks liiga palju sinult nõuda — tunnen, abielu segaks sind. Jah, Hugo, oled varemgi mõista andnud, et ärgu ma lootku ja ma ei olegi seda teadlikult kunagi lootnud. Sind vähem tundes ja ennast vähem teades — tahtsin olla sulle, sinu kirele kas või ainult mängukanniks . . . Ainult midagi sulle olla, ükskõik kes või mis . . . Nüüd aga olen muutunud, põhjalikult: ei taha ega suudagi olla ainult mängukanniks. Kuigi mehi leiduks külluses, kellele võiksin selleks olla. Ei taha . . . Sulle oleksin tahtnud aga kõik olla. Kui sa mind vähegi tunnend, sa mõistad.

Ja kui ma nüüd viskaksin korraga oma töö, teenistuse, lööksin käega ema arvamustele ning tuleksin sulle järele, sinu juurde elama? Sest pea meeles: töö ja teenistuse väljavaateid võib alati luua.

Sa eeldad aga mulle igasuguseid kannatusi. Hugo, sinu pärast ma kannataksin, paljugi.

Soovitad mul mõnu ja rõõmuga edasi elada? Mis-moodi? Mehele minna ja siis mõnuleda? Aga inimene ei ole ju liimukas, et poolitad tema — elab mõlema poolega sama hästi edasi. Mina seda ei suuda!

Meeletu, mida ma palun! Ise ju vast ütlesin: armastust ei kerjata . . .

Aga ma ei lase sind ära! Miks, kuhu . . . ?

Oleks mul vähegi võimalik, jookseksin su juurde, vaataksin otse silma ja päriksin — kuhu lähed, mis-pärast? Ei, ei — ära kardada, ma ei saa ju tulla . . . Olen siin nagu vang, ja ma ei teagi, kuhu joosta, et sind leida ja vabaneda sest vangipõlvest.

Ning teises kirjas paar päeva hiljem:

Ma ei kõnele enam enese valust. Mulle tundub, sina vajad toetust. Sul on niisugune suur kriis, millest väljapääsuks sa ise otsid teed — nimelt põgenemise kaudu.

Rohkem sa mulle ei usalda. Olgu! Võib-olla on sulle midagi koitmas kauguses. Siis ainult õnne, ainult õnne!

Nii raske, raske on sulle midagi ütelda, kui alalõpmata meenub: ta ei vaja ju sind enam!

Kallis, me oleme mõlemad väikesed inimesed, — mul teadmisigi vähe — aga ma tunnen, et on olemas midagi rohkemat, suurt, mis rõhub meid, surub meid kõiki. Ja selle suure suhtes jääme siiski kõik üksikuiks. Inimesele on antud ainult usaldus teise inimese vastu ja — armastus. Ning kui armastus heidetakse kõrvale — on korraga säärane vaesus, tühjus, lohutamatus hinges. See-tõttu tunnengi end nii vaesestununa, mitte kunagi ma-janduslikult, ei!

Palun sind siiski, mangun kui armu, — jäta mulle õigus sind armastada! Ma tean, kogu mu elust, mu jõust on vähe selleks, et mitte sind lasta eemalduda enesest. Sa vajad vabadust nagu toitu, eriti praegu tundub sul olevat sellest suur puudus.

Usu, oleksin ma teadnud, aimanudki — oleksin ma ise rutanud sind teele saatma — vabadust otsima, oma hinge vabadust.

Mul oli neil päevil säärane tunne, et parem oleks nagu kuhugi kukkuda ja — lõpp.

Aga — anna mulle õigus sind oodata — ehk tuled tagasi — ja ma elan siiski, elan lootustele ja mälestus-tele sinust . . .

Sääraselt umbes oli ta lõpetanud eelmisel aastal saadetud kirja. Ning nüüd siis oli saabunud vastus — mil-line vastus!

Vastus, mis esimesel hetkel näis hävitavat viimse lootusekübemekesegi, kõik väljavaated tulevikule purustavat, aga mis vähe kainemalt võttes jättis siiski mitu ust lahti. Iga sõjasolija ei tarvitse ju paratamatult muutuda tolmukübemekeseks. Võidakse haavatuna rivist välja langeda, võidakse vangi sattuda ja hiljem vabaneda, võidakse lahingutest juuksekarvagi kaotamata välja tulla, pääseda ja elada kes teab kuidas. Pealegi, kui aeg oleks täiesti hangutanud ta südame — kas ta siis oleks üldse kirjutanud, usaldanud sääraselt pihtida?

Seda kõike enesele pingutavalt selgitades leidis Irma korraga, et midagi hakkas temas jälle soojaks ning

heaks muutuma. Nagu oleks maapind sulama lõõnud, nagu oleks seni päris söötis seisnud mullas midagi õige lopsakalt ja vohades kasvama hakanud.

Siiski, ainuke inimene maailmas, keda ta peab enese usalduse vääriliseks. Usaldus aga on pool armastust! Irma muutus järjest õnnelikumaks. Kuivatades lõplikult paled asus ta lähemalt uurima päevikuid. Tal oli ju nüüd jälle nii palju, väga palju temast. Kogu oma elu, oma mineviku oli ta usaldanud tema kätte. Kas see siiski ei olnud midagi suurt, väga tõsist ja liigutavat? Irma veendus üha rohkem, et see oli.

Selles tunnetusehoos korjas ta järsku kõik kirjad kokku ja peitis need hoolikalt laekasse. Oli ju nüüd seal terve varandus: Irma enese katkendlikud päevikud, meeolulised kajastavad ja poolikud, kuid siiski hulga ülestähendustega Hugost, — siis kõik temalt saadud kirjad ning lõpuks terve tema eluraamat, mis ulatus tagasi poisikesepõlve.

Ta jooksis üle toa, avas uuesti aiapoolse akna, rinnutas selle lauale ja hingas täie sõõmuga juunihommiku karget õhku, mis oli täis mee, hilise sireli ja jasmiini lõhnu, tulpide ja noorte gladioluste imalana tunduvat hõngu ning kõduneva ja mädaneva aiamalla lehma.

Otse ta akna all valendas õiekuhil, vähe taamal algasid nukrate murtud-südamete ja krookuste rivid, siis marjapõõsaste read, maasika- ja vaarikapeenrad, sibula, redise ning mitmesuguse muu aedvilja istandused. Nende vahelt paistis kurgi- ja kõrvitsalavasid ning tagapool, otse vastu lõunapäikest, madal triiphoone klaaskatusega, kus vana Joosep kasvatas tomateid, potililli ja väikesi viinamarjavõsusid, mis rohetasid siiani end varjava klaasi alt. Puude vahel rohus sibas kuldnokki kiire talituses, kuskil säuksusid varblased ja tõreles kivitäks.

Aed oli nagu üksainus suur elu ja elamise hingus, saamise ja olemise, arenemise ning kujunemise tempel, mis pühendatud kõikeviljastavale eeroole. Vanad hallid puud sirutasid sama rõõmsaina päikesele vastu oma päid kui vasttärrganud taimenatukesed mullakamaral.

Nüüd tajus Irma korraga võõrastavat vastuolu enese ja pakatava kevadsuve vahel, häbenes noid kaomõtteid,

milledega südames alles mõne viivu eest oli tuiutanud oma tillukese kirjutuslaua ääres. Hingates neid lõhnu ja libistades silmadega üle puhkeva, elumahlades kääri- riva looduselõigu, tundis ta enesesegi taas kogunevat natuke enam mahlu, rahu, elutahet ja visadust.

Ta oli noorena kasvanud maal, mõisates. Mäletas hästi noid vägevaid aedu ja parke, mille puude vilus oli män- ginud oma lapsemänge. Mäletas linnulaululisi kevad- hommikuid ja lõõskavas suvepäikeses tukkuvaid välju, mida oli vaadelnud pilusilmi, kujutledes oma lapsemee- les tüünvaikset, laiska merd, mida polnud iialgi näinud, kuid millest oli kuulnud räägitavat kui ääretuse ja ava- ruse võimsast võrdkujust. Ning noist aegadest oli ta hinge elama jäänud püüe avarusse, igatsus saavutamatu järele, tolle sinava silmapiiri järele, milleni ta kunagi polnud sõandanud ise lipata ja milleni teda ka ealeski ei viidud — tunne, nagu oleks ta ise osakene kõigest sellest, mis elab, tuikab, hingab ja on ta ümber, olgu viljataim, loom, puu või põõsas. . .

Elades aedniku üürilisena oli ta nii sageli kahjatse- nud, et ei tema ega Hugo polnud sündinud maailma aednikulastena. Säärases loomisrõõmus sirgunud inime- sed vaevalt maldaksid kunagi end kõrvetama hakata maailmamure urgitsustega. Säärased elaksid nagu puud, nagu lilled ja taimed — loomulikult, julgelt ja tervelt. Ta tundis seda ning igatses aeg-ajalt ise olla pigem taim või kasvukene kui inimene säärasena, nagu oli.

«Kui Hugo oleks hakanud aednikuks,» vilksatas tal läbi aju. Ja ta tõmbas silmad pilukile, kujutledes ene- sele, kuidas siis oleks võinud kõik olla sootuks teisiti. «Aga pool, oh, isegi üle poole elust on alles ees,» lohu- tas ta end samas, nagu valmis uskuma, et lõpuks ometi kogu lahendus võib veel pöörduda nendele radadele, mida oli valinud tema igatsus.

«Kui muuks enam ei kõlba,» leidis end mõlgutlevat, ning tundis äkki häbi sellest, et valmistub rajama teise santsusele oma õnne ja heaolekut.

Aga ta ju armastas! Tal oli selleks õigus. Ükskõik kui- das või millal, ükskõik missugust teed mööda sihile jõuda!

Ta ulatas aknast käe ja laskis kōdistada oma pihupesa pehmete, lumivalgete õitega nagu sametiga ehitud pōõsa okstel. Need olid pisut jahedad ja puudutasid teda, nagu oleks keegi paitanud õige hellalt, tagasihoidlikult.

Eemaldunud akna juurest, tasus ta veel korra oma punetavaid silmi, silus juukseid ja lipsas siis kōõki. Tah-tis säästa aega ja pühendada kogu oma vaba ennelõuna päevikute uurimisele. Seepärast sõigi ta ainult vähe, kiiruga ja püstijalu nagu kuskile õige rutates või ainult hundiisu kustutades. Ja ega ei tundnudki tõsist nälga: kōik see erutus ja ootamatus oli riisunud hoopis söõgi-isu, segi paisanud normaalse argipäevaelu.

Kuidagi kaugena meenus, et oleks vaja olnud kohenda-da oma töökitlit ja nõeluda sukki. Aga kuidas oleks ta nüüd võinud haarata nõela järele, kui samas otse tema oma toa vaikuses ootasid lugemist päevikud, mis tõotasid tema ees pärani lahti kiskuda, avada tolle ime-liku inimese elu? Ta kohendas ainult veel laual oma tualettasjakesi, pani lõhnaõlipudelikud koomale, tõstis maniküüririistad üksipidi virna ja kergitas puudri-karbikese — väikese hõbedast monogrammiga ilusta-tud eseme — selle õigele kohale lauapeegli varju. Seal-juures märkas ta korraga, et sõõrjas peegliklaasike kaane sisepoolle oli mõranenud. Kolmeks tükiks lõi-kasid praod läikiva klaasi ning nende lõhedest pais-tis punane plüüsvaheriie, nagu oleks immitsenud verd sūgavaist kriimustusist kellegi läikivalt puhtal nahal.

Ta kohkus tuimaks sellest avastusest. Sest toosike oli Hugo kingitus tema kahekümne kolmandaks sünnipäe-vaks, kallisasjana hoitud üle kolme aasta. Talle meenus järsku vana ebausku, et kingitud peegli purunemine tähendab kinkija surma. Ning ta otse kangustus kesk pōrandat asetsevale vaibale, vaadeldes tardunud silmi purunenud klaasi verd immitsevaid servi. Kui ta ainult teaks, millal, kus ja kuidas? Peegli purunemine käekoti hooletust viskamisest või survest ei võinud ju omada kellegi suhtes saatuslikku tähendust — niipalju aru ja mõistust jaksas ta veel koguda. Ent kōigile pingutusile vaatamata ei suutnud ta meenutada toda unustushetke, mis oleks tema hoolimatuse tõttu võinud põhjustada

peegli purunemise. Tõsi, oli ju ettevaatamatult teda eileõhtuses kõrtsilauaski surutud kahe mehe vahele. Aga kas siis sellest? Ta asetab toosikese tagasi oma kohale, silmitsedes seda kaastundega, nagu silmitseb laps kogemata lõhutud mängukanni.

Hirmus päev oli täna, erutav ja vastik.

Ja see heli, see kummaline kiunumine kõrvus piinas teda hooti ikka veel.

Tahtes vältida mingit tuuletõmmet või külmetust, mida ta arvas eneses tundvat, sidus ta paksu talvelkanta siidsalli nii tugevalt ümber pea, mähkides sellesse isegi kõrvad, et ta möödasõitvate talumeeste rattalõginaid kuulis ainult tumedalt ja nagu kaugusest. Siis laskus ta uuesti kirjutuslauaäärsele toolile, haarates kätte vasttöödud roheliste kaantega kaustikud.

Nüüd oli ta hoopis rahulikum ja selgesilmsem. Laua juurde asudes märkas, et kell oli juba üle kümne ja et päike ei paista enam aiapoolsest aknast suure heleda laiguna põrandale.

Sedagi silmas ta nüüd Hugo päevikuid lehitsedes, et need olid kirjutatud väga mitmesuguse tindi ja käekirjaga. Leidus kohti, kus isegi pliiats oli olnud kehv ja nüri. Mõnedest lehekülgedest võis järeldada kirjutaja ilmset väsimust või tujutust: nii hoolimatult oli siia pillutud sõnu ja lauseid. Teisal jälle üllatasid korralik tihe kiri, terava sulega üksteise kõrvale lükitud read. Leidus seal isegi värssides meeoleutsemisi, nagu võis hoomata, kõik dateeritud, osalt kellaaajadki juures.

Tõesti, kogu inimese elu, kajastas Irma eneses kirjas antud mõtet, tundes, kuidas ta käed taas kippusid ärevusest värisema. Ja nii põhjalik ja pikk, et ei osanud kuskilt lugema hakata! Aga ta sundis end rahulikumaks, otsustades lugeda algusest peale, algusest lõpuni, vahele jätmata väiksematki kriipsutust, täpselt järjekorras, nagu oli alanud ja arenenud mehe elu. Igal elul on oma algus, igal mõttel lähtekoht ja sünnihetk. Kuidas muidu oleks võimalik teda mõista, kui mitte algusest peale jälgida kogu tema arengut ja kujunemist, tunnete tekkimist ja kadu. See oli ju elava inimese elu, mitte mõni raamat! Raamatuid võis Irma teinekord

tujukuses avada kust kohast tahes ja lugeda, naudingugi. Seda siin aga tuli võtta teisiti.

Esilehel leidis pealkiri: «Märkmeid minu elust», siis väiksemalt nimi ja allpool kesk lehte suure kirjaga kaks värsirida:

Aeg hukkumine, aeg on torm:
Kord puruneb, mis tunnetan ja
tajum...

(J. Barbarus)

Käekiri oli siin veel poolkujunemata, poisikeselikult algupäratu, jäljendusi meenutav ja võõras, nagu see luuletajalt laenatud värsski. Ja kui Irma oleks olnud teissuguses meeleolus, võinuks ta vahest naeratada selle poisikeseliku kaduõusmeeleolu juures. Nüüd aga vaatas ta seda ainult veidi kurvalt, keerates järgmise lehe. Selle ülemisele servale oli märgitud 9. juuni, Voorel, ning reavõrra madalamalt algasid ülestähendused ilma pikema sissejuhatusest.

N

üüd siis viimaks on lõpp kogu sel valel ja alatusel! Nemad aitavad mind, nemad koolitavad mind — heategijad! Ütlesin isale ja selle naisele (võorasema!) otse näkku, et lähen minema ja asi tahe. Ja seda ma teengi, hommepäev kohe. Säärane vabaduse ja priiuse tunne on südames, et tahaksin lausa lennata. Kaugusse, avarusse, laia ja palju pakkuvasse maailma — ära siit kehvast tarehütist, pimedast ja rumalast ümbrusest, kus kõik vindub, kopitab ja lehkab surma-, mitte elulõhna, paranemise ja edenemise järele...

Lugu sai alguse sellest, et koolist koju tulnuna logesin paar päeva niisama, tegemata otsekohe mingisugust tööd. Mõtlesin, arutlesin ja uurisin aias lamedes inglise keelt, milles sain suure hädaga kolme. See on nii huvitav keel, aga maakoolist minnes polnud mul temast aimugi. Ja nüüd ei jõua teistele, kes juba gümnaasiumis paar aastat õppinud, enam järele... Aga küll ma ta kord kätte saan. Vilistan siis kahepanijatele!... Nojah, vanamoor torises ja põrises, ei võinud näha «täiskasvanud meest maoli maas, raamat nina all». Ajas aeda hagu raiuma ja seletas, et talvel süüa meest kui härga koolipinki, nüüd suvel kah veel härra kodus. Et paneks käed kuskil külge... Rääkis midagi Kärbiku talu sulase haigestumisest ja sellest, et neil parajasti tööpoissi tarvis... Võivat teenida. Ütlesin, et talusulaseks enam ei lähe, sellest oleme üle. Olen kül-

lalt karja järel vantsinud ja porist kartuleid kookinud, nüüd ehk aitab. Nii läkski lahti. Õhtuks oli vanaeit isagi üles keeranud, kes söögilauas hakkas jälle torisema, et vaata, poiss, meil väike kohake ja sinuga raskusi palju, sa peaksid ikka ise juba katsuma — mingit ametit õppima. Ütlesin, et olen oma seitsmeteistkümnele eluaastale vaatamata juba kolm suve teeninud endale ise kooliraha ega mõtle selgi suvel käsi rüppe panna. Edasi veel, et mis see teie abi või asi nüüd: süld puid, paar kotti kartuleid, mõni kantsakas liha ja kotisopis tangu talve kohta... See nagu kostiks tädile linnaskäimise korral, mitte mulle moonaks. Kui tädi ei aitaks, teie pärast võiksin ma linna kõngeda.

«Eks sa's mine oma uhkuse ja tädiga, mis sa siit enam,» torkas eit, puredes ise pikkade hammastega heeringa selga nagu kass linnu kaelaluud.

«Noh, saab mindud kah, kui just vaja,» panin lusika plaksudes lauale.

«Poiss, mõtle ikka järele, mis sa räägid,» noomis isa vaikselt, habet siludes.

Olin ägestunud, eriti seepärast, et märkasin, millist sisemist rõõmu valmistas vanamoorile minu minekujutt. Vahtides tema rahulikku leivapugimist, ägestusin veelgi enam ning ütlesin:

«Või mul siin mõnd kodu õige ongi! Aina üks irinvirin ja taganttorkimine. Nagu ma ise ei teaks, mis teen. Tuhvik majas peremees... Tuhvikangelane...»

Seda ei oleks ma pidanud mitte ütleva. Isa kael tõmbus punaseks, ta silmad süttisid. Olin puudutanud ta hellemat kohta. Ta peab end ise väga kindlakäeliseks ja otsustavaks meheks, tegelikult on aga see teine naine painutanud ta oma tahte alla. Eit valitseb nii teda kui kogu majapidamist. Vana ütleb ainult jah ja aamen. Aga ta ei kannata selle etteviskamist. Pealegi ta vist armastab omamoodi seda krihvilit. Ta tõusis ja käratas mulle valjult:

«Suu pea, poiss! Häbi sul ei ole.»

Väljusin ruttu ja jäin erutusest lõõtsutades toetuma aiavärvale.

Tükk aega hiljem kohmitses isagi aida poolt tulles

sinna. Astus minu kõrvale ja tegi asja rääkida viljapuudest. Saimegi viimaks jutule. Siis ütles ta mulle nelja silma all ilusti, et Leena olevat minule hirmus tige, et tema tõesti ei tea, mis saab minu kooli ja koolitamisega. . .

Tema hääles oli muret ja piina. Teadsin ju, et ta polnud ise selle kohakese pärisomanik, mida nüüd peeti. See oli uue «ema» venna armust jäetud talle ning temal seega täisõigused. Isa ennastki peeti siin nagu sulast, aasta-moonakat. Seepärast vastasin kindlalt:

«Ära muretse, isa, küllap tulen toime.»

«Kuidas sa ikka, poeg . . .?» kohmitses isa.

«Noh, kui kord koolid seljataga on, küll siis näed isegi,» vastasin, lisades, et ei siis ole muud kui suur tänu kõige senise eest. Kui kord rikkaks saan, püüan tagasi maksta, ei saa — tasugu jumal.

Vana näis selle jutuga vägagi leppivat. Ta rääkis jälle midagi nendest, kes on linnas ametite peal, möönis sedagi, et kui oma ema elaks, küllap siis kuidagi, aga nüüd, näe, kära ja tüli enam kui asja.

«Mis siis muud kui kihutan turbarabasse. Sügiseks oma sada krooni taskus ja jõuluni koolipõli hooletu.»

«Annaks jumal,» ühmas isa, seletades siis möödaminnes, et võiksin linnas katsuda ka mingi kantseleikohakese otsimisega. Neid olevat ju nii palju, kes paar aastat gümnaasiumis käies on saanud kõrgetele kohtadele. Veel lisas ta, et võib-olla jõuluks paranevad siingi jälle tujud ja muutuvad käed heldemaks.

Pigistasin hambad kokku, lausumata sõnagi. Mis teadis see vana inimene nüüdsest haridusest või kõrgetest kohtadest! Ning mulle tegi viha see, millega isa püüdis arvestada — heldemad käed. Nagu oleksin ma olnud mõni kerjus. Olin ise juba lapsepõlvest alates tööd teinud ja teeninud, viimastel suvedel isegi täismehes päevapalga. Isa kätte see suuremalt osalt jäi, aga kui talvel läksid küsima, oli alati ilmatu virin ja häda. Isegi raamatute raha tuli temalt suure vaevaga välja manguda. Ja nüüd — helded käed! Tänapäevaga. Isale ma siiski rohkem midagi pahasti ei ütelnud. Tean, tal on oma nõrkused — rahakene niriseb tihti pudelisse. Seepärast ka kodused tülid ja tema sõna vähekaaluvus.

Olen temaga varem küllaltki sõnelenud, aga või sa vanainimest targaks teed.

Minu otsus on küps — lähen, asi sellega.

Jäägu kõik — kodu ja isa! Iga inimene elab ainult enesele. Minu elu ei lähe kellelegi korda. Nälgisin või priiskan, minu enese asi.

Maailm on ju nii võimalusterohke ja mitmekesine.

Paar päeva hiljem kirjutati räpakalt:

Pistsin enne keskööd Voorelt (kodunt?) tulema, pamp rõivastega seljas ja isalt kingitud labidas õlal. Tore rännak oli see kümme-kilomeetrit öövaikusel ihuüksi oma unistustega läbi sügava, tumma metsa. Iga astunud sammu järel tundus nagu üks minu lapsepõlve hämaruse taga järjest koomale vajuvat ja tee avarduvat iseseisvasse mehepõlve, mis näis kumavat nagu valge laigukene sihitee otsal. Tulin ja teadsin — tagasipöördumist ei ole. Võidad või kaotad — kõige eest vastutad ise.

Ja veider, mul on vanaema narride juttude mõjul lapsest saadik pisut kõhe olnud öösiti metsas liikuda. Seekord aga ei meenunud üldse midagi taolist.

Jaamas rongi ning Rootlasse. Kui ma pisut peale kella kolme varahommikul seal vagunist väljusin, säras kogu maailm tõusvas päikeses ja seesuguses hiilgavas kastes, et arvasin end turbaraba asemel olevat sattunud mingisugusesse imeaeda. Kõik sädises, helises, sulksus, liikus ja elas. Ainult tööriistad ja masinad konutasid tummalt keset sood. Istusin turbapressi äärele ja vahtisin pärani silmi kogu seda looduse ärkamismängu. Putukad ronisid oma ööurgastest päikesesse, linnud askeldasid hoolikalt, mesilased, kumalased ja mitmesugused vaablased löid sumisema, kogred vanades turbaaukudes pistsid pead veest välja ja vaatasid nagu imestades ringi. Vesi liikus ja lainetas kergelt nende rahutust paigast teise tõttamisest. Roog kahises tasa. Kalu näis olevat seal parves nii tihedalt, et nad ähvardasid otse nagu murda kaldaäärset rohtu. Kaugelt kostis ärkavate kariloomade inisemisi ja koerahaugatusi.

Kõik minu ümber pakatas rõõmsalt; kuidas oleksin siis võinud mina nukrutseda — kuigi juba hakkas tunda andma väike ahistus.

Viskasin oma pambu õlalt ja niipea kui kella nelja paiku masinist esimesena kohale jõudis, astusin abimehena ligi. Lõin tal paar puuhalgu lõhki ja pistsin tule katlaahju. Ta parandas niikaua rihma. Kuidagi viisi haaratud sest varahommikusest meeolust oskasin end kohe tarvilikuks teha. Ja kui tund hiljem hakkasid töölised kogunema, leiti, et tubli noor mees... niisugune ainult tööle kasuks. Kutsuti kahte artelli korraga. Lõin ühte vana, rahuliku töömehega, kes tõendas, et nad seni on ikka teeninud üle kolme krooni mehe peale päevas, nüüd aga ühe Villa-Hansu kampa sattumisel vist juba kipub alla kiskuma. Hans langes tati otsekohe artellist välja ja — mina lõin käed labidavarre külge. Säärase huvi ja hoolega, nagu oleksin ma lapsest saadik aina turbamulda kühveldanud.

Keskhommikuks olid kõvad rakud pihus. Ent raha ka üle krooni taskus. Kes tohtis siis hingata valust? Lõunaks võttis vere välja... Aga ei midagi, tõmbasin kotist kaltsu, sidusin ümber käe ja jälle labidavart liigutama.

Nii läks see päevast päeva. Terve nädal ja osa teistki.

Siis ühel hommikul tööle minnes leidsin meie tööee vett täis olevat ja masina tagumised rattad augu äärest alla rippuvat. Mehed seisid ümber ja sõnelisid. Üks tugevakoonulisi linnapoisse räuskas üle teiste:

«See on tolle koolipoisist-logardi töö. Näe, siin ta lõikas õhtul, on tammi vahelt läbi võtnud.»

Mitmed meestest pöördusid vihaselt minu poole. Püüdsin tõendada, et töötasin korralikult, et minu eekohal jäi turbatamm vähemalt kolme jala paksuseks. Aga kes seda uskus? Tigidad, ähvardasid mehed mind läbi kolkida, artellist välja visata ja säärase hooletuse eest üldse rabast minema ajada. Masinist lubas koguni palga lasta kinni panna, kui noid rippuvaid rattaid kohe ei suudeta tagasi maapinnale tõsta ja tööd uuesti alustada. Lõpuks õnnestus mul siiski oma süütust selgeks teha labidajälje varal. Märkasin, et minu labida kand jättis pehmesse turbasse iseloomuliku triibu. See labidas aga, millega oli kaevatud maha tamm, oli olnud vahe ja täitsa sile. Meeste tähelepanu sellele asjaolule

juhtides hakkasid nad urisema ja kõhklema. Viimaks tähendas artellivanem kurjalt:

«Pagan seda Villa-Hanssu uskuda teab. Viimati selle küüned mängus. On ennegi asju nähtud...»

«Hans, muidugi Hans,» räuskas nüüd ka linnapoiss.

Varsti oli saamatu vanamees poolvägisi kohale veetud ning ta külvati mitmelt poolt üle ähvardava küsimusterahega. Vanamees tõmbas pea õlgade vahele, laotas käsi ja pööritas oma halle, karvadesse kasvanud silmi, hädaldades:

«Kallikesed, olete vist hulluks läinud. Kuidas siis nüüd mina, vanainimene. Ega ma esimest korda turbarabas ole... Siin nooremaid ja lollimaidki...»

Ei aidanud pinnimised ja ähvardused. Vanamees aina muheles ja näitas juhmi nägu. Lõpuks löödi käega. Kuid meil jäi üldiselt mulje, et Hansu süda polnud puhas.

Koomiline! Koolis õpetatakse igas tunnis ausust, suuremeelsust ja heasoovlikkust, aga mis näen ma siin — inimesed on hoopis teissugused, kui nad võiksid olla.

Kool, raamatud, viiul, ilusad ja kenad asjad — oh kui kõrgel on need kõik siit turbaaugu porisest sügavusest üles vaadates!

Töö on ränk ja märg, õige tappev — aga raha toob. Üksluisus ja masinlikkus kipub tülbigama — kuid vist kõik kehalised tööd on üksluised. Sest niipalju kui ma nüüd siinseid inimesi olen tähele pannud, on nende näojooned enamuses tuimavõitu, nende olemus tülpinud ja vaim võrdlemisi nüri.

— — —

Jaanipäev — juba. Kaks nädalat nüüd ka labidavart liigutatud säärase ägedusega, et, nagu rahvas ütleb, polnud aega ninagi kasida. Aga üle kahekümne viie krooni on puhast taskus. Täitsa teine tundmus: oma raha ja iseene pere mees.

Sõitsin linna, jättes hüvasti senised higikaaslased. Liiga rängad olid siiski minu noorele kondile sealsed töötingimused. Pealegi tuli ööbida lageda taeva all

õlerõugus ja närida aina kuiva toitu. Rikkus seedimise ja tekitas nohu. Veenudusin, et ma siiski veel igas töös kogenenumate ja vanemate meestega võistelda ei suuda. Nad keerutavad labidat nagu mänguasja, hoolimata sellest, et iga labidatäis kaalub mitu head kilo. Minu piht ütles aga pealelõunati üles, nii et pidin aegajalt end sirutama, mis muidugi artellikaaslastele ei meeldinud. Peatun praegu tädi juures ja vaatan pisut linnas ringi. Ehk leidub siin mõni mõistlikum ots.

Tutvusin rabas huvitava mehega, keda hüüti Puna-seks Pauliks. Mees olevat olnud segastel aegadel mingi tribunalist või komissar, võtnud üle ja rekvireerinud. Ajab imelikku juttu ilmast ja maast. Ütleb, et näe, teeme tööd kuue krooni eest päevas, saame aga hädaga kätte kolm. Teise kolme eest istuvad härrad kantseleides, ajavad autoga ringi ja käperdavad kõrtsitubades naisi . . . Kui härrad ka tööle panna, võiksime oma töö täisväärtuse eest palga kätte saada ja isegi pooleldi härrad olla. Kui mehed küsisid, kas siis peaks ka mööda kõrtse käperdamas käima, vastas ta lühidalt: arvad, et ei kuluks või? Peale säärast hobusepäevatööd! Meeste hulgas näis tema vastu olevat mingi poolehoid, tema ümber koguneti lõunatundidel ikka seletama ja arutama.

Kas seda nimetataksegi klassiteadvuseks? Võibolla — päevapalgast ja toorettest naljadest see kaugeemale ei ulatunud.

Nii palju turbaraba-romantikast, kuhu olin tõtanud suurte lootustega. Tagasi sinna ei tahaks siiski enam minna. Liiga tappev ja tuim — ainult pori, madal soo ja samasugune madal vastastikune lõõpimine omavahel. On ju ka puhtamaid ja paremaid töid.

— — —

Kolmas päev juba tädi juures. Jooksen hommikust õhtuni — ei juhtu. Aeda oleksin saanud, aga seal on nii odav palk, et teenib vaevalt söögiraha. Piinlik hakkab. Jõudu ja tahtmist on tööd teha, aga tööd pole! Registreerisin end naljaks tööbörsil — ehitustöölisena. Oskan käsitseda kirvest ja saagi, ka lupja või savi

segada — mis seal ikka. Värvimistki tunnen — kõik kodus õpitud ametid. Ehitustöödel teenivat hästi, nagu räägitakse, eks katsume siis.

Tõin kogust paar raamatut, mida ajaviiteks tuhin. Eriti huvitav ja haarav on David Straussi «Vana ja uus usk». Kuidas ta paljastab evangeeliumide luulet ja apostlite literatuuri... Ei mingit jumalast-sündimist, ei ülestõusmist ega igavest elu — kõik vaid räpaselt elanud ja vaesuses vaevelnud, lunastust ootavate idamaalaste elava fantaasia vili. Säärane on selle mehe arvates «jumalasoona», mida meile õpetatakse, millesse peame uskuma. Seda raamatut lugedes kaotab kindluse kõigesse, mida õpetatakse usuna, hingele kosutust pakkuva palsamina. Viletsad inimesed! Strauss ütleb: Öndsaks ja õnnelikuks saamise asjus viib sihile ainuüksi inimese töötamine iseene kallal, enese paremaks ja õilsamaks muutmine, usuline tee pole muud kui meelitatav enesepete...

Usk tekitab ärarippuvuse, sõltuvuse tunde inimeses... Ei, tahan saada ja jääda iseseisvaks inimeseks...

Minu usutunnistuseks saagu: ära unusta hetkekski, et sina ja kõik, mis sa enese ümber tajud, mis sinuga ja teistega juhtub, mitte mõni üksik erandnähe pole, mõni korraldamata juhuste ja aatomite segu, vaid et kõik igaveste seaduste järgi, kõige elu, kõige mõistuse ja kõige headuse algallikast tuleb... Looduses valitseb suur edenemise seadus. See osutub lohutavamaks kõigi tõdede hulgast...

Teine raamat on Darwini «Põlvenemine». Millegipärast ei ole see mulle — vist kui maalapsele, kes liiga vara elu tekkimise ja sündimise saladusi tundma saanud — nii suureks üllatuseks. Mina pole õieti kunagi osanud inimestele vaadata palju teisiti kui teatud arenemisastmel seisvatele loomadele. Sigitumine, toitumine, puhkus — kõik on ju täpselt sama. Nüüd leiangi siit kindla teadusliku tõendi oma arusaamadele. Amöüb-algrakukene, protoplasma — sellest olen tekkinnud ja koosnen mina, nagu kõik see elav, mis on minu ümber.

Selge ja veenev. Ainult — kust sai, kuidas tekkis siis too esimene elu sisaldav rakukene, sest mitte mil-

lestki ei teki ju mitte midagi, nagu tõendasid usuõpetaja ja keemia dotsent võidu koolikateedrist.

Loov jõud — kosmos, universum... Jumal?

Tädi usub viimasesse, isa kummardab esimest — kelle või mille ees peaksin mina nõtkutama oma põlvi, ei tea. Oh, nii palju, palju on veel uurida ja õppida, et jõuda selgusele!

— — —

Jälle töö! Sedapuhku ühe juudi lauavabrikus. Astusin täitsa muuseas hoovi, kus parajasti oli algamas õine töövahetus. Mees, kes jõest palke kohale vinnava masina juures pidi töötama, oli jäänud il mumata. Küsisin tööd. Anti masinahoov kätte, seletati natuke ja märgiti nimi kirja. See oli kõik. Muudkui hakkasin pihta — kaks ja pool krooni öö. Nii jäingi öövahetusse. Töö on imelihtne ja kerge. Pole muud muret, et kui antakse jõelt märku, silmad seda õigel ajal ja vajutad hoovale. Ning veoahel tassib palgid jõelt vabrikusse. On nad paraja platvormi ees, lase kett lahti ja — jälle ula kuni uue märguandeni parvelt. Peab olema terane silm ja valvas kõrv, et läbi sahkade müdina kuulda hõiget või näha märgutuld. Endine mees olevat kippunudki vända juures tukkuma jääma. No minuga seda ei juhtu...

Päevikus oli nüüd pikki lehekülgi töö lõbudest ja muredest, laialivalguvaid mõttemõlgutusi vaesusest, jõukusest, tõest, aususest, armastusest, usust, jumalast ning kõigist neist asjust, millega võib tegelda jõudehetkedel ärksa vaimuga noormehe aju. Seal leidis iseloomustusi üksikute võõraste inimeste kohta, tähelepanekuid elust ja väljakirjutusi raamatuist, kõike läbi-segi.

Irma keeras pealiskaudselt silmitsedes lehti edasi. Märkas kuskil muuseas, et augustis tööd lõpetades oli noormehel koolirahaks jäänud vaid kaheksakümmend krooni ja et ta oli ostnud endale poolpeetud palitu, lasknud parandada viiuli kaela. Tähendab, ta mängis poisikesena viulitki, igatses tundma õppida

võimaluse korral kõiki muusikakunsti saladusi, nagu märkis.

Uhelt kahvatult leheküljelt luges Irma:

Pea huugab ja liikmed on lõdvad, nagu kummist. Ei pea vist enam kaua vastu — näljutamisele. Peaaegu kogu nädala pole muud söönud kui koolis teed võileibadega — teiste ees ei saa ju end säärase näljavarensena näidata, kes isegi viie sendi eest võileiba ei jaksa osta (tee on prii), mis pealegi on kasulik, sest kustutab suure nälja kuni õhtupoolikuni. Ja õhtuti on ikka veel jätkunud mõni kilu külmade kartulitega. Eile ja täna puudusid ka need. Koolis jäi võileivakene söömata — rahapuudusel. Luiskasin teistele midagi haigusest ja pugessin suure vahetunni ajaks ära keemialaboratooriumi.

Ei jää vist muud üle, kui tuleb minna koolist abi manguma. Või kirjutada lõpuks isale? On juba märts. Kui veel paar kuud suudaksin kuidagi läbi pigistada, oleks kolmas klass seljataga. See on pool gümnaasiumi. Annab õiguse pääseda vähemalt ohvitseride- ja politseikooli. Need on prii koolid toidu ja korteriga. Ega mul vist teist teed jäägi, kui tahan mingi ümariku hariduse poole sihtida ...

Lahkusin tädi juurest selle mehe torisemise pärast. Neil ka kitsas, vanamees tööta, tädi palk väike. Elan kellegi kõrtsitubade koristaja eide juures, keldris. Pime, külm, niiske ja haisev. Eit on juba mitu päeva järjest kodunt ära. Keldrikotta on paigutanud keegi oma kanad. Kõik kohad sõnnikut ja selle haisu täis... Ei ole enam elamist.

Nad õpetavad: ära valeta, ära varasta. Aga praegu piinab mind hirmus tahe kas või näpata kuskilt tükk leiba!

Mis saab, mis saab minust?!

Lugesin Knut Hamsuni «Nälga». Kui ka tegelikkuses kõik osutuks nõnda lihtsaks ja kergelt ülesaadavaks, nagu ta seal kujutab! Oh ei, kerge on fantaseerida näljast, tegelikult on see aga üks vastikumaid olukordi. Miks ei ole inimene nii välja arenenud, et tal oleks ükskõik, missugusel kujul ta oma keha rahuldab süsiniku, vesiniku, raua või mõne muu algainega! Nen-

dest ju suurel määral koosneb kogu see krempel, mida nimetame igapäevaseks toiduks. Ainult keemia...

Mispärast peab inimese elu nii keeruline ja komplitseeritud olema? Ning kui räägitakse, et on jumal, halastav, armastav ja õiglane — kas ta siis ei võiks halastada eelkõige nälgijaile, noortele, edasipüüdjatele nälgijatele, saates neile mingi õnneliku juhuse väljapääsu ja edasipüüu võimaldamiseks. Nii jääda rippuma maa ja taeva vahele poolharituna, pooltööpoisina — see on otse narrilt vastik.

Ma ei tea, keda meenutada, kelle poole ohata oma praegusi ohkamisi. Missugused jõud suudaksid mind vaest aidata...

Ohkan oma surnud, kadunud emakese poole... Anna head nõu, ema, kallid. Sina olid ainus, kes mind armastas ja hoolis minust. Ütle sinagi, mis pean ma tegema...?

Ma kuulatan pingul kõrvu ja mul on tunne, nagu kuuleksin ma mingit salasosinat, nagu heljuks tema hääl minu ümber. Kui ma aga end liigutan, kaob kõik. See on ainult nälja kohin mu kõrvus, ei midagi muud. Keegi ei kuule mind, ei keegi kuskil...

— — —

Mõni päev hiljem kirjutati koolikroonika sekka:

Vana hea tädi päästis mind seekordki. Kohtasin teda juhuslikult Riia tänaval, kui ta tuli parajasti töölt. Vaatas mulle näkku ja ütles:

«Hugo, kuule, kas sul süüa on ka midagi?»

Lõin pilgud oma kõveratele tankininadele.

«Kuule, ega sa ennast nii noorelt tohi ära tappa. Säh, siin sulle sada marka.» Ja lisas vähese mõtlemise järel: «Kui sa teisiti toime ei tule, eks siis koli meie juurde tagasi... Vanamees sai ka jälle öövahikohakese, küllap me kuidagi kevadeni läbi ajame...»

Pühapäeva õhtul olin oma raamatupambu ja kastikesega seal, vanas mõnuses ärklitoakeses Maarja kabeli kõrval.

Nüüd nagu oleks mul jälle oma kodu. Ma ei ela enam kanakuudis, nagu viimati hakkasin pilkavalt nimetama

toda vastikut keldrit. Mul on oma lauakene ja asegi ahju äärde asetatud raamil.

Vähemalt kaks korda päevas saan sooja toitu: hommikul ja õhtul. Koolis jätsin teejoomise täitsa ära. Ütlesin poistele, et pansionis — mis ma oma rahanatukesest raiskan.

Koolis ju keegi ei tea, ei õpetajad ega õpilased, et olen mees täitsa oma käe peal; kõik räägivad aina isadest, emadest, taludest, hobustest, kasukatest, vildikutest ja kes teab mis asjust. Mina löön vahel ka kaasa. Kuidas ma võikingi nende hooplejate hulgas teisiti käituda? Nad on ju kõik veel nii noorukesed ja rohelised seal klassis: oma neliteist-viisteist aastat, eriti tüdrukud. Mis säärased mõistavad ka elust või elamisest üldse. Kui õpetaja seletab midagi bioloogiast või zooloogiast — punastavad nagu narrikesed. Edevus! Või kas maapiiga ei peaks teadma, mis tähendab sigitusakt. Palju veidram: nad teevad, nagu oleks neil piinlik kuulata botaanikatunnis isegi taimede paljunemise protsessi — emakate ja tolmukate koostööd!

Kindlasti on nad kõik suured variserid, teesklejad. Niipea kui mõni tüdruk poisiga kuskile üksi jääb, teab ta väga hästi, mis osa on emakatel ja tolmukatel looduse elus.

On minulgi seal keegi silma hakanud. Üks uus tüdruk sinise gaidi-kleidiga, imesileda, rõõsa lapsenäoga. Tuli «surnumatjate» juurest meile üle. Mingid segased asjad. Küllap tüdruk ameles liiga palju ringi, viitsimata tegemist teha raamatutega. Sütena hõõguvad sõstrasilmad ja kena kehakene annab oletada. Pealegi linnapiiga, ühe voorimehe tütar Karlova kandist.

Preili Hilda Parv...

See kõlab hästi ja sobiks tõepooleks ka pärispreilile.

Ühel õhtul võtsin julguse ja saatsin ta koju, hoopis teise linna serva. Tagasi vantsides tekkis justkui uhkem ja mehisem enesetunne. Juba ka nagu suured poisid lõpuklassist...

Ta vadistas mis kole, lõkatades aeg-ajalt heledalt naerma.

«Karukäpp,» ütles ta mulle, kui haarasin ta kaenla

alt ja vist pisut liiga agaralt püüdsin aidata teda üle rentsli minekul.

Nagu meelitus ja narritamine kõlas see tema suust.

Tegelikult aga ma ju olenigi tugev nagu karu, suure kondi ja laiade õlgadega, igati välja kasvanud teiste hoopis poisikestena näivate kõrval.

Järgmisel hommikul algebratunnis kirjutasin talle luuletuse, keerasin paberi rulli ja pistsin üle pinkidevahe pihku.

Laul oli järgmine:

Kevadõhtul, sumbel, soojal
Kahekesi läksime.
Süda hüppas taktis poolel,
Pilgust üksteist mõistsime.

Päev nüüd teine, kas sa veel ehk
Hetke toda mäletad?
Naise süda — soojust teeskleb,
Kes ta põhja seletab.

Karukäpp ja aru napp tal.
Maapoiss — läbi villane.
Linnapoisse all ja ülal,
Õrnust neile pillame...?

Tõsi, see oli pisut nokkiv ja kiusav salmik. Ning sai ka päris kohase vastuse. Lihtsalt ühe lausega: «Sa oled rumal poiss.»

Miks ma ei ole siis? Muidugi mats. Püüan teinekord kenam ja arusaavam olla. Tema pilk igatahes ei väljendanud puhast viha. Unustab ehk...

Isa saatis oma suitsurahast viis krooni. Mis nüüd viga elada!

— — —

Siitpeale läks päevikupidaja järsku väga lüüriliseks ja tundeliseks. Üksikud mõttekriipsudega ning punktii-ridega read vaheldumisi salmikutega, milles lauldi tugevatest tammedest, mühavatest meredest ja pimeduse sosinaist. Terved leheküljed olid täidetud aina värssidega, ohkamiste, enesejulgustamiste ning kurjuse needmise ja truuduse ja aususe ülistamisega.

Irma mõistis ning tal oli pisut piinlik lugeda neid kohti. Tundis end nagu lubamatult segavat millessegi võõrasse, mis teda pealegi riivas, ei, otsekui määris, kippus näppude külge jääma. Ta kihutas kiiruga mõne lehe edasi, kuni leidis jälle normaalse proosakirja ja rahulikkude vahemärkidega laused. Siin pajatati:

Taas on kevad, taas õitsevad piibelehed ja lehivad puud. Kogu maailm ehib end suve vastu, loodus ja inimesed. Mina aga, mina üksi kükitan nukralt oma toanurgas. Kool lõpeb mõne päeva pärast, aga ma ei tea veel, mis ette võtta, missugusele tööle kallale tormata, et sügisel oleks võimalik õppimist jätkata. Siis, kui teised sõidavad kodudesse, kui nad puhkavad ja noortena noortega vallatlevad, pean mina tuimade tööinimeste hulgas oma nooruseenergiat kulutama selleks, et kraapida kokku mõned naeruväärsed kroonid raha! Ori olen, oma vaesuse ja viletsuse, oma ideede ja püüdluste ori.

Kuidas tahaksin ma vabana — kas või tühisegi rahaga taskus — mõned päevad veeta kooliõdede-vendade seltsis. Teha koos nendega ekskursioone kaunitesse paikadesse, laulda ja hõisata muretult nagu nemad.

Aga ma ei suuda. Ma tean, mis mind ootab: lähen vaevatute ja koormatutega turbaid lõikama või palke veeretama. Vannun, tuimun ja viirelen koos nendega. Mis kasu on mulle mu noorusest?

See on orjapoi si noorus, karjapeni kutsikapõli... kehvuse keti otsas.

Nad kõik sõitsid Tallinna — mina üksi jäin jaamaisele nukralt järele vaatama. Üksi kogu klassist.

Ja Hilda on seal tolle tõelise karu, tolle kohmaka ja veidra Otepää poisi Kiivetiga! Tolle logardiga, kes inglise keele tunnis ajab lõualuud pärani ja karjub üle klassi iga õpetaja lause peale: yes! Muud sõna ta suust ei tule. Aga tüdrukule meeldida oskab küll!

Järgnes kaeblik luuletus valutavast hingest ning selle all jämedalt laused:

Aga oodaku nad, oodaku kõik! Küll saabub kord minugi aeg! Siis sõidan, käin ja trallitan mina, mis teete aga teie, kallid kaaskoolilised?

Minu aeg peab tulema!

See usk enesesse, kas enese võimetusse või lihtsalt niisama, otse jahmatas Irmat. See nooruse kindlus ja usk — kuhu oli see tal hiljem kadunud? Pisut altpoolt luges ta:

Täna pisteti paberid pihku. Nii. Kolmas klass on siis seljataga. Olen juba peaaegu haritud inimene. Omal ajal olevat selle haridusega võinud saada kirjutajaks või muuks ametnikuks. Tühja kah, see mind ei huvita. Õppetööd arenevad niimoodi, et iga päevaga läheb aina põnevamaks ja kaasakiskuvamaks. Tuleval aastal on kindlasti veelgi huvitavam kui tänavu. Tuleb suruda lõpuni välja. Siis on midagi ümarikku ja tervet, mida omad, on kõva põhi all igas aines.

Paber on kena — puha neljad, ainult trigonomeetrias on vana pannud kolme ja joonistamises ning käsitöös ka. Nende nokitsemiste jaoks ei ole mul andi. Trigonomeetria vajab puhtaid jooniseid. Mina aga tõmban niisama.

Joonistamises on üldse imelik: antakse ette liud, kauss või mõni muu säärane lihtne asi — teen päris korralikult paberile. Tuleb aga tegu mõne perspektiivis objektiga, kus on sügavus ja vaatenurgad mängus, olen kohe reast väljas. Minu silm justkui ei seleta. Või kui seletab, siis ei saa ma seda paberile kanda — paberil puudub sügavus. Näen asju liiga reaalselt. Inimpea joonistamisest ei maksa kõneldagi — ikka tuleb ahvi-pea.

Aga kui ahv on inimese esiisa — eks siis mina joonistan esiisasid!

Mingi väike pettenõks on selles, mida ma ei taba...

Juhtus täna säärane lugu enne laialiminekut, et Hilda tuli minu juurde, kutsus jalutama ja ütles:

«Kas sa lähed jälle kuskile tööle või? Jääd linna?»

Kohkusin, kogeldes: kust sina tead?

Poisid olevat rääkinud. Ja ma ise ka kunagi käsitöötunnis.

Võib-olla. Mitte ei mäleta. Aga mul oli piinlik. Ütlesin põigeldes:

«Ah, ma niisama, taskuraha...»

«Kui sa midagi tead, sokuta mulle ka, ära ole kade.»

vastas tema. Päris tõsiselt ja asjalikult, lisades siis, et ta juba eelmiselgi suvel käinud maal heinal.

Pidin ta kas või sealsamas kogu saali ees sülle haarama. Ta ei olegi siis säärane pirtsplika, on päris tõsine inimene, töötudruk, lihtne nagu ma isegi. Tundsin korraga, et temast võib kujuneda mulle arusaaja sõber, naissõber. Ning rumal pole ta ka sugugi, ainult matemaatikas lonkab. Võtsin ta uue aadressi, lubades meelles pidada, kui midagi kuulen. Ise aga mõtlesin, et on vähemalt põhjust koolivaheajal teda külastada.

Võib-olla teeskles ta petlikult, irvitas minu üle niisama. Ei väärigi sõprust? Pagan neid linnatüdrukuid teab. . .

Olin mõned päevad aiatööl. Päris tore tonkida labidaga rammusat lehkavat mulda ja kärutada laiali kompostihunnikuid. Pihad võtab nii parajasti tuhisema, heaks eelharjutuseks tugevama töö jaoks. Käedki, mis on talvega pehmeks ja hellaks jäänud, saavad vähe paksema naha.

Head aednikku aga minust vist ei saaks — räpakas. Püüan liiga palju ära teha selle asemel, et tasa, mõõdukalt ja läbimõeldult talitada. Rikkusin mitu ilupõõsaste rivi oma räpakusega, nii et tuli pärast õgvendada ja parandadagi. Lõin käega! Odav ja tühi töö. Minule meeldib tükiviisi tööd teha, kus võib viimase välja panna ja visata nii palju, kui jaksad. Mida rohkem teed, seda enam saad. Aias rüga aga üksteist tundi ikka sama palga eest.

Nüüd olen maaler — võõpame vene kirikut. Seest ja väljast. Isegi kuplid kuldame üle. Tõmbasin täna ühel ikoonil viguripärast nina värviga valgeks, et näha, kas võtab ka teise näo ja vihastab. Ronisin siis üles kuplitele ja ootasin, et kui ta nüüd tigidaks sai, kas pillutab minu siit tellingutelt alla kividele? Aga vist talle meeldis too võõp. Kükitab rahulikult edasi oma nurgas puuderdatud ninaga ja nagu naerab pealegi. . .

Üldse imelik: kui minnakse kirikusse, võetakse müts juba ukssel maha, meie aga sõelume päev läbi altari ees ja taga ikka mütsides, vannume ja käristame nii, et kirik kajab. Keegi ei mõtle seejuures midagi paha. Töökoht ikka töökoht. Oleme aga meie kord oma pintslite

ja pottidega läinud, tulevad tudikesed komberdades, põlvitavad kividele ja palvetavad härdalt ...

Säärane on usuelu: tühi komme.

Maalritööga võib teenida, kui teda vaid piisaks — sügiseni! Kuid joomarid on need mehed. Laupäeva õhtul sundisid klappima ja kaasa jooma. Andsin raha, aga viina ei võtnud. Tean, mis maik tal on, mida tühjast juua. Ütlesin, et olen karskusseltsi liige. Norisid siis, et kas käin ka talvel palja jalu, nagu vana Tennisons. Naersin, et kui raha läbi joon, peangi käima. Leppisid viimaks sellega. Keegi vanamees targutas pealegi:

«Tubli poiss oled. Ära joo, jah — õpid, saad profes-soriiks.»

Kõik on võimalik. Kui saan, võõpan tolle ennustava vanamehe nina ka valgeks — kõige paremate jookidega.

— — —

Maalerdamine lõppes juuli viieteistkümnendaga. Praegu ehitame maja. Uue otsa sain tööbörsi kaudu. Tuli muretseda kirves ja saag. Laenasin mõlemad tädi-mehelt.

Rihime põrandaid alla ja lagesid peale uuele suurele koolimajale. Mingi kunst see töö ei ole. Võta kätte ja muudkui tee. Üldse iga kehaline töö areneb minu käes hästi. Mul on terav silm ja kindel käsi. Ikka ilusasti loodis ja rihis kõik. Läheks koolis käsitööga ka nii hiil-gavalt nagu seal?

Ainus häda: väga vähe aega jääb lugemiseks ja muidu mõtlemiseks. Varahommikul tööle, õhtul enne pimedat koju. Nagu söönuks saad, nii vajud voodisse. Mitte üksi keha, ka vaim on tõmp ja loid. Seepärast vist tööinimesed ei tahagi palju lugeda või mõtelda: töö tülbistab neid. Töö peaks aga olema nii korralda-tud, et inimesel aega jääks enesegi jaoks, aega tunda end inimesena, olevusena, kel on vaim ja vaimsed vaja-dused. Kas lõpuks Punase Pauli jutt härrade tööle panemisest siiski ei ole päris omal kohal? Olen juba jõudnud veenduda, et töö võiks olla teissugune: inim-likum ja vähem tappev, enam lõbuasi.

— — —

Pühapäeval uurisin John Locke'i elulugu ja ideid, tema mõtteid iga inimese õigusest varadele ja niinimetatud üldist sotsiaalset kokkulepet ühiskonna ja iga üksiku vahel. Tema arvates on enne praegust ajajärku olnud ja elanud hea, arukas inimene, meeldiva olemusega, leppevaimuline. Poliitiline ajajärk olevat rikkunud inimesed, kes sünnilt ometi on ühetaolised, ühesuguste õigustega, kandes eneses samade tunnetuste eeldusi. See kõik osutus mulle täitsa uueks peatükiks. Igast seisukohast vaadatuna võib jõuda isesugustele, hoopis eri arusaamistele elu ja elu korraldamise suhtes. Ainult peab oskama vaadata. Ainult peab aega olema vaatlemiseks.

Käisin Hilda pool. Elab vanemate juures kitsas pliidiga toakeses. Pole leidnud mingit tööd. Ja või seesugusel preilitoimega tüdrukul kerge leida ongi.

Vaadeldes tema valgeid, ravitud käsi, ta kitsukest olemist, ja võrreldes enesega, tekkis mul tunne nagu istuksin mingisuguse suure preiliga. Ei oska kohe millestki rääkida, sõnad komistavad kurku. Nagu ei oleks tegu omasugusega — tüdruku ja kooliõega. Miski paneb mind närveldama ja ebalema. Minus võtab maad kohmetus ja saamatus ning see on ikka niimoodi, kui satun kokku enesest paremini rõivais olevate, jõukamate, targemate või kuidagi muidu väljapaistvamate inimestega. Eriti seesuguste tüdrukute juures ei oska ma midagi peale hakata. Kohtan aga kedagi tööinimest, lihtsat ja otsekohest — sootuks teine asi. Mul ei ole mingisuguseid maneere ja kombeid, ei oska teeselda. Ja kui tunnen, et teine kogu aja just nende kõikide varal end laiaks teeb, hakkab mul paha. Kaob tuju ja tahtmine säärasega üldse koos viibida või rääkida.

Hildast jäi samuti väga segane mulje. Tean, ta on lihtinimeste laps, tunneb viletsust ja kitsikust — aga käitub nagu daam. Ütlesin talle, et küll on ta selle suve jooksul ilusasti edvistama õppinud. Lõkerdas vastu naerda. Seda pidavat ka oskama.

Võib-olla. Mina seda ei oska ega tahagi osata — seltskondlikult naerda, õieti naeratada — iga tühise naljajamistamise puhul. . .

Ometi aga tahan ma saada harituks, seltskonnainime-

seks! Kas see suvine töötegemine ja lihtsate inimeste keskel viibimine mulle ses suhtes kahjuks ei tule? Ja kui tulebki — mida peaksin siis tegema, millega end aitama?

Ah, see päratu vahe unistuste ja tegeliku elu vahel on üpris, üpris veider ja vastik!

Olen mühakas, ei oska end kohandada olukordadele ega maksma panna. Vaim sama paindumatu kui tööst kange keha.

Mul on aga koolivend Koorits — sibulasetu poeg Peipsi äärest. Suvel kaupleb turul, sõidab isa trääni-dega ringi, laevadel alla ja linna tagasi — igal pool lai mees. Tutvusi kogu maailm täis, igauhega sõber, õpetajate lemmik ja usaldusalune. Hea laulja, juhatab klassikoori, uisutab hästi, tantsib oivaliselt — sõnaga säärane seltskonnalõvi, et otsi vastast. Ja argipäeval — sibulasetu . . . Ei tee sellest aga väljagi. Tüüpiline tõusik oma hingeelult. Pole kahtlust, et kui kooli lõpetab, astub korporatsiooni, saab koha kuskile pankas, teeb varsti ülikoolis eksamid ja vaata, et ongi üks direktorihärra ning rahva tulevase juhte valmis.

Kas ei peaks ma temast pisut õppima? Kas lõpuks tugevad ja edasipüüdjad inimesed kõik ei peakski seesugused olema? Seltskondlik loom — nagu ütleb John Locke väga piltlikult.

— — —

Jälle algab kooliaasta. Avati uhke tseremoonia ja kõnevulinaga. «Dire» ise ütles mõned sõnad, siis veel teised tagantjärele. Vana Tilgut — jalgpalli moodi ümara kõhuga matemaatikaõpetaja ja inspektor — manitses ja noomis just kui kirikhärra kantslis. Missugust vaeva nägevat nemad, õpetajad, et meist kasvatada vapruid mehi ja naisi, kellest väikesel isamaal võiks igal hetkel hea meel olla, kes oleksid ööd kui päevad võitluseks valmis, kui vaenlane peaks ähvardama, ja kes end ohverdaksid sellele kõige pühemale maailmas — oma kodumaale. Ausus, tublidus, vanematest lugupidamine, oma ja oma kooli nime pühalt puhtana hoidmine — see olevat ainsaks võimalikuks vastutasuks, mis meie suutvat õpetajaile ja kasvatajaile praegu pakkuda

nende ränga töö ja hoole eest. Kooli asutajat ja ülalpidajat — seltsi — ei jõudvat me kunagi küllalt tänada oma elus kõige selle eest, mis ta teinud selleks, et meist kasvaksid tublid ja korralikud inimesed. . . . Kõledaks ja külmaks aga jäi kogu too pidulikkus. Niisama ühest kõrvast sisse, teisest välja. Varsti pole enam sõnagi sellest meeles, mis seal nii väga luuleliselt räägiti.

Istusin uue poisiga. Peeter Tuvi on ta nimi. Kuskilt Jõgeva poolt pärit. Välimuselt kohmetu ja tuhm, näib aga tark olevat. Ajalootunnis väntas renessansist nagu parin: tekkimine, areng, tähtsus — kõik ladus lagedale. Ja majandusteadus, mida alles alustame, temal juba puha teada. Ütles, et pole siin raamatus midagi: Adam Smith, List ja Ricardo, lugege parem Engelsit ja Marxi — kohe terve maailma majandussüsteem selge.

Koorits irvitas: kommunist. Läksid vastamisi seletama. Tuvi küsimusele, kas Koorits üldse teab, mis asi on kommunist, vastas viimane: punane noh, asi klaar. Tuvi aga naeratas: punane on värvi nimetus, muidu omadussõna, see ei ütle midagi. Koorits: «Sul kah värvi hais küljes.» Järsku hüüdis keegi poistest: «Sibula hais on vägevam kui värvi hais.»

See mõjus. Esimest korda nägin, kuidas Koorits tõmbus õhetama. Kibeles natuke, siis pistis: «Amet ei riku meest,» ja kadus kotta. Tuvi lubas teinekord seletada poistele, mis vahe on muidupunase ja kommunisti vahel. Ütles, et teeme oma klassi õpperingi, seal arutame, mis tahame. Neil seminaris olnud kõik suured poliitika-mehed.

Nii algas see esimene päev.

Hilda on kuidagi mossis ja hoidub üksi olema. Poisid narrivad — õnnetu armastus. Vastas, et teil muud nagu maailmas polekski kui armastus ja armastus, löi ukse paukudes kinni ja kadus. Päris üksi läks kodu poolegi. Aga preiliks on ta sirgunud, veel enam kui oli enne. Portfell, kõrgete kontsadega kingad, vihmavari. Mina, täiskasvanud mees, käin niisama, raamatud pihus ja põues — nagu ilm nõuab. Piinlik teist tülitadagi säärasena.

Uue musta pintsaku ja hallid püksid ostsin siiski. Palitu näib ka veel päris kena. Nüüd pole vähemalt

täitsa kaltsakas ega maavillane. Aga tankide asemele ei saanud kingi. Raha jäi kogu teenistusest jälle ainult natuke alla 80 krooni. Peab kokku hoidma. Raamatud veel osta. Raiskasin suvel natuke ka viulinootide peale, muretsedes endale Tšaikovski, Griegi ja Liszti lihtsaimaid palu. Ajaviiteks vahel kiunutan niisama.

Tehti igasügisene koolipidu: deklamatsioonid, laulud, muusikapalad ja näitemäng, milles minulgi oma osa. Tahtsid õnnetut armastajat kaela määrida, sain aga lõpuks lombaka vanamehe. Habe ette, selg küüru ja — kuju ongi käes. See paar väikest etteastet. Muide, pidu ei tehtud ju mitte tingel-tangeli, vaid tantsu pärast. Sellest ei räägi suuga keegi — küll aga silmadega.

Poistel kõvad kraed õhtul kaelas ja tüdrukutel triigitud kleidid. Laul läks robinal, nii et muusikaõpetajagi kiitis õpilaste enesealgatust. Näitemängu mängisime maha ja — seejärel oleksin mina vist küll pidanud koju tulema. Mul ju rasked kotad jalas ja vana katkine manisk. Aga ma jäin sinna. Vahtisin niisama nurgast, kui teised tiirutasid. Vahel hakkas kahju, aga vahel heameeleletsingi, et mina pole sama kerglane kui nad kõik. Tuvi tekkis juurde ja ütles:

«Ainukene tõsine mees, tule, lähme parem üles.»

Ülal klassis oli paar poissi teistest koolidest ja meie õpilasringi vanem, terava keelega Ausmann, abiturient. Arutati parajasti koolinoorsoo liidu asja ja leiti üksmeelselt, et see ainuke puhtnoorte organisatsioon olevat liiga tagurlikuks ja kodanlikuks läinud. Olevat vaja välja lüüa mõned laiad mehed ja liit üle võtta. Üks poiss seletas, et kokku on koolides kaheksakümmend protsenti vaesest ringkonnast võrsunud noori, kahekümnel protsendil kapitalistide ja kaupmeeste põngerjail ei võivat ometi lasta end juhtida.

Tuvi: «Kõige selgem, teeme uue liidu.»

«Ajakirja on vaja ja raha,» vaieldi.

«Üle riigi mitu tuhat koolinoort, kui igaüks paneb kümme senti, on raha nii, et osta või trükimasin,» arvas Tuvi.

«Saaks mürtsu ja mitmetpidi materdamist,» naersid teised.

Ütlesin, et peaksime oma käe peal kirjandust uurima, referaate pidama ja seltskondlikku kasvatust arendama.

«Täitsa õige,» leiti kui ühest suust.

«Ohjaku paneme ajakirja toimetajaks,» hüüatas Tuvi. «Ta luuletab ja kirjutab kirjatööd nagu mõni poeet...»

Mul oli piinlik. Poisid jäid selle juurde, et Tuvi kutsub meid varsti jälle kokku.

Tulles tagasi alla, kohtasin eeskojas viimase klassi õpilast preili Viilertit. Tal on sääraseid imelikud-avarad ja alati nagu ehmunud silmad — hirvesilmad, mis mind haaravad, justkui tahaksid enestesse uputada. Muidu ka vaikne, arenenud ning armas tüdruk. Ei tea, kust ma selle julguse võtsin talle korraga mööda minnes tähendada:

«Miks siis preili ei tantsi?»

«Ah mina või? Tantsiksin, aga pole partnerit... Kas kutsute?» lõi ta oma suured silmad, imesinised ja põhjatud, mulle.

«Nüüd olen sees,» vilksatas läbi aju. Piinlik oli talle ära ütelda, veel piinlikum tantsima minna. Esiteks oma saabaste, teiseks aga ka poiste pärast, kes just parajasti tulid trepist alla. Kogelestin punastades:

«Minust nüüd, mina üldse ei oska tantsida.» (Maal vihtusin tihti kõik polkad-valsid-stepid läbi! Selles linnaseltskonnas aga, kus õrnalt ja peenelt jalgadega ainult põrandat silitatakse, ma nagu ei oskaks tõepoolest sammugi teha, nagu oleksin eht karu.)

«Tantsust polegi tähtsust... Räägime niisama,» ütles tema, tõmmates mind käega kaasa koja hämarasse otsa.

Läksime, mul süda põksus nagu kell. Teistest eemal hämaruses ütles ta mulle korraga:

«Kuulge, teist võiks saada hea näitleja! Mängisite oma totakat vanameest nii suure loomulikkusega, et otse nauding oli vaadata. Kas käite sagedasti teatris, õpite näitekunstiringis?»

Mis pidin ma talle vastama? Et mängisin vanamehena ainult iseennast, säärast kohmakat ja saamatuvõitu tüüpi, nagu ma ikka olen olnud võõrastavasse seltskonda sattudes — taevas hoidku! Otsisin sõnu, pea päris kirju segadusest. Viimaks kohmasin:

«See, preili Viilert, tuli nii iseenesest... suur tänu tähelepanu eest.»

«Ei, mis asja. Tõsiselt, võtke kätte ja harjutage edasi. Hakake kas või rohkem teatris käima. Teist saab asja...»

Teatris olen ma ju vahetevahel ka käinud — kontra-markidega. Ja võõras see asi mulle ei ole — mängisin juba kuueteistkümnne-aastasena kodukülas «Tuulte pööris» Jaani. Aga minust näitleja — ei, see on eksitus. Mina ei oska ju muud teha kui kohmakat vanameest. Säärasel võib laval varsti tulla tööpuudus. Pole üldse minu huviala, ütlesin talle.

«Te ju laulate ka päris hästi,» lisis tüdruk, «saate ooperilauljaks. Caruso või Šaljapin.»

«Minul on kehv bariton,» lõin käega.

«Igatahes teil on väljapaistvaid kunstilisi kalduvusi,» ütles tema.

«Mis tühja — tantsidagi ei oska,» vastasin, mõteldes ise: õnn, et ta pole midagi kuulnud minu vemmälvärssi-dest. Vahest ju klassiski naljapärast neid on sepsitsetud.

Jutlesime veel hea tükk aega õppimisest ja õpetajaist. Viimaks hakkasime koos koju minema. Pimedas Toome-mäel oli nii veider. Ta ütles korruga, et kingapael on lahti läinud. Juhtisin ta pingi juurde, istusime. Ta nokitses pisut jalatsi kallal, sirutas siis end vastu seljatugete ja vaadates üles pimedas sügiseöös jooksvaid pilvi ning nende vahelt aeg-ajalt vilksatavaid tähti, lausus:

«On nii tore öö, et ei tahakski koju minna.»

«Mina jälle sellepärast mitte, et olen teiega ses öös,» vastasin, isegi teadmata, kas kõnelesin tõtt. Meie käed leidsid kuidagi vastastikku teineteise, pigistasime neid ja — ma tundsin, kuidas muutusime soojaks, nagu oleks meid laetud mingi elektriga. Õige ettevaatlikult ja õrnalt toetas ta oma kahupea minu õlale (koolimüts oli tal pihus juba tulles). Toetasin pea vastu. Siis näpistas ta mind kõrvalehest. Järsku polnud minus enam jälgegi tavalisest kohmakusest. Haarasin ta pea oma laiade kämmalde vahele ja suudlesin teda otse huultele... Ning veel imelikum — tema suudles vastu! Sulges silmad ja suudles — mind. Olin kui tuld täis. Aru kaotanuna lõin käed talle ümber keha ja sülelesin. Temagi

haaras minu ümbert kinni. Hulk aega viibisime seal pingil sedamoodi...

Viimaks ütles ta, natuke nagu kuivalt:

«Vilu hakkab, lähme nüüd ära.»

«Ei, ei, ei!» vaidlesin mina. Minus hõõgus terve tulemägi, tundsin ta rindu ja üht puusa otse põletavat end ja — temal külm. Ütlesin, et annan talle oma kuue, et on nii kena öö ja puud kohisevad nagu suures metsas. Tema aga rabeles end lahti mu sülelusest ja jooksis naeru kõhistades trepist alla. Sain ta kätte alles Savi tänava nurgal.

«Mõtlemata poiss oled sa, keegi võib ju näha,» viskas ta mulle üle öla.

Jah! See oli asi, mille olin sootuks unustanud. Koglesin vabandusi, tundes ühtlasi enese ees häbi, et olin nii taltsutamatu ja taktitu kõnniteeäärsel pingil kippunud teda suudlema. Sammusime edasi peaaegu vaikides. Ta ei rääkinud enam sõnagi minu kunstilistest kalduvustest. Ei ka muust. Aina kiirustas. Väravas ulatas ootamatult järsku kää:

«Täna saatmise eest. Saage hästi koju!» ütles ja lipsas hoovi.

Tammusin paigal nagu puuga pähe saanud, segane. Minus olid hakanud elama kujutlused meie vahekorra edasisest arengust, uuest ja soojast sõprusest, kõigest. Olin juba kujutlenud, kui uhke ma võin nüüd olla, omades armsa tütarlapse kõrgemast klassist, seltskondliku olemise ja väärikusega. Olin jõudnud juba salaja unistada, kuidas temalt õpin peenemat käitumist, võib-olla tantsugi. Aga nüüd korraga see ametlik «täna» ja veel ametlikum «teie»? Naised on kummalised olevused!

Lonkisin koju nagu läbipekstud, kogu tee arutades, missuguse rumaluse ma ometi võisin teha. Eriti imestas mind see, et ta ise suudles vastu, kallistaski... Saa siis naistest aru!

Kirjutasin talle pika kirja ja luuletuse.

— — —

Täna, esmaspäeva hommikul, tervitas ta mind, nagu alati, jaheda peanoogutusega. Nagu ei mäletaks ta enam vähematki, mis meie vahel on olnud. Lihtsalt vapustav.

Märkasin korraga, et ta silmad olid tühjad, öudselt tühjad ja tuimalt pärani — seepärast vist paistavadki ehmunuina.

Suure vahetunni ajal surusin mööda minnes talle kirja pihku. Ta võttis selle säärase venivusega, nagu oleks tahtnud mõista anda: milleks seda. Mina aga ei jõua oodata, mis ta vastab...

— — —

Ei vastanudki! Kolm päeva on möödas. Nägin teda ta oma klassi poisi Kurega täna hommikul kooli jalutavat. Olid mõnuses jutlemises. Kirjutasin tunnis uue kirja ja andsin õpilasringi esimehele edasitoimetamiseks. Ise ei taha talle otseselt läheneda. Pannakse ehk tähele — piinlik. Aadressi vaadates naeris esimees noomivalt:

«Ohjak, jäta abielurahvas rahule! Pole ilus vahele tükki.»

Mul oli vist väga veider nagu peas, suu liikus sõnu lausumata. Seepärast lisas ta veel: «Nojah, Viilert ja Kurg kurameerivad juba kolmandat aastat.»

Ah nii siis! Jäin tuimalt toetuma vastu ahju. Önn, et kedagi polnud läheduses. Oleksin häbi pärast kas või maa alla vajunud. Peas keerles ainus mõte: aga milleks olin siis talle mina, milleks mina tol peoõhtul? Minusse imbus säärane meeolelu, et oleksin tahtnud koolist minema joosta, jätta kõik sinnapaika.

Seesugune on siis naiste käitumine! Petised. Või taitis ta minuga ainult naljatada, oma uudishimu rahuldada. Tasuda mulle selle teesklusega kojusaatmise eest? Täna, säärast kaubandust mina ei harrasta. (Muide, Kurg oli laupäeval maale sõitnud ega võtnud sügispeost osa. Sellest kogu too tüdruku üksiolek ja idüllitsemine?) Olen tööpoolest juhm ja rumal, päris idiot! Lasen niimoodi ühel tüdrukul end vedada.

Ma ei sega enam kunagi teiste vahekordadesse. Ei lasku ühegi tüdrukuga õrnutsemiseni, enne kui tean temast kõik. Siis pole vähemalt häbistamist karta.

Olen kuulnud räägitavat kassiahastusest — see vist olekski õige termin minu tänase meeolelu ja enesetunde iseloomustamiseks. Ei taha kellestki ega millestki enam midagi teada. Tunnis vastasin algebrat nii segaselt, et

enesel oli piinlik. Vana Tilgut tähendas tahvli juurest ära saates:

«Ja-jah, ega gümnaasium pole igale mehele naljasi...»

Olin erutatud ja südame põhjani haavunud. Pealegi ei salli ma toda paksu ja rahaahnet vanameest, kes annab koolis tunde ja peab ühtlasi ka raamatuäri. Ise õpetab, kirjutab, kirjastab ja müüb. Nähtavasti on tal minu vastu samasugune antipaatia, ega muidu poleks ähvardanud, sest on teisi, kes veel halvemini vastavad — neid aga ei õnnistata mingi märkusega.

Tuvi, taibates vist minu meeoleolu langust, ütles pingis:

«Ära vihasta selle tühja lõusta pärast! Ega talle kuskil vaesemad ja kehvemini rõivas õpilased meeldi. Teistes koolides käitub samuti. Põhimõtte pärast — klassivaen meiesuguste vastu...»

Minu silmad läksid imestusest pärani. Kas siis säärane võib olla õpetaja, kasvataja, noorte ellu juhtija? Otsekohesuse ja armastuse asemel vaen, halvaks panu, tagamõttelisus ja kitsarinnalisus. Mainisin sellest vahetunnil Tuvile.

«Ära ole naiivne,» naeris tema. «Pea meeles ikka, et oleme härrasrahva koolis, härrade keskel. Nende sihiks on ju meist ka härrasid kasvatada, kes oskaksid oma huvides kärkida ja lihtsatele inimestele peale pörutada. Kas sa siis sellele kunagi pole tulnud?»

Ei, see kõik osutus mulle päris uudiseks. Olin kooli kippunud ja õppida tahtnud ainult oma teadmistehimu rahuldamiseks, aga nüüd — kas tõesti kavatseti meist teha hoopis midagi muud, kui olime oma loomu poolest? Mida rohkem ma sellele mõtlesin, seda enam veendusin Tuvi avalduste põhjendatuses. Muidugi, kogu meie lugemisvara, raamatukogu ja õppetöö olid ju kindlalt piiritletud ja teatava kontrolli all. Isegi seda ei peetud vooruseks, kui mõni õpilane, nagu Tuvi, Ausmann või mina kippusime lugema teoseid väljaspool õppekava. Meenus selgelt, kuidas emakeeleõpetaja kord oli vihjanud Ernst Tolleri ja Georg Kaiseri näitemängude kohta, kui avaldasime soovi neid ühe külalissetenduse puhul vaatama minna:

«Teie huvi on ju väga arusaadav. Aga pidage ikka seda meeles, et kõik, mis on lubatud teatrile, ei ole mitte lubatud koolile või kooliõpilasile.»

Jäin uskuma tookord, et meid keelati pedagoogilistel või eetilistel põhjustel. Nüüd aga näen, et põhjus seisib mujal. (Muide, käisime mõne poisiga siiski ja vaatasime külalisetendused ära!) Kui juhm, et ma sellele kõigele ei tulnud juba siis, iseenesest. Koolist lahkudes ütles Tuvi:

«Homme õhtuks tee end vabaks. Poisid tulevad minu juurde kokku. Arutame natukene. Sa ju tuled?»

Lähen kindlasti. Miks ka mitte?

Hilda kirjutas, pärides pikalt ja laialt, et miks olevat ma viimasel ajal säärane imelik, ei vastavat enam klassis korralikult, käivat mõttes ja nagu vihasena ringi. Miks ma temaga ei rääkivat, pidavat end uhkeks või?

Oleks see kiri saabunud mõni päev varem, võib-olla siis oleks see mind õnnelikuks teinud. Nüüd aga vaatan ma sellele külmalt ja võõralt, oskamata midagi talle vastata või seletada. Mul on suuremaid muresid kui kool. Mind vaevavad kõik need jutud, mis üleeile Tuvi pool räägiti. See on terve tragöödia omaette, kuidas saan siis mina veel rõõmus olla või huvituda mõnest tüdrukust, nagu võib-olla tahetakse...

Tuvi juures oli koos kuus vanemate klasside poissi, mitmest koolist. Üks neist, keda hüüti seltsimees Augustiks, koguni endine sõdur — õppursõdur ülikoolist. Teadis nii palju rääkida professoritest, parteidest ja iga-sugustest programmidest, kavadest, organisatsioonidest, et poisid vahtisid teda nagu imelooma, suud ammuli.

Üksikasjalisemalt arutati kehvemate õpilaste olukorda koolides ja eneseharimise vajadust väljaspool kooli, vastukaaluks kooli ühekülgsese mõjule. Kuna muidu koolist ellu astudes võivat kehvemad õpilased oma klassile kaotsi minna, end lasta mõne kohakesega ära meelitada või osta. Üks poistest, kelle nimeks oli Robert, pidas lühikese ettekande noorsotsialistide sih-

tidest, organisatsioonist ja nende vabahariduslikust tegevusest noorte keskel. Sellest selgus, et üle maa töötavad nende ringid paralleelselt koolide kõrval suure hoo ning energiaga. Iga nädal käiakse paar korda koos, peetakse loenguid, vaieldakse ja arutatakse kõiki eluküsimusi. Liikmeskonnast olevat näiteks Tallinnas ja Narvas üle kolmekümne protsendi koolinoori. Poiss tegi ettepaneku ka meie koolist hakata organiseerima kaasõpilasi nende ringide ümber, mis oleks ühtlasi löögiks kodanlikule koolinoorsoo liidule ja aitaks kõige kindlamini vabastada töölisnoori kodanliku kooli mõju alla sattumast. Ta tõendas arvudega, et ei või olla kaugel aeg, kus vaene rahvas peab võtma võimu ja valituse enda kätte.

«Möödapääsematu asi,» tähendas seepeale August, «meid, vabatahtlikke noori sõjamehi, on ninapidi veeatud. Idee, mille nimel paljud meist rahvuslikkudesse vägedesse astusid, on maha maetud. Demokraatlikust õiglusest ja aususest ei ole enam juttugi, kõikjal lokkab sakherdamine, onupojapoliitika ja ajab õisi omakasu. Endistele frondimeestele vaadatakse ülevalt alla, neil pole riigis mingit kaalu ega tähtsust, neil, kes just löid oma vaeva ja verega selle riigi demokraatia ja vabaduse nimel. Nii ei või see jääda. Meie tõmbame noored, kasvava põlve enesega kaasa ja paneme maksma tõelise rahvavalituse, ehtsa vabariikliku korra. Meie sihtideks on esialgu koolinoorte osas:

Prii ja maksuta keskkool kõigile töölisnoortele.

Riigi poolt maksuta õppeabinõud ja stipendiumid neile, kes muidu haridust ei suuda täiendada.»

Kui ma meenutasin oma raskusi ja hädasid, oma isiklike vaevu ühenduses kooliskäimisega, siis tundsin ma järsku, et selle programmi punktid vastasid täielikult minu unistustele ja soovidele. Kiitsin need samuti heaks, nagu teisedki koosolijad. Seejärel lubati meid kõiki vastu võtta töölisnoorte ringi, kuid tehti ühtlasi kohustuseks, et peame igaüks ühe uue liikme juurde tooma, kui oleme kord juba oma tõe eest võitlusse astunud. Organiseerumises seisvat jõud.

Lubasime seda meeleldi. Sest kui silmas pidada kõike toda viletsust, millega vaesemate inimeste lastel tuleb

võidelda hariduse saamisel, siis pole ülesseatud nõuetes ju midagi paha ega halba, oleks ideaalne igatahes stipendiumide andmine just vaesematele. Seni on antud prii kooli ja toetust ainult selle järgi, kuidas kellegi numbrid. Numbreid pannakse aga tihti silmade järgi. Nagu vana Tilgut teeb meil sibulasetu Kooritsaga: iga vastuse eest 5. Ise aitab ja jahvatab, poiss aga võtab viie, olgu kui tahes keeruline ülesanne. Ja prii kool on talle kindlustatud, kuigi ta on võimeline maksma. Ei ole vaene ega jõuetu. Aga näe, meeldib lihtsalt paksule — ärimehelikud kalduvused — ja paks teeb õpetajate nõukogus mis tahab. Isegi stipendium määrati talle sel poolaastal. Tuvi ja mina aga, kes oleme üle klassi ajaloos, majandusteaduses ja kirjanduses, peale selle täitsa vaesed poisid — ei vääri prii kooli ega stipendiumi. Nagu paks tähendas, olevat meie oma mõtetega liiga laiali, juba nagu üliõpilased...

Säh sulle siis: «Juba nagu üliõpilased», aga gümnaasiumi stipendiumi ometi ei vääri. Tõepoolest, see on otse sihilik vahetegemine. Ning selle vastu tulebki võidelda.

Olen nüüd kõrraga paljusid asju nii teises valguses hakanud nägema, et minu endine elu tundub justkui pimesi kobamisena. Kuidas võisin ma ometi säärasena ringi joosta? Ainult kool, raamatud, tüdrukud... Ah, elus on nii lõpmata palju vastuolusid!

— — —

Ei taipa enam hästi, mis minuga sünnib. Midagi veidrat ja imelikku: kool kipub võõraks, isegi nagu vastu-meelseks jääma peale kõiki neid põrutavaid elamuši, mille osaliseks olen saanud viimaseil päevil.

Algas asi sellega, et ühel detsembrihommikul saabus Tuvi, kes tavaliselt on imerahulik ja külmavereline, kooli pisut ärevana. Kutsus mind kõrvale ja sosistas, et olgu ma ettevaatlik — seltsimees August olevat ära viidud.

Tähendab, politsei segab õpilaste omavahelistesse asjadesse! Vaatasin talle suuri silmi otsa, aga ta vaid noogutas kinnituseks. Hiljem, rahunedes tähendas nagu muuseas:

«Ilma ohvriteta ei ole võitlust. Ära siis seda nii südamesse võta...»

Mina aga olingi juba võtnud. Minus kääris kõik segi läbi, pea otse tuikas, nagu oleks valutanud. Palusin end vastamisest vabastada ettekäändel, et olen haiglane ega suutnud ette valmistada.

Parajasti kõrgema matemaatika mõiste käsitamise tunnis järgnes uus hoop. Direktor tormas näost punasena klassi, keegi võõras mees jäi uksele.

«Õpilane Tuvi,» hüüdis direktor peale paari vabandussõna paksule, «palun teid oma asjad võtta ja otsekohe kaasa tulla!» Ta hääل värises.

«Kas jäädavalt?» ajas Tuvi end rahulikult püsti.

«Lähemalt kuulete õpetajate toas,» vastas direktor närviliselt.

Tuvi kahmas oma raamatud, viskas mulle pika, tumma pilgu ja hakkas siis pinkide vahelt välja minema. Õpilased olid üllatusest keeletud. Kogu klass vaikis nagu haud. Ukse ees pöördus Tuvi ümber, tõstis viibates käe ja hüüdis surutud häälel:

«Nägemist — läbi rootsi kardinate!»

Üle klassi jooksis rahutu kahin. Osa nooremaid vist ei mõistnud üldse, milles asi seisis. Teised häälitsevad kaastundlikult. Vana paks vihastas, turtsudes kateedri rilt:

«Säärane häbematu poisijõmpsikas!»

Minus justkui katkes midagi. Tõusin ja küsisin huulte värisedes:

«Härra Tilgut, miks ütlete teie niimoodi ühe andekama õpilase kohta?»

Vanamees tigistus veelgi enam. Ta silmavalged läksid sogaseks, kriiditükk ta sõrmede vahel murdus katki. Taltsutas end aga kohe ja hüüdis:

«Istuge, olge head!» ja lisas siis: «Meie kool on aus ja korralik kool. Mitte mingi parteiagitaatorite kursus. Kes siin end halvasti, nii halvasti üleval peab, et... Nojah, see on juba häbematu. Ja Ohjak, teie olge ettevaatlik oma sõprade valimisega. Olete maapoiss, ei tunne linna asju... Nii, lähme siis edasi: ruutjuur $a+b$...»

Kah kõrgem matemaatika!

Nii lihtsalt lõppes see draama tunnis, õieti lõpetati. Mida aga tundsin mina ja mis minus kees, seda ei suuda ma vist kunagi väljendada. Ainult see suudab mind ehk mõista, kes ise oma tõe eest seistes, ausalt ja siiralt oma tõesse uskudes on saanud kannatada hoolimatuse, õeluse ja ülekohtu läbi. Inkvisitsioonid ja kristlaste tagakiusamised Rooma riigi päevilt meenusid mulle ühenduses Tuvi äraviimisega. Kas ei kiusatud tol ajal samuti taga just erksamaid, enesekindlamaid, iseseisvalt mõtlemaid päid, nagu tänapäevalgi. Just neid, kes maailma on oma mõtte ja tundega edasi viinud, kes teda on rikastanud ja mitmekesistanud — olgugi kas või religiooni kaudu? Ning kas ei olegi lõppude lõpuks iga suure teo kordasaatmise sügavaimaks ajuriks usk, eneses kindelolek, oma tões püsijäämine, andumine piiritult ja hullustuseni? Sest vaevalt oleks Kolumbusest saanud Ameerika avastajat, kui ta poleks mitte nii surmkindlalt uskunud oma hüpoteesi, oma kujutlusse ja arusaamise, et sealpool suurt vett peab asuma India, ükskõik kummalt poolt maakera minna. Vaevalt oleks Martin Lutheri võitnud usupuhastuse protsessis, kui ta poleks kindlaks jäänud lõpuni, hüüdes: siin ma seisn, teisiti ma ei või.

Seepärast otsustasin kindlaks jääda. Otsustasin hambahad kokku suruda, vaikida ja uskuda, — uskuda oma tõe ainuõigusse ja paremusse. Sündigu mis sünnib, heidetagu või koolist välja.

Tunni lõpul püüdsin kinni Ausmanni. Ta oli loost kuulnud, kõigest teadlik. Käskis suu pidada ja silmad lahti hoida. Teadis seletada, et Tuvi olnud juba seminaris vana «tegelane», seltsimees August päris parteiline agitaator Tallinnast. Kahtles aga tole mehe aususes. Olevat võimalik, et mängib kellegagi kokku. Seepärast Ausmann sokutanudki meie poiste noorterangi vastuvõtmise edaspidiseks. Karta ei olevat midagi. Oleme ju süütu eemalseisjad. Kavatsuste eest ei saavat kedagi karistada.

«Mis saab siis aga meie ajakirjast ja kõigest?» küsisin.

«Oled ka sina naiivne! Kas sellest veel küllalt ei ole, mis juba juhtus?»

Muidugi, ülearune. Pöördusin segaste tunnetega tagasi klassi, mis nüüd kihas ja sumises nagu sipelgapesa. Igaüks tahtis teada, mis on õieti lahti. Tüdrukud otse kiunusid uudishimust. Poisid põrisesid rahutult. Ei osanud kellelegi midagi kohast ütelda. Kohmasin niisama, sõna siit, teise sealt.

«Vandeselts, mis muud,» naeris Koorits oma sibulasetu laia naeru. «Tahtsid vist direle pommi alla panna...»

«Tuvi, ja vaata missugune linnuke!» kiljusid tüdrukud.

«Puha plära,» tõstis nüüd Hilda soosik, too Otepää poiss häält.

Ja ma võisin veenduda, et tolles muidu päris napa-kana näivas poisis tuksus soe süda ning teda valitses tubli aru. «Tühi Kooritsa laadanali. Tuvist tehti ohver, muud midagi. Oli vaja piiri panna nendele õpilaste isetegevustele. Tuvi oli selleks liiga tõsine ja tore poiss, et alutat tempu kavatseda...»

Nüüd sain minagi oma suu lahti. Ütlesin nii, et paljud kuulsid, ja päris rahulikult:

«Kuuldavasti on olnud mingi rabelemine koolinoor-soo liidu ümber. Tuvi sõbrad läinud liiga kaugele. Tahtavat tedagi üle kuulata.»

Muidugi kallas see seletus aina õli tulle. Sest ka paljud meie õpilasist on liidu liikmed ja tegelased. Sadas parastusi ja ähvardusi. Niipea kui ajalooõpetaja, rahulik palja peaga mees ja väga vabameelne, klassi ilmus, kisati mitmelt poolt kooris:

«Härä Töldsepp, mis juhtus Tuviga?»

«Mis lahti on?»

Mees pühkis prille, kõhatas, palus rahu ja seletas siis:

«Teie olete kõik noored ja tormitsejad. Paljud teist on kahtlemata väga andekad. Ja just need, see andekam osa, näib, ei suuda kuidagi meeles pidada, et kooliajal kulutatakse oma anded ja võimed ainult õppimiseks, oma teadmiste täiendamiseks. Olete kord täiskasvanud ja kool seljataga, tehke siis elus, mis tahate. Igaühel on õigus oma tõekspidamiste eest võidelda. Ilma võitluseta ei ole edu ega evolutsiooni. Aga seda võitlust ei saa kooli seinte vahele kanda. Poliitika tegemine ei ole

õppiva noorsoo asi. Selleks on teised ajad ja kohad. Ja nüüd, mis puutub endisse õpilasse Tuvisse, siis ei ole veel praegu kindel, millisel määral ta on süüdi. Politseisse viidi ta ainult ülekuulamiseks kui kahtlusalune, kel olnud kokkusaamisi illegaalsete tegelastega. Võib-olla oleks õigem olnud ära oodata juurdluse tulemused, aga kooli hea nime pärast otsustas direktor tema meie õpilaste nimekirjast kustutada . . .»

Viimase lause lisas õpetaja nagu piinatult ja sise-
mise kahjutundega tühja kohta minu kõrval pingis silmitsedes, sest Tuvi oli tema ainetes just kõige välja-
paistvam ja tugevam poiss, kellele ta alati võis vaadata
uhkusega.

Klass rahunes pikkamisi ja tund algas nagu tavaliselt. Ainult tühi koht minu paremal käel sümboliseeris seda tühikut ja kõledust, mis oli tekkinud minu hinges. Märkasin, et ka Hilda ja mõned teised vargsi heitsid kaastundlikke pilke minu ja mu kõrval asuva tühja istme poole. Hilda vaatles mind pika asjaliku pilguga ja väga tõsiselt. Üldse liiga palju tähelepanu mulle. Ka õpetaja tundus pooliti mulle rääkivat sõnu koolist ja poliitikast. Või paistab see ainult sääraselt, kuna olen enamas teadlik kui teised?

Aga ma peangi olema. Sest olen neist kõigist vanem, elukogenum ja kannatanum — võitlen ise enese eest.

Lõpmata kahju on Tuvist. Kas see on siis vabadus, ühesarnasus ja õigus, kui inimese tulevik rikutakse juba noorena võib-olla ainult seepärast, et ta julges unistada, julges järgida teiste unistusi! Kas nii peavad meist kasvama iseseisvalt mõtlevad ja tegutsevad, küpsed ja arukad kodanikud? Vaevalt. Kas ei kiputa meist tõesti tegema ainult mingisuguseid eksaktteaduste automaate, masin-inimesi, kes ei vaja oma äratundmist ega mõttevõimet? See on kurb, väga kurb kogemus minu innukusele kooli suhtes.

— — —

Lugesin Prantsuse revolutsiooni ja kommuuni ajalugu. Kui palju ohvreid on toodud ja verd valatud iga edusammu puhul, mis inimkond astunud. Kokkuvõttes

ei ole ju Prantsuse revolutsiooni põhjuseks muud kui kodanliku klassi iha võimule pääseda ning tulemuseks selle võimu vallutamine ja säilitamine. Kõik muu: kultuur, tehnika, kunst ja teadused, mis seejärel uut hoogu said, on vaid paljas pealisehitus, kohandus uuele sotsiaalsele korrale, uutele eluvormidele. Ei oleks kodanlik klass end majanduslikult ja poliitiliselt suutnud võimule võidelda, poleks olnud ka arengut selles vaimus ja suunas, nagu võime näha praegu.

Kui pikad võiksid olla üksikud valitsemisvormide ja sotsiaalsete süsteemide perioodid inimkonna elus? Kus lõpevad äraelanud vormid ja algavad vastsed, pealetekivad? Missugused tegurid lõppude lõpuks määravad vormide iganemise ja uute vajaduse? Kas ainult arenev inimhõimust ja ürgne, õilis korraldustahe või ka mingisugused müstilised, inimhõimustusele seletamatud tegurid? Nii lühike ja pealiskaudne on kõigele vaatamata maailma ajalugu, et ta ei suuda anda mingit vastust. Pealegi kitsas ja tihti sihilik, ajajärgu võimu ja ülesandeid teeniv. Kust tuleks historik, kes paneks kirja kõik, kuni viimseni, kas suudakski seda keegi teha? Ons üksikisikul üldse võimalik mõista jäägitult inimkonna elu ja selle nähteid.

Millal lõppes patriarhaalne kord ja algas patriarhaalne? Kust sai alguse riik ja valitsusvõimu sisseseadmise komme? Millal toimus esimene sotsiaalne leping, nagu ütleb John Locke. Mis ütlevad siin sõnad vana-, kesk- ja uusaeg? Feodalism ja buržuaasia? Kõik on üks-teisega segiläbi põimitud, nagu troopikametsa lopsakas tihnik. Elu ei tunne selgust ja puhast joont — mitte kuskil. Väga palju vorme ja variante eksisteerib ja on eksisteerinud alati üksteise kõrval. Kadumine, väljasuremine sünnib looduses sama pikkamööda kui uue vormi või kaju sisselülitamine elu üldisse käiku. See pärast ei saagi minu arvates ütelda, et tol ja tol aastal oli feodaalaja lõpp, et tol ja tol kuupäeval algas kodanlik ajajärk, mis lõppes nii- ja niisugusel aastal, andes aset proletaarsetele ajastule, nagu ennustavad õige paljud arukad mõtlejad ja hinnatavad pead. Looduse elu ei tõenda midagi säärast: looduses muutuvad ja teisenevad kõik vormid ning eluviisid ainult väga pikka, aeg-

laselt. Loodus oma igapäevases elus ei tunne revolutsioone. Määratu jõena rühub ta vaid edasi, ühtlaselt, majesteetlikult, pikka ja tagasipöördumatult. Lõpmatu hulk kõrvalekaldumisi, ojasid ja harukesti valgub igale poole laiali. Kuid peavool tormab ikka edasi oma aimate ja seletamatute sundide ajal, otsides labusamat sängi, soodsamaid edasipääsuteid. Kas sama ei kordu inimkonna elus? Kas ei lähe kõik mitte iseenesest oma loomulikku rada, nii nagu ta elu ürgjõududest on minema sunnitud? Ning kas pole igasugused mullistused, revolutsioonid, edasi- ja tagasinihkumised, progress ja regress, liberalism ja reaktsioon ainult kõrvalnähted, harujõekesed, mis ajaloo perspektiivis nagunii suubuvad lõpuks kõik ühte üldisse hoovusse, mida võiks kokku võtta peatükki: Mateeria areng, elu muutumine ja teisenemine maakera pinnal lugematutest aegadest lugematute aegade ni või lihtsalt — igavik, lõpmatus.

Ja missugust tähtsust võib siis anda ühe inimese mõttele, teole või saatusele, ohvritoomisele või ohverdamisele? Kaugusest vaadatuna moonduvad kõik hoopis teiseks, koondub ühte punkti, igaviku läätse tulipunkti, samuti nagu kaks raudteeroobast kuskil eemal näivad sulavat üheks vägevaks roopaks. Või petame end sellise vaatlusviisi juures samuti, nagu laseme end petta oma silmil raudteeroopaid vaadates? Inimese mõistus, taju ja kujutus — oh, see pole lõpuks siiski mitte kuigi täiuslik ega usaldusväärne. Meie meeled petavad meid samuti nagu lambivalgus ööliblikat. Need on ebatäpsemad ja vähem usaldust väärivad kui kõik peened masinad, mis inimene välja mõtelnud. Nii väga tahaksin praegu nõus olla tolle kuulsa mehega, kes ütleb: Kõik, mis ma tean, on, et ma mitte midagi ei tea.

Minagi olen siin praegu ainult jaburdanud, oma südame kergendamiseks püüdnud paberile märkida hüplevaid mõtterepliike pingulikistud ajutraatidelt, mis kumisevad ja huugavad nagu puudutatud kandlekeeled.

Jaa, mina helisen nüüd üldse väga imelikult, eneselegi arusaamatult. Pole sõpra ega seltsilist, kellega targutleda, kellele pihtida. Aga rääkimist, eneseavaldamist vajame nagu toitu või kehakatet.

Tuvi lasti peale korduvaid ülekuulamisi kui alaealine lahti. Otsisin teda mitmel korral korterist — asjatult. Viimaks üteldi, et olevat oma pambudki ära viinud. Mõtlesin teda viibivat maal, Jõgeval. Kirjutasin — mitte mingit vastust. Täna korraga kooli lugemistoas lehti lahti lüües näen: kaks koolipoissi põgenes Venesse. Suure rasvase kirjaga sõnum Narvast. Üks sealne poiss ja meie Tuvi olevat pühkinud kodumaa tolmu oma jalgadelt. Leht lisab nagu sisemise rõõmuga: «Mõlemad olid koolist välja visatud kui parandamatud pahempoolsete kalduvustega poisikesed, kes mitmes koolis, kus nad lühemat aega viibisid, püüdsid õpilasi demoraliseerida.» Täpselt nagu kirjutatakse kriminaalkurjategijate puhul: «Mõlemad on tuntud retsidivistid, kes pannud toime rea kuritöid ja seepärast politsei poolt ammugi tagaotsitavad.»

Olgu kuidas tahes, aga sääraselt ei tohiks kirjutada. Oma idee eest seismine ja selle kaitsemine — see ei saa olla kuritegu mingisuguses mõttes. See on iga inimese püha õigus, niisama kui õigus elada. Aga kas seda õigust on kunagi tunnistanud? Ei, halvustavate epistlitega on need, kes julgevad teisiti mõelda, ikka eluringist välja surütud. Kristusest alates — kui pikk on see kurb rida, kes oma tõe ja veende eest on pidanud rändama kas ristisambale, tuleriidale või moodsal ajal lihtsalt seinäärde.

Koolis on nukker. Hilda käib väga korratult. Ei räägi peaaegu kellegagi. Liigub omaette. Tema vendki olevat kinni võetud. Ei taha temaga sellest küsimusest rääkida — nagu pisut piinlik.

Või kas olekski mingit tähtsust sõnadel, mis pole ju muud, kui meie tundepakitsuste, mõttesähvatuste moonutatud, virilad helistamise katsed? Tabame neid üksteise silmist ja olemisest ilma kõigeta. Meil on ühised mured ja valud. Need lähendavad ilmselt enam kui ühised rõõmud. Valu on primaarne, rõõm ainult sekundaarne nähe: valu on rõõmu esiisa. Minagi olen valu, maailmavalu lapsi. Ja kuidas võiksin ma siis sünnitada rõõmu — enesele või teistele, kuidas — kui iga minu erk, rakk ja kogemus koosneb aina valust?

Valu? Ma ei tea — võib-olla on see isegi viha, mis minus praegu kihiseb ja keeb, võib-olla häbi ja jõuetuse tunne.

On 21. detsember. Hall ja vesine ilm. Lasti jõuluvaheajale, röömupühi pidama. Ent missugune rööm mulle, kui vana paks esmakordselt kogu minu õppimisaaja kestel kirjutab rasvaselt tunnistusele ja loeb selle pealegi klassis ette: matemaatika 2, hoolsus 3—! Ilus kingitus mulle, kes ma järgmisel poolaastal lootsin edukalt kandideerida õpperahast vabastamisele ja stipendiumilegi. Mul läks silme ees kirjuks. Seisin norus päi, ninasõõrmed puhitud laiaks. Vanim poiss klassis, seni ka hoolsaim ja — nüüd korruga teiste narr. Koorits pais-tis lausa avalikult röömutsevat, kui vana minu järel tema paberi kätte ulatas märkusega:

«Matemaatiliselt tervik: läbi neljad. Tubli!»

Esimese hoobi üle elanud, küsisin paksult tunnistuste väljajagamise lõpul:

«Kas mina siis, härra Tilgut, olen teie arvates matemaatikas põhimõtteliselt nii kehvaks jäänud, et võite mulle puhta kahe välja panna, või on see tingitud mõnest üksikust äpardusest viimasel ajal?»

Vanamees muheles, ööritades end kateedris nagu orikas. Pilutas siis väikesi silmi rasvavoltides ja kobas mööda läikivat pealage. Nähtava mõnutundega, et asi mulle on südamesse läinud, vastas reipalt:

«Täitsa teaduslik küsimus, Ohjak. Selle teoreemi peaksime põhjalikult läbi analüüsima. Tõepoolest: kas te ainult näite mulle nõrgana või olete nõrk tegelikult. Või koguni olen mina nõrgaks jäänud hindamises. Terve filosoofia . . . Jaa, jaa . . . Ülikoolis oleksite võinud selle küsimuse asetamise eest saada maxime. Tilguti matemaatikakursusel aga . . . Et asi oleks igati selge, laskem kõnelda elementaarsel matemaatikal enesel.»

Ta ronis kateedrist, astus tahvli ette ja kirjutas sinna kriidipulgaga:

Ohjak vastanud 21. nov. — 3.

„ „ 3. dets. — 2.

„ „ 10. dets. — haige.

«Kuna ükski hindedüsteem ei näe «haige» asemel arvuliselt ette rohkem kui 2, siis lihtsalt $3+2+2$ on 7.

Jagame 7 kolmega on 2,333... irratsionaalne suurus, mis täpselt iseloomustab teie võimeid matemaatikas. Nii, selge?»

«Tänan,» vastasin ma lakooniliselt, kuigi oleksin tahtnud ütelda pisut enam ja kibedamalt. Aga nähtavasti puudutas see minu asjalikkuski meest seevõrra, et ta leidis vajaliku olevat kogu klassi ees targutada:

«Jah, vaadake, Ohjak, teie kipute filosoofitsema, fantaseerima, etendama vabamõttele ja osa. Meil siin on aga kommertskool. Kommertsasjanduses ei ole fantaasia paika, ainult kaine ja praktiline mõistus.»

«Fantaasiaga tegi Rockefeller end rikkaks,» torkasin.

«Noh, siis õnn kaasa. Saage enne Rockefelleriks ja fantaseerige, et teie 2 matemaatikas maksab 2 miljonit dollarit, siis räägime edasi,» naeris vana võppudes ja kogu klassi kaasa naerma kehutades.

Vaikisin, tundes järsku, et on asju ja inimesi, mis vastu igasuguseid reegleid kipuvad kujunema saatuseks.

On asju ja inimesi, sellele olen ma sunnitud olnud mõtlema varemaltki. Näiteks oma majandusliku seisukorra ja päritolu suhtes. Kui ma poleks sunnitud olnud juba mõneteistkümnenda aastast igal suvel ise endale kooliraha teenima — kas ei oleks siis kogu minu käitumine, huvid ja olemus kujunenud pisut teissuguseks? Kas isegi mitte risti vastupidiseks sellele, missuguseks olen nüüd kujunenud: pisut kohmakaks, puisevõitu ja saamatuks poisikolakaks, kes ei oska end ülal pidada ega seltskondliku siledusega igast olukorrast läbi libistada, vaid elab peamiselt oma unistuses ja raamatuis. Vahest oleks teiste olukordade valitsedes arenenud minustki kergeltsuhtuv, rõõmsameelne, uljas ja lihvitud noorhärä, kes teisest klassist alates kannab kõva kraed ja ristlipsu, lööb muretult tantsu ja sädistab tüdrukute hulka sattudes nagu isapääsuke. Sääraseid näib siin vajatavat ja eelistatavat.

Nüüd on aga kõik juba hilja, 19-aastast meest on raske muuta. Olen lihtsameelne tööpoiss, juhuslikult gümnaasiumi neljanda klassi haridusega, konarline, vähehuvitav ja ebameeldiv, Tilguti-taolistele isandatele vist lausa seedimatu, sest säärased kommertsandid hindavad eelkõige ladusust, hakkamist, kuraasi ja õlitatud

käitumist. Minust vahib neile aga vastu kannatav ja enesega võitlev töömees, vaevatud proletaarlane... Tajun seda otse vaistlikult. Ning see paneb mind veel enam kannatama, kahtlema ja kõhklema: kuidas ma kooli lõpetadeski suudaksin end sobitada kord nende maailma, mis on mulle võõras nagu pardiperre sattunud kanapojale ujumine?

Minus on mõrad. Ma ei helise, vaid plärisen puudutusel. Ja selle plärinaga ma ilmselt kohutangi inimesi. Meenub, kuidas paari aasta eest naabrinaine tähendas tädile, arvates mind mitte toas viibivat: noor poiss teine, aga räägib just kui kõhuga või teab kuidas... Kas ta kõri on õige korrast ära või on tal väga õel iseloom?

Jahmusin tookord oma hääle kohta säärast iseloomustust kuuldes. Nüüd olen veendunud, et see on tõsi. Ainult täitsa heasse tujju sattudes vabanen vastikust alatoonist oma hääles, mis muidu tavaliselt meenutab pigistust, ängistust või nagu poodava hääletsust, sest ta pole puhas ega helisev enesega rahuloleva inimese hää. On segane ja tume, kärisev, nagu tavaliselt äravaevatud tööinimestel, mitte meelitatav, vaid karm ja külm.

Olen lugenud mõndagi enesekasvatusest. Kas peaksin selleks ja ainult selleks, et jätta enesest soodsat muljet ja selle kaudu tasandada teed oma edule tulevikus, asuma «palgi painutamisele»? Kas otstarve väärib abinõu? Tihti puudub tahegi saada nende kõikide lakitud ahvide sarnaseks. Tundub piisavat sellest, kui oman ohtrasti teadmisi, oskan iseseisvalt otsuseid teha ja töötada. Töö on ju see, mis kannab kogu maailma, mitmesugune, paljupalgeline vaevanägemine ja higivalamine. Ons see nii väga tähtis, missugusel kombel keegi oma jõudu kulutab ja higi voolama paneb? Ons enese müümine en detail üldse mõeldav iseseisva ja iseteadvust ülimalt hindava inimese juures? Oma joon ja tahe lasevad end harva koordineerida palgalise pisitööga. Ent mis hakkab ma siis peale koolist lahkudes? Käsi-kaupmeheks vahest, harjuskiks — sest olen ju hariduse poolest kommersant, väljaõpetatud kaupmees!

Agas minu maailmavaated, ellusuhtumine ja — kaupmees!? Milline rämps! Mida rohkem arutlen, seda pak-

sem teadmatuse, lootusetuse udu koguneb mu ümber. Ei mingisuguseid päikesepaistelisi väljavaateid...

Olen tulevikuta ja lootusteta värdjas. Võõrasse mulda sattunud taim, päris juhusliku tuulehoo pillutatud seeme.

— — —

Jälle tagasi klassiseinte vahel. Veider, umbsena ja kitsana tundub mulle, peaaegu täiskasvanud mehele, siin nende noorukeste hulgas, kes oma elumõtet näevad ainult õppetükkides, süütetes naljatamistes ja tühistes meelelahutustes, nagu kino ja tantsuõhtud.

Töötasin jõuluvahel ligi nädalapäevad puuturul, ostjaile küttepuid riita ladudes. Sealne karmide meeste kõnelus ja toorus on jätnud minussegi karmi ja meheliiku alatooni. Märkan isegi, kuidas kõnnin pisut hooletumalt ja kuidas surun rusikat mõnuga püksitaskusse, olgu sobival või sobimatul hetkel. Päevade kaupa lahates talveõhus viibimisest on mu jume taas tuuldunud ja hääle siginenud värsket kargust. Kui jutustan klassis, löövad seinad kõmama, nii et õpetajad kuulatavad terasemalt ja tüdrukud viskavad vargsi pilke. Kärisev, jäme ja lai, aga siiski tugev — säärane on nüüd mu kõneviis. Võib-olla teatud määral toores ja robustne, nagu kogu mu käitumine, ent siiski kindlam ja mehisem kui sügisel.

Pühade eel sattus rahvaraamatukogust kätte «Töö ajalugu». Milline tore raamat! Kui palju vastuseid leidsin ma sealt oma arvututele lahtistele küsimustele. Tunnen end nüüd otse peajao oma klassist pikema olevat — vaimselt. Vaatan vahel täie teadvusega neile kõigile kui lastele. Ja minus puudub see rahutus, mis valitses mind enne pühi. Muidugi polnud meie kehvast elamisest mingit erilist jõulurõõmu, kuid rahu ja omaette mõtisklemist siiski.

Meenusid lapsepõlveaastad, karjasesuved ja muud varased rähklemised. Ja nii korrapäraselt sain ma nad kõik paigutada alaealiste tööjõu ekspluateerimise rubriiki. Tähendab, olen sündinud vaevadega paaris, loodud tööloomaks, orjaks maast-madalast alates. Aga kas

pean ma selleks jääma? Või pean enesest kasvatama teiste tööjõu kasutaja, nagu vahest meeleldi näeksid Tilguti-taolised härrad.

Meelitav pole üks ega teine. Tahaksin olla vaba, iseseisev inimene, sõltumatu kõigest, minna läbi maailma nagu muretu rändaja või laulik, kuulutades tõe inimvaimu vabadusihast, tõe aususest ja vastastikusest armastusest. Armastusest kõikide inimeste vahel.

Aga olen ma siis prohvet, mis prohvet? Ja lõppude lõpuks: kas ei ole seda kõike juba tuhandeid kordi enne mind maailmale kuulutatud? Ja kas on maailm sellest paremaks saanud?

— — —

Irma märkas, et neile arutlusile järgnesid mõningad leheküljed tühiseid ülestähendusi kooli asjadest, et päeviku toon üldse muutus tollest jõuluvaheajast alates pealiskaudsemaks ja kuivemaks. Ta leidis väikesi kirjanduslikke katsetusi — ühed proosa-, teised värsivormis — silmas siit-sealt mahakirjutatud mõtteteri, nagu: «Elu raisatakse ära selle ettevalmistamise peale, et teda tarvitada» või «Kõik püüavad õnne poole, kuid kaugeltki kõik ei tea, milles seisab õnn...»

Kuskil seisis pealkiri «Vae victis» ja selle all mingi sõnaderohke tunnetevalgus, mis lõppes pateetiliselt: «Peaksin ma põgenema? Ei! Ma püsin paigal, ma võitlen. Hääletuna värisedes valust ja vihast...»

Teisal lausuti trotsivalt värsijalgades:

Käi eemale, sa vilets, sa petis,
Sa tee äärest armastust kerjaja,
Sa südames põrgute varjaja!

Paistis, nagu oleks päevikukirjutaja peatähelepanu olnud pööratud kuskile mujale, väljaspoole iseennast. Tähelepanekuid ei registreeritud enam pidevas järjekorras. Mingi segasus, süsteemitus ilmnes igal leheküljel. Muudatus oli nii järsk, et lugeja üllatus. Aga kui ta kuskil leidis üle terve valge lehe kirjutatud lause:

Ära ole liiaks vaba,
Jõhkraat kätt ei pea taba,

selle all märkuse «verte» ning teise lehekülje samuti tähendusrikkalt puhtana, siis oli asi talle selge: koolipoiss õppis teesklema, julgemata päevikusse kirjutada kõike, mida mõtles, tundis ja läbi elas. Koolipoisist oli saanud salitseja, konspiraator. See pealiskaudne ja katkendlik osa päevikust peegeldas ilmekalt toda rusuvat ajajärku, kus unistustest pakitsevad noored püüavad üldisist asjust rääkides väljenduda kaudselt ja kavalalt, puudutamata teravaid tegeliku elu probleeme. Siingi puudus ligemale kahe kuu kohta väiksem kui vihje.

Irma keeras mehaaniliselt lehekülgi. Ütleb inimene, et usaldab kogu oma elu ja mineviku sinu kätte, aga petab siiski, petab tahtmatult! Sest elu on midagi enamat, kui inimene ise jõuab fikseerida. Iga katse kinnitada otse elavast elust midagi paberile on ette määratud äparduma. Elulugusid võidakse ainult tagantjärele kujundada, nende kallal ilutseda ja fantaseerida, mitte iialgi aga kroonikuna üles tähendada otseselt arenevas ja edasirühkivas perioodis. Lüngad on paratamatud. Eriti seepärast, et inimsaatuse jälgimine kaugeltki ei vasta mõne sündmuse jälgimisele või arenemisele. Näeme tavaliselt ainult seda, mis areneb väliselt, täitsa taipamatuks jääb aga tihti, mis sünnib teatud hetkedel asjaosaliste hinges, koore all. Ja kuigi päevik iseenesest kujutab parimat enesevaatluse vahendit, pole seegi küllalt täielik ega kõike ammutav: seegi on vaid rekonstruktsioon, teatud elamuste järelkajastus, vaatamata nende autentsusele — seda taipas Irma noid katkendlikke lehekülgi silmitsedes.

Aga samas juba haarasid ta tähelepanu jälle tihedalt täiskirjutatud leheküljed. Märtsi teisel nädalal hüüti tormiliselt:

Ma ei saa, ma ei või, ma ei tohi enam vaikida!

Suur ülekohus sünnib mulle ja ma kisendan püha õigluse poole. Mul pole ju kedagi, kellele kurtma või kaebama rutata. Seepärast halisen siin üldiselt ja ise-enele, et jäädvustada igaveseks see alandus ja häbi, mille osaliseks olen saanud paari viimase päeva jooksul. See ei ole enam koolipoisilik maailmamure, see on kogu minu ja minusuguste tragöödia haripunkt tänapäeva elus.

Mõne aja eest haigestus tädimees raskelt. Olime sunnitud toimetama ta haiglasse, tema ravimiseks panema välja oma viimased krossid, lootuses peatsele paranemisele. Nüüd on aga selgunud, et osutub möödapääsematuks raske maoperatsioon — kasvaja tõttu — ning ta peab haiglasse jääma vähemalt kolmeks kuuks. Tädi on meeleheitel, mina mitte palju paremas seisukorras: meil puudub raha ega oska me seda ka kuskilt hankida. Käisime hoolekandes, sealt aga juhatakse punasesse risti, ristist omakorda linnavalitsusse. Kõik tühi tuuletallamine. Lihtsa, vaese ja vana mehe ravist ei taha keegi tõsiselt teada.

Tädi ostustas siis praeguse korteri käest ära anda, kolida kellegi töönaise juurde toakaaslaseks, müüa maha mõned asjad ja rõivahilbud, et ise katsuda, kuidas tuleb toime mehe põetamisega.

Mis teen aga mina? Sinna kitsasse keldrikambrisse, kus juba praegu vegeteerib kolm vana töönaist ja üks piiga, ei ole võimalik isegi põrandale pikali heita: nad magavad vaheldumisi kaltsudel maas ja kahes koikus. Mustusest, lutikatest ja muust viletsusest, mis seal igast nurgast vastu vahib, ei maksa rääkidagi. See on õudne.

Olen tänaval, kesk poolaastat korraga kaotanud peavarju ja kodu. Ma ei või ju ometi tädilt nõuda, et ta laseks surra inimesel, pealegi oma mehel, ja püüaks mind edasi aidata kooliaasta lõpuni. Mul ei ole selleks mingit õigust. Tundsin kohe, et pean end ohverdama. Ohverdama jälle asjaoludele, võõrastele, välistele sündmustele nagu nii sagedasti varemalt.

Tegin aga siiski katse päästa, mis veel päästa annab. Meil on koolis mõned vabad stipendiumid ja on endisest aegadest säilinud väike internaat, kus mõned õpilased, kel puuduvad linnas omaksed või tuttavad, saavad kooli ülevalpidaja heategevusliku seltsi poolt peavarju ja toidu. Seda kõike arvesse võttes sõandasin eile suurel vaheajal lipsata direktori kabinetti ja kurta talle puhtsüdamlikult oma häda.

Ta on keskealine rahulik mees. Haruldaselt valge näonahaga, toreda vahaka mokahabeme ja lahkete hallide silmadega. Olen vahel märganud ta silmis tõsist

heatahtlikkuse ja soojuse sädet, kui ta õpilastega kõneleb nende päevamuredest. Seepärast hellitasin väikesi lootusi. Mis ma aga seekord kogesin, see tõmbas mu selja kanaihhu.

«Vaadake, õpilane Ohjak,» ütles ta iseloomulikul kõrgel kurguhäälel, pilku aknast välja suunates ja sõrmedega valgest marmorist kirjutusnõudele trummeldades, «mul on teist kui küllalt andekast ja edasipüüdlikut õpilasest tõsiselt kahju, aga õnnetuseks ei saa ma teie kasuks vähematki ette võtta. Mina olen ainult pedagoog, kelle ülesandeks on antud valvata õppetöö sujuva arenemise järele. Kooli majandusliku külje ja ka likvideerimisele määratud internaadi eest hoolitseb selts, mille asjaajajaks on härra Tilgut, härra inspektor. Niipalju kui mina tean, on otsustatud internaati altpoolt lõpuklasse enam mitte kedagi võtta. Kuna teil nüüd on veel sellest normist kolme-nelja kuu võrra puudu ja kuna meil vähematki tagatist selle kohta ei ole, et teie tänavuse klassikursuse korralikult lõpetate ja edasi saate, siis, nagu näete, on väga raske, juba puhtvormiliselt...»

«Südametu formalist,» tahtsin karjuda, aga mu kurk põles kuivusest, hääli suri hammaste taha. Ning kui ma taas häälepaelad krambist vabaks sain, ütlesin vaid resignatsioonis:

«Olen kõige kehvem õpilane koolis...»

«Seda ma tean, Ohjak. Teie püüdlikkust ma hindan. Aga vaadake, «kõige kehvem» ei ütle midagi meie kooli seltsile, kui sellele võidakse lisada «kõige põikpäisem» või koguni «koolile kahjulikumalt mõjuv,» vastas tema.

«Kes seda... Kuidas?» kogelesin.

«Teie vist teate, et inspektor härra Tilgut juhib seltsi tegelikult. Olen tähele pannud, et õppenõukogu koosolekuil tema hinnangud teie kohta ei ole lootustäratavad...»

Nüüd oli see siis lagedal. Härra direktor viskas minu poole riivava pilgu, kehtas end toolil, haaras mingi paberi, nagu mõista anda tahtes, et sellega on jutuajamisel lõpp. Mõistsin, aga tahtsin välja mängida oma viimase kaardi:

«Härra direktor,» algasin vaikselt, «arvatagu minust mis tahetakse, aga mina ei ole seni siiski midagi sää-
rast teinud, mis riivaks kooli head nime. Kui mind aga
ei mõisteta, kui mind süütuna millegi eest karistada
tahetakse, siis ma leian targema olevat karistada end
ise kõige valjemalt. Kuid kahjuks ei saa ma siis jätta
enam kooli head nime määrimata . . .»

Olin tõusnud ja lõpetanud peaaegu nutuga kurgus.
Tundsın end üleni higiseks minevat.

Direktor hüppas samuti püsti. Ta ümar habemesse
peidetud lõug värises ootamatust ärritusest, kui lõikas
kõrgehääleliselt ja valjult:

«Mis te räägite, Ohjak! Rumalus. Noor mees ja julgeb
sääraselt mõelda! Ma ei tea tõesti, mis pean teist
arvama.» Peatus siis pisut, kujundas vist kuidagi oma
arvamuse ümber ja jätkas taas leebemalt: «Hea küll,
ma's räägin härra Tilgutiga. Ja ma soovitaksin, et teie
isegi seda teeksite, rohkem ei ole mul kahjuks teile
midagi ütelda,» lõpetas jäise külmusega hääles, milles
ma aga siiski tajusin nagu teatud ettevaatlikkuse ja
kartlikkuse alatoonni.

Tänasin ja pigem taarusin kui astusin välja ta kabi-
netist.

Läbi, läbi — kumises kuskil pealuu all rumal kaja.
Ei suutnud midagi mõtelda ega kahjatseda. Pilgud
jooksid laialt mööda saali seinu, nagu oleksin viibinud
tundmatus kohas. Kaasõpilaste jutujama paisus kõr-
vus mingiks seletamatuks kohinaks. Tundsın end täiesti
võõrana, väetina ja hoopis, hoopis nõrgakesena. Samas
meenuse — teiste teejoomist jälgides — et ma polnud
eelmisest lõunast saadik saanud ivagi hamba alla. Aga
polnud mul ka tarvidust toidu järele. Tõukasin pea
püsti, ajasin huuled vähe torru, teeseldes, nagu vilistak-
sin enese ette mõnd huvitavat melodiat, ja kõndisin
väliselt päris muretult näivana klassi. Ning mul oli
eneselgi üpris huvitav jälgida ennast selles protsessis,
kuidas ma sisemiselt lainetasin ja mõõnasin, väliselt
aga päris igapäevasena liikusin teiste keskel. Kas minus
siiski ei peitu näitleja, vilksatas kord edev mõte läbi
aju. Nälgiv geenius, naeris teine vastu, ning ma suru-
sin hambad kokku, et hoiduda vähemastki viiksatuses

kaasõpilastele oma murede suhtes. Milleks peaksid nemad teadma? Ei jõuaks neile arusaadavalt seletadagi. Lapsed, mis teavad nad elumuredest! Kui homme-ülehomme klassist kadunud olen, küll siis kuulevad-näevad ise. Ja mõelgu mis tahavad. Isegi Hilda suhtes pole mul enam mingisuguseid lähendavaid tundeid. Olen tardunud, jäiseks tõmbunud, mingi võõras raskus nagu kivi rõhub peas, rinnus, kogu kehas. Ah, tahaksin tõsiselt praegu haigestuda ja võib-olla... Aga, ei, siiski mitte: mul puudub ju haigemaja ja puusärgi raha. RAHA! See on asi, ilma milleta kaasaegses ühiskonnas ei saada surragi! Nii kaugele oleme selle ebajumala kummardamises jõudnud.

Olen oma arust teinud kõik selle ebajumala meelitamiseks ja ta lugupidamise võitmiseks. Alandasin end isegi selleni, et läkitasin isale hädaldava ja nuruva kirja. Vastus toodi täna hommikul kooli — vilets ja oskamatu kirjakene loomulikult, mida häbi vastu võtta, veel enam aga lugeda selle kitsarinnalisuse ning piiratud arusaamise tõttu, mis seal väljendati. Vanamees ütleb lühidalt, et mis seal siis nii palju viriseda, nüüd juba haridust ja linna kõrget «kultuurat» küllalt, eks hakaku vallakirjutajaks — hea omapead sehkendamine, prii korter, küte, valgustus, palk ja majapidamine peale selle. Vihjab aga siiski võimalusele, et kui muud hakkamist ei olevat, eks kõmpigu siis koju. Küllap tüki leiba kevadiste töödeni ikka saab.

Ei oska vihastada ega tänada. Säärane püha lihtsameelsus ja praktilisus, et lööb jalad alt igal su viimistleuimalgi väitel. Säärased on vanade inimeste vaated haridusele. Seda võetakse nagu mõne käsitöö õppimist: oled aasta õpipoisina teise juures saapaid parandanud, löö silt välja ja hakka iseseisvalt pihta. Mis teed, saad omale. Mõne aasta pärast oled otsitud meister ja puha... Mis võin ma sinna parata, kui nende arusaamised ei küüni kaugemale!

Meenuvad isa arutlused minu koolitamisest üldse. Ikka sidus ta selle mingi kujutlusega kergemast elust või parematest rõivastest. Ma ise ei osanud siis veel luua enesele mingit pilti oma hariduskäigust, tundsin vaid kirge õppida. Nüüd näen aga, et rohketele õppi-

mistele vaatamata on minus kõik veel päris poolik ja algastmeline. Harituks vist aga võib end pidada alles siis, kui omad tervikliku ja ümara käsituse kogu maailmast, nii puhtmehaaniliselt kui hingeliselt. Kuna aga elus alatasa kõik muutub, siis kahtlen, kas üldse on olemas mingit lõplikku ja täiesti ümarat haridust. Haridus annab ainult võimed ajaga kaasa sammuda, mõista ja end kohandada vastavalt tekkivaile olukorrale. Ühe sõnaga, haridus ei seisa mitte üksi teadmiste rohkuses, vaid pigem inimese igakülgses välja- ja ülekasvamises kõigest keskmisest ja ulatamatusest. Minu pea aga tundub praegu jäävat veel õige tiheda keskmiku-metsa varju. Seetõttu ma kooli katkestamise pärast õnnetu olengi, sest ma ei taha jääda üheks paljudest keskmistest — metsavõsadest. Parem juba tähelepandamatu põõsakene rabaserval kui vinduv, kidur puukene kuskil liivikul või ängistatud teiste omasarnaste padrikus...

Lugenud isa kirja, kadus viimane lootus. Lonkisin sihitult mööda koolimaja ringi. Ei läinud isegi algavasse ajalootundi. Oleks osutunud raskeks, sest pean tõsiselt lugu ajalooõpetajast ja kartsin närvipinget, mis võib tekitada mulle rumala seisukorra, rikkuda hea mälestuse.

Uidates sel kombel mööda eeskodasid, sattusin korraga nurgal rind rinna vastu vana paksu, inspektor Tilgutiga. Ta ujus — käib nimelt kätega vehkides ja puhkides, aga pehmetel taldadel — parajasti WC-st õpetajate toa poole, mõnuledes vabatunnist.

«Noh, Ohjak, kõhuvalu või?» pilutas ta kelmikalt rasvaseid silmi ja pistis jämeda pöidla vestitaskusse kuldketi kõrvale.

«Vabandage, härra inspektor,» vastasin tõsiduses, «palju halvem. Oleksin palunud...»

«Nonoh, mis siis, tahtsite koju paluda,» keerutas põialt taskus, kuuehõlm lipendamas, siidvooder läikimas tulepaistel. Ja kui mitte too poos, hoiak ning ülemeelik toon poleks seganud, siis oleksin võinud tol hetkel pidada ta ilmet isegi osavõtlikuks ja heasoovlikuks.

«Paluksin teiega paar sõna rääkida, härra Tilgut.»

«Seda võib, seda alati,» poolenisti tõukas ta mind

õpetajate toa poole. Sealses üksinduses toimuski siis too viimane ja otsustav kõnelus. Ta asetaski mind istuma suurde, sügavasse nahktooli, ise sirutades lühikesed jalad kesk tuba, nagu alla kriipsutades oma vähenõudlikkust.

«Härra direktor, tõsi jah, mainis mulle, et tahate meilt ära minna või kuidas?» algas ta täieliku muretuse ja lihtsusega. «Kahju küll, nüüd enne poolaasta lõppu, aga noh, elu on juba säärane. Igatahes, Ohjak, kuidas teie matemaatikaga nüüd lood ka ei oleks, koolist lahkumise tunnistusele mina põhimõtteliselt, juba oma kooli nime pärast, kunagi kahte ei pane... Mina ei tee kellelegi raskusi...»

«Põhimõtteliselt, härra Tilgut, minul ei ole mingisuguseid lahkumiskavatsusi,» sain viimaks võimaluse vahele pista. «Minu majanduslikud olukorrad on ainult niisugused, et ma tõesti ei tea, mis teha, kui kool omalt poolt kas stipendiumi või internaadiga aidata ei saa. Seda tahtsingi paluda.»

«Õige mõte. Täitsa elukohane mõte, kulla mees. Aga internaadis leiduks vahest üks koht tütarlapsele, poisile mitte, teile kahjuks mitte. Pealegi on teie matemaatika internaadi jaoks, noh, ei anna mõõtu välja... Ja teiseks — kes maksab? Meie lõpetatavas internaadis valitseb põhimõte, et seda võimaldatakse üksnes laenu, andekamaile õpilasile, kelle vanemal antud hetkel puuduvad võimalused maksmiseks, kes aga suudavad muretseda vastava tagatise, et hiljemalt viie aasta jooksul kõik on kvitt ja tip-top. Kes vastutaks aga teie võla eest?»

«Ainult minu enese ausus ja hea tahe.»

«Vähe, kulla mees. Midagi niisugust on tarvis,» kujutas ta kätega laual pikka ja kitsast vekslipaberit.

«Teised võimalused puuduvad?»

«Absoluutselt,» viskasid ta silmad terast, nähtavasti pahandatud minu kangekaelsusest. «Ainuke võimalus, mida võiks ehk kaalumisele võtta, on see, et kooli kütetepuude tagavarast, mis sai hiljuti ja suurejooneliselt täiendatud, antaks teile kevadeni, noh, ütleme, pool sülda puid kütteks. Muidugi oma äraveoga.»

Mu suu jäi lahti ja keel rippu hammaste vahele.

Tundsin end ärritusest võbisema hakkavat. Tänusõnade asemel pigistasin hambad kokku, öeldes peaaegu turt-sudes:

«Härra inspektor, kui ma need lubatud puud ka maha müüksin, ei suudaks ma üle kolme nädala endal hinge sees hoida! Sest mul puudub korter, toit, raha — üldse kõik, mis vajalik kooliskäimiseks.»

«Raske jah. Noh näete siis, meie kool ei suuda teid aidata. *À propos*, olete tugev poiss, hakake õhtupooli-kul tööle, vahest sel kombel...»

«Olen iga vahepäeva töötanud, puhtfüüsilist tööd tehes ja teeksin ka õhtuti meeeldi midagi säärast, mis võimaldab õpinguid jätkata. Kui teil oleks mulle midagi soovitada...»

«Jah. *À propos*, puid lõhkuda näiteks. Koolil on praegu kuuskümmend sülda puid varuks, minul kodus ka mõned süllad, võib-olla härra direktoril ja... Sai korraga lodjaviisi odavasti osta,» vaevas teda taas puu-äri ja mõnulemine heast tehingust.

Tundsin end niivõrd põlevat vihast ja alandusest, et unustasin küsimata, palju makstakse sülla küttepuude lõhkumise eest. See mees oleks vist valmis olnud mind panema kas või oma saapaviksijaks kooli eeskojas, et aga mind teiste õpilaste ees rohkem alandada ja ennast näidata heategijana. Ta näis otse süttivat oma puulõh-kumise ideest, kui jätkas:

«Lõhute puid, teenite, võite minu raamatuid äridesse laiali kanda, teenite samuti. Lõpetate kooli ja olete val-mis härra. Kes seda küsib, mis õppeajal tehtud. Ja pea-si — saame omavahel ilusti hakkama.»

Kujutlesin küllalt selgelt toda omavahelist «hakkama saamist», olin näinud poissi, kes Tilguti algebraraama-tutega jooksis mööda ärisid, saades viletsaid sente tas-kurahaks. Arvestasin kohe, et kuigi end alandan puu-lõhkumiseni, teenides sel kombel võib-olla 10—15 krooni kuus, ei tule ma siiski kõrvalise abita toime. Pealegi ei suutnud ma seedida teadmist, et vana paks mind niimoodi oma käpa alla saades tahab painutama ja pinnima hakata ka vaimselt. See viimane tõstis mu juuksed peas püsti: Tilguti sulane, jooksupoiss, keda võib näägutada, kuidas aga tahab ja meeldib. Ei! Tulgu

mis tuleb, aga mitte mingil tingimusel seda, ütlesin enesele otsustavalt, ja siis talle:

«See, see kõik on siiski liiga alandav kaasõpilaste silmis...»

«Kuidas arvate,» tõusis ta jahedalt. «Vaeste inimeste kohuseks on end alandada. Seda ütleb piibel ja pühakirigi.»

«Aga ta ütleb ka, et armasta oma ligimest nagu iseennast,» tõusin minagi järsku ning sammusin jahedalt kummardudes toast välja. Otsus oli langetatud, hakkasin pikkamisi oma rahu tagasi saama, end koguma, kuigi mul polnud veel aimu, mis sünnib minuga eelseisvate päevade jooksul. Kas ootab ees peavarjuta hul kuri saatus või midagi veel masendavamamat.

Järgmisel vahetunnil, kui teised askeldasid parajasti saalis, astusin klassi ja korjasin oma raamatud kimpu. Kui ma ükselt veel kord pilgu tagasi heitsin üle avara ruumi, kus veedetud mitu talve, üle elatud mitmeid rõõme ja kannatusi, ilmus kuskilt minu kõrvale Hilda kõhetu, pisut ärevil nägu.

«Ohjak, kus sa olid eelmise tunni ajal, mis on?»

«Hüvasti, Hilda,» ulatasin talle käe. «Ja tervita teisi ka minu poolt. Võib-olla näeme sügisel, võib-olla mitte,» lisasin ta kohmetust märgates ja lahkumisele nagu ajutist iseloomu anda püüdes.

«Nägemiseni,» sürus ta soojalt mu kätt. «Ega ometi midagi säärast nagu Tuviga?»

«Ei, ainult tiisikus — taskus,» katsusin virilalt naeratada ja lipsasin rõivahoidu.

Ta jäi segasena lävele, ilmselt kõheldes nähtavasti, kas joosta kuulutama uudist või sulgeda see enesesse. Vististi sai temas viimane mõte võimust, sest kui ma püstise palitukraega rõivahoiust välja lonkisin, seisis ta endisel kohal ja viipas mulle. Ainsana, kurvana, mahajäetuna ning hälbivana. Silmis selline kilgendus, et oleksin tahtnud tema juurde tagasi joosta ja teda emmata. Tema oli siiski ainuke peale Tuvi, kellest jäi mingi sügav ja soe mälestus hinge. Tormasin kiiruga trepist alla, tänavale, et mitte sattuda kokku saalist tulevate kaasõpilastega, et mitte kaotada närve ja puhkeda nutma... Ma ei olnud sellest tõesti mitte kaugel.

Väljas vingus tuul ja tormasid tuisuüilid. Oli üks neid eelkevade viimaseid tuisuseid päevi, mis pole enam väga külmad ega lõikavad, millal tuuled puhuvad juba nagu lootustandvamalt ning lumigi tuiskab nii moepärast, kuna on ju ikka veel talv.

Jooksin peaaegu, tagasi vaatamata, krae püsti, pea kistud õlgade vahele — et aga jõuda rutem eemale armastatud, kuid nüüd minu eest igaveseks sulgunud majast. Mingisugune sumbe leinameloodia lõi minus helisema, mingi veider rütm ja takt tekkis iseenesest. Kihutasin selle ajal üle madalate hangede, võistu tuisukeerutustega kauge alevimajakese poole, kus oli mu ajutine, üürike pesaase.

Ilma vähemagi lootusega, täiesti tuimalt tormasin vastu oma uuele saatusele, ainus kindlus teadmises, et ei lase end alandada vana Tilguti jooksupoisiks või kooli abikojameheks. Niipalju uhkust ja trotsi peitus minus siiski kõigele hädale ja viletsusele vaatamata, mis mind ootas nagu kuri, õel iiling iga nurga tagant, et sasida, raputada, meeletult tuustida.

Olen nähtavasti sündinud tuulte ja tormide tähe all — kõledal küünlakuul. Minu esimene mälestus lapsepõlvest on hirmsast tormist, mis murdis puid, pillutas aedu ja viis katused majadelt, nii et inimesed jooksid paanikas lageda taeva alla vihma kätte, nagu oleks toimunud maaväring. Loomad karjusid, naised nutsid ja keskpäevane ilm läks pimedaks nagu öö. Veel praegu meenutan seda õuduse, kuid ühtlasi ka nagu salajase uhkusetundega, et olen midagi säärast üle elanud, mida pole kogunud paljud vanemadki inimesed. Ürgne jõukummardaja ärkab minus alati, kui näen toimuvat meeletut, suurejoonelist, võimsat ja vastupandamatut hävingut või mullistust. Jõu ja tugevuse jumaldamise tõttu tunnen eneses elavat just nagu miskit naiselikku, mida paelub ja tõmbab raevutsemine, kuigi see võib ta enese hävitada.

Minu esimene kooli toomine sündis läbi tormi, rahe ja vihma. Ning nüüd lõppesid koolipäevad jällegi rajuilmas. Selles tundub mulle olevat nagu midagi sümbolset, haaravat ja jõulist, kuid siiski valusat ja kriiskavat, nagu lõpetamata sümfoonia alatoonides.

Traagilise iseloomuga lõpetamata sümfoonia, nii võik-
singi ma karakteriseerida oma senist lühikest elulugu
ja saatust...

Koju jõudes haarasin viiuli, et püüda tabada neid
helipudemeid, meloodiakatkeid, mis saatsid mind lak-
kamatult läbi tuisu. Aga ma pole kunstnik — poogna alt
kippusid kuuldavale sootuks igapäevased akordid ja
rütmid; see, mis kuskil sügavas hingepõhjas helises ja
võnkus, vajus seda kaugemale, tuhmenes seda enam,
mida meeletlikumalt püüdsin teda esile manada.
Surusin kramplikus vihas sõrmed ümber pilli kaela,
kuid helid kostsid tavalise vingumisena — kuni käis
praksatus ja vanast viulist jäi mu kätte kaks tükki:
lõtvade keeltega ühendatud kael ja kere.

Heitsin jäägi sest oma viimsestki lohutajast kasti
ning tormasin tänavale. Sihita, eesmärgita, pea huuates,
pool teadvusetagi, lihtsalt andes end oma vaistude ja
meeleolude valdusse...

Tammusin ringi nagu maailmast väljavisatu...

E

ma pea vajas loetavale raamatule. Nii omane ja sarnane tema enese saatusega oli see kõik. Andunud kogu hingega koolielule, oli ema ootamatu teenistuse kaotus temagi sama hoolimatult välja kiskunud õppetööst just lõpusemestrilt nagu Hugo. Kas ta vähe oli halisenud ning sihitult mööda linna ringi tampinud? Oli õhtupoolset teenistust küttides silmad tuhmiks nutnud ja kingatallad läbi kulutanud. Ent tagajärjetult. Kevadel, kui avanes võimalus pääseda praktikandina postiteenistusse, oli ta sunnitud sellest kinni haarama kõige kümne küünega, nähes ses peaaegu ainsat võimalust enese elatamiseks. Loomulikult katkesid õpingud ning olid jäänudki igavesti katkestatuks, kuigi ei puudunud huvi ja tarvidusetunne nende järele. Puudus lihtsalt aeg ja jõud. Esialgu oli töö ja uude ümbrusse, uutesse oludesse sisseelamine nõudnud kogu energia, hiljem mitmesugused muud kohustused ja vahekorrad. Mida aasta edasi, seda kaugemaks ja võõramaks jäi unistus lõpetada õpingud tavalise töö kõrval. Lastes enesest läbi volata Hugo meeleoludel, tundis ta, nagu oleks kirjutatud see temast enesest või otse temale.

Temagi oli kunagi unistanud millekski saamisest, tedagi oli turgutatud parema elu, soodsama partii ja kõige muu säärasega, mida pidi võimaldama haridus ja mis pidi seisma uhketes eluruumides, hiilgavais rõivais, heas seltskonnas ja välismaareisides, — kuigi ei ta ise

ega ema polnud osanud millalgi õieti kujutleda, mis just Irmast pidi saama, mida ta eriti oleks pidanud õppima, et kindlustada enesele kõiki neid unistuslikke hüvesid veel unistuslikumas tulevikus. Pisiplika-põlves oli loomulikult räägitud klaverist ja tantsust, hiljem aga arutletud ka teatrist, filmist ja abiellumisest — siis kui tütarlapsesest juba oli sirgunud neiu. Mäletas väga hästi ema korduvaid hüüatusi:

«Aga Irmakene, sinu tulevik peitub sinu ilus!»

Mäletas ka neid uhkeid pilke, millega ema oli mõõtnud teda seltskonnas — mõningate optantidena kodumaale siirdunud endiste vene mõisavalitsejate ja raamatupidajate ringis — ning õhutanud julgele ülesastumisele. Ent ema oli imelik: niipea kui tütar tõesti julgelt käitus, kui tal hakkas tekkima mõni kestvamu tutvus, mis oleks võinud areneda vahekorraks, oli ema karuseks tõmbunud ja oma kortsudesse peidetud huuli krimpsutatades tütrele ette visanud:

«Sinu kombes meenutavad halbade naiste kombeid, tüdruk! Kas sul häbi ei ole oma ema pärast...»

Milleks või miks, seda ei võtnud ta vaevaks kunagi lähemalt seletada. Salajane tusasus ja vimma aga reetsid ta rahulolematust tütrega seni, kui see halades tunnistas, et on katkestanud vahekorra või jätnud aktsepteerimata järjekordse kutse. Siis leebus ta jälle, hüüdes tüdrukt kallistades ja sülelde:

«Daam, tõeline daam peab saama sinust, Irma. Sa ei tohi end ära raisata mõne tühise mehenäruga!»

Missugune oli aga «tühine mehenäru», missugune «daamile» kohane mees — seda ei suutnud endine mõisamaadame õmblejanna oma tütrele üksikasjalisemalt silme ette maalida. Ta oli ise kibestunud oma nurjunud abielust, oma «tühisest mehenärust», oli üksik ja maha jäetud ning kartis võib-olla kaotada oma last — seda viimast, mis talle veel jäänud, loovutada kellelegi võõrale. Säärasele otsusele tuli viimaks Irma oma ema tujukusi analüüsid. Ning siis hakkas temas pead tõstma protest, noore naise päris tavaline mässuvaim vanema vastu. Just tollel ajajärgul oligi ta tutvunud Hugoga, heitnud end tema soojusse ja paitavasse heatahtlikkusse nagu pehmele asemele. Sest tal polnud

midagi muud. Oma üksinduses ja nukruses tundis ta sügavat lohutust teise samasuguse inimese leidmisest. Kuid siis oli ema muutunud veelgi veidramaks ja inetumaks. Ema oli täiesti kaotanud närvid teadmises, et tütar armastab...

Ja siis — siis oli alanudki kogu see tagurpidimine. Üksikud katkendlikud mälestused viirastusid Irma vaimusilma eest mööda nagu udused nägemused. Kobamine teadmatuses siia ja sinna, vastuolud noormehega, lõpmatud tülid emaga, kuni lõpuks jõudis täieliku taganemiseni ja väikse maa-alevi vähetöotavasse rahhu tõmbumiseni.

Ta tõstis pea ning vaatas vidusilmi läbi klaasi puudest hämardatud aeda, kus hilised sirelid kõigutasid oma viimaseid kahvatuid õienutte. Justkui kaugusest kõlades kostis ta kõrvus jälle too endine piinav heli, salajaselt, väljakutsuvalt. Aga kui ta terasemalt kuulatama jäi, tundus talle, nagu oleks selle juba tuttava ebamaise heliga segunenud midagi võõrast ja ülimalt maiset. Ta pööras end järsku toolil ringi.

Teise laua ääres, jalg hooletult üle põlve, istus kaupmees Mihkel Külv. Silmitsedes tüdrukut mingi erilise muigega näos, puhkes ta niipea, kui märkas Irma kokkumist, laginal naerma.

«Vabandan tõsiselt oma — noh, ebaviisakust,» ühmas mees, kui talle kesk naeru Irma tusasusest selgus, et ta osutus ebasoovitavaks külaliseks.

Irma korjas rutuga paberid laualt, peitis need laekasse ja lukustaski selle. Alles siis tundis ta end küllalt kaitstuna ja kindlana, et hälbival häälel pärida:

«Kuidas? Mis see kõik peab tähendama?» hõõrus ta pihuga otsaesist, segaselt, nagu unest ärkamisel.

«Üsna lihtne,» haaras jumeakas ja ümaranäoline kaupmees taskust suitsukarbi, «läksin mööda ja astusin sisse. Kuna tütarlaps näis vana armu-ettevõtte likvideerimisega liiga agaralt ametis olevat, siis otsustasin uuega pisut oodata. Selge! Ja nüüd, luba, et ütlen sulle: tere, Irma.»

Ta astus üle toa, lähenes tüdrukule enam, kui just käe ulatamiseks vaja, ja jäi teovalmilt ootama, ühes käes suits, teine ette sirutatud, halli suvekuue hõlmad lahti.

«Tere,» ulatas Irmagi käe, naeratas pisut virilalt ja vaatas sealjuures aknast aeda, et varjata oma naeru nukrat alatooni profiili teravuse taha. «Ah jaa, teie ju vist nagu...» Tõmbas huuled teravalt kokku, surudes sisse naerutaolisse liigutusse hoobilt nii võrdse annuse nukrust ja uljust, et teine tõepoolest ei jõudnud otsusele, mida sellega taheti väljendada, kas rõõmu või kahetsust.

«Mitte sugugi vist nagu, vaid päris tõsiselt ikka, preili Irma,» otsis kaupmees edasipääsu jutus, süüdates paberossi põlema. «Lugesin oma meeldivaks kohuseks pärida sinu meeoleolu ja tervise järele peale eilset väikest,» lõi nipsu oma kõrisõlmel, «ja paluda sind enda juurde lõunale...»

«Täna teid,» kostis Irma ja vajus uuesti toolile.

Ta hakkas nüüd juba vabanema lugemisest tekkinud meeoludest, talle meenus uuesti kõik eileõhtune ning — tal oli paha. Tundis midagi ängistavat, kõri kinni nõõrivat. Ei julgenud järsku enam kätt ega jalga liigutada, kartis nagu end määrida võivat omaenese rõivastestki, sest oli nii rumalalt istunud seal kõrtsitoas, pooleldi tolle mehe laias süles.

«Mis siin nüüd tänada või,» haaras kaupmees uuesti jutujoone, tammudes kesk tuba, «väike peaparandus kulub igaühele ära,» veeretas paberossi jämedate sõrmede vahel, millel ilutses mitu paksu kollast rõngast. Ta oli lihtsa olemusega, kiiresti rikastunud mees ega tundnud end kuigi kodus olevat haritud «preiliga» silmsilma vastu jäädes. Veel enam võõrastas teda aga too ametlik ja kuiv «teie», mille tüdruk nagu kiuste poetas igasse oma kõnelusse. Tundes end nagu pooleldi süüdi olevat teise meeolutsemiste katkestamises ja kaasakiskuva jutulõnga mittekoheses leidmises, kaupmees pugises vähe, ta punane nägu tusastus ning ta tõmbas hajameelselt varrukaga üle otsaesise. Säärane siis, pea-aegu nagu oma naine, mõtles ta, aga ei oska kuskilt kandist juurde asuda. Istub tooliserval, kõigutab jalgu ja vahib murelikult aeda, kuna mina seisän siin ega tea, mis teha. Et midagi pidi tegema, millegi abil jõudma oma tuleku tõelise põhjuse esiletoomiseni, otsustas Mihkel Külv ärimehelikult, ilma pikema sõnamänguta

kohe tegudele üle minna. Ta võttis taskust väikese siid-paberisse mähitud pakikese ja asetask selle köhatades Irma ette lauale. Tõsi, kavatses oli see ju küll hoopis teisiti, aga kuna Mihkel praegu osutus tüdruku flegmaatsuse tõttu kitsikusse sattunud kosilaseks, õnnitles ta end sellegi väljapääsu leidmise eest ja sai korraka suure hulga enesekindlust ning hakkamist juurde. Ent seda jätkus vaid hetkeks.

«Mis see on?» küsis tüdruk oma lainelisi lokke räti alt lahti lastes.

«See on sinule ... Teile, preili Irma, meie ...»

«Oh taevask, ei, ei!» hüüatas tüdruk kohkudes. «Teie minule — milleks?» avardusid ta silmad ümarateks klaaskerakesteks.

«Justament, mina sinule — teile, jah ... See on ju ikka nii kombeks ...»

«Ah's kombe pärast ...» halises midagi tüdruku hääl.

«Mitte'nd üksi kombe, südame poolst ikka ka ...»

«Kelle südame? Kust teie teate, mis minu süda ütleb?»

Kaupmeesk köhatas kohmetult. See tüdruk oli täna tige ja terav nagu karuohakas. Isegi ta silmad läikisid veidi kurjalt.

«Noh, kui on antud vastastikku sõna, siis ikka nagu kinnituseks ...»

«Eilse nalja kinnituseks? Oh teid küll! Võtsite teie siis seda kõike tõepoolst tõsiselt, mis doktorihärra seal lauas lobises ja mille peale minagi tõstsin veiniklaasi? Ainult süütu nali, härra Külv, muud midagi,» ajask ta enese püsti.

Nüüd oli kaupmehe kord näidata suuri silmi. Ta pea-aegu vihastask. Ta silme ees ähmatusid hetkeks väikesed lauad naiselikkuide nipete-näpetega, taandusid peeglid, pildid ja kitsask ase seina ääres. Kuna ta agas ühtlasi tundis otsemaid ning teravalt selle kaotuse suurust ja naeru, mis puhkeb tema arvel alevis, kui see suurte jootudega alustatud kosimine peaks äparduma, ohjeldas ta end kohe. Astus paar sammu tagasi, raputas tuha paberossi otsast lillevaasi alusele ja ütles murtud mehe häälga, kes agas siiski pole veel kaotanud lootust:

«Rumal nali, tõepoolest, preili Varep, ma arvan, te naljatate praegu.»

«Ei, härra Külv. Mul pole aimu, mis te siia lauale panite, kui selles aga peaksid olema niinimetatud sõrmused, siis on küll meile mõlemale parem, et panete need rahulikult taskusse.»

«Mis? Ei võta vastu?» ägestus mees.

«Jah, jäägu nali naljaks,» sirutas Irma nagu paludes käed ette.

«Minult ei võta tema sõrmuseid vastu!» tormas mees mööda tuba nagu kitsasse puuri suletud loom, ikka nurgast teise. «See on teotus ja haavamine!»

«Paluksin teid, härra Külv, mitte kuri olla minuga,» kõneles Irma pisut soojemalt. «On ja tekib olukordi, milles — oh jumal, jah...» meenus talle imeteravalt korruga Hugo kiri.

«Olukordi, asjaolusid!» turtus mees. «Kui mina luban kelleltki osta sada puuda rukkeid või nuumhärja ja ütlen, et hind on nii- ja niisugune, siis see saab ka ostetud, raha välja makstud. Ei ole mingit olukorda enam... Või, või pean ma seda mõistma nii, et Mihkel Külv on liiga odav, liiga väike partii sinusuguse «preili» jaoks, pealinna preili jaoks, ah?»

«Oh Jumal, ei! Pole sellele kunagi mõtelnud!»

«Aga millele siis tüdrukud mõtlevad sõnu loopides, kuradi pihta, mis? Olen naeruks tehtud — ühe postkontori-plika poolt välja naerdud! Kogu rahva silmis. Terve alev teab juba, et Mihkel Külv kosib, et jaani-päeval on pulmad, et... ma ütlen, kui seesugune oleks mees, no küll...»

«Palun, ärge ähvardage mind. Teate väga hästi, et olen üksik, kaitsetu naine ja et mul on oma mured,» ütles Irma tõsiselt.

«Ärge ähvardage, kaitsetu naine! Kes mind kaitseb? Kas mul on vara või raha puudus? Kas ma ei suuda naisele pakkuda päris proua elu, mis? Oled sa sellele mõtelnud ka? Mul on ärid, mul on majad, auto ja pangaarved... Mis messiast sa veel ootad?»

«Ma ei oota kedagi. Ei raha ega vara...»

«Või kas pole Külv kaupmeeste seltsi esimees, pritsimeeste kassameister, kaitseliidu propaganda pealik...»

Ma tahaksin näha meest, kes hakkab pihta vürtspoest ja on neljakümnendates aastates härra, härra oma varanduse ja elamisega...»

«Ma ei või, härra Külv!» kattis Irma kätega kõrvad. «Mul on kahju... See on eksitus... aga mina ei abiellu. Mitte kellegagi, ei kunagi. Tahan jääda nii, nagu olen.»

«Kopitada vanatüdrukuna kuskil teise seinaga vee- res...»

«Ükskõik! Ükskõik! Mis see teie asi on,» muutus ta närviliseks, tagudes jalaga põrandale. «Võtke see oma,» tõukas ta pakikest pliitsiga eemale, justkui kartes sellesse puutuda.

Mihkel Külv peatus järsku kesk tuba asuval vaibakesel, lõi rusikaga otsaette ja puhkes laginal naerma:

«Kurat võtaks, kas see ei ole jälle üks tohtrihärra õpetatud trikk, et katsuda, et proovida — nagu tema proovib oma retseptidega.» Ja samas lähenes ta uuesti ühe põlvega tooliservale toetuvale tüdrukule, käed avali, valmis teda haarama: «Irma-preili, pean teist tõsiselt lugu, mul on hirmus kahju,» moondas hääle magusaks, kogu olemuse alistuvaks ja leebeks.

«Ega mina saa teid keelata lugu pidamast kellest tahate,» nihkus tüdruk eemale.

«Irmakene, kas sul siis raasugi südant minu jaoks ei ole?» nurus mees. «Oleme ju nii ammused ja head tuttavad. Terve see alevirahvas arvab, et... Ja mis ma salgan, olen sinule juba harjunud vaatama kui oma tulevasele... Mul kohe kiirelt naist majja vaja... Lepime ära ja mõtleme seda asja,» taotles ta kätt ümber naise piha panna.

«Hoidke vähe eemale,» taganes tüdruk nurka. «Või muidu veel,» seadis ta tõsise hoiatusena tooli enese ja kaupmehe vahele.

Rasvased käed vajusid püksioõmblustele. Tugeva mehe suust kostis õhkamine.

Mõlemad seisid hetke vastamisi teineteist luurates.

Tüdruk põles kannatamatusest, ta nägu tuksles kramplikult ja väikesed käed olid pigistatud rusikaisse, huuled litsutud kokku. Mees pöördus, süütas ropsudes uue paberossi, siis ütles kuivalt:

«Hüva, helistan õhtul postkontorisse!» ja tormas välja, nagu oleksid koerad kannul. Hoovil seisatas ta hetke, vaatas ringi, pühkis siis taskurätiga oma higitsevat kaela ja sammus kähku tänaval ootava auto juurde. Minut hiljem surtsatas mootor ning hall voolujooneline masin sööstis tortsudes kesk-alevi poole. Sõitja võttis järske kurve täie kiirusega, tuututas halastamatult ja aiva lisas gaasi, olgu ees lapse- või kanakari. Tema taha jäi hõljuma raske tolmupilv, kanakaagutused ja laste ehmatushüüded, nagu oleks läbi alevi kihutanud hirmutav koletis.

See mees, rikas ja julge hangeldaja, põgenes väeti kantseleipiiga pisarate eest. Ta oli harjunud iga tehinguga toime tulema, võitma; kaotus selleski asjas oli talle kujutlematu. Seepärast oligi leidnud õige aja olevat lahinguvälja mahajätmiseks, et lasta tüdrukul end välja tõinata ja siis hiljem, rahunenud meeoleolu saabudes taas katsetada. Mihkel Külvil polnud tol hetkel vähematki kahtlust selles, et ta kord saab, mida tahab, samuti ka mitte selles, et kogu tänast tuju rikkuvastseeni põhjuseks pidi olema mingi veel mitte «roostetanud» minevikumälestus. Niipalju arvas ta end naisi tundvat ning teadvat, et pahameelse eemaletõmbumisega mõjutakse teinekord paremini kui otse suu ees mangudes ja end narriks tehes. Naisevõtmine polnud tema meelest ju muud kui järjekordne tehing — päris tühine tehing. Kõik ta senised tehingud eranditult, olgu siis heinte, linade või superfosfaadiga, olid lõppenud edukalt — kuidas siis nüüd võis äparduda see lihtne operatsioonikene tüdrukuga? Tahab oodata ja vaadata, hüva — vaadaku, tahab aega järelemõtlemiseks, hüva — võtku! Noh, kuu-paar hiljem, mis siis sellest, targutas Mihkel Külv asjalikult. Mis see tüdruk siis ikka tahab?

Ent kuidas ka teovõimas kaupmees ei püüdnud end rahustada, tundis ta ometi, et justkui mingi okas oli talle kurku jäänud. Mida pidi järeldama noist jääkülmalts läikivaist silmist ja tüdruku üldisest veidrast olekust? Harukordselt jäi kaupmees enesele vastuse võlgu ja — sel lihtsal põhjusel, et ta hakkas isegi aimama, kui vähe ja pealiskaudselt tunneb haritud naisi, eriti aga toda

vaikset ja tagasihoidlikku linnatüdrukut, kes armastas vahel nagu narr joosta pihutäie lilledega alevi ringi või kilgata rõõmust, kui leidis järvekaldal lebedes rohust mõne hoopis igapäevase, kuid talle tundmatu putuka. Mis säärasega teha? Kuidas talle ligemale pääseda? Need küsimused vaevasid kaupmeest tol hetkel kõige enam. Ta ei kannatanud mitte kahtluse pärast oma eelseisvasse võitu, vaid teadmatuse pärast, kuidas õieti seda võitu saavutada, tunnetusest, mis oli ta elus esmakordne — et on abitu ja oskamatu.

Saabunud kahekordse valgeks krohvitud maja ette, mille alumisel korral asusid avarad äriruumid ja mille hoovis tukkus lasipuude ääres üksikuid talumeeste hobuseid, samal ajal kui kaupluses käis kevadise tööaja kohta päris elav ja sõnakas tinglemine, pidurdas ta masina järsu nõksuga, viskas ukse paukudes kinni ja ruttas kohe nurgatrepi üles, eluruumidesse. Sedagi esmakordselt üle mitme aasta, sest sõidust tulles oli tal tavaliselt kombeks ärist läbi astuda, tuttavaid maamehi tervitada, nendega sõna nalja visata või mõnele mangujale meeleheaks kümmekond senti kaubeldavalt esemelt hinnaalandust teha, mille kohta ise vaikselt ostjale kõrva tähendas: annan vana tutvuse poolest alla oma hinna, aga olgu pealegi, sõprade asi... Täna ei tulnud tal säärast käiku meeldegi. Jõudnud elukorterite esikusse, viskas ta kuue varna ning köögiust lahti kiskudes hüüdis seal talitavale virtinale:

«Pole vaja lauda katta saali — söön üksi ja lihtsalt!»

«Heldekene, härra, mis siis juhtus?» vilksatas ukse vahelt valges põlles virtina vana, hiline nägu.

«Söön üksi, mõistad!» paugatas peremees ukse kinni ja tormas oma poissmehelikku magamistuppa.

«Kuradi nuuskurid ja vargad siin kõik,» kostis veel, siis lendas seegi uks prantsatades kokku, nii et akna-klaasid tärisesid.

Kohe seejärel tähendas poeruumis vanem poepoiss nooremale:

«Üleval kogub äikesepilvi, läks nagu tuulispask...»

Teine noogutas. Kasutades ostjate vaheajast tingitud vaikust, hakkasid nad mõlemad saabunud kaupu kastidest välja laduma.

Ja virtin, vanatüdruk, kellel peremehe saladustest polnud midagi teadmata, kikerdas kõõgis nii kuuldavalt naerda, et see naer ähvardas lämmatada keevate pot-tide pobina ning pannidel praadiva liha särina ja surt-sumise.

Varasuvine päike aga kallask üle rohelisse uppuva alevi nagu saunaleili: õhk virvendas ja teed tolmasid.

— — —

Samal ajal kõssitas Irma Varep tuimalt oma toolil, jalad peidetud seelikusse, nagu vastu põlvi. Ta ei liigutanud, ei hinganud kuuldavalt, ei mõtelnud — paistis, nagu poleks ta elanudki, vaid nagu oleks toolile asetatud veidras poosis naise raidkuju, mingi ahastaja või palvetaja. Ning võib-olla, kui ta oleks osanud palvetada, olekski ta ehk palvetanud, sest ahastus tavaliselt on parimaks palvetusele õhutajaks. Irma aga ei tundnud seda eneselohtutamise kunsti, talle polnud seda kunagi õpetatud. Ta elas nagu suur enamus meie aja inimesi: loomulikult ja lihtsalt, kannatades ise oma kannatused ja nautides eneses oma rõõme. Tal polnud kunagi olnud mingit hingelist ase- või vahetalitajat, ei osanud seda hädaski appi hüüda.

Ilmselt mässas temas mingi mõistlikkusele manitsev ajukiud, mis, võideldes järjest endist armastust ja ootamisvajadust toonitava südametungi vastu, alalõpmata sähvas teravalt ja halvustavalt: mida sa ootad, Irma? Kas oli vaja olla just nii kramplikult eemale-tõrjuv?

Irma ei suutnud selgusele jõuda: on ta talitanud halvasti või hästi. Tema elu suureks sõiduteeks oli lapsest saadik olnud — ähmane lootus. Ning mida enam ta seal kõssitas, seda lähemale jõudis ta tolele oma elu peasoõiduteele. Veel natuke, võib-olla veel ainult aasta, sosistas temas miski. Ning ta ajas enese lõpuks toolilt püsti kergendusohkega — kõik oli jäänud endiseks. Endisena tahtis ta oodata ning vältida kaupmehe edaspidiseidki pakkumisi. Hasartmängijana heita veel kord kõik ühele numbrile, olgu tulemus milline tahes; toogu ta kaasa kaotuse või võidu, õnne või kannatuse. Ei suut-

nud teisiti käituda. Ta vaatas toas ringi, nagu vaatab haige, kel aeg on igav, kes ei suuda midagi ette võtta selle möödasaatmiseks: abitult, pisut vastumeelselt ja valuliselt.

Ja talle tundus, nagu oleksid lapsepea söega joonis-
tatud silmad nuttu niristanud, nagu oleksid leinakased
akvarellil kõigutanud kaastundmusest oma allarippu-
vaid nukraid oksi.

Piltidelt eksles ta pilk lopsakatele tapetiroosidele,
mis tundusid võõralt troopilistena oma värvivirvendu-
ses ja justkui levitavat enesest vängeid lõhnu; roosidelt
põrandavaibale, kus otsis kadunud jälge lauanurga
tagant, ning siis üle peegli ja karbikeste kellale öölaual,
mis tiksus monotoonselt, ühtlaselt, vaigistavalt. Selle
osutid näitasid keskpäevale järgnevat esimest täistundi.

Päike oli aiaaknast kõrvale nihkunud, kärbsed ei
sumisenud enam sel majaküljel; nad pidasid nüüd ilm-
selt oma pidusid otsaseinal, mis seisis risti vastu lõunat
ja hõõgus soojusest niivõrd, et Irma tundis toaski umb-
seks muutuvat. Kõrvaltoas klõbistati sööginõudega.
Tal polnud aga vähematki isu, ta ringutas korra põhja-
likult, keris end jälle toolile, avas sahtli ning nagu
kartes teistkordset segamist, võttis rohelisse kalinguri
köidetud päeviku ettevaatlikult uuesti kätte.

Kõigepealt üllatasid teda mõned valged lehed, millest
viimase alumisele äärele oli märgitud peene kirjaga:

Tühjaltjooksnud aastate sümboolseks mälestuseks.

Elamused vananevad, märkmikud tuhmuvad, hinges
pulbitseb aga kõik edasi — jäädavalt, jõuliselt, süga-
valt... Iga inimese akumulaatoriks, millest ta ammutab
oma tegevusjõudu, on hing...

Siis alustati pidulikult ülestähendusi:

Vivat academia,
Vivant professores...

Olen nii ülevas tujus, rõõmust hämmastunud, segi-
löödud, et ei tea kohe, kust järsku peale hakata...

Ma tegin abituuriumi — eksternina, komisjoni ees ja
pealegi üle poole heade tagajärgedega!

Hõisata tahaksin praegu — hüüda kogu maailmale
oma rõõmu. Viimaks ometi on ülikooli ukSED minu ees

lahti. Aasta hiljem küll kui neil, kellega nühkisin koos koolipinke — aga siiski, aga siiski. Hea tahte korral, sääraselt töötades, nagu töötasin viimase aasta, on mul võimalik neid kõiki veel ülikoolis kätte saada; Hildat, toda uhket sibulasetut, Otepää Kiivetit ja Ausmanni, sellest hoolimata, et ta minust on kaks aastat ees. On võimalik . . .

Jah, aga kust peaksin ma alustama oma elu muude ülestähendustega?

Andsin koolist lahkudes enesele sõna, et sesse ruma-
lasse päevikusse ei märgi enne ridagi, kui olen saavu-
tanud järgmise etapi oma eesmärgil — lõpetanud kesk-
kooli. Koondasin kogu oma vaimse jõu ja tahte ainult
selleks ja — nüüd on see tehtud. Mul on taas luba
kirjutada.

Muide, selle mittekirjutamisega päevikusse taotlesin
veel teistki sihti — nimelt kaudset sundust rakendada
oma sulesünnitusi, mida nagunii vahel tekkis, kasuliku-
malt, praktilisemalt. Ja vaata, mul oligi imelikul kombel
edu. Minu artikleid on mitmed ajalehed avaldanud
silmapaistvatel kohtadel, minult on isegi tellitud kirju-
tisi lehtedele ja mõnele mitte just väga mõjukale, aga
siiski maksta suutvale ajakirjale. Nii olen saanud kirja-
meheks, kuigi isiklikult mind tunneb ainult üks toime-
taja (selle juures on aga nüüd ka minu vanamehelikult
tarkade artiklite edu sest saadik läbi, kui ta avastas
minu aastad ja teada sai mu seltskondliku seisukoha)
ja ma pole mingit erilist pingutust teinud, et välja
paista! Nähtavasti on neis artiklites, eriti mõnedes, mis
koostasid põlevkivikaevandusest seal töötades, ja
Sõdur-Sassi märkmetes midagi säärast, mis lubas toi-
metajatel neid kõmuliselt üles puhuda ja nõuda lisagi.
Ja nii ma siis kirjutasin aeg-ajalt igapäevase elu näh-
tustest, lihtsa tööinimese muredest-rõõmudest, ainult
väikesi ilustusi lisades. Nüüd, mil lõputunnistus pihus
ja «üliõpilane» valmis, nüüd ma alles tahan hakata ja
näidata, mis suudan. Kui palju on muljeid ja tähele-
panekuid, kui palju võiks kõigest jutustada lahtisi silmi
elust läbi rahmeldav inimene.

Kas või selle väikese nahatööstuse elu-olu, mille aju-
tise raamatupidajana olen tegelnud viimase aasta jook-

sul. Olukorrad, inimesed, kombed, harjumused — terve avastamata ala ajakirjandusele. Ainult kui õnnestub ilusti ja põnevalt jutustada. Siis mälestused tööpoispäevist ja — oh, pea otse kumiseb igasugustest võimalikkudest ainetest. Ja mis kõige olulisem: ma saan kõnelda avalikult, terve rahvaga, ära ütelda paljugi oma südameilt, väljendada ennast, rääkida kaudselt rikaste ja vaeste, haritute ja harimatutega. Mulle näib ikka enam, et ajakirjandus on väga suuri võimalusi ja põhjalikku rahuldust pakkuv tegevusala. «Rahva südametunnistus» ning mina üks selle kujundajaid. Kui mõnus on sellest mõelda, end selle teadmiseiga soojendada.

Ülikoolis tekib kindlasti tutvusi, sigineb sõpru, ning kui ma ainult majanduslikult suudan vastu pidada, võin mõne aja pärast ise olla toimetaja, võib-olla koguni väljaandja. Intelligentne seltskond, meelepärane ümbrus ja tegevus, rahuldus — mulle tundub, nagu oleksin ma jõudmas oma unistuste sihile ja õnne paistele, sellele sillale, mis viib rahulolekusse ja elumõtte saavutamisele, sellele, millest enam ei olegi maailmas.

Ent küllap vist olen siiski tänase tähtsa päeva puhul liiga roosilises meeleolus. Kes teab veel, kuidas kõik... Kas maksab teha liiga suuri illusioone.

Aga teiselt poolt jälle — tänasel päeval ei sobi ka skepsis, säärasel kaunil, sätendaval, kargel sügisepäeval, kerge tuuleõhu ja mõnusa enesetundega, rahulduse ja kordaminekuga südames. Seepärast, elagem korraks taas unistustele!

Korraks — nagu oleksin ma üldse kunagi elanud millelegi muule...

Unistaja, seda ma ju olen, aga ikkagi ka unistuste teostaja — õige paljus — nagu näib.

Romantik, kuid eeskätt teos ja töös.

Unistused ja romantika — kas need pole viimaks kõige olulisemaks teguriks üldse inimeste igapäevases elus? Sest ilma unistusteta poleks sihte ega eesmärke, ilma romantikata tõukejõudu, mis ajaks lakkamatult taotlema ülesseatud sihte. Kõik suured filosoofid, kirjanikud, leidurid ja õpetlasedki on olnud omamoodi unistajad, romantikud. Paljud kibestunud ja õnnetud

nende hulgas pole aga lihtsalt osanud rakendada oma romantilist sisetungi igapäevases elus — näib mulle praegu.

Lahkudes koolist ja saades õnnekombel laialivedaja kohakese ühe Rakvere pagari juurde, kas oleks mul jätkunud ilma romantilise sisetungita jõudu elus hoida unistusi abituuriumist või end hiljem lahti raputada tasuvast töökohast, et ikka ja jälle tõtata otsima midagi uut, üritada säärast, mis võimaldaks paremini ja kergemini jälgida oma unistusi, taotleda nende täitumist? Vaevalt.

Või siis jälle Kohtlas raskest kivimurdmisest tapetuna, valutavate liikmetega töölisbarakis lebades uurida õpperaamatuid ja teha ülesandeid keeruliste valemitega — samal ajal kui kõrval joovad viina ja lallutavad inimesed, kes juba kõigele on alistunud, kõigega leppinud ja kes pooleldi loomastunudena lähevad tuimalt oma tulevikule vastu?

Või talusulasenagi heinaniidu ajal, mil teised iga puhkehetke kasutasid enese kosutamiseks töövaevast, lebada lõunatundidel põõsa varjus, ajalooramat käes?

Või sõjaväeteenistuse ajal kasarmus korrapidajaks olles või koguni vahipostil seistes tuupida väikesele paberitükile märgitud võõrkeelseid sõnu ja grammatilisi vorme?

Kas polnud selleks kõigeks tarvis määratud romantikat — võib-olla koguni enamal määral kui tahet — tunnet, mida võib tagantjärele ise sama naiivseks ja veidraks pidada, kui todapuhku pidasid kaasteenijad või kasarmumehed, kuid mis ometi oli sügav, tõsine, aus, jõudu ja energiat sisendav, virgendav ning õilistav, iseteadvust ja enesetunnet tõstev, üldse kõigiti vääristav.

Pole juhtunud varem sellele kõigele mõtlema, kuid praegusel hetkel näib see mulle ainsa tõenäolise seletusena oma edusammude kordasaatmises, võidu peatingimusena.

Mis oli eeltähendatuga võrreldes viimane kolmveerand aastat, kus mul tihti päevade kaupa jäi aega enese jaoks ja kus mul olid kasutada isegi väikesed rahalised jäägid, rääkimata raamatukogudest ning

tunniandjate abist. Ainult nagu lõpuspurt hästitreenitud ja võidutahtelisele sportlasele.

Olin vaevade ja viletsustega treenitud, mu vaim jäi raskustes kindlaks. Ebaõnnestumise oleks võinud põhjustada ainult ilmne äpardus. Ent õnneks oli saatus sedapuhku armulisem.

Kas tal poleks aeg juba minuga üldse pehmemalt käituma hakata?

Ent olgu. Sündsusetu oleks tänase päeva puhul nuri-seda.

Ja huvitav, ühenduses vastsaavutatud eduga märkan eneses teatud tasakaalu ja rahulikkuse tekkimist. Kuidagi võõraks ja kaugeks on jäänud vanad, närivad ja vastikud tunnetused, vanad purevad mõtted — samuti kui olen eemaldunud kõigist oma endistest sõpradest, välja põrganud nagu ekslev taevakeha oma endisest orbiidist.

Ainuke endistest aegadest, millele vahetevahel komistab mõte, on ühe mehe langemine. Pole ilus kahjuröömtseda teise häda puhul — kuid ma ei suuda keelata enesele naudingut teadmisest, et vana paks Tilgut on pankrot, tema ärid likvideeritud ja majad maha müüdüd.

Nii väga, väga tahaksin teda juhuslikult kohata mõnel tänavanurgal, mütsi kergitada ja mööda minnes talle vaikselt meenutada: vaeste inimeste kohus on ennast alandada...

— — —

Elu vaheldusrikkus on veider nagu karussell: kõige tavalisemale tuimale puuhobusele järgneb samas rivis pehme, polsterdatud tõld, lihtsale ja loomulikuma arenguga päevale erakordne, meeli erutav sündmus.

Meid, tartlasi, oli eksamikomisjoni ees viis inimest: üks endine trefnerist Aabjäv, keda tundsin juba koolipõlvest, keegi apteeker Mindus, minu korteriperenaise tütar preili Liina, selle sõbratar Valli Kübarsep ja ma ise. Kuna neljal meist, välja arvatud vaene Liina, õnnestus sel küpsusloteriil võiduloosi tõmbamine, otsustati teha ühiselt väike väljasõit, pidutsemine päris tavaliste abiturientide kombel. Ettevõtte hingeks kuju-

nes Aabjäv, kes omal algatusel oli juba tellinud auto ja lasknud Kvistentalis katta lauagi kõige vajalikuga, nagu külmade suupistete, õlle ja viinaga, ja ainult helistas meile päeval, et tuldagu peale tööd tema juurde kokku — läheb lahti. Ta oli ülevas meeleolus. Vähe puudus, et oleks pähe tõmmanud tekli või sidunud üle rinna värvilindi (esimene rippus tal igatahes juba seinall!). Ka meie apteekrihärä pea seisis enam püsti kui tavaliselt.

Niipea kui Peetri kirikust mööda olime, hakkas Aabjäv varem tarvitatud alkoholist turgutatuna laulu jürkama. Ta keerutas mütsi, karjudes iga vastutulija, eriti tütarlaste puhul ülemeelikult:

Kui on jõudnud sügise,
Kolletavad lehed...

Sügis ju oli, lehed löid tööpoolest kolletama, aga — mida siin siis nii hõisata? mõtlesin omaette. Tundus pisut piinlik see tähelepanu otsimise ja äratamise katse. Milleks — küsisin, kuigi tundsin endagi südames rõõmu, mis oleks võinud mind hõiskama panna. Ent hoopis teisiti, teises stiilis ja laadis. Seepärast tonksasin talle paaril korral rusikaga roietesse, manitsedes mõistlikkusele. Aga ta rehmas vaid käega. Surnuaedade kohal, Tallinna maanteel, tõusis ta autos püsti, karjudes: ad cantum, mu daamid ja härrad! Ühtlasi alustas ta ise surmtõsiselt ja veidra ülevoolava paatosega:

Gaudeamus igitur...

Ümisesin kaasa. Mindus laulis innuga, preili Kübarsep väristas meeleoluliselt oma tiiskanti. Nii vuhisime läbi õhu nagu mõni joodikute kamp, seda enam naljakana, et kogu tee kordasime ainult laulu esimest salmi — rohkem sõnu ei mäletanud meist keegi.

Imetlesin, kui kergesti võivad inimesed tavalisest roopast välja sattuda, kuidas neid iga hingeliigutus kõigutab nagu tuul rohulatvu. Seal oli see Mindus, kuiv ja vaikne, kolmekümne ümber mees, aga nüüd tõmbas hardunud poisikesena laulda!

Kvistentalis asusid mehed suure tõsidusega jookide

kallale. Ühtlasi läks nende kahe vahel lahti kiitlemine ja hooplemine selle üle, kuhu organisatsiooni kedagi on värvata püütud, missugused suured vilistlaste tuusad kuskil ees seisavad ja missuguseid hüvesid oleks tulevikus loota ühe või teise organisatsiooniga liitumisest, — nii et mul, kes ma alkoholi vaevalt puudutasin, kippus süda vastikusetundest läikima. Mõne suutäie söögi allaneelamise järel leidsin, et kogu see olemine ei ole muud kui üks mõttetu mulin, tõusin ja lipsasin kõrtsist välja.

Mul oli igav ning mind vaevas mõte Liina pärast. Leidsin, et tema läbikukkumisele vaatamata oleksime me pidanud ta enesega kaasa kutsuma, kas või ainult viisakusest. Säärane vahetegemine riivas mind samuti nagu see joobnud poiste mõttetu suurutsemine. Istusin parajasti lahkuvasse mootorpaati ja sõitsin linna, et üles otsida Liina ja natukenegi katsuda lohutada teda tema kurbuses.

Ent lugu Liinast on pikk — terve peatükk omaette. Seepärast algan parem kaugemalt.

Asudes praeguses toakeses Herne tänaval juba Tartusse tagasitulekust saadik ja saades õieti Nõmmede kui vanade kodukandi inimeste kaudu oma raamatupidajakohakesegi, olen ma loomulikult elanud kogu selle perega kõige paremas ja tihedamas vahekorras. Mind võetakse kui pooliti oma inimest ja nii võtan mina neidki. Märkasin juba varsti pärast neile kolimist, et proua ja preili Nõmm püüavad eriti hoolitseda minu heaolu eest. Kui juhtusin vihjama nende toast läbi minnes, et nüüd kukun jälle tööle, lõpetati alati jutuvadin sealpool seina, ja kui teinekord külmetanuna koju saabusin, oli Liina varsti sooja teega uksel. Nii kujunes välja midagi sõbralikult sooja suhtlemise taolist. Ta istus sageli minu toas, kiitis minu püüdlikkust ja õppimise usinust, näidates end huvitatuna kõigest, millega tegelesin. Lõpuks eelmisel talvel küsis ta kord nagu möödaminnes:

«Kuhu te selle tarkusega tahate õige minna?»

«Aga enesestmõistetavalt küpsuseksamile,» vastasin avameelselt, oma kavatsusi varjamata.

Ta vangutas blondi kahupead, kõhkles ja kahtles.

Teisel-kolmandal päeval aga juba palus, kas ta võivat kasutada minu raamatuid minu äraoleku ajal.

«Õppimiseks?» pärisin omakorda.

«Just nimelt,» noogutas ta, seletades siis pikalt-laialt, kuidas tal oli intriigide ja arusaamatuste tõttu mõnede õpetajatega tulnud loobuda õpingute jätkamisest kolmandas klassis. Edasisel jutlemisel selgus, et temagi kavatsevat nüüd — minu julgusest nakatuna — õnne katsuda eksternina. Seletasin, et see pole nali. Aga tema vastu:

«Miks ei või siis mina sedasama mis teie?»

«Seda'nd küll, aga vahest oleks siiski targem kuhugi sisse astuda . . .»

Ta ei tahtvat, ei sallivat õpetajaid, eriti naisi, vastas ta, oma nõus kindlaks jäädes.

Ja nii me siis hakkasimegi koos end ette valmistama: too mitte just nägus, aga ometi armas ja küllalt nupukas 18-aastane kooliplika ja mina, elus karastatud täismees, kel tuhat valu seljataga ja 23 aastat turjal. Seletasin talle matemaatikat, küsisin talt saksa ja inglise keele grammatikat, aitasin tuupida ajalugu ja muud, silmas pidades seda, et säärane kordamine tuli mullegi kasuks. Öhtud istusime koos minu toas, vahel pooled öödki. Ta oli alati nii andunud õppeainetele, tähelepanelik, kena, kodune ja tänulik. Tema tänulikkuse väljendustena muutusid väikesed peaaegu märkamatud hoolitsused mu rõivaste ja pesu eest, tühised suupisted veelgi sagedamateks. Tõrjusin, keeldusin neid vastu võtmast. Kuid siis vaadati mulle nagu vallatule lapsele karistava pilguga ja tehti mossis nägu, muututi tusa-seks ja anti mõista, et õppimise edukus sel kombel saab takistatud. Mis jäi mul üle muud kui alistuda ja sikutada teda enesega kaasa? See näiski tükk aega õnnestuvat, asi edenes. Kui aga jõudsime filosoofia ja loogika kursuse juurde, märkasin, et ta kippus tuimaks jääma. Ühel kirjandusloo kordamise öhtul, kui olime istunud juba mitu tundi kiriklaste ja Georg Mülleri jutluste kallal — kõrvuti ja väga sõbralikult minu diivan-voodil — lõi ta ootamatult raamatu kinni, heitis selle kõrvale, vaatas mulle veidralt silma ja ütles. peaaegu vihaselt:

«See on pahn! Kõik selge lollus, kas teie ei leia? Mil-
leks peaks seda sodi inimesel elus» — ta rõhutas kum-
maliselt sõna «elus» ja ta silmad kimelesid — «vaja
olema?»

Mõõtsin teda pilkudega ülevalt alla, ning pean tun-
nistama, minusse sigines väga ebamäärane kindluse-
tusetunne. Nagu mingit avastust tehes märkasin esma-
kordselt, et mu kõrval istus — naine. Et tal olid laiad
tugevad puusad ja et teine nendest õhetas läbi õhukese
riide otse vastu minu oma. Sellest avastusest üllatatud,
ei sõandanud ma oma asendit muuta ega eemale tõm-
buda. Püüdsin säilitada tavalist tooni, üteldes:

«Eksamil nõutakse paljugi, millega elus pole tege-
mist...»

«Milleks? See on inimeste piinamine,» protesteeris
ta, heites ühtlasi oma palja sääre nii ilusa kaarega üle
põlve, et ma tahtmatult pidin jääma imetlema ta sääre-
marja sujuvat joont ning ikka enam tundma teda kui
naist enese kõrval.

«Olles otsustanud kord end piinapingile heita, peame
ka vastu pidama,» katsusin rahulikult väita. Kuid tund-
sin samas, et mu silmad neelasid teda, ta sääri, puusi,
lahtisi juukseid, jumekat nägu ja jonnakat lõuga. Üht-
lasi hakkasin taipama kerget värinat, mis raputas mu
puusa, suutmata siiski kindlalt eritleda, kas värisen ma
ise või kõrvalistuja.

«Ma ei suuda, ei suuda enam! Võin hulluks minna
sellest tuupimisest!» ahastas ta, kattes näo kätega ja
toetades pea põlvedele.

Ta oli nii abitu, nii nutu lähedal, et ruttasin teda
instinktiivselt lohutama, haarates ta käsivarred ja püü-
des taas tõsta ta pead, sisendada temasse julgust.

Aga ta käsivarred olid kuumad ja õhetavad.

Käte alt vabastatud silmist tabasin vallatleva pilgu.

Tõmbasin ta enese ligi ja suudlesin — kindlasti väga
kohmetult. Sealjuures aga märkasin, et ta lödvad käed
nagu iseenesest langesid mulle ümber kaela ja et temagi
huuled tukslesid otsivalt. Ma ei tea, oli see hullumeel-
sus, metsikus või mis — aga ma hoidsin teda, pigistasin,
embasin, kuulmata, arvesse võtmata kähinal esitatud
vabastamispalveid.

«Sa oled metsik ja tuline,» hingeldas ta viimaks.

«Sina samuti,» vastasin. «Igavesti tahaksin end sinu tules kõrvetada...»

Ta sasis mu juukseid, vihjas sosistades kõrvaltoale:

«Vanad seal võivad kuulda...»

«Oleme õige tasa, õige, õige tasa,» lõõtsutasin vastu.

«Vaatavad ehk sisse,» kiheles tema.

Sõnalausumata lülitasin laualambist voolu välja. Sügav pimedus täitis toa. Kuidas ma sellele nii hoobilt tulin — ei tea.

«Ei, seda ei tohi! Lase olla valge,» ütles ta, kuid eba-kindlalt, hälbival häälel.

Matsin ta sõnad suudlustesse. Vajusime diivanile.

Mis me teineteisele ütlesime, seda ei mäleta meist kindlasti kumbki. Nagu läbi udu tean vaid, et anusin, vannutasin teda kuidagi kähiseval sosinal, et mul oli hirmus kuum ning kitsas. Ta mõlemad puusad olid täiesti vastu minu omi, ta rind mõõnas sügavalt ja juuksed lõhnasid ärritavalt. Midagi kärises ja rebenes meie käte vahel. Kui ma sest hullustusehoost taas ärkasin, tundsin enesel pisut valus olevat, aga tuba meie ümber oli järsku nagu avaramaks muutunud, seinad eemale tõmbunud, lagi kõrgenenud, toas oli nagu hoopis enam ruumi ja õhku. Palavuski hakkas järele andma. Kõik mõtted olid järsku teiseks saanud, mina isegi. Minu vastas lebav ihu tundus lopergusena ja kondisena. Olin nii üllatatud sest kõigest, et ei julgenud end hulk aega liigutada ega häälitseidagi. Miski kummaline rõõm, aga samas ka nukrus hakkas täitma mu südant. Kuulsin oma kõrvus nagu tasast nuttu, aga kui ma end vähe keerasin, haarati mul juustest kahe käega kinni ja kudrutati teravalt:

«Sina, sina, niisugune torm!»

Tunnistasin talle varjamatult, et see oli minu esimene torm elus.

Ei mõistnud teda siis, võõristasin ta imetlust. Hiljem aga kasvasid minus aimused ja arusaamised nagu mäed.

Varsti peale mõningate lausete vahetamist ta ütles:

«Ma lähen nüüd ära, sinna. Homme jätkame õpinguid. Aga vaata, et sa ema ees kuidagi... Jääme ikka teie peale.»

Õpingud, ema, «teie» — see kõik oli mulle nagu ämber külma vett kaela. Tammusin peale tema minekut hulk aega sihitult, mõttevõimetu ajuga toas ringi. Ei suutnud enesele millestki aru anda. Hilja öösi viskusin asemele ja uinusin. Magasin tol ööl raskelt nagu kunagi kivikaevurina Kohtlas.

Hommik kohtas mind veel segasemate tunnetega. Mu esimene mõte oli: ära kolida. Sest mis pidi säärases olukorras saama õpingutest, eksameist, kogu minu tulevikust? Sirutades tundsin raskust, roidumust ja veidrat väsimust igas varbajätkuski. Tõustes ja korraldades end ametisse minekuks lõi aga see kõik lahtuma. Tekkis imelik kerge ja hubane enesetunne. Loobusin varsti mõttest põgeneda. Miks, kuhu, missugusel ette-
käändel õieti? Pealegi tundsin enesel nüüd nagu lasuvat mingit vastutust Liina korraliku ettevalmistuse eest eksameile.

Nii jäin — leppides ja kodunedes.

Õhtul katsusime jätkata kirjanduslugu. Aga peagi märkasime mõlemad, et me pole enam säärase tõsiduse ja agarusega asja juures nagu varem. Meil oli liiga palju tegemist teineteisega, meie pilgud valvasid trüki-
ridade asemel teineteist ja mõte kippus hulkuma teemasse mittepuutuvate intiimküsimuste valda. Mind huvitas korruga tema minevik ja ta elamused. Tema silmist võisin pilkude kohates sageli tabada varjatud, ebaleva küsimuse: mis sa minust nüüd arvad? Ainult end tööle sundides, kogu tahtejõudu pingutades õnnestus siiski paar tundi asja juures püsida.

Lahkumise eel osutusid möödapääsematuks mõningad intiimsused. Ta vajus mu sülle, aetas käsivarre mulle kaelale, kiskus mind hellalt juustest. Mina omalt poolt embasin teda ja hüpitlesin põlvel nagu pisiplikat.

«Kas olen sulle kallis, olen sulle kõik?» nõudis ta kärsitult.

Möönsin, et ta on, lisades kinnitusi enese õnnelikkusest teda omada ja armastada.

«Vaata, sina metsaline,» tõmbas ta korruga osavalt nähtavale ühe oma roosa alusrõiva serva ja juhtis mu tähelepanu sellele leiduvale väikesele laigule.

Arvatavasti ma punastasin, mul läks kuum hoog üle ihu. Kogelesin midagi mõttetut. Tema aga lisas tõsiselt:

«Ei ole kunagi kellelegi kuulunud enne sind . . . Sina!»

Tegin tummaks ta oma suudlustega, haarasin teda nagu ülimat õnne, uskudes kõike, olles pühalikult veendunud ta sõnades.

Ja — kõik kordus, sai pikapeale harjumuseks.

Esimestel nädalatel tõmbas see tugevasti tagasi minu tööhoogu. Kuid mida enam ma uue olukorraga harjusin, seda rahulikumaks jäin ning kindlamalt tagasi tööjuurde pöördusin. Et võita aega, lugesin vahel isegi tänaval käies, tuupisin valemeid ja oskussõnu töötundidelgi.

Temaga aga arenes kõik sootuks vastupidises suunas. Pühendasin ma osa oma tähelepanust temale, oli ta õnnelik ja rahul, tehes õpingutes edusamme. Niipea aga kui tõmbusin rohkem enesesse, et vabastada temast oma vaimu, jäi ta nukrameelseks, tujutses, kippus sajatama õpinguid ja solvama mindki. Raske oli seda taluda, veel raskem teda oma tähelepanu küllusega rahuldada. Ikka sagedamini lipsatas arg kartus läbi aju: sel kombel võib kõik äparduda. Olin meeleehtel, suutmata loobuda temast kui ka õpinguist.

Ühel õhtul tema kodunt eemal olles läksin võtma ta laualt raamatuid. Nende vahel silmasin lahtist kirja, mis kandis saatja nimena all «Eddy.» Tahtmatult lendasid mu silmad üle ridade. Seal kiideti õige lopsakas toonis mu naabrinna-armukese vormide kaunidust, ta keha nägusust, avaldati oma kustumatut kiindumust ning anti lõpuks edasi kutse samaks õhtuks klaasile veinile tēte-ä-tēte.

Pikselöökki poleks vist rohkem suutnud mind põrutada kui too alasti tõde must valgel. Unustasin raamatud sinnapaika ja tormasin, segane osaksaanud alandusest, armukadedusest ja vihast, oma tuppä. Esimeses rajuhoos valmistusin talle kõike näkku paiskama, skandaalitsedes lahkuma. Pildusin juba osa oma asjugi kohvritesse, tõin tänavalt värske ajalehe korterikuu-lustega. Mitte leides aga otsemaid kohast ja meenutades olemasoleva toapuuri odavat üüri — lõin kõhk-leva. Lõpuks, vaagitud küsimust nii- ja teistviisi, ana-

löösinud kogu vahejuhtumi algusest otsani, pakkisin kohvrid uuesti lahti, kibedusetundega, kuid kainelt otsustades paigale jääda, vaikida ja — vastu mängida.

Rahulikumalt olukorrale vaadates pidin isegi tunnistama, et mul puudus tema vastu sügav sisemine huvi ja kiindumus. Olin tulisi päi langenud oma kire ohvriks ning nüüd tagantjärele, asjale kainelt vaadates, ei leidnud ma enesel mingit õigust ega tarvetki olevat armukadetseda tema pärast, püüda teda nagu kuidagi reserveerida ainuüksi enese jaoks. Ainus, mis mind piinas ja ärritas, oli too komöödia neitsilikkusega. See vihastas mind kui meest kõige enam. Teiselt poolt aga kippus huvi tekitama sellega ühenduses üleskerkiv küsimus: milleks, kuhu sellega sihiti? Meie vahel polnud ju kunagi sõnakestki lausunud abielust või millestki taolisest. Liiati oli tema ise see, kes nõudis meie vahekorra saladussejäämist.

Kas ainult tahe teha end huvitavaks, minuga samaväärseks? Otsustasin valvele jääda, vaikida ning selgitada enesele sel momendil ülimalt huvitavat probleemi. Esmakordselt elus tundsin enese sisemusest tulevat hääle, mis manitses teesklusele, ebaotsekohesusele. Leiutasin eneses mingi pahatahtliku käibeinimese, igapäevase kahejalgse, kes võib taluda kõik, painduda kõigeaks, kavaldada ja luurata, pidada ülimalt egoistlikke huviseid, kuigi samal ajal teine mina, too õilis päris- või ürgmina kisendab, hingeldab ja protesteerib surve all, mida tema kallal asub harrastama elutark käibeinimene. Varem ei olnud minus säärast teist mina. Nüüd aga pistab ta selles asjas iga mõtte või teo juures targalt vahele oma vastiku nina.

Läbikäimise katkestamise, kõrvalejätmise poolt oli aga häälestatud isegi too kaval käibemina, mille vast leiutasin.

Ent nii järjekindel ja loogiline kui oligi otsus, polnud sugugi ta teostamine. Kättehaaratud raamatust jooksid mu pilgud midagi tabamata üle nagu huvivaesest vaateaknast. Ükski tahtepingutus ei suutnud järsult tagasi tuua endist keskendusvõimet ja tähelepanu. Need olid vajunud nagu kuhugi väljapoole mind ennast. Pärismina võimutses siin täielikult kavala käibeinimese üle,

kihutades mõtteid ratsutama igasuguste urgitsuste, kahtlustuste ja kättemaksu konarlikel radadel. Iga kõrvaltoas astunud samm või räägitud sõna, mis mu kõrvu ulatus, paiskas mind kramplikult otsitud tasakaalust otsekohe välja. Vastu oma harjumust veetsin aega luuramise ja kuulatlemisega mitu pikka tundi, kirudes end ise vahetevahel, noomides ja manitsedes mõistlikkusele. Ent asjata.

Ta saabus koju alles veidi peale keskööd, tulles trepist üles vargsi ja ettevaatlikult. Ning kuigi ta pidi nägema tulekumast aknal, et istun veel õpingute taga, ei rutanud ta mulle üle ukse head ööd soovima, nagu oli seda teinud mõnikord varem.

Veetsin halva, pooluneta öö. Hommikul lipsasin vara toast, vara ja vargsi, võttes mõned raamatud kaasa, et mitte tulla enne hilisõhtut. Veider kindlusetus häiris mu meeli kogu päeva ja segaste unedega öögi.

Meie kohtudes järgmisel õhtul uuris ta mind teraselt ja tähelepanelikult. Käibemina teeskles tavalisust, püüdis näidata end muretuna ja ükskõiksena, teine aga valvas kogu aja, olles lämbumas kannatamatusest, märatses nii, et ma kartsin Liinat kuulvat mu südame vasardamist. Liina aga jäi rahulikuks. Ta ei märganud vist sedagi, et uurisin teda sama huviga kui tema mind. Ütlesin viimaks, kui ta kurtis enese olevat minust jälle maha jäänud, pisut etteheitvalt:

«Raiskad ise asjata oma kallist aega.»

Ta naeris mulle mitte just väga kindlalt vastu:

«Mis seal teha — elu nõuab oma. Kooliõel oli sünnipäev, ei tohtinud minemata jätta.»

Puresin hammastega alahuult, haarates raamatu.

Mõned päevad möödusid kahtlases vaherahus. Siis ühel õhtul tööd lõpetades ütles ta:

«Sa vist ei taha enam, et tulen sinu tuppa?»

Teesklesin üllatust, otsides sõnu:

«Millest sa... seda? Oh, hea meelega, on ju selt-sim...»

«Jah, aga sa oled muutunud — imelikuks.»

Seletasin oma jaheduse põhjuse peituvat vajaduses pühendada end täielikult stuudiumile, keskendada ennast.

Ta muigas kurvalt, suunurkadega, meenutades endisi aegu.

Mul kibeles terve leegion etteheiteid keelel. Aga kaval käibemina sai jagu sellest pakitsusest tunnetuse abil, et nende kuuldavale toomine osutuks mõttetuks, kuna neile kõigest järeldades vastataks valega. Ja valest olin ma juba küllastunud, kibe nagu soolalahu.

Kui ta aga mulle koeralandliku truudusega silma vaatas, nägu tukslemas esilekippuvaist pisaraist, ja mind kergelt suudles, ei suutnud käibeinimene kuidagi taltsutada ürginimest, kes unustas hetkeks kõik, kes haaras ja suudles teda vastu — teadmata isegi, kas kaastundmusest, solvumise leevendamise tahtest või lihtsalt loomulikust tungist aetuna.

Selle väikese kokkupuute soojuse järellainetusest haaratuna lõin üksi jäädes kahtlema järsku kõikides oma oletustes. Käibemina alistus pikka endisele lihtsameelsusele, otsekohesele teise headust eeldavale inimesele. Kas nii kurb-südamlikud silmad on võimelised teesklema? Mingi allkiri «Eddy» — kas see ei võinud sama hästi kuuluda edevale tütarlapsele? Ja nood sõnad — miks ei võiks neidki tõlgitseda mõne koolilapseliku veidrutsemisena? Mul ei olnud ju mingisuguseid vaieldamatuid tõendusid ta autuses. Ainult julged kahtlustused, võib-olla liigagi julged.

Oma targutustes jõudsin nii kaugele, et lõpuks kavaldav käibeinimenegi oli sunnitud alistuma ja kuulatama jääma. See pool minust — võib-olla koguni õnneks — see väga praktiline ja eluline pool tegi sest kohe oma järeldused. Ning mida enam ma tahtega end surusin õpingute kallale, seda enam oskas tema pikkamööda tumendada mu kibelevaid kahtlustusi, trotsi, armukadedust ja alandustunnet. Säärast arengut soodustas eriti lisaks mu sisemisele paindumisele Liina sedapuhku nädalaid kestev ühtlane huvi, tähelepanelikkus ja usinus töös. Samuti ei jäänud ta enam hulk õhtuid kauemaks ajaks kodunt eemale.

Tekkis veider tundmus, nagu oleksin näinud und. Kaotasin kindluse temale suunatud trotsis, leebusin, soojusin ning laskusin taas kõige kordamiseni. See aina sillutas meie vahekorra ja enesetunnete paranemise,

endiseks saamise teed. Elasime jälle õnnelikke, hoogsas töös mööduvaid aegu.

Alles mõned päevad enne eksameid muutus ta järsku närviliseks, jäi hajameelseks, tuimaks ja tõmbus enesse. Pidasin seda eksamite läheduse süüks. Kuid eksisin — põhjalikult.

Täna, kui olin juba suurest pingest välja puhanud ja rõõmust tühjaks jooksnud, kui Kvistentalist saabudes kutsusin ta oma tuppa ja püüdsin teda heatahtlikult lohutada, ütles ta ootamatult:

«Sina oled selles süüdi, et ma läbi kukkusin...»

«Kuidas?» ägestusin pisut, arvates teda hakkavat laitma minu ettevalmistuse meetodit.

«Jah, aga ma ei tahtnud sulle seda enne ega ka eksamite ajal ütelda, et mitte rikkuda sinu šansse...»

«Mida sa sellega õieti mõtled?»

Ta lõi silmad maha, aetas käed tugeдена vastu diivanit kahele poole keha, tõmbus pisut küüru ja ütles huulte imelikult torru kiskudes kaks sõna:

«Olen rase...»

«Mis?» hüppasin ehmunult püsti.

Ta ainult noogutas, heites mulle andestust paluva pilgu, täis säärast enesealandust ja süütunnet, et ma jäin soolasambana seisma ja hakkasin tundma ennastki süüdlasena. Ta istus kahvatuna nagu küünal oma helehohelises kleidis, terve nägu tõmblemas, see veidi täidlane, nurgeline ja alati jumekas nägu, mille kahvatus mõjus võõrastamapanevalt.

«Mul ei tulnud sõna suust,» lisas ta veidi aja pärast, «kuigi teadsin kõike, mis küsiti, sest pidin alalõpmata mõtlema sellele...»

Säärase seletusega ta tegi enesest minu silmis hoobilt kangelase, armastava ja ülimalt headsooviva naise, kes teise raskustest aru saades hoiab oma mured enesele, vaikib ja kannatab. Mul puudus süda ja julgus talle vähemagi etteheite tegemiseks. Õnnetus, oh kui üsna enesestmõistetav õnnetus...

Kuid samas turgatas mulle pähe midagi koomilist: küpsuseksamitega koos isakssaamise tunnistus. Uhked unistused, uimastavad väljavaated, suurejooneline tulevik — ja olukorrast pealesunnitud abielu?

Ei! Järsku meenusid mulle robinad vanad kahtlustused. Kuri käibemina haistis midagi kättemaksu võimaluse taolist. Võideldes iseenesega pärsin:

«On see . . . oled sa ammu juba nii?»

«Vist teist kuud . . .»

«Ja mis siis saab?» arvestasin mõttes möödunud aegu.

«Ma ei tea,» kehtas ta apaatselt õlgu. See apaatus ärritas mind uuesti. Selles oli midagi nii loomalikult alistuvat, et otse võpatasin. Jätkasin kiusavalt:

«Pean siis mina teadma . . .»

«Oled mees, peaksid nagu teadma, mis teed.»

Tundsin selgesti, et oleks parem ölnud, kui ta seda poleks ütelnud. Ühtlasi aimasin aga, et ta alustas võibolla kogu kõnelust tagamõttega just seda ära ütelda. Tegin südame kõvaks, kehitades tema moodi õlgu.

Ta puhkes hääletult nutma, rääkis ise hädaldades:

«Käisin õe juures (ta õde on mehel ja elab kuskil Jaama tänaval) . . . Kurtsin talle oma õnnetust . . . Ütles olevat kellegi tuttava ämmaemanda . . . Aga . . .»

«Raha?» hüüatasin hinge pidades vahele, ise juba palavlikult arvestades oma teenistust ja väljaminekuid. Ülikooli astumine või — abort.

«See kah, ja . . . on hirmus.»

Istusin ta kõrvale, võtsin ta käed oma pihku, vaigistasin teda. Pikkamisi ta hakkaski rahunema, seletades ise, et õde olevat väga kogenenud, et tõeliselt ei tarvitsavat midagi erilist karta ja et ta võivat igal ajal asuda mõneks päevaks õe juurde.

Väga praktiline, läbikaalutud ja kaine tundus mulle see plaan. Imestasin lausa, et Liina, kes minuga võrreldes osutas vaimseis asjus vahest teatud tuimust ja saamatust, oli osanud üles ehitada terve lahenduse kava. Ma ei tea isegi miks, aga väike ebamugavusetunne jäi mind piinama, kuigi nõustusin, kiitsin heaks kogu ettevõtte ja lubasin hoolitseda ka vastavate summade eest.

Pisut nagu jube on teda vahel vaadata — aga ma pean selleks soostuma, pean teda isegi õhutama, kui ei taha lasta ruineerida tal kogu oma tulevikku. Pigistades hambad kokku, otsustasin välja kannatada — koos temaga, lõppegu see kõik kuidas tahes . . .

Millegipärast aga ei ärata terve see kurbmäng minus erilist kaastundmust. Mu hingeline seisund on säärane, et asun pigem pealtvaataja kui asjaosalise kohal.

— — —

Lehed pudenevad puilt ja hommikuti ripuvad sügislillede õiekobarad jäässe hüübnuina. Kõik koltub, variseb, kustub.

Meeleolugi on juba mõnda päeva salapäraselt leinaline, süda tuim ja tarretunud, üldist enesetunnet valitseb tulpimus. Ei viitsi midagi erilist teha ega mõelda, loengudki jäävad tihti vahele.

Miks — seegi pole täitsa kindel.

Astusin majandusteaduskonda, võtsin osa immatrikulatsiooni pidulikust istungist ja tundsin end kõigiti hästi. Kuid aeg-ajalt valdab mind ikka tunne, nagu elaksin ma vanade võidurõõmude soojusest: esimestel päevadel polnud ülikoolis midagi siduvat, huvitavat või ligitõmbavat. Inimesed on võõrad, niihästi üliõpilased kui õppejõud: esimeste hulgas ohtrasti sääraseid noorukeid, õieti koolilapsi, kellega ei oskagi end sobitada. Teised tunduvad ligipääsematuina, elavad liiga kaugel argipäevasest elust, pühendades end fanaatiliselt ainult oma kitsale erialale, õieti nendele piasjadele, millesse uustulnuk ei suuda järsku tungida. Raske oli neilt ka midagi pärima või küsima minna — neil näib puuduvat aeg vastamiseks. Nad saabuvad jooksupalu loengutele ja tõttavad seejärel kohe minema — kes kohvikusse, kes konventidesse või lehetoimetustesse poliitikat tegema, kes isiklikke asju ajama. Ikka oli neil midagi tähtsat ees. Noorte üliõpilaste eest hoolitsemine, nende sissejuhatamine õppetöösse pole kellegi ülesandeks, kui mitte arvestada organisatsioonide värbajaid. Kuid need minu arust pigem kisuvad eemale otsesest tööst kui kergendavad sesse sukeldumist. Nad ütlevad: organiseeruge, küll hiljem studeerite. Mina tahan aga käia vastupidist teed. Mul puuduvad võimalused maksta mitmeid makse korraga. Pean suruma edasi nõndanime-tatud seltskonnata. Liiatigi ei võlu mind nende konservatiivsed, peaaegu keskaja ordurüütelite sarnanevad

kombed, laiad eluviisid ja põhimõtted. Tahan jääda vabaks ja iseseisvaks, elada oma äratundmiste ja tööks-
pidamiste järgi. Olen seni kõik tagasi lükanud, passiiv-
seks jäänud. Targalt või rumalalt — eks seda näita
tulevik.

— — —

Valides majandusteaduse, arvestasin ma praktiliselt. Kõigepealt lühem õppeaeg ja mõned alad tegelikult tuntud. Lõpuks minule kui sotsiaalselt mõtlevale inimesele kõige lähem ainetiku ja kava poolest üldse.

Ent kohe esimestel loengutel pettusin. Kõnelustele ja kirjutustele toetudes, milles alalõpmatult on korru-
tatud teaduse suurest erapooletusest, olin loonud enesele kujutluse, nagu räägiks ülikoolis õppejõud kõigist probleemest, ideoloogiaist ja õpetusist otsekoheselt, moonutamata ja ausalt, jagades valgust ja varju õiglaselt, nagu oleks kogu õppimine selles asutises üksainus suur ülima tõe otsimine ja avastamine. Aga õnnetuseks veendusin milleski muus.

Tõeliselt keerutatakse siin ilusõnu tehes sama laias kaares paljustki mööda nagu kõikjal. Keskkoolis oli tegu ainult ühe Tilgutiga — siin näib neid istuvat kümneid oma kateedreil. Muudkui vali — millist eelistad!

Olles läbi võtnud koolis niinimetatud lihtsa majandusteaduse kursuse, otsustasin siirduda poliitilise ökonomia ja praktilise majandusteaduse loenguile. Võib-olla ei olnud ma nendeks ülikooliliselt küllalt ette valmistatud — vajalikult tuim — kuid juba esimestel loengutel sattusin dissonantsidele. Keegi võõra aktsendiga härra, tutvustades voolusid ja nende rajajaid poliitilises ökonomias, luges ette rea nimesid, tähendades lõpuks: kõige uuemal ajal on veel tekkinud ka niinimetatud sotsialistlik käsitlusviis või teooria, kuid tegelikult ei oma see vool mingisugust tähtsust, nii et meil ei tarvitse selle juures pikemalt peatuda...

Üllatuses vaatasin auditooriumis ringi, oodates, et kas siis üliõpilastest keegi pole teisel arvamisel, kas keegi ei söanda väita, et sotsialistlik majandusviis ja sotsialistlik maailmataju tegelikult mõjutab tänapäeval

juba ligemale poole inimkonna elu ja majanduslikku tegevust. Aga nad vaikisid, nohisesid oma märkmikkude kohal nagu kohitsetud. Mul oli piinlik, niihästi ettelugeja kui kuulajate pärast.

Mitmetes väga tagurlikes riikides tehakse suuri ühiskondlikke katsetusi sotsialismilt laenatud printsiipidel. Riiklikud ettevõtted, rahaasutised, valitsuse hoolas kontroll — kumba on see enam: riiklik kapitalism või riiklik sotsialism? Ühes rahva laiade kihtide elutaseme tõstmise silmaspidamisega siiski — sotsialism, kuigi kaudne. Ning kogu maailm otsib ja ootab sellest uut, paremat ajajärku — aga meile tullakse tõendama, et pole mingit praktilist tähtsust!

Lahkusin loengult üpris segaste tunnetega, uurides kaaskuulajaid. Seal näis olevat aastates mehi, arenenud ja sõnakaid — kuid ilmselt ei osanud või ei sõandanud nad oma arvamusi esile tuua. Järgmine kord puudutas mind sama sügavalt vihje Thomas Moore'ist, kelle «Utoopiat» nimetati loomulikult teostamatuks unistuseks ja poolhaiglase fantaasia viljaks...

Mina arvan aga teisiti: kui inimestel tõesti võimalik oleks ja kui neid õhutataks oma elu korraldama suurte õpetuste järgi — kas poleks siis «Utopia» ammugi juba teoks saanud, kehastunud tõelikkus?

Jätsin selle ajaviite kõrvale...

Varsti otsustasin samuti katkestada praktilise majandusteaduse. Sealgi tabasin ühe otstarbeteooria teise järel. Kõik, mis seisab kuidagi ühenduses võitlusega inimeste heaolu eest, püüti seal teha mõttetuks veidrutsemiseks. Ainuke siht paistis olevat anda võimalikult rohkesti juhiseid ja praktilisi näpunäiteid kasutoovaks äritegemiseks. Tekkis tundmus, nagu oleksin sattunud kaubasellide täienduskursustele.

Sellest küljest aga majandusteadus mind ei huvita.

Tulin otsima teaduslikku eritlust ja tõde — pakuti aga äraproovitud rahategemise retsepte. Tänan! Neid jagab igapäevane elu odavamalt ja lopsakamalt. Kas siis ainult diplomi pärast peab taluma seda kõike aastaid järjest? Ja pealegi nõuetele vastavalt sooritama eksamid?

Kardan, mul ei jätku selle läbivõtmiseks indu ja püüdu. Juba praegu tundub, nagu polekski kuskile enam püüda, midagi üritada. Mis saab siis hiljem?

Logelen nüüd mööda filosoofia ja usuteaduskonna loenguid. Usundite areng ja ajalugu ning Spinoza, Hegeli või Schopenhaueri arutlused maailmast, kõigest elutust ja elavast on siiski kümnekordselt inimlikumad kui kuivad valemid ja hüpoteesid, mida serveeritakse mõnes teises ruumis.

Kas ei oleks ma viimaks pidanud valima teoloogia või filosoofia oma pärisalaks? Kirikukantsli või koolikateedri tuleviku-unistuseks?

Lollus! Kõndida pühapäevahommikuti väarikal sammul külma hoonesse ja halada seal kõmaval häälel, petta vaeseid patuseid töotustega teise maailma hüvedest! Kas ei puhkeks ma altari ees seistes ise naerma, kui kogemata peaks meenuma oma koerustükid noorukese maalripoisina argipäevases kirikus? Või kas ei meenuks mulle kogu eluaeg Tilgut, kelle ainsaks maiseks huviks oli noorte kollanokkade arvel raha teha ning neid manitseda kohusetäitmisele kõigi enesest ülemate ja kõrgemate vastu — kuid kes nüüd ometi pole ise suutnud oma kohustusi täita?

Kindel, minust ei tule kunagi tavalist kirikhärrat või koolmeistrit. Olen selleks liiga omapead kasvanud — nagu isekas koer. Ja isiklikke kasusid silmas pidada — seda õpetust pole ma kunagi suutnud omandada.

Aga mis saab siis minust, millise sihi pean võtma?

Selles seisab järsku kogu minu elu probleem. Sellest ka tühi jõuetus, tülpimus, teovõimetus ja loiid ükskõiksus.

Olen kaotanud sihi — triivin ringi nagu roolita laev...

Kust pean otsima abi, kust leidma teed näitava majaka või karide ette seatud hoiatava tuleboi?

— — —

Liina, kes peale õnnestunud operatsiooni on jälle elurõõmus ja kergemeelne, kipub mulle närvidele käima. Täna küsis ta pooliti etteheitvalt:

«Miks sa ei organiseeru ometi?»

«Organisatsioonid on karjainimeste või rahast raskete juhvide jaoks,» vastasin toorelt.

«Kuidas nii? Näiteks Mindus: teenib ise ja puha, aga juba astus korpi.»

«Mina astusin ülikooli teaduse, mitte värvide pärast.»

«Aga miks kannad sa siis valgepõhjaga üldmütsi,» kiusas tema.

Jah, miks käin ma ringi tolle silmapaistva peakattega? Sellele ei osanud ma järsku millegagi reageerida. Võib-olla enese esiletõstmiseks, harilikust tänaval siba vast noorrahvast eraldumiseks. Võib-olla ka lihtsalt edevusest, ehtimistarbest, nagu ehivad end teatud aegadel isalinnud ja loomad kaunite värvidega. Teadusejanuga igatahes ei saa põhjendada selle kandmist; pealegi on olnud aegu, kus ma olin suuremas teadusejanus kui praegu, kandmata aga siiski mingit välist märki.

«Arvad, et sa ei vaja seltskondlikku kasvatust?» nokkis Liina, nähes mind olevat kitsikuses vastuse leidmisega.

«Selleks, kuidas klaasi tõsta — mitte.»

Ent samas meenusid mulle Aabjäär, kes, pea püsti, jookseb rebaseteklis mööda linna, jagades igale poole kummardusi, ja sibulakaupmees Koorits, kel on nüüd juba värvid rinnal ja teklil ning kes rasket keppi võngutades jalutab läbi Rüütli, nagu oleks tal pangadirektori paberid taskus. Ta on ühe suurema, väga määravat osa etendava organisatsiooni liige ja on jõudnud enesele juba ette kasvatada kenakese õllekõhugi. Minule kergitab ta vastuseks teklit alati kerge muigega põskedel, nagu tahaks ütelda: noh, või sina siis kipud kah härraste lauda! Mis sa nüüd jandad! See vihastab mind iga kord uuesti, ning seepärast ma vist olengi muutunud eriti vaenulikuks organisatsioonide vastu. Võib-olla seepärast tõmbasin pähe ka üldmütsi, kuigi mul pole mõtteski liituda organiseerimatutegi organisatsiooniga, kus rühmavad mitmed meie kooli endised õpilased, teiste hulgas ka Hilda ja Kurg. Mannetuna tundub nende rabelemine ja vehklemine suurte sõnadega üliõpilaste üheõigusluse, üheväärsuse eest ja kesk-

aegse vaimu vastu. Milleks, pagan võtku, sellest kõigest nii palju kisada? Nagunii jääb jõud ja õigus nende kätte, kes omavad raha ja positsiooni. Tahetakse aga tõesti võidelda — võetagu tarvitusele hoopis teine taktika. Mindagu koolidesse ja koondatagu juba seal noored, et vastasele ei tuleks värsket verd juurde. Aga kuhu peaksid sel juhul minema Kooritsad? Kas ei oleks siis enne vaja muuta kogu süsteem — juurteni? Või isegi kasvatuse senised juhtmõtted nurka visata, hakata rõhutama lihtsust ja loomulikkust Rousseau' eeskujul.

See tähendaks aga revolutsiooni. Neid ei tehta siiski mitte vajaduse ning arusaamise järgi...

Ladusin selle kõik Liinale segiläbi ette. Ta vaatas mulle tõsiselt silma, vangutas siis pisut kahetsevalt pead ja ütles:

«Üks kahest: kas sa oled haige või parandamatu anarhist.»

Naersin, kuid see naer oli tige.

«Ja sul on kahju, et oled säärasega kokku sattunud?» ütlesin.

«Tõepoolest,» hüüdis ta. «Oleks nii kena olnud minna ballile või mujale... Tema aga parandab maailma!» löi ukse paukudes kinni.

Mina ja — maailmaparandaja? Oh ei, mul on raske enese liimistlänud meeolelu ja purunenud unistustegi kokkukliiisterdamine! Mis veel rääkida parandamisest. Olen lihtsalt mõrane hing — üks paljude omataoliste hulgast.

— — —

Rabelesin mõned päevad oma pikema artikli kallal elust-olust nahatööstustes ja nende telgitagustest. Valmis saanud, tundsin säärast mõnusat rahulolu, töö-rõõmu, et oleksin peaaegu leppinud Liinaga, kogu maailmaga, isegi Kooritsa irvitava näoga, kui ta oleks sattunud tol hetkel mu teele. Aga parajasti kui ma nii suurepärasest tujus eile õhtul lonkisin mööda pimedat Kroonuaia tänavat, jäi mu ette keegi pikk poiss seisma ja ütles sügaval häälel:

«Tere, koolivend.»

Vahtisin talle keeletult otsa. Vist oli mu ilme väga juhm, mu sõnatud suuliigutused ülimalt koomilised — poiss puhkes hääletult naerma.

«Tuvi, kurat võtaks,» tuli mul korraga valjusti üle huulte, kui olin jõudnud eneses selgusele soni serva alt vaatava kitsa näo suhtes. Haarasin kinni ta käsivarrest.

«Tst!» pani Tuvi sõrme suule. Ja siis sosinal: «Ütle ainult Aadi... aitab!»

«Aadi? Mäletavasti oli su nimi ju Peeter?»

«Jumalapärast — tasem,» ägestus ta ja vahtis luuravalt ringi. «Oli, nüüd on Aadi, kas sa siis ei taipas?» kõneles hääletult.

Ma hakkasin tõepoolest taipama, eriti kui vaatlesin ta kolletunud nägu ja märkasin, kuidas ta paremat kätt hoidis kogu aeg palitutaskus, nagu midagi pihku pigistades.

«Tule, kõnnime mööda jõeäärt edasi luha poole,» ütles ta käskivalt, toonil, mis ei sallinud vasturääkimist.

«Seal niisugune halb tee,» vaidlesin minekuks pöördudes.

«Seda parem. Vähem käijaid ja pimedam,» kõhistas ta naerda.

Pean tunnistama, et minus lõi pakitsema midagi hirmutaolist. Otsene kartus see ju polnud, aga siiski umbes säärane rumal tunne, et sinule võidakse vaadata kui kurjategijale.

«Ammu siin?» pärisin, häält tasandades.

«Mitte väga ammu,» vastas samuti Tuvi.

«Salaja?»

«Ei! Põrandaaluse passiga,» kähistas tema.

Tal oli mingi erutav viis naerda oma närvilist naeru, mis polnud õieti naer, vaid pigem lõualihaste krampplik tõmme või hääletu kahin. See oli võõrastav ja hirmuäratav. Vaistlikult tõmbusin tast pisut eemale.

«Kardad mind või?» märkas ta seda silmapilkselt.

«Ei karda, siin säärane halb kõnnitee,» valetasin taha vahtides ja siis pilku jõe heites, kus mustas vesi ning peegeldusid üksikud heledad tuled teisel kaldal asuvast vabrikahoovist.

«Ära pane pahaks,» tõsines Tuvi. Kohendas oma sonilottu rohkem silmile ja ütles siis: «Pidasin sind kinni

ainult niisama, puhtast inimlikust uudishimust... Pole midagi tõsisemat... Tahtsin kuulda, kuidas sulle tudengielu maitseb ja kas saad varsti pastoriks...»

«Sa tead siis?» tõstsin imestades silmad.

Ta noogutas, vahtides omakorda jõe, kus oli nüüd pilkaselt pime.

Peale mõningat vaikimist ja, nagu näis, järelemõtle- mist algas ta uuesti:

«Tean, sa oled tubli poiss, töötasid mitmel pool, rän- galt. Aga et sa sinna härrasrahva treimistöökotta rühki- sid, seda ma poleks sinust uskunud.»

«Mis ma siis pidin tegema?» küsisin süüdlaselt. «Tead ju, et tahtsin õppida, tööle ja valgusele lähemale jõuda... Mäletad, kuidas rääkisime juba koolis...»

Ta rehmas käega:

«Koolilaste jams! Tahad, ma saadan su piiri taha — prii ülikool, kõik õiges ja puhtas vaimus, kodanliku lorita ja solkimiseta. Uhke, mis?»

Hetkeks valdas mind mingi veider vaimustuse- ja soojuselaine. Süda justkui liigahtas sees. Kui ma aga heitsin kõrvalt pilgu Tuvi vaevatud ja nagu tignedale näole, meenusid mulle sõnad, mis kirjutati kord lehes Tuvi kohta, meenus vana isa, meenusid robinal kõik unistused, mis olin enesele loonud teise liistu järgi, mee- nusid sagedased kuuldused sealsetest toitlusraskustest, tülidest ja hädadest — hajus kõik nagu udu. Esitasin ettevaatliku vastuküsimuse:

«Ise käid juba või?»

«Mis nüüd mina! Pole praegu aega — vaja tööd teha.»

«Sina... siin... tööd,» häälitseisin kohtlaselt.

«Just, jah, seda kõige rängemat, musta tööd,» naeris tema kahemõtteliselt.

Olime jõudnud tänavanurgale, luhalt puhus vinge tuul otse näkku. Madalad paksud pilved tormasid lagen- dikult linna peale kokku, ähvardades iga hetk vihmaga.

«Astume minu poole sisse, siinsamas ümber nurga,» ütlesin seisatades koolivennale.

«Suur tänu,» haaras ta mu käe ja surus seda tuge- vasti. «Seda ma just pärida tahtsingi, et kas sinu juu- res on õhk puhas. Ma ei võinud oma korterile ligi- neda...» sosistas mulle kõrva.

Keerasime ümber nurga, komberdasime mõne minuti pimedas, auklikul tänaval.

«Ma tean, sa elad Nõmmede juures. Sul on seal see tagumine tuba, aknaga hoovi...»

Vahtisin talle imestusest keeletuna näkku. Ta koputas mulle õlale:

«Pole viga, vana seltsimees, pidasin sind juba tükk aega silmas. Tühi asi... Ära karda, ega ma su pruuti üle löö...»

Ta irvitas lausa, nagu saatan. Minul aga jooksid judinad üle selja. Astub inimene, end varjav põrandaalune, kellest sa aastaid pole undki näinud, tänaval juurde ja võristab sulle kogu su viimase aja eluloo ette. Justkui oleksin kuulunud ta tähtsamate kaastööliste kilda. Tõeline hirm raputas mind nüüd, hirm nii enese kui ka tema pärast. Ta oskas seda aga viivitamatult tagasi tõrjuda; nagu lugedes mõtteid, jätkas ta palitukraed üles kiskudes:

«Võid rahulik olla. Taga mind just ei aeta... Ja vastu hommikut kaon Tartust nagunii...»

Astusime hooviväravast sisse, läbisime pika pimedada käigu ja ronisime trepist üles, tema kogu aeg ees, nagu oleks ta siin täitsa kodus, nagu tunneks iga seinapragu ja nurgakest.

Pererahvas kuuldus köögis häälitsevat, esik ja elutuba olid tühjad. Nii pääsesime kellestki nägemata minu juurde sisse. Tuppa jõudnud, keeras ta ukse otsekohe lukku ja tõmbas eesriided tihedalt kokku. Alles siis usaldas ta palitu varna riputada ja istuda.

Vaatlesin teda nüüd heleda tule valgeli lähemalt. Ta oli pea võrra pikemaks sirgunud. Tal olid mehised laiad õlad ja tööst pahklikud, tugevad käed. Seljas kandis ta tavalist villast pintsakut, mille värv polnud kergesti meelde jääv, jalas sääreta töösaapaid ja kaelas kitsast seotud lipsu pehme krae juurde, meenutades nii üldmuljelt rohkem mõnda raua- või nahakaupluse poeselli kui poliitilist agitaatorit. Ta lõug oli tugev, hästiraseeritud, näonahk aga kollane ja silmad auku vajunud, kuigi nende vaade oli väga terav ja rääkides isegi vali. Minu suureks imestuseks haaras ta istudes otsemaid suitsukarbi järele.

«Mul pole tuhatoosigi,» pomisesin.

«Vähe loeb, ega mina pole mõni härrasmees,» leidis ta kohe nõu, «laseme siiasamma taldrikule,» tõmbas ta postamendi lähemale.

«Sa olid ju koolis nii veendunud suitsu vastane,» algasin.

«Tolles koolis . . . ah kuradile! Teises jälle otse õpetati — et on vajalik, jätab rahulikuma mulje.»

«Missuguses sa siis . . .?»

«Instituudis, sõber. Kaks aastat.»

«Seal?»

«Loomulikult seal. Nagu üle piiri sain, nii tamp peale. Endal kah vedas sennapoole. Niisiis tegingi kursuse läbi . . . Sina aga mängid üliõpilast,» pööras järsku jutu teisale. «Noh, räägi siis ka, kuidas Ausmannil läheb ja teistel poistel?»

Ausmannist midagi teadmata, välja arvatud see, et ta pidi olema kuskil kantseleis praktilal, hakkasin ma jutustama Kooritsast, Hildast ja Kurest. Aga ta segas mind varsti:

«Tühi puru. Seda ma tean nagunii.»

«Kust siis?» nõudsin.

«Ära parem päri,» lõi ta käega. «Räägi, mis sa teed's siin oma toas. Kuulsin, et sa kirjutavat või mis?»

«Vaata, kui viitsid,» viskasin ta ette oma vastvalminud töö.

Miks oleksin pidanud ma õieti seda salgama? Väike uhkusetunne isegi lõi minus leegitsema talle artiklit ulatades.

Ta luges seda ahnelt, pahvides ise suitsu ja häälitse-des aeg-ajalt rahulolevalt «hm-hm». Käsikirja kõrvale pannud, ütles ta pidulikult:

«Tead sa, vennas, sinust saab meil veel töölisajakirjanik. Kindlasti.»

Nähes aga, et ma sellest hästi aru ei saa, seletas ta:

«Noh, ajakirjanik, kes ei aja kodanlikku lori kokku, vaid kel on silma olusid tõsiselt näha ja neid ka soojalt ning õiglaselt edasi anda. Tööliste olukorda nimelt. Sind loe just kui Upton Sinclair'i kohe.»

«Kes see on?»

«Ameeriklane. Üks suurimaid tööliskirjanikke maailmas. Soovitaksin sulgi tema teoseid lugeda...»

«Ma ei ole raamatukogust leidnud...»

«Teadagi! Tuleb hankida teisel teel.»

Ohkasin — kuuldavalt.

«Sul on õigus. Ma unustasin, et sellega ma ju pea-aegu ütlesin: See artikkel ei lähe kodanlikku lehte ega too sulle midagi sisse.»

«Päris õige. Tegin teist nii suure innuga.»

«Mõistan. Sina ja su anne, te peate end ohvriks tooma laiakssõtkutud lorile, kui tahate tasutud saada. See on kurb, aga kordub ikka niikaua kuni... ah, kurat!»

«Mis ma's peaksin tegema?»

«Pagan seda teab,» kratsis ta kõrvatagust. «Üle piiri minema. Aga teiselt poolt, sinusarnaseid sulemehi on siin hädasti vaja. Iga inimene, kes näiteks seda loeb,» tähendas ta artiklile, «lööb kahtlema mõneski asjas ja — see on juba meie võit. Iga üksik on tähtis... Pea, mul tekkis üks mõte! Jah, õige tore idee. Kas sa tahaksid hakata päris elukutseliseks kirjameheks?» küsis ta järsku.

«Olen vahel unistanud...»

«Suurepärane!» lõi ta enesele põlvele. «Siis hakka leheorjaks, kirjuta aina, kuni saad kuskile toimetusse... Siinsed lehed pole ju suuremad asjad, teadagi kodanlik rämps, aga äraelamise raha teenid. Pealegi teine ümbrus ja miljöö. Saad ergutust ja õpid... Rahvas loeb ja õpib samuti — asjadest õigetpidi aru saama. Mitu kasu korruga...»

Tahtsin teda tänada soovitusel eest, aga ta ei lasknud sest rääkida, pajatades omasoodu:

«Tee see artikkel veidi kavalamaks, saada sotsidele — saad töövaeva tasa ja menu peale selle.»

«Oled sa siis sotsiks hakanud, et soovivad säärast?»

«Rumalus, mina olen üks neist, kes igas olukorras näevad kasutamisevõimalusi, pragu kiilu löömiseks, ja kõiki kõrvalteidki püüavad ära kasutada oma eesmärgile lähemale jõudmiseks.»

«Niisiis tahad minustki teha mingi «ärakasutatava kõrvalabinõu», «kiilu», mis?» tõmblesid mu lihased vastupanuihas. Lapselikku lihtsameelsust minus otse ärris

tas koolivenna kaval jutt. Too, enda arvates parim osa minust ei suutnud kuidagi leppida tema autuvõitu taktikaga teiste ärakasutamiseks, vaid hakkas end mõttes võitluspositsioonidele seadma, tõmbus turri.

«Ei. Sina ei ole seda tüüpi, sinust on abi ainult sedavõrra, et sa suudad avada nende silmi, kellest ehk võiks kujuneda mõtteosalisi ja võitlejaid.»

«Kena küll, sa räägid nagu mõni jesuiit. Õieti huvitaks mind väga, kuidas oled sa rahul oma praeguse tegevusega?»

Ta läitis järjekordse suitsu, sirutas end, vastates pikkamisi:

«Mina, see on hoopis isevärk.»

«Oled veendunud parteilane?»

«Võib-olla. See oleneb sellest, mida sa oskad kujutleda veendumuse ja partei all. Iga väike ettekirjutus ei ole mulle, nagu sa vahest juba mõista oled võinud, mitte pühakirjaliselt tähtis ja oluline. Lõppeesmärk aga loomulikult, lõppeesmärk, mille sihiks on, mõistagi, et maailmas valitseks see, kes teeb tööd, loob väärtusi, et ei oleks kurnajaid ja kurnatavaid, et kõik hüved oleksid ühtlaselt kättesaadavad, et puuduksid orjus ja vägi-vald... Lõppeesmärk, ühtlane ja õige maailmakord — selles vahest küll...»

«Lõppeesmärk? Väga ebamäärane asi. Ainult tahe ja teadlik ühe meetodi eelistamine võib nõnda rääkida,» võttis minus ärritus tuld. «Pea mind kelleks tahes, sõima kodanlaseks või äraandjaks, aga ma olen selle üle palju mõtelnud ning võin sulle omalt vaatekohalt ütelda, et on kahtlane, kas on olemas mingit lõppeesmärki. Ajaloo rütm tõuseb ja vajub. Kui pole olemas mingit lõppeesmärki, pole olemas ka arengut kindla eesmärgi suunas, kõige vähem mingi teatava, üksiku idee suunas. Kõik sedalaadi kujutlused ja nendest targutamine on sofistika. Tõsi, ajaloost võime teha järeldusi, kuid meil pole kunagi võimalik alistada kõiki ajaloolisi tegureid oma järelduste tõmbamise süsteemile. Kui tunnistada tõeks, et kõik inimliku mõtte ja tegevuse vormid on määratud ajaloolisest kontingentsist, siis peab arvesse võtma ka seda, et iga inimese ideedki alluvad samadele kontingentsi seadustele. Need võivad olla

head omal ajal ja pahad, täpselt nagu kõik süsteemid, võivad olla soovitavad või ebasoovitavad — kuid siiski vastavad ainult ajajärgu eri olukordadele...»

«Ohoo, sa räägid juba nagu mõni panetunud professor! Tahad viimaks ehk tõendada, et ka terve marksistlik õpetus pole muud kui üks möödaminev nähe — muidugi sinu «ajaloolises kontingentsis»?»

«Midagi ei taha ma tõendada,» sain hoogu juurde, «aga ma olen äratundmisele jõudnud, et niinimetatud puhta marksismi põhiline küsitavus seisab majandusliku doktriini kõikemääravaks tõstmises. Ei saa eitada muidugi, et majandus, laiemas mõttes üldse materiaalne heaolu, kujutab enesest üht ülimalt tähtsat tegurit sotsiaalses elus, et ta mõneski suhtes on selleks aluseks, millele kõik muu ehitatakse, kuid ikkagi ainult mõningas suhtes, ainult üks tegur. Võta kuidas tahad, võta inimese hingeelu, võta tema mõtetegevus, võta tema mõistus ja kired — kuidas oleks neid kõiki võimalik subordineerida majanduse printsübile? Elu on midagi palju komplitseeritumat, palju mitmekülgsemat, kui seda tahab näha ainult ühest ideest või mõtteviisist mõjustatud õpetus. On selge, et inimese vaimne tegevus mõjutab majanduslikku kujunemist samuti nagu majanduslik alusbaas vaimset pealisehitust. Ja sellepärast just ei saagi majandust lugeda mingisuguseks ainu-aluseks, kõikemääravaks teguriks, vaid majandusele kui säärasele tuleb alles anda, leida tema õige alistusjärjekord sotsiaalsete funktsioonide skaalal...»

«Eksid, kui poleks olemas majandust, ei oleks ka mingisugust sotsiaalset skaalat ega väärtusi.»

«Võib-olla eksid sina, sest pea meeles, sotsiaalset korda pole loonud majandus, vaid majanduse tekkimine, tootmissüsteem ja kaubavahetus eeldab organiseeritud ühiskonna, sotsiaalse organisatsiooni olemasolu. Teiste sõnadega, mulle tundub, majanduslik determinism ei määra otsustavalt midagi, vaid ta ise on määritletav inimese isiksuse poolt, kogu laia inimliku ühiskonna kui terviku koostöö poolt. Järelikult tuleb ka majandus alistada inimese loomulikule arenemiseadusele. Kui sa tahad rääkida mingisugusest primariiteedist, siis rääkigem eeskätt inimese kui säärase pri-

mariteedist. Inimene on tähtsam kui doktriin, kui idee või põhimõte. Inimene jääb, koos inimesega võitlus — need põhimõtted ja aated aga, mille eest inimene võitleb, muutuvad alalõpmata, varieeruvad ja kujunevad nagu tuulest tõugatavad pilvetombud kuskil eetri avarustes . . .»

«Mul on sinust kahju,» vangutas ta pead, vahtides mind suuri silmi. «Sa oled nii kaugele, kaugele langedud kõigest sellest, mis meid omal ajal ühendas ja oleks võinud ühendada nüüdki. Sinust on saanud, nad on teinud sinust jõhkra individualisti.»

«Individualisti? Kas sa ei mõtle jälle valmiskirjutatud vormelites? Kas sa ei näe, et ainuke, milles ma sinu vaadetest erinen, on minu vaimu vabaolek ettekirjutustest — kuigi vahest ainult hetkeliselt. Jah, ma ütlesin enamgi, sul on õigus, mina ei ole enam see, kes ma olin, mina ei ole parteimees . . . Või kui tahad — kõige rohkem ausa enesetundega proletaarsest perest inimene. Ja minu juures ei mängi materiaalsed asjad mitte suuremat osa kui loomade juures. Mind ei saa, kui ma tunnen, et see minu isikule on sobimatu, mingisuguse summa ega pakkumisega ühegi mõtte või otstarbe teenistusse rakendada. Mina otsin ja püüan käia oma teed . . .»

«Näen, oled üks nende hulgast, kelle kohta ütles Maksim Gorki: «Individuaalne mõte ja meditatsioon on logelejate ajaviide, kes elavad väljaspool ühiskonda . . .» Mul on kahju sinust, koolivend.»

«Miks? Miks peaksin ma seepärast olema logeleja, et mõtlen oma peaga? Kas fakt, et mina mõtlen laiemalt ja avaramalt, teeb mind halvemaks sinust, kes sa ripud oma partei doktriinide küljes?»

«Halvemaks või paremaks — igatahes pole sinuga midagi peale hakata.»

«Ega vist jah. Sina tahad inimesi õnnestada kindla retsepti järgi, tahad neile pakkuda taevast maa peal, mina aga olen veendumusel, et kuigi elu siht peaks olema individuaalne, siis indiviidi enese siht ei seisa mitte isiklikus heaolus, vaid pigem enese ohvriks toomises teiste, üldsuse heaolu eest ning sel kombel enese täielikumaks ja paremaks arendamise kaudu kaasa

aidata kogu inimkonna paremaks ja täielikumaks saamisele. . . .»

Nii meie targutasime kahekesi kaugelt üle kesköö — kuni olime mõlemad väsinud ja tukastasime asemel. Meil ei olnud arvamuste lahkuminekule vaatamata teineteise vastu mingisugust viha ega antipaatiat. Pigem kõlas nukrus ja kaastundmusest täidetud alatoon neis sosinal räägitud sõnades, mis täitsid öise toa vaikust. Uinudeski veel keerlesid mu ajus ringi mitmesugused väited, vaim ei saanud puhata. Ning võib-olla liigutas end sama rahutult ka rõivais diivanil lebava Tuvi vaim. Sest vastu kella kuut hommikul ajas ta end roidunult püsti ja ütles nukralt:

«Nüüd peab siis minema, peab. Ainult pool tundi rongini. . . .»

«Sõidad Tallinna?» ajasin eneseigi jalule.

«Jäta uudishimu, kulla mees,» vastas ta suunurkadega muiates. «Võib-olla sinna, võib-olla mujale. Igatähes mis me nüüd ka teineteisele ütlesime, ma loodan meie vana sõpruse nimel, et — sina pole peale koolist kadumise minust piuksugi kuulnud, eks?»

«Kui sa nii tahad. . . .»

«Loomulikult.»

«See leheneegri asi,» meenus mulle järsku õhtune kõnelus, «on sul kindlamalt teada?»

«Ei. Ma poleks tahtnudki, et sa sinna eriti kipud. Nüüd aga, kus ma sinust kõik tean — õnn kaasa. Mine, saa reeturiks, unusta oma klass ja päritolu. . . . Aga ma ütlen,» surus hambad kokku, «ütlen ette, ära kohku, kui kunagi kohtume teineteisega barrikaadidel. . . . Lootsin sinust muud,» kehtas õlgu, «aga noh, jookse! Oled vilets individualist. . . .» Ta pistis mulle ruttu käe pihku, keeras üheainsa ropsuga luku tagasi ja läks. Astusin talle trepile järele. Ta lahkus sõnalausumata pimedast kojast. Oli külm, niiske ja pisut vastik. Trepil allotsal, vastu aovalgust seistes, pigistas ta läbi hammaste:

«Kui tahad, et sust uuesti inimene saaks, mine tagasi kaevandusse, viska kus kurat ülikool ja kõik. . . .»

Siis oli ta kadunud.

Tagasi oma tuppä jõudnud, tabasin enese järsku sügavast kahjatsusmeeleolust. Ma olin võidelnud, olin vastu

pannud — umbes nagu usklik võitleb uskmatuga. Või õigemini: olin seisnud oma usuga tema usu vastu. Ning nüüd üksi jäädes pidin tunnistama, ma ei olnud mitte enam nii kindel eneses nagu öösi. Tema kindlus oli minus mõndagi vääranud, alateadvusse oli jäänud midagi, mis pani mind kahtlema ja kaksipidi mõtlema.

Seisin harkis jalu akna all ja vahtisin üksisilmi välja, vahtisin mäárdunult halli taevast ja raaguvaid puulatvu, vahtisin, kuidas õige pikkamisi ja vaevaliselt sügishommikune valgus võitis pimeduse — niihästi laotuses kui ka minus eneses. Tagasi astudes ja end tööleminekuks korraldama asudes leidsin, et koos hommikuvalgusega oli minussegi saanud taas kiir valgust ja selgust.

Individualist — vilets võib-olla tõesti. Aga siiski oma mõttega, sotsiaalse tundega individualist.

Ülikool, see nii igatsetud akadeemia, tundus olevat kaugeks ja võõraks jäänud, vaatasin sellele kui hoopis kõrvalise tähtsusega küsimusele oma elus. Jaa — nii palju, palju oli tarvis teha eeskätt enese kallal. Kõik õpingud, kogu oma mõttejõu tahtsin ma nüüd suunata ainuüksi enese tugevamaks ja täielikumaks muutmisele. Selles mõttes oli saanud valgus.

On detsembri teine nädal. Vesised sulad vahelduvad hoovihmade ja lumesadudega. Ilm on väga ebakindel, karm ja tervisele käiv. Oma õhukeses, juba kooliajal ostetud palitus ringi lipates külmetasin ja sain raske nohu koos palavikuga. Liina, see heasüdamlik tüdruk, hoolitses minu eest ja arstis mind nagu omast, nagu oma meest.

Ja tõepoolest, olengi elanud temaga mõned ajad nagu naiseaga. Ta vanemad näivad seda meeleldi sallivat. Ning minul ei ole kedagi. Kuigi mu pilk peatub nii meeleldi nägusatel naistel, keda kohtan tänavail, raamatukogudes või töökohal, pole minust siiski nendega suhete loojat. Mingi enessesetõmbunud olek häirib mind. Ma nagu kardan võõraid tähelepanejaid, oma välimust, aga samuti ka nende naiste kindlat iseteadvust ja enese väärtuse tundmist. Justkui häbeneksin neid pisut. Ja nii on jäänudki mulle ainult Liina . . .

Olen korduvalt otsinud teisi oma kooli endisi õpilasi, ka Hildat. Aga asjata. Kõik, mis ma teada sain, oli see, et Hilda olevat sõitnud kuskile maale, järelaitamise tunde andma.

Tavalised tudengid teevad eksameid — lõbutsevad. Konventide aknad on hilisööni valged, sealt kostab laulujoru, ja kõrtsiustel võib kohata autotäisi noori värvikandjaid.

Retseptide tuupijad on õnnelikud oma edusammude puhul. Kooritsad ja Aabjärved laiutavad. Mina aga — ma pole sest esimesest poolaastast midagi saanud, mitte üht märgetki teinud neist segiläbi kuulatud mitme teaduskonna loenguist. Ning ma ei tahagi teha. Ma ei kujutle enam seda, et viitsiksin tuupima hakata, et suudaksin pettumused alla neelata ja lasta end elustada valmisretseptidega. Minu koht ei ole enam seal.

Päevad veerevad mööda monotoonsetena nagu mõnel paraneval haigel või töövõimetusel logardil.

Ning kõigele eneseveenmisele vaatamata kipub taas hinge signinema tühjusetunne. Puudub kokkusulamine eluga, vaim tõmpub nende lõpmatute sissekannete ja arvude juures, mis täidavad mu igapäevast halli raamatupidaja-olemist.

Midagi käärib ja küpseb minus. Mingi udukogu on võtnas vormi ja kuju. Aga veel ei aima ma õieti, missugune saab see vorm, missuguseid sihte või väljavaa-teid sellega ühenduses mulle avaneb. Valgus paistab läbi udu.

Pühad lähenevad. Mul on väga vähe raha ja ma olen nukker.

— — —

Inimese elu — see on üksainus ootamatuste rägastik. Ei või kunagi teada, missugune väike kivike su teel annab sulle hoopis uue suuna.

Saatsin kirjutise, mille Tuvi üles kiitis, ühele Tallinna vabameelsele lehele. See ilmus — väikeste kärbetega — ja ma tundsin end ajutiselt õnnelikuna. Paar päeva hiljem aga kutsus mind nahatööstuse omanik, paks kuldhammastega juut, enese juurde ja ütles lühidalt:

«Täna teid väga teie töö eest, aga 1. jaanuarist peale ei ole mul võimalik teid enam kasutada.»

«Mispärast siis?» tegin üllatunud näo. «Olen ma milleski eksinud, valesti sisse kandnud?»

«Ei. Sugugi mitte. Teie töö on korralik, aga teie ei oska pidada äri saladusi. Minu äri saladused — need maksavad ränka raha.»

Punastasin. Tema aga jätkas halastamatult, lehte lauale laotades ja minu artiklile näidates:

«Kuidas võib niimoodi? Kõik minu konkurendid teavad nüüd minu äri saladusi. Palju maksab töö omal, palju saab tööline, palju teenib peremees. See on blamaž, härra Ohjak. Minu äris teadis seda peale minu enese ainult meister ja teie — kui raamatupidaja. Meister on minu vana sõber, mis olete aga teie? Teise mehe spioon? See hirmus tulumaks, mis nüüd tuleb. Ja siis töölised. Ma lähen pankrotti. Mina ei saa teile enam palka maksta . . .»

Kogelesin midagi tööliste raskest olukorrast ja sellest, et artikli kirjutamises olen süütu.

«Kas minul ei ole raske olukord? Minu poeg studeerib Pariisis, tütar õpib Viinis laulu . . . Väga, väga palju raha vaja. Suur õnnetus tuleb, kui mina lähen pankrotti.»

See juudi mure oli nii tõsiselt tehtud, et pani mind muigama.

«Mitte naerda, Ohjak,» ütles juut. «Siin mina sinule maksan palga ette kahe nädala eest ja annan jõulukingiks paari saapaid. Aga palun sind: ära rohkem räägi minu äri saladusist.»

Tänasin, lubades mitte enam hingatagi kuskil tema ärist. Tegin muretu näo ja väljusin, aga enesetunne oli siiski üpris räbal, nagu see tänavale heidetul teisiti ei või ollagi.

Samal õhtul kirjutasin peatoimetajale, kaevates oma häda, mis tekkinud kirjutise ülespuhumise tagajärjel.

Vastus saabus täna, lühike ja üllatav:

Ärijuhatus oma eilsel koosolekul otsustas teile ettepaneku teha astuda meie lehe juurde tegevusse reporterina. Teie ülesandeks jääksid mitmesugused kirjutised oludest ja sündmustest, millega võiksite praeguse

honorari juures esialgu teenida umbes 100 krooni kuus. Loodame, et see ettepanek on teile vastuvõetav ja et informeerite meid kõige lähemal ajal oma otsusest...

Kas oleks võinud üldse minu praeguses olukorras kõneste tulla säärase pakkumise tagasilükkamine? Vaevalt. Kaalunud asja kiiruga nii ja teisiti, arvesse võtnud oma huvi kaotust õppetöö vastu ja võimalikke väljavaateid uuel alal, saatsin tänuliku vastuse teele, lubades nädala pärast kohal olla, et uueks aastaks juba koduneda olukorraga ja ümbrusega.

See oli pääs — õigel ajal sirutatud käsi. Kas viimaks polegi see minu saatus ja õige paik? Midagi kummalist, justkui kuskilt juhivat on kogu selle asja arengus. Ise, Tuvi — nüüd toimetajad ja ärijuhid. On see minu tõeline elukutsumus?

Näitasin kirja ka Liinale. Ta hüppas esimesel hetkel mulle rõõmust kaela, kuid jäi siis väga tõsiseks, tõmbus tagasi.

«Mis sa mõtled?» küsisin.

«Ei oska kohe ütelda. On hea meel, et said korraliku ja kindla koha... Aga kardan ühtlasi.»

«Mida, pagan võtaks, on siin karta, kui pakutakse kohta?»

Ta vaatas mulle haledate silmadega otsa, näris oma väikese sõrme küünt:

«Kardan, sa unustad seal minu... Mul on niisugune aimus...»

Rahustasin teda, nagu oskasin, lubasin tallegi vaadata teenistuse, kui olen juba sisse elanud, ja kutsuda ta enda juurde. Ise aga tundsin samal ajal imelikku kergusetunnet, nagu oleksin millestki vabanenud.

«Ära parem räägi,» aetas ta mulle käe suule. «Jäta mulle mu hirm, see hoiab alles mu armastuse sinu vastu...»

See oli üteldud säärares toonis, et ma ei suutnud külmaks jääda. Haarasin ta sülle, pigistasin ja suudlesin, unustades hetkeks kõik muu. Meeles liikus vaid see, et tema on mu ainus lähem inimene ja et ta soovib mulle head.

Tolles joovastusehoos elasime oma viimased päevad seal ühises korteris, lahkumata sageli hommikuni. Küllastamata haarasime ikka ja jälle teineteise järele, nagu meie esimestel õrnuseaegadel. Nii palju oli meil rääkida teineteisele enesest, kogu maailma asjust. Veendusin, et Liina pole siiski nii arenemata ja sotsiaalse tajuta, kui arvasin varem. Ja nüüd olen ma isegi natuke uhke tema peale, sest ta ütles:

«Kui kena oleks, kui sa seal pealinnas uhkeks ei läheks ega unustaks vanu sõpru lihtsate inimeste hulgast...»

Kinnitasin, et jään alati samaks, lihtsaks inimeseks. Ta raputas pead:

«Sinust, Hugo, kardan, võib saada kõik...»

Eitasin — ise mõnuldes äratatud tulevikuunistusis.

Ta saatis mind teele, nagu saadetakse peigmeest või meest. Ta silmad puserdasid pisaraid, kuid käed tegelesid siiski hoolikalt ning aidades. Emagi tuli, vaatas ülake ja ütles:

«Küll on kahju ikka, et te nüüd ära lähete. Nii kodune ja omane inime juba...»

Nad sidusid mu asjad kokku ja andsid õpetusi — need mõlemad tublid naised. Nii ema kui tütar. Aga just nagu selle suure hoolitsuse ja helluse tõttu, millega mind sealt majast teele saadeti, torgatas mulle korduvalt mõte pähe: jäädav lahkumine.

Tänasin neid kõiki, lubasin igavesti meeles pidada, eriti Liinat. Ent ema naeratas mõistvalt:

«Mis nüüd sellest... Noorte inimeste asi. Aitasite teda õppimises ka kõvasti.»

Ei ole kunagi lahkunud nii kurvalt. Praegu, kus vagunirattad tantsides lennutavad mind vastu uuele tulevikule, kus pea peaks täis olema kõikisugu unistusi ja kavatsusi, veel praegu kõlavad ikka mu kõrvus Liina sõnad, mis ta mulle rongi liikuma hakates perroonilt hüüdis, nagu naljatades, kuid siiski südamest tulevalt:

«Ja ära unusta mind siis — liiga ruttu...»

Unustada teda — ei!

Eirma näris vihaselt sõrmeküüsi, peaaegu sundides end edasi lugema. Midagi oli temas murdumas. Ta ei suutnud leppida sellega, et mees, keda ta piiritult armastas, keda tema polnud suutnud esimesest kohtumisest alates hetkekski oma südamest eemale tõrjuda, võis töötada ühele naisele igavest mälestust enne teda ja siis mõni aasta hiljem sama familiaarselt saata talle oma ülestähendused elust karjatusega:

«Sina oled ainus, Irma, sinu kätte usaldan ma kogu oma elu...»

Ta vaevles ja piinles, temas said elavaks mitmesugused vastumeelsed kujutlused. Aga ta surus neid enesest eemale nagu kurje nägemusi, võitles end neist läbi ja hakkas ikka enam taipama, et elu on siiski midagi muud kui ainult kenad sõnad, töötused ja kinnitused vastastikku. Ning ta otsustas päeviku kaudu selgusele jõuda, kuidas ja miks oli see kõik läinud nõnda. Miks polnud Hugo, kelle aususes ta ei suutnud kahelda, jäänud Liinale antud töötuse juurde. Mina ise? sähvatas korraks läbi aju, ning teda raputas justkui mingi värin. Ta sööstis uuesti päeviku kallale. Ahnelt ja hoogsalt, nagu sööb terav puur puud, kaevas ta end lehekülgedesse...

Muudatustele järgnenud aegadest kirjutati:

Olen võimatu romantik. Ikka ja jälle see kummaline võõristustunne. Kuigi sain soovitude najal kohe toa-

kese ja seadsin end sisse päris mugavalt, ei oska end siin võõras linnas siiski tunda kodusena. Olen nagu lahti maailmast, kõlgun õhus, teadmata õieti milleks või miks — kas sind on tõsiselt kellelegi vaja või sinul kedagi-midagi.

Ümberringi mühab elu. Kõrged võõrad majad, kiire liiklemine, määratu hulk askeldavaid, ruttavaid ja tormavaid inimesi. Karjuvad autod ja helkivad tuled, kaihuvad muusikahelid ja hüüatused. Kõik keerleb mu ümber nagu ajamasina võimsas hoorattas.

Ainult mina ei tunne selle kõigega enesel olevat mingit sidet. Inimesed ja asjad elavad mu silmis omaette suurustena. Ei oska neile läheneda ega nendega oma-seks saada. Vahin neid eemalt nagu veidraid pisilasi läbi suurendusklaasi. Ent niisama vähe kui on tahtmist ise saada pisilaseks, on jõudu ja tahet enese sulatamiseks sesse uude inimmassi.

Tundub nagu midagi läbi lõigatud olevat. Kuidas leida taas ühendust enese ja end ümbritseva kireva elu, enese ja maailma vahel?

Ma olen hoolikas ja korralik töös, ei jäta ühtki näpunäidet tähele panemata ega õpetust kuulda võtmata. Ma ei saa kellelegi vastu hakata sõnadega, mis võiksid teist puudutada või välja kutsuda mõttevahetuse, veel enam säärastega, mis suudaksid kedagi riivata. Seepärast ei teki mingisuguseid kontakte — ei halbu ega häid. Keegi ei pane mind tähele, minust minnakse mööda. Vahel tundub, nagu ei näekski inimesed mind. Aga mina kannatan, hoian kõik enesele, olgu see heatahtlik õpetus või torkav nõõge. Olen märganud end üldse liiga palju arvestama hakkavat võõraste soovidega. Selle tagajärjel tundun pooliti nagu olevat muutunud teiste juhitaavaks, inimeseks, kel justkui polegi kindlat enesetunnet ja mina. Võtad kõik vastu ja reageerid oma heatahtlikkusega igale mõttele ühte viisi, nagu oleks kõik need mõtted vastuvaidlematud pühakirjalikud dogmad — need teiste inimeste kuuldavale toodud mõtted — kuigi endal ei ole puudu arvamusest ja seisukohatadest ja kuigi sageli ainult laiskus või vaimu imelik loidus tõkestab nende esiletoomist, nendega teiste arvamuste vastu astumist.

Nõrdimus...? Tahe kasvatada end paremaks, üleolevaks igast piasjast, eneseõilistamise püüe...?

Sageli valdab mind tunne, et kui jõuaksin armuda kellessegi, jõuaksin leida enesele mingi määratult haarava huviala — võib-olla tuleks siis kõik tagasi. Aga samas tunnen end sellekski võimetu olevat. Kuidas sõandaksin säärase veidrikuna kellelegi ligineda, kedagi huvitada säärasena, nagu olen: lihtne töomasin, üksik, tujutu, seltskonnast ja inimestest eemalseisev, neid koguni põlgav või kartev? See on võimatu.

Ligemale aasta on nüüd möödunud sellest, kui asusin nii tulvil täis lootusi uuele tegevusalale. Aga ma ei ole ikka veel suutnud aklimatiseeruda, kohaneda ja sisse elada uude ümbrusse. Mulle on jäänud mu Liina ja mälestused endistest aegadest. Käin neid aeg-ajalt Tartus soojendamas nagu vana narr... Sest mulle tundub, nagu ei vajataks mind seal enam õieti, nagu oleksin sealgi muutunud juba ülearuseks — keda vaid sallitakse, mitte aga enam ei oodata ega ihaleta.

Jälle kriis, õige rusuv sisemine kriis.

Kõik on tühi pahn ja sõnnik! Miski ei soojenda ega vääri suuremat tähelepanu. Kõik voolab röpase jõena mööda. Ainult mälestusi nagu kõntsa koguneb üksikute tõkestuste taha.

Mälestused? Aga vahest siiski ka midagi otsekohehes, jooksvas elus... See viimane käik telefonijaama...

Pole ammu enam tundnud eneses säärast puudutust, säärast sisemist erutust kui täna äkki, silmitsedes ühe päris tavalise tüdruku töötavaid käsi...

— — —

Irma õhetas üleni. Sajad tunde virvendused liigutasid ta südant. Viimaks ometi hakkas päevik rääkima temast. Telefonikeskjaam ja töötava tüdruku käed... Ta otse põles uudishimust. Aga kui ta end toolil liigutas, et paremasse asendisse seada, langes ta pilk kõrvalolevale kellale. See näitas üle poole kolme...

Sügava ohkega kiskus ta enese eemale. Kohusetunne surus peale, pani end maksma. Ta sulges raamatu ja peitis selle sahtlisse. Sahtli võtmegi võttis eest ja pani ridiküll. Nii meeeldi oleks lugenud edasi, just nüüd,

aga seal ootas töö, ootasid kohustused, millele Irma allus harjumuslikult.

Ta vedas lühikesed valged sokid jalga, nööpis kingarihmad, kohendas oma juukseid, tolmutas puudritop-suga veidi kahvatut nägu ning ruttas, kerget suvimantlit õlgadele heites, tänavale. Kogu see toimingute järjekord, isegi välisukse lukustamine, toimus säärase mehaanilisuse ja igapäevasusega, et ta mõtted sellest üldsegi osa ei võtnud, et ta aju võis vabalt jätkata tegelemist teiste, hoopis ebareaalsemate, kuid siiski hetkeliselt esmajärgulise tähtsusega näivate küsimustega. Ta mõtted kihutasid mälestuste jälgedel nagu vilkad koe-rad jahilooma seirates.

... See oli sumedal sügisehommikul, lehtede langemise ja kolletamise ajal, kui kruus niiskusest krigiseb erilise teravusega kingataldade all ja varisemine ning hääbumine looduses sisendab lopsakaid leinameeleolusid. Kurvalt oli ta kõmpinud postimajja, tulpinud sõnelusest emaga — ühe tulutult veniva vahekorra pärast, nagu see ütles — ja haavatud enesetundega. Oli istunud ja töötanud kaugusest sõnu ja lauseid kandva traatvõrgu südames nagu tilluke küüruvajunud automaat. Samasugusena nagu nood paarkümmend teist tüdrukut temast vasemal ja paremal, igaühel oma häda südames, oma muremõtted peas, aga traati hүүdes siiski vastuseid reipalt ja lahkehääleliselt, nagu neid oli kästud ja koolitatud hүүdma. Sõimeldi omavahel ja närvitseti. Väljapoole aga teeseldi muretut telefonipiigat nagu sädistavat varblast või tujukindlat grammofoni.

Tol päeval tuli tema. Koos teiste reporteritega, kellele vajalikuks oli peetud tutvustada jaama uut töötamisviisi. Tuli, astus Irma selja taha, vaatles kurbtõsiselt tüdruku käte väledat liikumist ja kuulatas ta tõusva-vajuva häälega tehtud hүүatusi aparaati. Mis teda just tema juurde tõi, toda nukra vaatega poissi, kes teab — Irma polnud sellele küsimusele talt kunagi saanud rahuldavat vastust. Aga ta seisatas, kuulatas, vaatas ja ütles siis:

«Preili, kas te säärases kiiruses vahel eksite ka?»

«Ei kunagi,» oli ta vastanud, kuid märganud samas eksitust, mis teatas enesest punase tulukese süttimisega.

Ta oli õhetama löönud, juustejuurteni punaseks läinud, oli kahmanud ühe käega valeühenduse järele, teiega rahuldades uut nõudjat — oli aga end otse nagu mässinud traatvõrku ning hetkeks kaotanud täielikult valitsemise oma saja ühenduslüüti üle.

«Millised lapsekäed,» oli ta kuulnud tasakesi öeldavat. Ning siis oli ta jälle saanud oma valitsemise alla ühenduslüütid, oli end vabastanud traatvõrgust, jäänud aga rippuma mingisse teise, nähtamatusse. Enne töövahetuse lõppu sosistas sõbranna kõrvalt talle eksitaja nime ja ametkoha, ilma mingi tagamõtteta, naiselikust naljatamistujust, üteldes: maksa kätte.

Kätte maksta — mille eest? Irma oli vaid palunud vanemat sõbrannat võtta hiljem toimetusse ühendus, vabandada enese närvilisust ja tervitada nukrapilgulist külastajat. See oli kõik, mis ta oli teinud. Järgmisel päeval sai ta aga pika, heatujulise vabanduskirja tundmatult ja tagasihoidliku vihje sellele, et kui preili keskjaamast pahaks ei pane, ollakse valmis sõnake juttu vestma ka ilma traadi vahetalitusest . . .

Ei. Preili ei pannud sugugi pahaks. Preili isegi haaras sule ja kirjutas pooleldi ema trotsimiseks, pooleldi tema poolt solvatud enesetunde uuesti jaluleseadmiseks, võib-olla ka uudishimust ning kõigest muust — kirjutas ilusa väikese kirja, milles ütles, et kui tahtmatu segaja arvab teda ära tunda võivat, siis tulgu õhtul kell 8 nende eesukse juurde ja jalutagu seal edasi-tagasi . . .

Nii oli toimunud nende esimene ja teine kokkupuude. Väikest ooteärevust, hirmu ema valvsa silma eest ja väljakutsega teostatud enesealandust võis Irma veel praegugi muiates meenutada säärase täpsusega, nagu oleks see kõik üle elatud vast eile. Aga samuti ka noid vastastikusest huvist, kiindumusest ja heasoovlikkusest hõõguvaid päevi, mis pisut hiljem olid järgnenud samasuguse enesestmõistetavuse ja lihtsusega, pikkade kõnelusteta ja arutlusteta, nagu järgnevad kevadele soojad suveilmad. Kuid see kõik oli jäänud nende vahel sõbralikkuse ja ainult vastastikku teineteise ihalemise pinnale. Kirge, jaa, seda varjati ja talitseti hulk aega nagu mingit metsloomat, sunni ja tahtega koguni. Alles hulk aega hiljem — hea hulk aega — oli see saanud tegevus-

vabaduse, kuid ometi mitte kunagi suutnud tõusta üle pea kokkulöövaks, uputavaks laineks.

Need olid imelikud ajad, hoopis isesugused kui nood esialgsed vastastikuse soosingu otsimise päevad.

Irmale meenus välgusähvatusena üks õhtu.

Otse töölt oli ta jalutanud Hugo poole, astunud ootamatult ja eneselegi õieti aru andmata miks, kaunis hilsel tunnil noormehe möbleeritud toa üksindusse. Teda võeti vastu avakäsi. Embustel ja heameeleavaldustel, millega nad teineteist tervitasid, ei paistnud olevat lõppu. Täiesti iseenesest sigines säärane kodune õhkkond, et noormees, kes selili diivanil oli enne külalise saabumist uurinud mingit teaduslikku raamatut, tõmbas ta enese kõrvale, seletas ja arutas neid küsimusi, elu ja kunsti probleeme, millega ta parajasti oli tegelnud. Ta suhtumine ja agarus seletuste andmises tundus nii kodusena, nagu oleks ta võtnud naist enese teise minana, mitte iseseisva inimesena. Ta oli rääkinud lõpmata palju ja peensusteni, küsimusi üles seadnud ja vastanud. Mõni üksik harv sõna oli Irmal õnnestunud vahele poetada, kuid vaatamata sellele oli ta siiski tundnud end ülimalt õnnelikuna, nautides täiel määral seda kontakti, mis neid omavahel sidus otse käegakatsutava realiteedina. Samal hetkel oli ta ka esmakordselt, tütarlapselikust rahutusest ja ebalemisest üle kasvades, mis teda tavaliselt oli vallutanud meeste läheduses, tundnud selgesti, et on olemas mingi vaimne ühtekuuluvus, üldnimlik kokkusulamine teatud mehe ja naise vahel peale kiindumuse ja armastuse, sest nende mõtted ja tunded olid arenenud ning jooksnud rööbiti nagu kaugusest tulevad päikesekiired, valgustades teineteist vastastikku samasuguse kiirgejõu ja soojusehulgaga. Võib-olla polnudki säärane tunnetus õige, võib-olla oli ta end ainult usaldanud niivõrd mehe vaimse võimuvalla lainetesse, et ühesugusus ja -taolisus oli vaid näilik ja petlik. Kuid ometi oli ta seda tundnud tol õhtul ning salamisi iseeneses värisenud hirmust säärase pärise ligiduse ees, mis ei võinud ju jääda ainult vaimseks, vaid pidi varem-hiljem üle minema ka kehaliseks ühinemiseks, mis Irmale oli võõras ja veider mõtelda, milles tal puudusid kogemused, kuigi mitte huvi. Kuna

ta aga samal ajal oli kartnud rebestada õnnestavat vaimset kontakti enese ja teise vahel, oli ta vaikides lasknud end järgnenud suudluste saju all pooleldi lahti rõivastada ja peita oma keha vaiba alla. Õdus, meeli segav ja pisut ärev oli see kõik olnud: mehe käte kohmetu talitamine ta rõivaste kallal, tulisena tunduvad puudutused, lämmatavad suudlused ja hingeldused nende vahel. Nagu mingi uim oli teda haaranud hetkeks, teda ennast nagu polnudki enam, oli nagu hõljunud mingis igavikukiiges, silmade ees armastatud inimese udune kujutlus, valmis loovutama kõike, kannatama või alistuma ükskõik millele.

Õdlambi väljalülitamise naks ja sellele järgnenud pimedus hävitas aga silmapilkselt kogu illusiooni. Ta oli viskunud püsti nagu ussist salvatud, kähistades teda ümber pihtade hoidvale mehele:

«Hugo, mis tahad sa minuga teha?»

Vastuseks kõlas kuum hingeldav sosin, koos sellega jõuline tõmme.

See kainestab Irma lõplikult.

«Jäta mind, Hugo,» oli ta hüüdnud poolnuuksudes, «see on möödas... Ma ei saa seda, ei saa...»

«Miks, Irma, miks?»

Ja Irma kogeles kõlatul, kaugel häälel, hoopis teine Irma kui see, kes alles mõne viivu eest oli end tundnud hõljuvat kuskil kõrguste kohal:

«Montöör Ivask... mõlemad, Matson ka...»

«Mis?» oli kramplikult haaranud ta käsivarrest Hugo.

«Nad rääkisid päeval omavahel... Kuulatasin kogemata nende kõnelust... Üks ütles: «Lähed sa täna õhtul ka kuskile?» — «Ei. Tuuakse koju,» vastas teine. Ja siis naersid mõlemad nagu kaks kuradit toda tüdrukut, kes pidi tulema õhtul Matsoni juurde... Ma ei saa, Hugo, ma ei tulnud selleks, et end tuua...»

Ta oli peaaegu karjatades väljendanud need sõnad, tundnud aga ühtlasi, kuidas poisi soojad käed tema jahedast kehast nagu kivist eemale tõmbusid ja jõuetult alla langesid.

Kõik oli kuidagi veider ja ebaloomulik, ühtekuuluvus hoobilt kadunud ja lõhki kärisenud nagu paberist

pits. Ta oli haaranud oma rõivad, peitnud end nendesse hullumeelse hirmu ja kiirusega nagu teopaigalt põgenev kurjategija. Masendustunne, meeleheide ja ahastus olid teda haaranud oma jäiste küüntega. Peaaegu nuuksudes ja üleni lõdisedes tormas ta trepist alla, tänavale, kargesse talveõhku.

Hugo oli järgnenud talle, käis ta kõrval, silmad maha löödud, käed taskuis. Nad läksid, aeg-ajalt komistades ja libisedes lumistel tänavatel, hüpetel üle rentsliite ja konaruste kätt teineteise toetamiseks sirutamata, sõna-kestki poetamata, nagu võhivõõrad, kauged või ühise süütunde koorma all kannatajad, nukrad ning löödud.

Seda õudsevõitu kesköist käiku ei suutnud Irma kunagi unustada.

Uksel oli talle kõhedalt öeldud:

«Ela hästi,» ja sammutud edasi kesklinna suunas.

«Hugo, kuhu sa lähed?» oli ta hüüdnud, haaratud ehmatussööstust, et poiss võiks kavatseda mingit mõtlematut sammu, ja kihvatudes, et üldse säärase jahedusega võidakse lahku minna peale õhtust lähedust, teineteise leidmist.

«Kõrtsi,» oli tulnud üle mineja öla hammustav vastus, peaaegu kõlatu rinnahäälega välja surutud.

Irma oli komberdanud trepist üles ja viskunud lüksudes padjale. Süü-, kahju- ja piinlikkusetunne käisid teda kordamisi vaevamas — hommikuni, mil tuli ema ja keeras oma labase hurjutusega kõik vihaks ja trotsiks kogu maailma vastu.

Mitu aega oli Irma liikunud nagu haige. Teadmatus, otsusele jõudmatus, tujutus, häbi ja kartus piinasid teda mitte vähem kui ema sajatused uuesti tekkinud süd ametu võrgutaja aadressil. Vahekord Hugoga katkes täiesti. Ei tahtud nähtavasti kokkupuuteid ega otsitudki neid. Irma teadis, mida ta tolle aja jooksul oli pidanud kannatama ja üle elama. Mida võis aga tunda mees — seda polnud ta kunagi pikemalt seletanud. Ainult niipalju ta teadis, et kõrtsi asemel oli ta läinud mereranda, hulkunud seal sihitult ringi peaaegu hommikuni. Ent nüüd, kus tal oli päevik, tundis Irma end õnnelikuna vähemalt selle poolest, et tal on võima-

lus teisegi hingevõngete jälile saada, täiendada oma mälestusi sealt ammutatavate kajastustega.

Ta ruttas kergejalgselt mööda rohtunud kõnniteed edasi, kitsas kolletanud nagu täis päikest, silmad pilukil, kulmud veidi kortsus, kõrvus varasuvise õhtupooliku mesilaste sumin ja suruvate sääseparvede rahutu virin sulamas kokku tolle isevärki alateadvusliku heliga, mis teda hommikul oli äratanud ja mis nüüdki veel aeg-ajalt end meelde tuletas.

Mööda lipsates kaupmees Külvi valgeks krohvitud majast, mille kõrval tukkusid üksikud maameeste hobused, peletades aeg-ajalt tülitavaid kärbseid ja raputades pikki kõrvu, jõudis Irma mõttelõng tagasi vasttoimunud kosimise juurde. Ja nii iseäralik kui see ka polnud, ei tundnud ta nüüd oma käitumise pärast enam piinlikkustki. Kes oli siis õieti temale too laialt tuntud ja kiidetud hangeldaja? Mis kohustas teda võtma tõsiselt tema ettepanekuid ja pealekäimisi? Kus oli siin too inimlik lähem ühtekuuluvus ja vastastikune sulavus, mida Irma üle kõige hindas Hugo juures? Või kas üldse oleks kunagi mõeldav midagi taolist tolle ja tema vahel? Kas nad ei olnud ainult juhuslikud ühe alevi elanikud, ühtesid ja neidsamu tänavaid kasutavad, ühte ja sama õhku hingavad inimesed? Ei midagi muud, ei midagi vastastikku tõmbavat ega soojendavat. Irma veenis end selle vahekorra võimatuses, ta väristas end isegi, nagu oleks tahtnud maha raputada selle mõttega ühenduses tekkivat vastikust ning hüppas postkontoriuksest hoogsalt hämarasse tööruumi.

Teel küpsenud otsus ja eredalt meelde kerkivad mälestused olid tõstnud märgatavalt ta tuju. Päril kindlana, lõbusailmelise ja harilikuna ilmus ta oma kaasametnikkude keskele. Isegi naeratada püüdis ta tervitamisel. Ent see tuli siiski välja abituna ja kohmakalt — nagu ikka siis, kui Irma tahtis teeselda teiste ees oma meeoleolu paremaks kui see oli tegelikult.

«Noh, mis Hispaanias tehakse, preili Varep,» kiskus ametnik Leetma virila muige näole ja vaatas talle paljutähendavalt otsa.

«Sõditakse!» nähvas Irma pead ettepoole tõugates ja

selle liigutusega end nagu valmis seades uute hoopide vastuvõtmiseks.

«Tühi jutt, seal on vist kuulipildujad küll ümber tehtud armastuskirjade vabritseerimise masinateks, nagu tõendavad uuemad andmed,» jätkas Leetma.

«Noh, võib-olla ka täitapu masinaiks,» irtitas kirjakandja Sarik teisest nurgast. «Neid kaevikumeestele harilikult hädasti vaja...»

Nad naersid kõik kolmekesi. Irma, kuigi valuliselt, suutis end naerma sundida.

Aga Leetmat huvitas Hispaania-küsimus lähemalt. Nihutades end toolil edasi-tagasi ja kokkuvõtteid tehes margikassa kohta, mida valmistus Irmale üle andma, ta jätkas:

«Punased muidugi nälgivad ja täitavad... Küllap Franco peksab nad varsti Vahemerre nagu kiiliparve, jooksku neid sinna tervest maailmast kokku kuupalju tahes.» Ta oli hingedelt ametnikuks sündinud mees, kes pidas lugu võimukultuurist ning oskas ülevalt enese pihta sihitud võimuavaldused suunata rahulikult alluvate peale. Tema elu unistuseks oli tõusta hierarhia redelil, koguda raha ja võimu. Hüpotees inimeste ühetaolisusest ning sotsiaalsest õiglusest ärritas teda nagu punane rätik kalkunit. Ta austas võimu ja kõva rusikaga mehi niisama tõsiselt, kui põlgas rahvast. Ning seepärast oli temast arusaadavalt kohe sõja algul kujunenud üks aktiivsemaid kohalikke francolasi. Veendunud oma partei võidus, poleks ta uhkus õieti lubanud seda küsimust arutada, kui mitte isiklik huvi ja uudishimu Irma asjade suhtes poleks olnud tagantkihtajaks. Nii ütles ta veel: «Nali naljaks, preili Varep, aga teie vist saite sealt mingi suurema läkituse. Mis siis kuuldu ka uut?»

«Leetma tahab teada, kas võib oma kompaniiga varsti Francot Valencias tervitada,» tõnkas Sarik.

Irma istus küsija kõrval asetsevale toolile, võre taha, vaatas aknast välja ja ütles pikaldaselt, sõnu otsides:

«Mõtlete minu hommikust posti? Jah, keegi tuttav meremees saatis paar albumit...»

«No mis see meremees siis sealt?»

«Tea midagi. Et palav ilm ja hädaohtlik sadamas seista...»

«Mis nüüd meremees teab, jah,» möönis kirjakandja. «See täna siin, homme teises sadamas, ega's meremees hooligi sõjast...»

Irma silmis välgatas tuluke. Kuid ta ei lasknud end segada. Luges rahulikult margikassa üle, kontrollis vekslipaberid ja istus siis Leetma asemele kassaluugi taha.

Postkontoris olid päevased töötunnid lõppenud. Leetma haaras nurgast oma jalutuskepi, asetab rohelise kaabu pisut paremale kõrvale ja kõndis «nägemist» lausudes uksest välja. Vana kirjakandja koperdas talle peagi järele — lõunale ja puhkama, et õhtuse posti saatmise ajaks jälle kohal olla. Tagumises ruumis klõbistas praktikant telefoni kommutaatori juures, jagades ühendusi ja andes edasi väljakutseid. Algas vaiksem pealelõunane aeg. Irma toetas lauba pihupesale, teise käega joonistades enda ees seisvale paberile mingit kummalist maastikku, ja hingas pikalt ning sügavalt nagu raskusest vabanedes, mis teda hommikust saadik oli rõhunud. Ta oli nii rõõmus praegu, et leidis selle vale, selle väikese vale meremehest.

Tuli maanaine ja küsis kümnesendilise margi, tuli taat ja päris, kas poeg saab kirja kätte homme, kui täna anda posti, tuli lapsi ja täiskasvanuid — igaüks oma väikese asjaõidusega. Jooksupoisid äridest ja käskjalad ametiasutustest käisid oma kirjapakkidega ja — postitempel laksus heledasti Irma käes. Ta käed ja aju töötasid harjumusest mehaaniliselt nagu masina osad. Teda hakkas täitma mingi vaikne rahu. Säärases olukorras, mitte võimeline mõtlemiseks ega millegi kallal juurdlemiseks, töö ja kohustuste aparaadina, tundis ta end rasketel aegadel alati kõige paremini.

Telegraaf ta kõrval hakkas tiksuma, lint rullus, Irma pöördus ja luges kitsast paberipaela läbi sõrmede lastes: Külv... tähtis tehing... homme välja sõita... See oli Tallinnast. Irma andis vastusignaalid morsekirjäs, mõnuldus ühtlasi teadmisest, et Külv võib-olla on koguni sunnitud mitmeks päevaks eemale jääma. See väike lootus rahustas ja kergendas teda veelgi. Ta istus

telegraafilaua taha ja asus telegrammi ametlikule plangile ümber kirjutama. Tegi seda pikkamisi ja asjalikult.

Kui ta pilgu taas võreluugile suunas, nägi ta selle taga seisvat tugevat, laiaõlalist meest, kes kandis lah-tist polosärki, mis jättis karvase rinna vabaks, ja hele-halle suvipükse. Mees seisis ja vahtis, nagu oleks ta silmad kaotanud kohandumisvõime, laiade, avatud silmadega ahnelt tüdruku õhukeses kleidis keha. Irma teadis, see oli keegi iirlasest muusikus, löökpalade autor, kes rääkis end puhkuse otstarbel peatuvat alevis, tegelikult aga armastas tutvuste sõlmimise ja flirdiga oma aega veeta. Ta tõusis ja noogutas vastuseks tervitusele, kuid tundis end ise sealjuures seletamatul põhjusel kõrvuni punastavat. Mees ulatas naeratades käe, pigistas soojalt ja tugevasti.

«Teie soovite?» päris Irma ametlikult.

«*You are sweet . . . I want you . . .*» sosistas mees korraga tuliselt ja kummardus letile.

Mitte naljatundest, vaid pigem mingist närvilisusest puhkes Irma laginal naerma, nii et tal eneselgi oli piinlik.

«Ei ole müüdav,» seletas siis inglise keeles vastu.

«Vabandust . . . ega see nii polnud mõeldudki,» parandas võõras. «Tohiksin vahest teiega sõnakese juttu vesta?»

«Tööajal on võõrastega jutlemine keelatud.»

«Aga peale tööd? Ootan teid täna õhtul siin tänaval.»

«Pole aega.»

«Kell kümme, eks ole?» jätkas võõras.

«Üksteist,» vaidles Irma, peaaegu tõsiselt, kuigi veider tundmus, mida see mees oma sissejuhatava lausega oli äratanud, kippus veel ikka teda naerma ajama ja tal oli raske tõsiseks jääda.

«Ei, ei, postkontor suletakse kell kümme,» ähvardas muusikus näpuga, tõstes leti äärele oma hõbenupuga kepi ja jälgides kustumata ahnusega tüdruku liigutusi.

«Olen kogu aja, sest saadik kui nägin teid siin esmakordselt, pidanud mõtlema ainult teile ja unistama teist.»

«Võite seda rahulikult jätkata, härra professor . . .»

«Tahan teiega paar sõna rääkida — omavahel.»

«Olge heaks.»

Samal hetkel kostis tagumise ruumi poolt samme. Lähenes postkontori ülema veidi kühmus kogu, prillid ninal, käes mingi aktikaust.

«Stamps, please,» ütles iirlane juttu järsku teisale keerates.

Ta sai margid, maksis ja lahkus kõlava «good-bye» saatel. Selles hüvastijätus ning kogu jutu pöörangus oli midagi nii vallatut, lõbusalt erutavat, et Irma ei saanud teisiti, kui naeris kogu aeg sisemiselt. Huvitav, mida ta minust õieti mõtleb? arutles ta endamisi, andes samal ajal oma ülemusele seletusi ühe ametliku kirja vastamise kohta. «Arvab ta, et olen igale esimesele vastujuhtuvale omatav...» Ja siis jälle ülemale: «Ei, kirja sisu teab härra Leetma, see on tema sahtlis...» «Huvitav, kuidas julges ta säärase häbematusesega alustada juttu...» «Jah, vastatud sai 2. juunil...» «Ja miks ei vihasanud ma, miks ei kutsunud teda siinsamas korrale, vaid isegi laskusin silmapilkselt lõõpimisse, nagu haaratud ta pealetükkivusest, ta jultumusest...» — «Jah, härra Leetma tuleb homme kella kahe ajal...» — «Sedamoodi ei oleks ometi tohtinud käituda, see oli inetu, väga inetu minust. Nagu mõni tänavapiiga, vastu naerda igale väljakutsuvale häbematusesle. Nii-moodi võib ta mõtelda minust kõiksuguseid lollusi...» tõreles ta iseenesega, tundes järsku, et tal polnudki tõsiselt midagi selle vastu, et tal polnud üldse jõudu protesteerida, vaid et oli isegi juba oodanud ja ihaldanud — esimesest nägemisest alates — säärast toorevõitu pealetungi tolle tugeva valgejuukselise välismaalase poolt, kes liikus ringi, nagu oleks tal olnud maailm taskus, ja armastas kõikjal juttu teha oma kurgupärast tuleva kõmava hääle ning veidra saksa või inglise keelega, mis kumbki polnud talle päris omased. Ühtaegu tundis ta eneses nagu idanema hakkavat väikest jonni- ja vastupanutaime, õige kerget tahet anda hoopigi mehe iseteadvusele ja ülemeelikusele. Seepärast mõnules ta isegi mõtte juures, et kohtab teda õhtul uuesti.

Ärgates oma mõttest, kuulis ta korruga postkontori ülema häält enda kõrval:

«Muuseas, tahtsin siis teile ka õnne soovida.»

«Minule? Milleks?» avardusid Irma silmad.

«Noh, et nagu... Jah, kahju küll, olite päris tubli ametnik, aga jätate meid varsti maha...»

«Kas olen linna ümber määratud või?» küsis Irma süütult. Ta oli sellest kunagi rääkinud ja vastava palvegi sisse andnud.

«Preili Varep, mis te nüüd minu vana inimesega... Ega's minul pole miskit teie eraelu kohta ütlemist. Ainult õnn kaasa. Külvi on ju ikka ärimees üle mitme ja... Teete igatahes hea partii...»

«Kes teile seda hullu juttu...?»

«Eks notarihärra ikka. Telefoneeris hommikul, et asi nii ja puha, et soovitab uue preili, keegi tema täditütar või mis.»

Irma naeris jälle laginal — juba kolmandat korda tol õhtupoolikul.

«Natuke vara jagab notarihärra saaki. Tõsi küll, eile õhtul aeti veidi segast juttu. Aga ega's sellepärast midagi niisugust.» Ta tahtis ütelda, et ei mõtlegi Külvi kosimist vastu võtta, meelde tuletades aga kaupmees Külvi ja oma ülemuse heanaaberlikke vahekordi, muutis mõtet ja lausus: «Mind pole keegi tõsiselt kosinud ega mõtlegi mina veel mehele minna. Mis mul niigi viga?»

«Kes nüüd seda, kes seda... Aga et räägitakse.»

«Rääkigu, mis tahavad. Kui teie mind just välja ei viska — jään ma siia laua taha, ja kes teab veel kui kauaks.»

«Või nii,» imestas vanahärra prille kergitades ja silmitses umbusaldusega oma ametnikku ülevalt alla. «Kas siis Külvi ei meeldi või?»

«Meeldib või mitte, see on teine asi. Aga see, mis tõugatakse meie abielust, see on täitsa tuulest võetud, klatšijutt,» ütles kindlalt, pisut nagu pahanedeski, et sellest nii pikalt räägitakse.

«Nojah, eks ta ole muidugi igaühe oma asi,» kõhatas vanamees, sahistas veel korra oma aktikimbuga, pomises midagi pulmakingist ja suurtest pidustustest ning kõmpis siis lõnksuvail põlvil tagasi oma ruumidesse, mis asusid ametitubade kõrval.

«Veidrad,» väristas Irma õlgu, «miks peab neil kõigil tegu olema teiste inimeste asjadega? Vägisi tahavad paari panna... Paari, kellega?» Millegipärast ei meeldinud talle seda nimegi enesele meenutada. «Kaupmehe proua, oh-jaa,» midagi külma jooksis selle mõtte juures mööda selgroogu alla. Ta polnud selleks kunagi vähem kohane ega valmis kui just praegu. Praegu, kus kõik oli sootuks muutunud. Tundis seda ilma eneselt küsimata, küsimust esitamatagi.

Tõsi, tal polnud ihaldajatest õieti kunagi puudust olnud. Mäletas varasest plikapõlvest peale väga tihti meeste pilke enesel olevat viibinud apluse ja igatsusega. Tähelepanu vähesuse üle ei võinud ta iial kurta, ent ometi oli siiski kõik jäänud niisama, kuni tuli Hugo.

Tuli? Mehed tulevad ja lähevad naiste elus, naised samuti meeste omas. Miks ei läinud siis tema? Ta oli läinud, aga Irma südamesse ometi jäänud. Tänaseni, võib-olla igaveseks. Kõigest oma kergemeelsusest hoolimata ei suutnud ta meest oma südamest kustutada. Ja kuni ta seda ei suuda, pole seal aset ka kellelegi teisele. Selles veendus ta tänase päeva arenedes üha enam, kuigi võis lõõpida ja hetketi mõnusalt vallatledagi.

Kolm meest — kolm isesugust maailma. Hangeldaja Külv, oma rikkusele üleolevalt uhke ja enesekindel, kellele naine pole rohkem kui auto või raadioaparaat. Muusikus, kes tunneb oma mehelikku mõjukust, omab iseteadvust ja jultumust ning vallatleb sellega loomalikus hoolimatuses nagu noor kukk. Ning lõpuks too kolmas, hoopis kaugele jäänud raskemeelne, alati tõsine, pisut liiga hella sisetundega, kuid uhkuse ja üleolekuta inimene, kes kannatas, kuid sõnulsetamatul viisil sundis enesega kaasa kannatama, end kõigest eelistama, armastama, kellega võis lebada külgekülje kõrval sõnagi lausumata, tundes end ometi ülimalt õnnelikuna ja kodusena, just nagu osana temast. Mis oli selle kõrval muusikuse reibas lähenemine ja tehtud kodusus — ainult õletuli! See lõi leegitsema momentaanselt, aga ei soojendanud, ei süüdanud vastutuld, mõjudes pigem mõistusele ja arule kui meeltele. Too

teine aga, too oli täiel määral, ainuüksi meeleline. Ning ulatus kõigest kaugele üle nagu torn keset võsastikku, mille külge ikka ja jälle paratamatult naelduvad pilgud, ole kui kaugel tahes, ole missuguse suure puu taga tahes — ikka võlub silma sihvakas pilvedesse sirutuv torn. Sellise tornina, õigemini püramiidina, mis kõik varjab ja varjutab, mis kogu elule ja saatusele oma helgi heidab, korduvast eksimisest taas tagasi toob, ikka ja jälle oma valgusega rõõmustab ja soojeandab üksikut naist — kujutles tol jõudehetkel enesele Irma oma armastust Hugo Ohjaku vastu. Mäletas väga hästi seda, kuidas nende vahekord Hugoga peale toda talveõhtu arusaamatust uuesti sõlmus.

Aetud üksindustundest oli ta postitanud kaardi lühida märkusega: kas säärases hoolimatuses lahkutaksegi sõpradest? Vastuseks tuli kiri, milles üteldi: kõige põhjuseks on see sinu liblikalennulik mäng, mis töötab, lubab — ent ometi mitte midagi ei loovuta ja seega iga kannatuse kaalule paneb. Sulle võib-olla pakub säärane vahekord teatud psüühilist naudingut — mulle ainult külmust, jääd. Ära pane seepärast pahaks, kui vahest tundun juba ülearu hangununa. Minu olemine on sinu enese teha. Ma ei segakski sind su heaolemises, kui ei tahaks küsida paari asja, veidi sind näha, sinuga «seletada», nagu sa ütled meie kõneluste kohta — ja pisut järele mõelda. . . Sellele järgnes kutse kohtumisele . . .

Kas enese katselepaneku ihast või emale kättemaksu ajel oli Irma sest kutsest õnnelikuna kinni haaranud nagu laps meelitavast lelust. Ta oli läinud kavatsusega manitseda, end näidata üleolevana ja hoolimatuna poisisuhtes, et teha talle haiget, panna veel enam end ihalema — kuid oli esimeste pilkude vahetades oma osast välja langenud, oli unustanud etteheited, tigiduse, valmismõeldud noomitused, oli leebunud, sulanud ja taas imibunud temasse, nagu imbub steariin küünlatahti, pikkamisi, märkamata, kuid järjekindlalt ja jäägita. Tundes sedasama õnnestavat ühtekuuluvust, mis eelmisel korral oli teda nõrgestanud, ei saanud ta enam end tagasi tõmmata. Selleks ei piisanud ei tahtest ega püüdlikkusest, tunded pääsesid seda enam ülevõimut-

sema, mida sagedamini nad teineteist kohtasid, mida omasemaks said teineteisele.

See oli pigem vastastikune teineteisesse elamine kui teineteise tundmaõppimine. Võib-olla aga ka ainult tema sisseelamine poisisse — nagu ta hiljem alles oli hakanud kahtlema — sest kuidas muidu oleks ta üldse suutnud selliselt, sellise jõu ja halastamatusega end eemale kiskuda, ära minna, loobuda, taganeda. Tema pidi olema tugevam. Ent sellegi andestas Irma oma andumuses talle täielikult — sest teine peab ju olema tugevam. Ta oli sõdinud eneses algul selle tunnetuse vastu, kuid viimaks kindlale veendele jõudes tunnistanud end paratamatult alistatuks ja leppinud sellega.

Ning tollest ajast peale algasid kannatused, alandused, piinad...

Mitte Hugo süül otsekohe, aga tema pärast.

Tegevusse astus taas nende vahekorra põline vastane — Irma ema. Ja see tegevus oli närvesööv.

Meenus üks õhtu, mil ta oli vaikselt istunud Hugo kambrikeses, poisi lõpetades mingit kiiret tööd. Neil oli oma idüll: ühel tööd teha armsaima juuresolekul, teisel seda tööd jälgida ja kuulata tuule ulumist ümber majanurkade.

Korraga aga koputus uksele.

Hugo tõusis ja ruttas avama.

Lävel seisis ema poolpalitus, lumisena, näost punetav ja tige.

«Mis teie minu tütre siin poole ööni kinni peate,» algas ta.

Hugo oli segadusse sattunud, palunud teda sisse astuda.

«Pole mulle teid ega teie toabrikut tarvis,» oli kisendanud tasakaalu kaotanud naine. «Andke mu tütar siia!»

«Mida teie õige tahate — ei tunne teid, armuline proua,» oli nüüd Ohjakki juba ärritunud skandaalist, mis naise käitumine valmistas kogu korteri elanikkonnale.

«Toon politsei, kui...» karjus naine. «Niisugune don Juan, alatu võrgutaja! Vangi lasen panna!»

Noormehe paled õhetasid, ta hää! värises ärritusest, kuigi püüdis veel end taltsutada:

«Ma ütlen teile viimast korda, kas astute sisse või lähete välja. Vastasel korral lasen teile rahurikkumise pärast protokoll! teha.»

«Kaabakas! Kas minu tütar on siin? Irma!»

Irma oli surunud end nurka, võbisedes häbist ja alandusest. Ta ei suutnud nuttagi, niivõrra oli ta solvatud. Nüüd aga märgates, et Ohjaku käsi sirgus naise õla järele, valmistudes teda välja viskama, hüppas ta järsku kesk tuba ja karjatas haavatud elaja lootusetusega:

«Ma olen siin, ema!»

Ohjaku käsi vajus, ta taganes tuppa, heites kurje pilke mõlemale naisele. Ümberkaudsetes tubades, kus elutesid samuti noored allüürnikud, oli kõik jäänud hiirvaikseks. Ning just nagu seda oodanud, uudishimulikkudele kõrvadele rahuldust pakkuda tahtes, hakkas sissetungija nüüd noormeest õige valimatute ning toorete sõnadega teotama. See vaikis, kuulas hetke. Ta silmad avardusid, nagu tursus, käed tõmblesid kramplikult, suunurgad kiskusid alla, kui ta korraga peaaegu üleloomuliku tigiduse ning vihaga käratas:

«Välja! Välja mõlemad!»

«Hugo!» heitis Irma talle käed ümber kaela.

«No eks ma näe, kas julgeb säärane puutuda naisterahvasse,» oli ema uhkelt rinna ette ajanud, aga siis kohe tüdart eemale kiskuma asunud, sõideldes ise: «Häbi sul ei ole, oma ema silma all võõra mehe kaela...»

Irma puhkes südantlõhestavalt nutma. See oli ta elu mee!leheitlikem nutt — veel tänagi võpatasid ta õlad, kui ta seda meenutas. Nutt, mis kajas läbi kogu maja ja kutsus tegevusväljale neljanda inimese — vana, rahuliku korteriperenaise, kes tuli naljatades:

«Ja mis see preili siis nutab...? Ma kuulen, et ema ja puha siin. Tehke kihlused ära, noored, tü!il-pahandusel kohe lõpp.»

«Niisugusele mina oma tüdart,» kähistas ema, «niisugusele näljarotile, tüdarlapse äraraiskajale... Mis tal

siis ka minu tütrele pakkuda on? Eluaeg põrandaid küürida ja räbalaid pesta! See on kõik!»

«Teate, proua, armastus ei küsi räbalaist.»

«Armastus! Mis armastus see on — tüdruk õhtusel ajal enda juurde meelitada? Teame neid praeguse aja sulisid! Vaata, nagu lõbumaja teisel siin sisse seatud, laiad sohvad ja puha...»

Muidugi oli Irma jälle kiljatanud sügavast alandustundest ja Ohjak oli haaranud varnast mantli, et välja tormata. Korteriperenaine ütles aga väga tõsiselt:

«Kui teie, proua, lõbumajasid nii hästi tunnete ja oma tütre pärast kardate, siis olge lahked — neid ehk veel kuskil mujal leidub.» Tõmbas ukse lahti: «Mina aga oma korteri ega üüriliste kohta niisuguseid sõnu ei luba.»

«Mis? Ah teie annate sellele veel õiguse?» oli ema teinud suured silmad, kuid märganud teise vanema naise näos seda tarka ja ebaharilikku enesekindlust, mis on omane ainult harvadele tublidele perenaistele, oli ta tõmmanud Irma palitu ja lisanud: «See on halb maja, lähme siit ära, tütar.»

Irma nuuksus ja protesteeris, kuid laskis end siiski poolväevõimuga uksest välja talutada. Mis võiski ta teha, kui armastatu ise oli tormanud minema, jättes ta täielikult ema tigiduse ja kurja kahtlustuse meelevalda? Nagu lambatall oli ta läinud tapapingile, tundes veelkord end tõsiselt täitsa üksi, kõigist mahajäetuna, hüljatuna ja halvustatud elus — sest ema, selle ainsa lähema inimese praegune ligidalolek aina suurendas piina, pakkumata mingisugust tuge, turva või arusaamist, mida ta end nii määratult tundis vajavat.

Tänaval, tuulehoogudega võideldes ja läbi sügava tuisklume sumbates, sai ta aga pikkamööda tagasi oma iseteadvuse. Kogus ses võitluses rajuilмага niipalju reipust, et julges varsti vastu hakata end otse politisistina saatvale ja lõpmatult süüdistavale emale. Ühel teekäänakul oli ta järsku eemaldunud emast, sisistanud talle trotsivalt:

«Jäta minu hing rahule! Mis sa tahad minust! Ise sa jooksid isa juurest ära ega või nüüd sedagi kannatada, et mina oma elu... Meie teed lähevad lahku,

mina armastan teda ja lähen temaga — löö mind või maha.»

«Libu!» oli kähistanud ema, vaadanud teda suuri silmi, kuid siis pomisenud omaette: «Jookse, jookse, küll häda sind jälle koju ajab...»

Irma oligi jooksnud. Mitu tundi tammunud tuisuses öös. Oli võidelnud iseenese ja oma häbiga, alandatusega — kuid siiski mitte enesest võitu saanud sel määral, et oleks söandanud tagasi pöörduda skandaalikohtale, Hugo väikesesse tuppa. Nii oli ta kesköö paiku läbimärjana, väsinuna ja kurnatuna pöördunud ema juurde, ette kindel selles, et tuleb vastu võtta lõplik karistus ja end lasta alandada eimillekski.

Agaga üllatuseks vaigis ema täiesti. Ta oli isegi ukse jätnud lukustamata ja toidu lauale, teekannu katnud padjaga. Irma märkas seda, kuid ei puudutanud toitu, viskudes oma ootavale kitsukelele voodile.

«Otsas, häbistavalt lõpetatud,» oli kumisenud üksainus mõte ta peaõõnes, kuni uinus üleväsimusest rahu- tusse, kuid sügavasse unne.

Hommikul ärgates silmas ta ema istuvat kohvilauas. Ta hüppas voodist, rõivastus, valmistudes otsekohe väljaminekule, sest oli juba hilja.

«Kuhu sa lähed, Irma?» oli pärinud ema.

Ja nagu täitsa enesestmõistetavalt, läbimõeldud otsusena oli teatanud tütar ainsa lausega:

«Endale korterit otsima.»

Emagi näis seda ainsaks lahenduseks pidavat, sest ta ei üllatunudki, ei vihastanud ega imestanud. Näis, nagu oleks ta öö jooksul ise samale veendumusele jõudnud, et nende ühine elu täiskasvanud tütreaga on jäädavalt möödas, minevik. Ta ohkas vaid kergelt, üteldes:

«Suutäie süüa võiksid siiski võtta...»

«Täna,» pigistas Irma läbi surutud hammaste. «Kui mul isu peaks tekkima, on seda võimalik kustutada igas söögipoes.»

«Nojah, kuidas tahad,» oli ema õlgu kehitanud ja isegi järsku söömise lõpetanud.

Irma märkas, et kortsud ta sisselangenud näol olid täna kuidagi silmatorkavalt teravad, et ta vasak haige silm jooksis jälle vett nagu tavaliselt ärritumiste või

vihastumiste järel, ja et ta juus, lühike ning moodne, nagu kohane ajast mitte maha jääda tahtvale õmblejannale, omas õige väljapaistvaid halle salku, niihästi meelegehtadel kui ka kõrva ääres. Üldse tundus ta olemine piinatuna ja ebatervena. Aga ta ei suutnud end sundida leebumisele, mingile südamlikumale sõnale või pikemale seletuselegi. Tal oli kahju tollest naisest — kuid ta oli ise samuti naine, üksik, kõigist mahajäetud naine — ning instinktiivselt ruttas ta hoolitsema enese eest.

Ta sai voodiaseme sõbranna juurde, linna teise serva, ning kolis oma väheste tütarlapselikkude pampudega veel samal õhtul üle.

«Irma, mul on sinust kahju,» ütles ema talle pooltaselt, poolvaluliselt, kui tütar asjakesi kokku pakkis.

«Minul sinust samuti, ema,» oli ta vastanud. «Aga häbi, mis sa mulle tegid, on siiski veel suurem. Mitme inimese ees.»

«Kas ma ei või siis sind kui oma last,» oli ta tahtnud alustada uuesti. Kuid Irma kattis kõrvad kätega ja peaaegu karjatas:

«Jäta, ema, niimoodi jõuame uuesti politsei ja lõbumaja juurde välja!»

Ta oligi järele jätnud, oli ohtes vaikinud ja vahtinud tütre askeldusi. Viimaks isegi aidanud tal kohvrikese trepist alla voorimehe saani kanda. Ja uksel oli ta peaaegu harilikult tähendanud:

«Head õnne siis. Ära jää igavesti vihaseks, astu vahel sisse . . .»

Et oma meeleliigutust peita, et üle saada nõrkusehetkest, oli Irma käskinud sõita, kihutada — nagu oleks tal tuline rutt taga. Midagi valulist ja lõikavat oli siiski lahkumises tollest vanast üksijäävast naisest. Haiglastest ja närvilisest, võib-olla koguni omamoodi heasüdamlikust ja -soovlikust. Aga ta neelas silma tungiva niiskuse kurku ja kihutas — vastu omaenese elule.

Nii oli parem, kõige parem, tol hetkel. Varsti aga varises ta illusioon jälle kokku. Sõbranna osutus kärsituks, püsimatuks ja kodustes oludes raskelt talutavaks inimeseks. Õieti polnudki ta ju sõbranna, ainult töökaaslane, tuttav. Mõne nädala pärast ei võinud nad

teineteist enam kannatada. Tülitsetesid ja turtsusid igal kodusel kokkupuutumisel vastamisi. Disharmooniat täiendas veelgi asjaolu, et sõbranna pool sageli veetis õhtuid keegi vanem mees. Irma tundis end säärases olukorras tüliks olevat.

Ta läkitas paar kirja Hugole, kutsus teda kohtumisele, mangus ja palus nagu kerjus armuandi, aga poiss jäi sõnatuks, ei andnud enesest elumärkigi. Käis siis korra ema juures, aga mitte selleks, et kurta või kaevata. Pigem oli see ema, kes kaebles. Ta oli jälle kaotanud osa tööd, oli veelgi närvilisem ja okkalisem kui varem. Irma ehmus mõttest usaldada end uuesti ema tujude ja meelevalla alla. Ning kui siis oli tulnud kohavahetuse pakkumine maa-alevisse, oli ta sellest kinni haaranud nagu uppuja päästerõngast, sest see natuke praktilist meelt, mis tal oli, ütles talle, et väikese palgaga Tallinnas elada, võib-olla isegi ema üleval pidada — ta ei suuda, küll aga maal odavamates tingimustes. Peale selle hellitas ta lootust, et kui ema miljalgi tõesti päris kehvaks peaks jääma ning abi vajama, siis tema juurde kolides ei tunneks ta end peremehe ja käskijana, vaid pigem külalisena, hoolealusena, ega söandaks siis ka mitte terroriseerida teda sääraselt kui siin, kus ta on harjunud teissuguste olusuhetega.

Nii oli ta ühel külmal veebruariööl pealinnast lahkunud, vaikselt ja kellelegi sõna lausumata nagu põgenik, vanglast vabanenu. Oli saanud toakese vana aedniku juurde ja — algul tundnud end uues ümbruses, alevi vaikuses ja lumehangedes üpris kenasti. Oli rahunenud, kosunud ja üldse igati tundnud end inimesena, kes elab oma elu, kes on rippumatu ja iseseisev, keda miski eriline kohustus maailmaga ei seo peale otseste tööülesannete. Aga just sellest piiramata vabaduse ja sõltumatuse tundest, tollest esialgu õnnestavast olukorrast kujunes ta naiselikus enesetundes peagi õnnetuseallikas. Ta hakkas end tundma mahajäetuna, otstarbetuna, kõrvaleheidetuna. Vaatas enesele kui mingile puudulikule või rikutud rõivatükile, mida keegi ei vaja, ei ihalda ega hinda. Ta ei osanud sisse elada uude ümbrusse, ei osanud end kodusena tunda ega omaseks teha.

Osa võttes kohalikest koosviibimisist või muist üritusist vaadati talle ikka kui preilile pealinnast. Naised kades-tasid ta veidi moodsamaid ja värvilisemaid rõivaid, mehed — niipalju kui nad polnud just seikleja tüüpi — võõristasid. Härrad kartsid kaashärrade nõökeid, proudad tundsid hirmu oma meeste pärast — seetõttu kutsuti teda harva kuskile, ja kui, siis peamiselt naisseksi oma-vahelistele teeõhtutele, nagu uurimiskomisjoni ette, et lõplikult välja selgitada, mis olevus ta on, kuipalju teda võib usaldada või tarvitseb karta.

Irma taipas seda kõike vaistlikult ning — loobus varsti täiesti igasugusest püüdest end kohaliku selts-konnaga mingisse läbikäimisse seada. Lõpuks tundis ta isegi enesel nagu mõnel raadioaparaadil puuduvat vas-tava laineskaala nende vaimu ja meelsuse vastuvõtmi-seks, ühiste huvide eritlemiseks.

Väsides üksindusest, tülpides vabaduse ülirohkusest, rahutuks muutudes oma tarbetuse tunnetusest — kir-jutas ta jälle. Kirjutas pikki ja halavaid kirju armas-tatud mehele.

«Püüa unustada, püüa olematuks teha eneses kõik haavumised ja alandused,» nii oli ta palunud. «Andesta mulle ja temale. Sa oled inimene, kes palju mõistab, kas sa tõesti tahad mind hüljata ainuüksi minu vane-mate, perekonna pärast? Olen õnnetu, hirmus õnnetu. Mõtlen, et mul tuli kanda kahekordne valu — sinu ja enese pärast. Ma ei saa niimoodi edasi elada. Mõtlen sageli, et miks teen tööd, liigun, toimetan, olen? Mil-leks — kui kogu aeg hinges on tühjus ja tuimus. Raske on sulle ütelda, mida ma õieti tunnen, aga mul on hirm... Ema? Ta ei ole mind kunagi mõistnud, on mulle ikka hingeliselt võõras olnud. Teised inimesed veel võõramad... Isa oli hea, aga teda ei ole enam — meile, minule jääd ainult sina. Ära ole minuga nii süda-metu, ma ei ole ju süüdi...»

Nii umbes oli ta manguanud, oli oodanud ja närvel-danud. Ja kui viimaks saabus vastus, oli ta kartnud end õnnetundest haigestuvat. Oli katkestanud palaviku ette-käändel töö ja ummisjalu tormanud oma toakesse, et ikka ja uuesti lugeda kirja, milles, nagu mäletas veel praegu, oli öeldud:

«Olen teadlikult ja tahtlikult end sinust eemaldada püüdnud, oma südant ja tundeid vägistades... Mis otstarve olekski meie vahekorra kestmisel? Mõtles isegi järele, vaevalt muud kui uute alanduste ja inetuste kogumine enese pealaele. Niikaua kui tema elab, ei anna ta mulle ega sulle rahu, kui teab meie vahekorra kestvat. Lõpuks oled sa praegu noor, oled võib-olla tõesti minusse ülepeakaela kiindunud. Kuid kas aastatega kõik ei muutu? Kas sa isegi ei hakka kahetsema — kui sulle igal võimalikul juhul püütakse selgeks teha, et oled oma elu ja õnne nahka pannud, ohverdanud enese ainult minu «räbalate pesemiseks» ja põrandate nühkimiseks? Tema tahaks sind näha vist mingi printsessina, nagu on emade tavaline unistus, mina aga olen vaene ja alles pooliku jalgealusega sulle mees. Kuhu ma siis kõlban? Milleks noid intriige, hõõrumisi, närvikulu?»

Ei ole mõtelnud sinust millalgi halvasti, olen eelistanud sind, pidanud teistest paremaks. Aga ma ei suuda peale seda kõike, mis juhtus, — oman siiski niivõrra kaine aju, et kipun ette nägema säärase asjade kordumist. Ja siis, tead, ma ei tahaks olla toores sinu lihase ema vastu...

Muidugi, sinu energiliste sammude tõttu, mis sa vahepeal oled astunud, on olukord tunduvalt muutunud. Olen sulle ülimalt tänulik, aimates sinu käitumise tingitud olevat kõigutamatust huvist minu vastu. Ent andkem aega teineteisele. Aega selleks, et oleks võimalik loputada end tollest saastakorrast, mis mulle kaela kallati. See ei tähenda aga sugugi, et ma sind vihkaksin. Ei, ma usun isegi, et tulen kunagi, tulen kindlasti — võib-olla ootamatult ja järsku. Ainult praegu olen ma veel liiga lõhki kärjstatud, liiga alandatud ja määrdunud, et tunda end hästi sinu läheduses...»

Sellele oli Irma vastanud samal päeval, samal tunnil, otse tormates. Ja teiseltki poolt vastati varsti. Hõisates oli ta hüüdnud: sinu hirmud tuleviku ees on valed ja väärad. Mina ei taha ega meie ei tarvitse neist midagi teada. Kellele siis printsess peaks veel «kaltse pesema» kui mitte oma «printsile»...

Üksikud laused ja väljendused tollaegsest kirjavahe-
tusest meenusid talle sagedamini kui koolis õpitud
käsusõnad. Kirjade korduvast lugemisest olid need
pähe kulunud, neist oli saanud üks osa tema elust ene-
sest. Võib-olla koguni rahuldavam ja väärtuslikem
osa, sest tegelikkus oli harva pakkunud talle säärast
heaolu kui tookordne kirjavahetus.

Nad olid vastamisi kirjutanud igast piasiasjast, igast
tundepuhangust ja meeleoluvõnkest rääkinud teine-
teisele, olid heldinud ja õrnutsenud nagu vastarmunud.
Irmal, kes linnast tulnuna algul vähe oskas näha loo-
duses, hakkas nüüd huvitaval kombel pilku olema iga
lumekattes puu ja põõsakese kirjeldamiseks, iga üles-
kohutatud linnu haletsemiseks (ta oli muretsenud
enesele suusad ja teinud aeg-ajalt pikki matku alevi-
tagusesse metsa ning vooremaastikule) või värvitooni
imetlemiseks talvisel õhtutaeval. Ja Hugo oli omalt
poolt pakkunud pikki arutlusi inimese isiklikust õnnest,
üldisest sotsiaalsest heaolust, rääkinud eetikast, moraa-
list ja religioonist — nii nagu oli see tema kombeks
kõike püüda mõista ja siduda isikliku tunnetusega.

Irma oli palju õppinud noist kirjadest, tundnud end
täielikumaks ja nagu sisukamaks muutuvat. Lõpuks oli
isegi hoolikamalt lugema hakanud ja ergutust saanud
klaveritundide jätkamiseks, sest ta hing vajas ilu ja
ilutsemist tol ajajärgul enam kui midagi muud.

Temast ei saanud aga kunagi head klaverimängijat —
oli liiga ebajärjekindel, tujudele ja meeleoludele alluv.
Iga päev võis ta mängida teatud pala ise tempo, rõhu
ja väljapidavusega, nii et õpetajanna lõpuks oli üteli-
nud:

«Üks kahest, kas oleks pidanud teist saama kunstnik
või jätate katki...»

Irma jättiski.

— — —

Kell oli täpselt kümme, kui ta sulges oma margi-
kassa, haaras mantli ja lipsas sõnalausumatult häma-
rale tänavale. Puud postkontori ees kohisesid tasa ja
leebe tuuleõhk kandis aedadest uimastavaid lõhnu. Oli
veel küllalt nii valge, et ta kohe välja astudes võis sil-

mata vastaskõnniteel keppi viibutavat muusikameest. Andmata sellest aga mingit märku, kiirustas ta otsemat teed läbi pargi kodu poole.

Talle järgneti, esiteks silmnäolt, siis, pargi tihenedes, kõrvale astudes.

«Mis imekiire peaks olema ühel tütarlapsel öhtusel ajal?»

«Hommikul vara ootab töö.»

«Pikk öö vahepeal...»

Nad läksid edasi. Kuskil heki varjus haaras muusikus järsku ta pihtade ümbert suure jõuga kinni, sositades tungivalt:

«Pean teid suudlema, sweetheart!»

«Silmapilk laske lahti, või — ma karjun appi...»

«Küll mina aitan,» tõstis mees ta sülle kahmates õhku.

Samal hetkel sai ta kingakontsaga tugeva hoobi kehha, tõmbus kõssi, pomises midagi. Tüdruk aga libises ta käte vahelt nagu sisalik, turtsus ja pistis jooksu.

Jooksis nagu meeletu, hingeldades, kätega mantlihõlmu ümber keha koos hoides, hüpeldes ja komistades, justkui põgenedes kellegi pöörastunu eest.

Teda ei jälitanud aga keegi. Võõras muusikamees oli jäänud seisma kesk liivast teed ja naeris virilalt, kuid võidukindlalt — arvates end tundvat naiste võtteid. Ent sel juhul polnudki tegu mingi võttega — Irma lihtsalt ei teadnud ise, mis ta tegi. Teda huvitas võõras, teda tõmbas selle väljakutsuvus ja robustilt loodud olukord, ometi aga tundis ta samal ajal säärast vastikust ja hirmu, et oleks valmis olnud põgenema iseenese varju eestki.

Tormas ja tormas, kuni ühel rohtunud tänavanurgal äkki jooksis rinnutsi kokku rahulikult sigaretti suitsetava mehega.

«Aih,» häälitseis Irma.

«Ettevaatust, ettevaatust, lapsuke! Minusugune vanapoiss võib südamešoki saada liiga ootamatust kaela langemisest,» naeris alevi arst doktor Linder, kätt tema toetamiseks ulatades, teisega prille õiendades.

«Kuidas ma ehmatasin, härra doktor!» hingeldas Irma.

«Ja-jah, see ehmatus? Paras väike ehmumine ei ole sugugi elukardetav. Mõjub pigem värskendavalt, eriti noorematele daamidele, ja kõigepealt muidugi inimestele säärases seisukorras nagu teie...»

«Minu seisukorras? Mida te sellega tahate ütelda?»

«Vähe küll. Vahest ainult seda, et ei maksa oma õnne järel nii hirmsasti tormata, vanu sõpru otse jalust maha joosta. Kannatust, preili Irma, mõrsjapõli võib ju esimesel päeval tunduda taevaõnnistusena, kuid oodakem, kuidas sobib ta teile homme...»

«Kas teiegi pole veel unustanud toda joomalaua janti? Kahju! Võiksite endale mõne uue pilkealuse otsida... Head õhtut!» pöördus Irma järsult minekule.

«Olgem siirameelsed, preili Varep,» haaras arst tal käsivarrest kinni, «on's mul põhjust teile õnne soovida või mitte?»

«Ei vähematki,» astus Irma edasi.

Arst järgnes talle, käis ta kõrval oma tumehallis rõivastuses nagu algava ööga kokkusulav vari.

«Ilma naljata?»

«Mis nalja siin siis peaks tehtama?»

«Seda parem,» tõmbas arst hinge. «Siis lubage enesel tõsiselt õnnitledes kätt suruda. Mul oleks, ausalt öeldes, rumal tunne olnud, kui see, kui teie oleksite need kosjad vastu võtnud...»

«Imelik inimene olete, doktor. Ise provotseerite vaid mud välja ja nüüd...?»

«Ei, ei! Ärge mõistke mind valesti. Isegi joobnud päi tehtud rumalusi olen ma kaine peaga alati valmis kahjatsema.»

«Ma ei tahtnud teile midagi ette heita. See oleks võinud juhtuda teie õrritamisetagi. Kartsin seda juba ammu.»

«Mina samuti. See ei olnud ainult purjus pea nali. Otsustasin teid mõlemaid pisut ettevalmistamatule ja krobedale katsele panna.»

«Ja teie siht?»

«Oli täitsa aus: näha, kui kindlalt olete kiindunud oma armastatusse.»

«Mis teil sellega asja on?» nähvas Irma pahandatult.

«Vaadake. Otseselt võib-olla mitte. Seltskondliku moraali järgi peaksin võib-olla koguni vabandama teie ees teie eraellu tungimise katse pärast. Aga — mina ei ole seltskonnainimene — mul on teist pisut kahju. Loodetavasti ei ole te unustanud seda õpetust, mis ma teile eelmisel kevadel andsin: kosutage oma närve. Teie näete oma nooruse ja füüsilise tervise kohta ikka veel kaunis halb välja. Teil peavad olema salamured. Minu sihiks oli need päevavalgele tuua ja teiega neist natukene keskustleda — kui lubate.»

«Niisiis katsejänes puhtteaduslikkudes huvides,» virildas Irma huuli.

«Vahest ei ole see siiski mitte päris täpne,» jätkas arst. «Loodan, teil pole ununenud veel teie korduvad mured silmadega. Mäletatavasti kirjutasin ma teile ette raviks kolm päeva pimedas toas viibimist, kordasin retsepti . . .»

Irma noogutas. Talle meenusid selgelt nood rasked ajad peale Hugo äkilist eemaldumist, kus ta nagu hull oli lugenud tema järelejäänud kirju, lugenud ööd-päevad läbi, ahastanud ja kurtnud, kuni lõpuks peaaegu kaotas silmanägemise. Need olid nii rasked ajad, et ta vaim veel praegugi protesteeris nende meeldetuletuse vastu. Ta ütles:

«Mis ühist on minu silmahaigusel teie käitumise ja katsetega, härra doktor?»

«Pisut siiski. Vaadake, oleme väikese aleviku ühised kodanikud ning selles ei peaks olema midagi veidrat, kui ma teile ütlen, et tunnen teid paremini, kui võib-olla mõni laialdase patsientuuriga kuulus arst suures linnas tunneb oma ravialuseid. Olen teid tähele pannud ja pean tunnistama, teie ei ole mingi tavaline haige. Kui kellelgi on nõrgad silmad, jäävad nad aina nõrgemaks, nägemine halveneb järjest. Teie paranete aga ootamatult hästi, teie elate normaalselt kogu aasta ringi, kuid siis langete järgmisel kevadtalvel jälle täpselt analoogilise ataki ohvriks. Kas ei tundunud teile viimase kriisi puhul, et teie nagu kord iga aasta oleksite kaotamas silmanägemist?»

Vastikud võpatused väristasid Irma pihta. Ta oli tööpoolest kartnud midagi säärast möödunud aastal, kui ta

kõike põrutavat eneses jälle uuesti üle elas. Ta vaatas kartlikult arstile silma. See aga jätkas:

«Niisiis, teie viga ei ole füüsiline. Teie silmad on sama terved nagu minul või mõnel teisel inimesel. Kuid mingi eriline saatuselöök minevikust, pigem mälestus sellest, häirib ja rikub teie närvikava. Mingi määratu erutus on kord katkestanud teie silmanärvide automaatse funktsioneerimise. Nägemine ja kuulmine on arstlikust seisukohast võttes osalt samasugused automatismid nagu hingamine või südametegevus. Ja nüüd, teie mõtete tihenev tagasipöördumine esialgse šoki juurde reflekteerub teie närvikavas selliselt, et teatud kuhjumise puhul tõkestab iga kord sama automatismi... Mida sagedamini lasete sel mälestusel end oma igapäevases elukäigus mõjutada, seda sagedamaks võivad kujuneda atakid ning — ärge mõistke mind valesti — mul tekkis kartus teie pärast... Muudatused teie elus oleksid üldiselt soovitatavad, aga kui nad jõuliselt üles äratavad vanu kardetavaid mälestusi...»

«Oleks targem neist loobuda, eks ole?»

«Päris õige. Hingelisi häireid ei tohi ravima rutata drastiliste välispidiste vahenditega. Neid tuleb võtta nagu pikaldasi põletikke, suurima ettevaatuse ja meetoodilisusega...»

«Ma tänan teid, härra doktor.»

«See pole veel kõik. Soovitaksin teile ümbruse vahetust, kui see kuidagi võimalikuks osutub. Ja teiseks — kas te usaldaksite vastata ühele minu väga ebadiskreetsele küsimusele?»

«Mis saladusi saab olla minul teie ees...»

«Armastate endiselt oma sõpra?»

Irma noogutas tummalt.

Nad olid jõudmas aedniku maja ette. Kätt sirutades lausus doktor:

«Siis otsige ta üles ja nõudke talt selge otsus.»

«See on võimatu, doktor,» langetas Irma pea.

«Ei tohiks lasta end tõkestada sisetundest või valehäbit — kui kogu teie noorus ja elu oleneb ainult temast.»

«Asjaolud on teissugused,» muigas Irma valuliselt.

«Ta on... Hispaanias.»

Doktor keerutas ägedalt keppi, ta huultelt lipsas lühike üllatusvile.

«Sellepärast,» ütles ta siis pikkamisi, «sellepärast säärased depressioonid ja närviatakid. Mul on teist tõsiselt kahju. Olete vanamoodne, väga vanamoodne oma hingeelult, kuid sajabrotsendiliselt abieluvalmis, naisena tõeline haruldus...»

«Milleks räägite mulle seda kõike?» närveeris Irma.

«Vabandage,» kummardus arst kergelt, «millegipärast tundus mulle täna eriti tähtis olevat valgustada teie olukorda ja hoiatada teid võimalikkude halbuste eest. Kuid näen, et olen võimetu — üsna lihtne külatohter. Ainult rahu, tasakaalu — igas olukorras — seda julgesin teile soovitada.»

«Head ööd!» kiirustas Irma.

«Rahulikku und.»

Nad kätlesid, minnes otsekohe teine teisele poole. Hetk hiljem oli arst kadunud videvikku, Irma maja öös helendava ukse taha.

— — —

Oma vaiksesse tuppä jõudnud, kehtas Irma õlgu: õudustundele vaatamata ei suutnud ta võtta päris tõsiselt kogu arsti juttu ja hoiatust. Missugune erandeksemplar oli siis tema, et talle ennustati sääraseid ohte asjade pärast, mille all ometi tuhanded naised võisid kannatada ning millest veel raskemaidki katastroofe ja hingelisi kriise üle elada. Kogu doktor Linderi teooria, mis seisis, tõsi küll, real õige elulisil tähelepanekuul ja täpseil järeldusil, tundus talle vähe põhjendatuna, tuulest võetuna, kuigi ta samas ometi ei suutnud maha suruda eneses teatud vastikustunnet, mis oli tekkinud selle kõneluse tagajärjel.

Ta korraldas end kergelt, vabastas rõivaist, jõi klaasi piima, paari suutäit saia kõrvale hammustades, kattis võrguga oma juuksed ja tõmbas selga hommikumantli. Nüüd oli tal siis võimalik uuesti asuda päevikute kallale, süvenenult ja segamata.

Kuid ta viivitas, käis mööda tuba, keerutas sinna ja siia, kergitas mõnda asjakest, keeras äratuskella üles, vaatles kahetsedes purunenud peegliklaasi ja — kõhkles.

Alateadvus just nagu sundis järjest enam arvestama arsti seletusega, enam kui ta enesetunne ja tahe seda valmis oli lubama. Pikemalt järele mõteldes ei saanud ta siiski väita, nagu poleks Linderi hüpoteesidel olnud küllaldast alust, veel vähem seda, nagu oleks ta oma oletused teinud ainult patsiendi pealiskaudse tundmise najal. Irmale meenusid need päevad, kus ta kord väikese rebestuse pärast oli pidanud konsulteerima Linderit.

«Nii,» oli ütelnud siis too rahulik mees, «värske naine, ärge haavuge, kui ma teilt küsin, kas seisate peatse abiellumise ees.» Irma punastas, tundes end soojaks minevat, kui vastas:

«Ta armastab mind . . .»

«Loomulikult, loomulikult . . . Siis on kõik kõige paremas korras,» oli ütelnud arst. «Ei maksa tunda muret, üsna tühine äpardus.»

Oli kirjutanud ravimi ja saatnud ta pooleldi nagu õnnistava pilguga ukseni, korrates omaette:

«Olge mureta, teil pole ju midagi viga . . .»

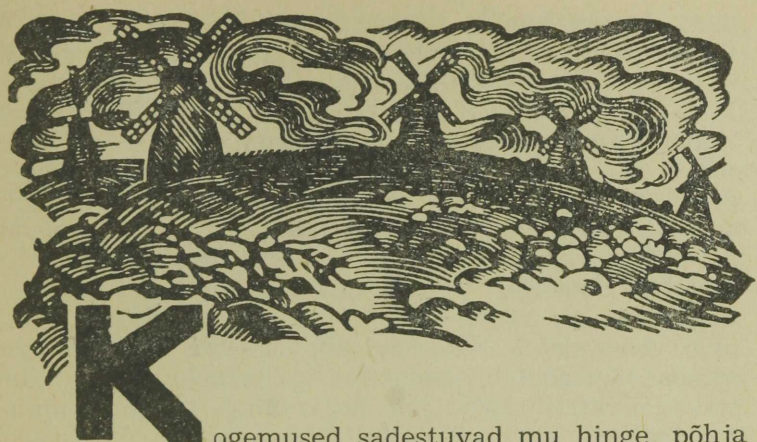
Tema oli õieti ainus, kes teadis Irma intiimelu algusest, kes oli käitunud isalikult tol korral nagu nüüdki. Ning seepärast, mida enam Irma tolle vahejuhtumi minevikust esile kaevab, mida täpsemalt ta meenutas arsti murelikkust ja hoolt tema korduvate silmaatakkide puhul — seda enam ta veendus, et Linderi juttu ei tule võtta tühja lobisemisena, et sel mehel tõepoolest miski võis vaevata südant, pakitseda.

Irma otsustas end ohjeldada.

Ta ladus päevikud ja kirjapakid enda ette lauale, kuid loobus tormamast nende kallale kogu oma ahne uudishimuga. Vaatles neid, lehitses, mõtles ja — pidas kramplikult meeles, mitte tõtata, mitte sukelduda liiga järsku teistesse elamustesse, et üleminek ei oleks terav ja erutav, halvasti mõjuv, nagu oli toonitanud arst.

Aga ta pidi siiski lugema. Vajus kummargile lauale, silmadega tiheda kirja kohal, laskus sellesse.

Kõik ettevaatus ununes ja — varsti uppus ta täielikult minevikku, andes end vastupanematult nagu kerge lootsik poisi päevikust tekkivate meeoleolainete õõtsutusse.

Kogemused sadestuvad mu hinge põhja nagu hoovusest kantud liiv kaldaäärsesse vette. Mida päev edasi, seda avaramaks muutub mu elutaju, mitmekesisemaks vaatlusviis ja suhtumine. Inimeses toimub alalõpmata muutus.

Olen kaotanud ja võitnud sellele uuele tegevusalale asumisega, uusi eesmärke enesele seades ja neid taotledes.

Tihti meenuvad mulle udused mälestuskatked varasest lapsepõlvest, millal üksiku poisikesena lippasin mööda madalaiseid karjamaid ja võsalisi metsi — üksi, kokku sulades oma üksinduses lihtsa ja igapäevase loodusega.

Kui kaugel on nüüd see kõik. Lihtsast inimlapsest, kes kasvas koos rukkiorase ja lepavõsadega, inimesetaimest; kes idanes ja sirgus nagu väike metsatäht, on saanud midagi potilille taolist, kes oma pinda tunneb ainult ametiruumide umbsuses ja linna tänavakivide kõleduses. Vahel valdab mind tunne, nagu oleksin sattunud võõrasse kliimasse, võõrasse mulda, kus ei ole mul õiget aset ega elamisvõimalust. Samas aga õnnitlen vaikselt iseenast, tänan juhust ja armulikku saatust, kes mind on välja aidanud kõigest tollest madalusest, mis on ühenduses lihtsuse ja looduselähedusega, ning kandnud mind sinna, mida nimetatakse kultuurilisuseks, elu kõrgemate latvade lokkamise kohaks.

Ja kummaline — ümbruse vahetamine ei mõjuta üksi inimese välist olemist, ta käitumist, vaid kutsub esile ka märgatavaid muudatusi hingeelus ja huvides. Midagi on viimaste aastate kestel minus avardunud, minu sisemine mahtuvus on tõusnud.

Kui ma varematel aegadel, isegi veel peale kooli-päevi, võtsin muusikat nagu midagi säärast, mis lihtsalt pakkus väikest ajaviidet, hajutas nukrad mõtted ja lahutas meelt — siis nüüd, kus istun näiteks kontserdil, tunnen muusikat mõjuvat enesesse nagu mõnda kanget rohtu või mürki. Ilma et ma eriti kiinduksin kuulatavasse, tunnen, kuidas see minust läbi voolab, kuidas see iga minu rakku puudutab ja elektrifitseerib just nagu mingi salajõud, mingi kummaline lainetus, mille tekkekoht on väljaspool mind ennast, mõjupunkt keskendatud aga minusse. Võin saada sest liigutatud, erutatud — nii, et värisen kogu kehast nagu hirmu või määratu rõõmu ekstaasis.

Varemalt raamatuid lugedes jälgis minu mõte seal arendatavat ideoloogiat või mingit tõestussüsteemi, eritlesin ma külmalt ja kainelt seda, mida autor tahtis ütelda sellest, kuidas ta seda ütles ja kuidas tema ütlmise viis pidi mõjuma lugejasse. Mulle olid selged stiili ja sisu mõisted. Minu huviks oli tol ajal sisu — nüüd aga veidral kombel hakkab kõik segunema, harva läben ma seada enesele mingit probleemi nende kahe vahekorra. Ma loen, sukeldun loetavasse, naudin ja lasen enesesse mõjuda kõigel sel loetaval tervikuna, tundes tihtipeale samasugust õndsat puudutust nagu mõne ainuüksi elamusile mõjuva muusikateose kuulamisest. Meeleolutsen koos raamatu ja heli meeleoludega. Ja see on suur, suur rikkus — võit.

Teiselt poolt tuleb samuti märkida kaotusi. Kujutlesin varemalt, et arstid ja kirikuõpetajad võivad olla väga huvitavad inimesed, et nad põhjalikult tunnevad elu, oskavad seda hinnata ja analüüsida, kuna neile ju avaneb iga päev võimalus vaadata inimhinge varjatud sügavusse ja näha saladusi, kogeda säärast, mida tavaline inimene mitte ei koge.

Ent nüüd ei suuda ma enam uskuda sesse teooriasse.

Olen ise oma ameti tõttu kujunenud teiste paljude

hädade ja puuduste kaasteadjaks, südamevõrgu pihisaks ja tunnen, et liigne teadmised inimest ei õnnesta, vaid pigem kipub teda kaineestama, külmemaks ja ükskõiksemaks muutma.

Alles aasta-paari eest ei suutnud ma kuidagi külmemaks jääda teiste kurtmiste puhul. Püüdsin ikka leida vähemalt sõnu lohutamiseks või ülekohtute tegijate manamiseks — muud mul pakkuda ju polnud. Nüüd aga võin jahedalt kuulata teiste hädaldusi, rahulikult mööda minna mõnestki karjuva viletsuse nähtest, võtmata vaevaks oma südant sellega koormata.

Põhjusi selleks on mitu. Esiteks, mida intensiivsemalt elan oma meeleolustemistes, seda vähem märkan end reageerivat välismaailmale. Teiseks mõjub tugevasti kaasa ka puhtkutseline tarve. Olen veendumusele jõudnud, et paljud kurtmised koosnevad sihilikest liialdusist ja nende esiletoojate peamiseks eesmärgiks on ainult oma mõju maksmapanek minu kui reporteri juures, et sel teel ulatuda oma kurtmistega kaugemate kõrvadeni. Tööliidu häälkandja veerge peetakse paljude hulgas sobivaks kohaks oma isiklikkude ja kildkonna huvide esiletoomiseks. Algul, kui mul puudusid kogemused, võtsin ma loomulikult paljutki sulatõena, nüüd aga on toimetuse kontroll ja kaine suhtumine mind tugevasti välja koolitanud — võib-olla liigagi, aga võib-olla päris õieti. Sest tegelikud töölised, inimesed ehitustel ja masinate taga on tihtipeale samavähe objektiivsed kui need teised — erakonnatuusad ja toimetajad — kes istuvad ametiasutustes ning ettevõtete juhatuse laudade taga. Ausat tõde peab ise enam aimama ja intuitsiooniga eritlema kõrvalasjadest, kui otsima räägitud sõnadest või trükitud ridadest. Ikka ja jälle kerkib üles suuri ning vihaseid arusaamatusi. Ikka ja jälle peab olema mõlemale poolele nagu kõrvaks, mis kuuleb, silmaks, mis kõike näeb — aga ometi seda ei võta päris ehtsana ega suhtu sesse tulise südamega. Elu on säärane. Kõrv lööb kumisema, kurdistub ja silm kattub pikapeale harjumuse ähmastava kaega. Tunned enesegei olevat lõppude lõpuks ainult inimese, kellele kogu see suure linna vastik viletsus, südameetu teesklus, mille tunnistaja osa alalõpmata pead eten-

dama, läheb tülgestavaks, nii et igatsed tihtipeale midagi kaunimat, ilusamat, rõõmsamat ja heledamat.

Samuti võivad end tunda ka vaeste arstid ja aguli pastorid. Nende hulgas üteldakse olevat tarku ja häid inimesi, aga kaevatakse samas olevat osavõtmatud ja külma südamega. Kuidas suudaksid nad aastate või aastakümnete kaupa selle kõige keskel, mida nimetatakse eluks, jääda osavõtlikkudeks ja soojasüdamlikeks? See oleks üleiniimlik, taipan seda nüüd juba oma kogemuste järgi.

Ent on teisi probleeme, mis mind rängemini vaevavad. Nooruse tuhinas laia maailma tõtates, lahti raputades end kodust ja perekonnast ei mõtelnud ma kunagi sellele, et säärasead asjad minu elus võiksid etendada mingisugust osa, mingiks teguriks kujuneda. Nüüd, päevast päeva võhivõoras inimhulgas askeldades, eneseteostust eesmärgiks pidades, end maksma panna püüdes ja pidet otsides üha uuteks haaramisteks — nüüd alles hakkab tundma vajadust lähemate inimeste, toetajate ja omaste järele, kas või ainult selleks, et nende keskel hinge tõmmata, end aeg-ajalt välja puhata. Kõik mu ümber, kogu see rüselevate noorte ja vanade pere on üksteisega mingisuguses suhtlemisvahekorras, nad toetavad üksteist vastamisi, aitavad peale tungida ja kaitset teostada — nad on nagu üksainus tugev massiivne mets, mida torm võib puistata ja laastata, kuid mida tal raske on murda või hävitada. Mina aga seisan üksi — üksi kesk võõraid olusid ja inimesi, kõikide tuulte raputatav, kõikidele löökidele aldis nagu üksik nõmmemänd liivasel pinnal. Mul pole avitajat ega tuge kuskilt loota. Minu ümber ei müha mets, pean ise enese eest seisma, üksikpuuna vastu võtma iga pealetungi ja võitluse.

See äratundmine sai minus eriti elavaks kolleeg Kulmeri õigustamata edu puhul. Ta palgati toimetusse pisut peale mind, samuti reporterina, sama noorena ja vilumatuna. Nüüd aga on ta juba toimetuse sekretär, sirutab jalgu uhke kirjutuslaua all, võtab võõraid vastu ja pahvib härraslikult sigarit. Ülikoolist tuli ta samuti nagu minagi, aga ta omab sidemeid erakonnategelaste ja osauhisuse juhtidega. Ta oskab oma lapselik-õrnale

näojumele vaatamata põristada kurgupõhjast erakonna loosungeid sellise kindlusega, et juhtivadki härrad jäävad tahes-tahtmata kuulatama. Tal on kõlapind, mis järjest suureneb ja edasi kannab tema häält. Vaidlematult seisab tal ees karjäär. Juba praegu tunneb ta poolt linna, kergitades mütsi iga ilmakaare poole ja kummar-dudes iga kolmanda-neljanda naismöödamineja ees. Mõnesajakroonilise veksli käikulaskmine, sellega pangast raha väljatoomine ei ole tema juures üldse mingiks tehinguks. Iga mees on valmis allkirja andma, iga pank rahuliku südamega rahasid lauale laduma. Katsugu minusugune üksik midagi säärast. Rumal on isegi sellele mõtelda.

Kas ma kadetsen? Mitte just, tean väga hästi, et inimlikud vahekorrad mängivad elus määravat osa. Aga minu enesetundele on Kulmer siiski hoopivast nähteks. Veendun iga päevaga, et kõigile katsetusile vaatamata kasvatada end tubliks, heaks, ausaks, kindlaks ja täiuslikuks — minus siiski elab väga tugev annus madalaid väikekoodanlikke pärimusi, et ma ei ole neist kaugeitki vaba ja et neist pole üldse kerge vabane-da. Tuvi-taoline mees kindlasti naeraks mind välja, aga mis loeb siin üks Tuvi, kui tõsi on, et ma ometi kannatan alaväärsustunde all, et mul puudub kindlus ja eneseusaldus.

Igal kindlusel ja eneseusaldusel on oma piirid. Igal eneseavaldusel oma ettekirjutatud norm — seda ma tean. Aga kogu selle olukorra mõju all elades märkan eneses siiski midagi väheloomulikku, ebalevat arenemas olevat.

Seistes inimeste ees ning olles sunnitud neile oma mõtet väljendama, takerdun tihti mingisse kummalisse sisetõkestusse. Sõnad ja kujutlused ei voola vabalt — kogu väljendus muutub kontuuriks, ähmaseks. Samal ajal tunnen end haaravat mingi kuumuselaine, süda kipub peksma, kõik mu tahtelised pingutused näida vabana ja loomulikuna jooksevad tühja. Rumal ärevus rikub esinemise. Võõras ja harjumatu on mulle seista teiste inimeste silmade ja kõrvade ees. Hakkan aimama, et minust kunagi ei saa tublit kõnemeest, miitingu-pidajat, nagu näen neid iga päev enese ümber keerle-

vat; mul on millägipärast liiga palju respekti teiste mõttekäikude vastu, arvestan nendega liialt — kuigi juba Rousseau'st tean, et suurimaks kuriteoks enese suhtes on teiste inimeste liialt mõjudalaskmine enesse. Ent mis võin ma parata?

Ainsaks täieliku eneseväljenduse, enese väljavalamise kohaks on jäänud mulle väikeste kriipsutuste tegemine päevikusse ja oma blokilehtedele. Avalikkuse ette minev materjal käib kõik toimetuse tsensuurist läbi. See, mis lehte läheb, ei oma kaugeltki enam seda värvi, mis mina talle olen andnud, mis mind kirjutama meelitas või sundis. Vastuolu on tekkinud minu ja teiste mõtteviiside vahel. Seni kui ma eemal olin, kiideti mu tööd, nüüd aga, kus asun otse lehe närvikava tsentrumis, leitakse see tihti olevat ebaküps. Viisakalt öeldakse, et sel kujul on raske kasutada, retušeerige siit ja sealt, kärpige või pange natuke juurde. Selle kõige tagajärjel on minusse siginenud mingi kahtlus oma võimesse üldse. Esiialgu ebaõnnestusid «remondid» täielikult. Nüüd aga, jälginud mõni aeg ja võrrelnud algtekste parandatutega, ma tean: ei tohi rääkida lausa tõtt, ei tohi kõnelda asjadest päris avameelselt, nii nagu nad on, vaid kõik tuleb ümber tempida, mõni teataval määral, kuuldavasti, olude sunnil või midagi säärase teksti poetada ja ikka meeles pidada seda, et mõni sõbramehe või tegelase nimi sõrendatud tähtedega ei jääks mainimata. Siis on kõik korras, kiidetakse pealegi.

Nii. Selles seisabki siis tegelik vahe väliskirjasaatja ning toimetuselikkme vahel. Treenitud ja treenimata — hagijas igal juhul.

Kurb. Südametunnistus, otsekoheesus — kõik kujuneb säärase süsteemi juures ainult kauba-artikliks, surutakse sellele tasemele. Tihti ei suuda kuidagi vabaneda tundmusest, nagu kipuks miski sind määrima. On piinlik nende inimeste ees, kellelt oled hankinud teated, keda usutlenud — kui lehes keeratakse kogu jutt pea-peale, tehakse oma huvidele vastavaks.

Vist ei tohi öieti kunagi oma unistustele liiga lähedale astuda — siis nad kas haihtuvad või valmistavad kibeda pettumuse. Nende kujutletud ilu ja väärtus osutub kassikullaks.

Või olen ma teinud milleski andestamatu vea? Olen ise määrinud oma kujutluste näo, nagu määrib rumal laps peegli?

Kas ei kippunud ma liiga tormiliselt realiseerima oma unistusi? Seeasemel, et nendega oma hinge soojendada, neid imetleda ja neile järgneda nagu mesilane meelõhnale või taim päikesekiirele, seeasemel et neid oma elu paleusteks pidada, kas ei rühkinud ma neid alistama oma inimlikkudele huvidele, rakendama oma väljavaadete ja tuleviku kindlustamise teenistusse? Kas pole ma ise nagu peegli ette sattunud ahv, kes vihastab omaenese kujutust nähes ja seepärast purustab süütu klaasi?

Ometi on aga nii paeluvalt kaunis Joseph Conradi loosung: järgi oma unistusi.

Järgi? Oh jaa — ei söanda praegu langetada mingit otsust. Liiga varane, liiga virvendav on see mõttekiir, mis minus salamisi koidab. Ja liiga rasked, rusuvad pilved, mis katavad silmapiiri igas suunas ...

— — —

Ühel õhtul kohtasin oma väravas Tuvi.

«Noh, neeger,» küsis ta, «kuidas pirukas maitseb?»

Kehitasin õlgu, kutsudes teda sisse astuma.

«Ära ole veider,» kõhistas ta naerda, «säärane määratud loom nagu mina ühe lakitud noorhärra korterisse,» vihjas ta oma kehvale rõivastusele. «Sellest võidakse järeldusi teha, minu suhtes, kui juhtutakse tähelepanema.»

Tahtsin talle poetada mõne tänusõna omal ajal pähe torgatud kindla mõtte eest. Aga ta ei lasknud mind rääkidagi, naerdes nagu kurat:

«Arvad, et ma tõesti sellega kavatsesin sinu mahasahkerdamist, tahtsin sulle enese äramüümiseks hoogu anda? Loll! Eksid — põhjalikult! Mõni jutt on ka ainult jutuks — mehe neerude katsumiseks. Noh, hüva, kui sa end päris ära kohitseda ei lase, pole ju veel midagi katki ... Härra elu ja olemist saad haista. Ja see sinu sihiks vist oligi.»

«Mul polnud mingit kindlat sihti.»

«Asjata raiskad juttu. Tunnen sind juba. Aga, sõbra-mehe poolest, kuule, mul on siin üks väike epistel — kas saaks vahest sisse sokutada, ilma rearahata...»

«Meie lehte?»

«Just nimelt. Ole mees, pane ennast maksma.»

«Kelle huvides?»

«Meie kõigi, sinu enese esmajoones. Mida enam särtsu ja tuld, seda enam lahkkelisid ja hõõrumisi... ja need tulevad sullegi kasuks.»

«Ei usu. Sa vist mõtled jälle nii nagu tookord, millal rääkisid mingist kiilutagumisest igasse prakku, kus aga võimalik, iga abinõu tarvituselevõtmist oma eesmärgi saavutamiseks.»

«Aga see on ju loomulik. Käsi peseb kätt — sokutad sisse, küll mina sulle midagi vastutasuks leian.»

«Otsekohevalt ütelda, minule ei maksa sul loota ega minu peale midagi ehitada.»

Ta naeris virilalt:

«Mõttele ikka järele. Suured sündmused seisavad ees.»

«Ja kuigi. Minust ei saa tööriista. Ei sulle ega teistele.»

«Tõesti? Noh, siis pole sa muud kui üks tähtsuseta ussike, väike vedruke härrade käes, kes sind üles keeravad nii, nagu vajatakse...»

«Mul ei ole kerge...»

«Vanaeit! Vaata, et hakkab tänaval töinama! Saa meheks, saa juba kord meheks ja tõmba püksid jalga, et sinuga saaks ka mehe moodi rääkida.»

Ta põrutas mulle rusikaga selga ja kadus sama järsku pimedusse, kui oli ilmunud mu teele.

Ja-jaa, saa meheks, aja pea püsti... Kui ma ainult kindlasti teaksin, mille eest või mille najal! Suur ebamäärasus valitseb mind.

Läksin lapsena välja teadmistejanuga, rühkisin ja võitlesin selleks, et enese silmaringi laiendada, et mõista elu ja maailma, panna end maksma avarusega eneses. Nüüd mehena pean aga kahjatsusega märkama, et mitte teadmiste küllus ja vaimu avarus ei ole see, millega kinnitatakse kanda, millega võidetakse elus, vaid hoopis midagi muud. Kuuluvus, meelsus, sidemed, seltskond, oskus end laiaks ja paratamatult vajalikuks teha, oskus

näha asju nii, nagu neid mõnelt tugevamalt poolt näha soovitakse.

Teele asusin isiklikkude aspiratsioonidega, olude ja ümbruse mõjul sattusin aga nägema üldsust, kõike. Mida enam avardus mu silmaring, seda teravamalt tundsin tarvet oma võimeid ja oskusi rakendada üldsuse kasuks, töötada kollektiivi, inimeste hulga heaks. Selles oli nii palju haaravat ja ilusat, tundus, nagu võiksin tuua päikese kõikide nende laste ette, kes kolletavad keldriurgastes, ja nagu võiksin oma sule ja mõttega särama panna nende paled, kes on hädas, kes kurvastavad.

Ent nüüd? Nüüd, kõikide võimaluste keskel seistes märkan korruga kokkudes, et mul puudub side tolle hulgaga, keda tahtsin õnnestada, et nad mulle sageli on võõrad ja kauged, sama kauged nagu nood teised, kellele olen nooruse raskuspäevil irvitanud hambaid, keda olen kadestanud ja kelle peale viha kandnud.

Olen lahti juurdunud, ei tunne end kuuluvat ühele ega teisele poole.

Kool, õpingud, alaline rähklemine — see kõik on mind nagu ühtedest mööda, kaugele ette viinud, mitte aga teiste juurde pärale toonud. Minust on saanud lihtne, süütu spets sulevedamises. See on kõik, millega võin uhkustada.

Sündinuksin ma härraste elamus ja kandnuks mind saatust elutee tõketest vaevata üle — võib-olla olnuksin üks neist osavaist, kes ulatuvad kõikjale, kes suudavad palju ja panevad oma mõtte ja tahte maksma. Jäänuksin lihtsaks tööpoisiks, oleksin võib-olla sisesurvete ajal ja vihavimma sunnil tõesti käinud Tuvi kombel fanaatilise ründajana ringi, relv taskus.

Kelle eest peaksin aga võitlema nüüd? Kas nende eest, keda ma ei tunne end armastavat, või nende, keda mina ise ei armasta? Missuguse jõu ja suuruse eest üldse...?

Hüva: jätkakem siis edaspidi võitlust ise enese eest ja ise enese nimel — see on loogiline.

Saagu jumalaks mina, nagu oli ta algul, nagu on ta ikka ja jääb ka tulevikus iga inimese juures, igavesti.

Head aega, töotusrikkad nooruspäevad! Jumalaga, teekäija idüllist tekkinud unelmad!

Edasi astub auahne ja külm Mina, nagu pime Don Quijote.

Tuulikud — ma näen teie vehklevaid tiibu kõrgendikel vastu irtitavat...

— — —

Rousseau ütles oma Emile'ist, et ta ei pidavat maailma ette astuma mitte lihtsa imetleva tuulepeana, vaid terve ja terava mõistuse otsustusvõimega.

Too lõikava vaimuga prantslane pidas kasvatust esmajärgulise tähtsusega küsimuseks. Ja õigusega. Mida enam ma ennast jälgin ja vaatlen, seda veendunumalt pean tunnistama — minul puudub kasvatus.

Vanemal ei olnud selleks vajalikku oskust ega võimalusigi. Kool hoolitses eeskätt selle eest, et matemaatilised võrrandid saaksid lahendatud valemite kohaselt, et joonestusvihud oleksid puhtad ja õpetajaile tehtav igahommikune kummardus küllalt sügav. Noore inimese kui säärase süstemaatilisele sissejuhatamisele tegelikku ellu ei mõtelnud keegi. Kõige vähem loomulikult mina ise, mina, kes ma olin ülekoormatud alaliste leivahädade ja teadmiste hankimise murega. Loomulik lihtsus ja looduspärasus, mis varase lapsepõlve ümbrusest külge jäi, on kõik. Sellele pole lisandunud muud kui pisut sõnavõtlikkust ja kuulekust, kooli järelokajana end alandavat vaimu.

Missugust tugevust või kindlust peaksin siis eneselt õieti nõudmaga? Olen ju tegelikult üks neid lihtsameelseid imetlevaid tuulepäid, kes oma tundega tahavad vallutada maailma, aga kelle paratamatuks osaks kujuneb ainult imetlemine ja pealtvaatamine... Selle pealtvaatamine, kuidas teised teevad, teised, kel on enam teravat lööki ja oskust kasutada olukordi.

Olen jõudmas taas enesekasvatuse juurde, sihikindla painutamise, arendamise ja kohandamise kallale — täpselt samuti, nagu kultiveeritakse sordiaretajate poolt taimi. Ent kas see taim on enam aretatav? Kas ei ole see vaimunatuks, mida eeldan eneses peituvat, juba liiga harjumuslikult alistuvaks kujunenud, kas ei valitse mind juba võõrad tahted ja mõtted? Kui ma meenu-

tan noid aegu, mil tormasin isakodust solvatuna tulema, kui võrdlen praegust ennast tookordsega, oma elamuste pingsust ja tulisust, siis olen sunnitud end sügavalt haletsema. Minus ei tungle enam seda iseteadvust ja jõuküllust, mis trotsides igale olukorrale oleks valmis vastu astuma, mis mind kihutaks edasi, ergutaks uutele püüdmistele ja võitudelegi. Olen ajapiki muutunud liiga palju taluvaks, liiga sallivaks. Lõdvaks on jäänud iseteadvus ja painduvaks muutunud vaimne selgroog. Arvestan iga pisiasjaga teiste inimeste ning ümbruse suhtes, nagu kartes esile kutsuda arusaamatusi. Kas teeb seda tugev ja eneses kindel mees? Kas saab säärasel inimesel olla mingit mõju või tulevikku?

Mõistan selgelt vastupidise käitumise vajadust. Niipea aga kui seisan tõsiasja ees, kui pean tegutsema — haihtuvad kõik teooriad ja teadmised. Ikka ja jälle olen sunnitud enesele ette heitma seda, et esinen nagu käperdis...

Tähendan siia vaid ühe järjekordse näite.

Peatoimetaja Vaablane küsis ühel hommikul:

«Kas tunnete rannarahva elu?»

«Pisut,» vastasin tagasihoidlikult, meenutades ise toda suve, mil tegelesin Viru rannas kaluripoisina, tutvudes mõningate sealse elu raskuste ja hädadega.

«Nojah, ma ei tea siis... Mul oli kavatsus saata mööda randa hulkuma üht nooremast meest, kes teeks sealt seeria valimiseelseid kirjutusi, ja hiljem, kui vaja, võiks kohalikkude inimestega tuttav olles seal mõne kõnekese maha pidada või sabamehena kandideeridagi, et rannarahva häáli enam tõmmata Jürimetsale, kes meie erakonna poolt on sealses ringkonnas kindel mees, aga vana ja natuke saamatu... vajaks järeltulijat.»

«Kirjutamisega tuleksin toime,» kogelesin, «aga ma ei tea...» Mingi imelik ärevuselaine käis minust üle toda juttu kuulates, suurte võimaluste ees seistes kaotasin hetkeks pinna jalge alt. Ning sellest piisas.

«Kuule, Vaablane,» hüüdis kõrvallaua tagant Kulmer, heites oma vahakad lokid lakana üle pea ja kergitades raamprille, «kui sa lubad, ma tulen sinu juurde, räägime sest asjast lähemalt. Mõtlesin ka juba sellele Jürimetsa ja ranna küsimusele. Mul on üks idee...»

«Tore, väga tore!» nähvas toimetaja enesele pihuga mööda pükse, mille taskus kõlksatasid võtmed.

«Võiksin ju sõita siis ja vaadata,» püüdsin katkenud juttu uuesti alata. Aga kas see minu hetkeline ebalemine, see kohkumine suurest ülesandest või kolleegi kindel toon oma idee rõhutamisel, kes teab — ainult peatoimetaja tõmbas Kulmeri oma tuppa ja kadus, osutamata mulle enam vähimatki tähelepanu, nagu oleksin muutunud läbipaistvaks õhuks ta silmis.

Mul oli paha. Haarasin varnast mantli ja ruttasin välja oma igapäevase pisikroonika jahile, mis seisab mõningate linnavalitsuse paberite paari lausega ümberjutustamises ja politsei protokollidest väljavõtete tegemises selle kohta, mida on kuskil varastatud, palju joobnuid arestimajja paigutatud, keda tabatud komblusvastaselt teolt avalikus kohas. Nagu oleks sellel kõigel mingit tähtsust minule, lehele või edasitormavale elule...

Õhtupoolikul toimetuses uuesti Kulmerit kohates hakkas see mulle suure sõbralikkuse ja innuga pajatama:

«Tegime vanaga kaubad maha. Kandideerin ja löön kohapeal propagandat erakonna kasuks tingimusel, et väljavaated jäävad mulle.»

«Aga sul pole ju rannaelust vähematki aimu? Oled täitsa linnamees,» torkasin solvatuna.

«Rannaelust! Tühja kah, see on poliitiline asi,» pilgutas kavalalt silma. «Sina kui algaja ei taipa veel kõike. Aga noh, küllap koduned, õpid ja näed — tuleb edaspidi sinu kordki. Seesugune on juba meie kõikide saatus ja tee.»

Jätsin sõnad keelele kipitama. Milleks vaielda inimesega, kes, usus kindel, trügib sihile? Säärasel inimesel pühendab otstarve alati abinõu, säärane ei kohku millegi ees. Tema püüdlikkusele ei olnud mul muud vastu seada kui rida ebamääraseid kujutlusi. Kuidas aga teha poliitikat kujutlustega, kuidas neist enesele ja erakonnale profiiti lüüa — jah, selles pole mul praegugi veel selgust, kuigi tunnen ja tundsin end millegipärast väga sügavasti puudutatud olevat sellest, et teist eelistati minule, et see teine oskas end paremini, õieti minule

sihitud väljavaate arvel otseselt ja reaalselt maksuma panna.

Ent lõpuks: on's minul kunagi olnud tõsist sisemist sundi või soovi saada poliitikuks? Olen ma tundnud eneses mingit kutsumust võidelda erakonna võimupositsiooni pärast? Vaevalt. Olen ainult poolärkamisaegses laadis unelnud ajalehes kirjutamisest, oma mõtete avaldamise võimalustest ja mõnulenud ette selle üle, kuidas rahvas mu kirjutisi loeb ja neist süttib. Milleks süttib, kuhu suunata seda süttimist — seda pole ma kunagi viitsinud lõpuni mõtelda. Ainult kobamisi, aimlemisi olen igatsenud sellega head teha, seista kõige väärilise eest ja halvustada vääritud...

Eks ole see sama ebamäärane ja vastuoluline nagu uskmatu kirikhärra jutluse kavand? Eks ole need mõtted ja kujutlused sama ebamäärased kui ma ise ja kõik, mis minuga ühenduses? Ning võib-olla luges kogenud poliitikamees kohe katsepallina heidetud mõtte järel mu silmist täieliku sobimatuse välja. Võib-olla aimas ja aimab ta isegi mu kõhklemist nende erakonna põhimõtetes, minu võimalikke komistusi taktikas — ses suhtes on talle küllalt materjali pakkunud mu kirjutised.

Ja kas siis pole isegi tark temast, et otsustas kohe ümber, teise kasuks?

Teovõimetuid tuigerdajaid ei või ju lasta tegutsema...

Don Quijote'id jäägu ainult tuuleveskeid ründama. Ja vaimust vaesed kandku kokku kõlkaid protokollide paberikorvidest.

Täitsa õige. Praegu ma isegi kummarduksin aukarutuses Vaablase ees. Kummarduksin sügavalt ja tõsiselt. Nii? Demonstreeriksin veel kord toda alaväärtuslikku orja, mis minus elab, ilma et tunneksin häbigi...

Kas tõesti ei leidu maailmas mõnda lihtsat ja tühist mürki, et sääraseid tuulepead, säärane väärtusetu risu võiks end ise, ümbrusele tüli tegemata, koristada suure, halastamatu ja ülinõudliku elu jalust?

Olen selleks praegu päris küps. Küps enese hävitamiseks...

Minu toimetamised ei ole nagu kõikide teiste omad. Minu arusaamised elukauged — tundub, nagu oleksin kas liiga hilja või liiga vara sesse maailma sündinud.

— — —

Poisikesena ihaldasin kolme asja: jalgratast, fotoaparaati ja revolvrit. Mulle toodi mängurevolver ja mängujalgratas. Aga kui nood kaksiki unistusobjekti mul käes olid, tüdinesin neist juba mõne päeva pärast. Nende võlu minule oli seisnud vaid nende kättesaamatuses — esemed ise huvitasid mind hoopis vähem. Varsti oli ühest järel ainult paar lauapätkki, teisest roostetanud plekk — nad vedelesid kasutamatuks, kuskil kolu hulgas.

Nüüd on mul fotoaparaat ja revolver. Kuid tunnen: ma ei vaja noid asju. Nad on mulle pigem koormaks kui lõbuks. Harva kasutan esimest, teine roostetab samuti nagu poisikesepõlvne tongipistol. Ning kuigi mu meeleolu mitu päeva järjest püsis madalseisus, ei haaranud ma ometi relva järele. Ma ainult vaatlesin seda aegajalt, ning sellest piisas.

Tolle terasetükikese abil tegin lõplikult kindlaks enese jõuetuse. Olen inimene, kes millessegi ei kiindu sügavalt, kelle andumine jääb ikka pealiskaudseks, möödaminevaks; iseloom, mis kergesti süttib ja laseb end sütitada. Tormab palanguhoos tegutsemagi, kuid tüdineb poolel teel, kaotab huvi, väsib ja loobub. Kui aga saavutab sihi — seisatab kohmetult, nagu võõristadeski, oskamata rakendada oma jõude või väliseid tegureid edasiste kordaminekute kindlustamiseks, millest ju koosneb iga üksiku indiviidi eluõnn ning heaolu, mis loob eneseväärtuse ja kindlusetunde, või äpardumise korral sügavat pettumust ja valu tekitades sunnib enese hävitamisele.

Kogu selle normaalse hingeelu masinavärgist puudub mul mingi oluline lüli. Silmitsenud paar öhtut enda ees laual laetud revolvrit, ei haaranud ma selle järele, vaid taltusin, kuidagi ka tuimusin ja — jooksin rutates äriteenijate peoõhtule, et säärasel mehaanilisel viisil,

puhtväliste vahenditega loputada eneselt seks korraks tuska ja tujutust.

Tegutsesin, nagu tegutsevad paljud keskpärased, vähevõimelised, enese vastu nõudlikkuseteta ja väikesed inimesekesed, lohutades end selle banaalse väitega, et elu siiski on ülim kõigest, on püham, puutumatum, et mulle on antud kohustus elada ja ma täidan seda kohustust.

Kohustust kelle ees ja milleks — selle jätsin eneselt targu küsimata. Raskustes seistes ei tohi end veel suuremate raskuste ette seada, targutasin, kuigi teadsin ja tundsin selle loogika odavust...

Ühtlasi aga tundsin ka, et pean põgenema iseenese eest, et mina, too päris ürgeline minus pikapeale oma lakkamatu närimisega kardetavaks võib kujuneda sellele igapäevasele, mannetule, aga nii sentimentaalselt elu ja leivakooriku küljes rippuvale käibeminale nagu tige koi kallile karusnahale.

Käibemina läks peoõhtule, valge krae kaelas, püksiviigid teravad nagu pingul nõõrid. Pärismina hingeldas ja vabises — aga tal polnud palju öelda. Oli enese juba tühjaks targutanud. Käibemina tahtis pealegi Kulmeri ees demonstreerida oma ükskõiksust, üleolekut, halvustada sellega teise karjeristlikkust ja praktilist meelt. Ja see teine alistus.

Seltskonnas — kui sääraselt nimetada inimeste kokkutulemist tantsuks ja väikeseks alkohoolitsemiseks — ei tunne pärismina end kunagi hästi, kuigi käibemina püüab teeseldes näida mugavana, lõbusana, vahel isegi ülemealikuna. Tol laupäevaõhtul valitses aga täielikult käibeinimene, ja nii tunti end päris kenasti sellest hoolimata, et ei tantsitud ega joodud peale paari õlle.

Kulmer kui tulevane «tegelane» käis loomulikult pea püsti ja vihtus hoolikalt valitud partnerinnaga iga tantsu lõpuni. Peagi oli tal tutvusi naisperega nii palju, et tegi ettepaneku ühise laua äärde istumiseks, kinnitades mulle sõbrana:

«Küll ma sinule ka tütarlapse hangin, ära muretse midagi...»

Milleks ma üldse pidin muretsema — pealegi tema ees ja naiste pärast! Pagan teab.

Istusime, tellisime, rüüpasime ja sõime. Kõik väga tavaline. Mulle toodi lauanaaber, keegi punapõskne — muidugi värvitud — ümara olemisega tüdruk, kes nimetas end Leidaks ja oskas rääkida ainult suvitusest ning riidesortidest. Ilmselt mõni müüjanna, tavaline ja kesk-pärane. Nagu ikka saatusest minule määratud naised . . .

Oleksin võib-olla leppinud, käega löönud, kuid käibemina otsis võimalust solvata sõpra, seltsimees Kulmerit. Ning juhused selleks saabuski. Kui Kulmer teist-kolmandat korda tantsima tõttas — muidugi puhtast viisakusest «minu» tüdruku vastu — hakkasin lähemalt jutlema tema väljavalitu, painduva pihaga sihvaka brünetiga, kes ajaviiteks istus minuga, suitsetas ja vaatles tantsivaid paare. See oli uhkevõitu olemisega naine. Kogu seda sagavat noorperet silmitsedes ja nagu endamisi hinnates tuikles tema suunurkades kustumata muie.

«Olete väga huvitatud tantsust,» ütlesin. «Kahju, et mina ei oska . . .»

«Istuge jumalarahus,» välgatasid ta silmad. «Mina olen siin vist samasuguse huvireisliku eesmärgiga nagu teiegi.»

«Kuidas tulete sellele?» jahmusin. «Mina käin igal peol . . .»

Ta pilk puuris minusse otse valusalt, aga ometi kuidagi nii heasoovlikult ja mõistvalt, et ma sisemiselt värahtasin ja ühtlasi tundsin end talle suure tüki teed lähemale nihkuvat, kui ta vastas:

«Teie . . . olete siin mööbel, piduline on teie sõber . . .»

«Dekoratsioon nagu teiegi,» lõõpisin vastu.

«Täpselt!»

Ulatasime vastamisi käed ja leppisime jälle. Tema käesurve oli aga nii hingestatud, haarav, et ma sellest nagu uut hoogu, jõudu ja julgust ammutades eneselegi mõistmata millisel eesmärgil järsku pahvatasin:

«Kui te poleks mu kolleegi väljavalitu, ma vist armuksin teisse . . .»

Ta näitas naerdes oma valgeid hambaid. Need olid kaunid.

«Armuge pealegi, «valimises» on ju minulgi hääleõigus,» vastati kelmikalt.

«Kas te ei leia, et need kaks on vanad sõbrad,» kiusasin edasi. «Vaadake, kuidas nad on,» juhtisin ta tähelepanu Kulmeri ligitantsule.

Ta tõsines veidi, korraldas oma rõivastist, kui ütles:

«Jah, see teie sõber on üldse kuidagi nii . . . libe, justkui kleebib külge.»

Nüüd sähvatas mul mõte. Tegin salapärase näo, talle üteldes:

«Ta ongi natuke nii . . . kuigi muidu päris kena poiss.»

Mu kaaslanna noogutas nagu tuntud tõe kuuldes, kõrvalpilguga aga piidles kelmikalt mind.

«Tõepoolest, ta hoiab tantsul kinni, nagu kardaks, et keegi käest ära jookseb. Ja lauas aina jõllitab silmi, neelates sind pilkudega . . . Teie pole sugugi seda laadi, istute nagu vana professor,» muheles enam mõistvalt kui heaks kiites.

«Ei, olen ainult noor tudeng,» vaidlesin moepärast.

«Huvitav,» rõõmutses tema. «Mida õpite?»

«Agronoomiat,» valetasin, et end varjata.

«Ei sobi teile.»

«Kas tõesti?»

«Jah, aga, teate, mulle ei meeldi see sinne olemine.»

«Võiksime vahest kuskile mujale . . .»

Ta noogutas nõusolevalt.

Põlesin võidurõõmus. Vastu keskööd, kui Kulmer sooritas taas järjekordselt tantsutuuri «minu» daamiga, kadusin mina «tema» omaga saalist. Käratult ja ruttu, kuid siiski mõlemad väikeses ärevuses. Väljas küsisin moetaiteks:

«Kuhu lubate end saata?»

«Täitsa ükskõik,» sain vastuseks.

Sõidutasin ta enda juurde. Magasime temaga seltsis hommikuni — ühes voodis ja ühe vaiba all.

Keskpäeval toimetusest läbi minnes leidsin sealt Kulmeri.

«Noh, Don Juan,» algas ta laialt, kuid läks siis vaiksemaks jäädes üle uudishimutsevale küsitlule. Kehitasin vaid õlgu.

«Sa ometi läksid temaga?»

Noogutasin — tolle naise kombel.

«Kes ta oli, kus töötab — tore tüdruk?»

«Ei tea.»

«Jätsid ta niisama?»

«Ei jätnud...» valetasin.

«Kurat!» hüüatas Kulmer mööda tuba ringi joostes. «Kus on tüüp! Ta seikleb öö otsa naisega ringi ega tea, ei tahagi sest midagi enam teada järgmisel hommikul! Eht! Kadestamisväärt! Või maksid kõva rahaga kinni?» piinles ta.

«Mitte senti.»

Nüüd oli tema käes kord imetleda. Ning minu käibeinimine mõnutes vaikselt omaette, puhudes end täis nagu kärnkonn.

Või kas pidin hakkama poisikeselikult aru andma, rääkima tolle kummalise naise kainusest ja vooreslikkusest? Kirjeldama igale normaalse taibuga mehele võimatuna tunduvat olukorda, mis seisis selles, et meie sõna tõsisel mõttes lihtsalt lebasime voodis teineteise kõrval, magasime... et ta kõigile mu rünnakukatseile vaatamata eneses kindlaks jäi, ainult minu pead silitas ja kergelt nokkides kordas: «Poisu, olge mõistlik, ärge rikkuge oma närve...» kuni olime uinunud!

Või oleks sedagi usutud, kui oleksin pikalt tõestama kippunud, et me teineteisest kui kodanikust — isikust õige vähe hoolisime, et me teineteiselt peaaegu midagi ei pärinud, et ma ta hommikul uksest välja lasksin, kuulmata, mis on ta nimi või kust teda tuleb leida?

Mul enesegi oli sest pisut kahju, mu mehelik egoism raevutses. Ent ometi oli mul säärane karge ja puhas tunne, nagu ei kunagi varem naisega selliselt viibides. Meie lihtsalt olime ja nautisime teineteise olemasolu...

Raske oli isegi enesele kindlaks teha, kas mul piisas sedavõrd huvi tema vastu, et oleksin ihalenud uut kohutumist või mitte. Raske on üldse öelda, miks ma ta enese juurde kutsusin, miks ta tuli ja miks arenes see just kõik nõnda.

Kuid mulle ei antud aega nende küsimuste kallal kaua juurelda. Täna õhtul koputati julgelt eesuksele.

«Kas härra Ohjak on kodus?» kuulsin küsivat naisehäält.

Perenaine laskis ta sisse. Minut hiljem seisis ta minu toas, karvakraega palitu hõlmad eest lahti.

«Teie . . . sina,» kogelesin.

«Jah, tulin kuulama, kas teie sekretärihärä on tõesti aru kaotanud või,» naeris külaline lahedalt.

Mul oli räägitud rumaluse pärast piinlik.

«Olge heaks, võtke palitu ära,» püüdsin võita aega enese kogumiseks.

Ta tegi seda. Loomuliku lihtsusega, mis meenutas vallatlevat kutsikat või tallekest, kes sattunud üksindusest teiste omasuguste hulka. Heites ülerõivad ja kübara diivanile, seletas ta:

«Ei jäta mind enam rahule . . . Näete, kus kirjad. Iga päev ikka anuvamalt: tulgu kohtumisele. Ja õhtuti luurab ukse ees . . .»

«Nähtavasti armus teisse . . .»

«Esimesest pilgust, mis?» näitas ta jälle oma tihedaid valgeid hambaid. Ta hääli oli kõlav ja ülalpidamine sõbralikult kodune. Viskas pahema jalagi üle põlve. Ning see sundimatus, tundsin, nakatus temast minussegi, kuigi käibeinimine minus luuras, olles valmis iga-sugusteks ootamatusteks, mis võivad ühenduses seista säärase külastustega. Käibeinimine ajas enese ametlikult sirgu, üteldes järsku:

«Andestage, aga ma tõesti ei mäleta, kuidas oli teie nimi.»

Ta pahvatas valjusti naerma:

«Vaata kui formaalne! On's sellel mingit tähtsust, kas mind hüütakse Lilliks või Leeniks? Teie silmis jään ikka seiklevaks naiseks. Aga kui just tahate, ütelge lihtsalt Marta.»

«Täna . . . Marta. Pole teist mõtelnud midagi halvemmat kui teistest naistest.»

«Kes teab. Mehed on tavaliselt oma eelarvamuste orjad, vähemalt naiste suhtes.»

«Ainult nende naiste suhtes, kes ise annavad põhjusi eelarvamuste tekkimiseks.»

«Muidugi!» tegi ta käsi laotava žesti. «Olen kuulnud jah, et mehed kujutavad enesest seda, mis naised neist teevad! Oh neid vaesekehi mehi küll! Aga teate, see on õige kulunud kõnekäänd. Kuidas mina, näiteks, olen

mõjutanud teid või teie kuldaväärt sõpra, kes mind nii tormiliselt ründab?»

«Siiski. Juba sellega, et eksisteerite, olete naine — mõjute mehesse.»

«Sama palju mõjub igasse soolisse olevusse vastava teisesoolise eksistents üldse. Või tahate väita, et mina kuidagi teadlikult ja tagamõttega...?»

«Teadlikult või ebateadlikult,» ründasin, «faktiks jääb, et mehe saatuse teataval määral otsustab naine oma armastuse ja sellest tekkinud kaasmõjuga, olgu see hea või kuri. Käesoleval juhul teie ei või näiteks sugugi kindel olla selles, et mina või mu sõber ei tunne teie vastu erilist huvi. Säärased huvid aga, nagu teate, jätavad igasse inimesse oma jäljed.»

«Olete väga vanamoeline noormees. Poleks teist seda oletadagi julgenud peale laupäevaõhtust käitumist. Milleks te tarvitate sääraseid sõnu, nagu erilised huvid, armastus, armumine, asjaolude puhul, kus nendega pole vähimatki tegu? Olgem siirad ja ütelgem teaduslikult: mõlemal sool on oma vastavad elundid ja sellest tingitult tarbed, mida tuleb rahuldada normaalse kehaarengu ja normaalsete vaimsete funktsioonide säilitamiseks. Ütleme, et satuvad kokku kaks erineva soo esindajat ja pakuvad vastastikku rahulduse teineteisele, lihtsalt ja loomulikult, väärkujutlusi enesele loomata, mängu laskmata kurja omandustunde instinkti — mis on sellel siis tegu armastuse või muu säärase otsitud soustiga?»

«Räägite nagu mõni bioloog või äärmine materialist. Parimal korral väga paljukogenud, isegi rikutud naine, kes aga tõeliselt on midagi muud, käitub teisiti, ainult silmakirjatseb ja variseritseb.»

«Vabandage, tahaksin teile ütelda — poisu,» muigas ta. «Vaadake, poisu, teie ei suuda veel sugugi vahet teha esiteks naise ja inimese vahel ning teiseks kõlbluse kui teooria ja elu kui bioloogilise praktika vahel. Teie opereerite halbade konventsionalismidega, niinimetatud seltskonna igapäevaste valmisvormelitega, viitsimata ise asjade üle lähemalt järele mõelda. Naine ja mees, eks ole need puhtalt võttes ainult loodusteaduslikud terminid inimese soovahe märkimiseks nagu kits ja sokk?»

Teie mõistate, poisu. Edasi, «paljukogenuid ja rikutud». Kunagi ei tarvita meie neid mõisteid ilma eelarvamuse maiku lisamata. Looduse kohta pole meil võimalust ega julgust neid üldse rakendada. Meie ei tea midagi sellest, mis on kõlblus ja moraal kui säärased iseeneses, kõige laiemalt ja üldisemalt võttes, sest igas maailmanurgas on ise moraal, erinev arusaamine sellest. Asjade ja looduslike nähete puhul ei räägi me kunagi mingist kombelisusest või moraalist, ei saagi rääkida — meie taju ja tunnetus ei ulatu nendeni. Inimene on aga ainult üks osake elavast loodusest, suhteliselt väike osake ja tema moraalmõiste suhteliselt veelgi väiksem, tähtsusetum üldsuse vaatevinklist. . . Mis tähendab siis säärane kõnekäänd? Ainult seda, et oleme ise oma ülikultuurilisusest rikutud, et oleme võimetud loomulikudele asjadele loomuliku, mõistva silmaga vaatama, lastes end juhtida mingist valekujutlusest, väärkäsitusest, mis on tekkinud kellegi ebardolevuse peas, ajus, mille keha on kaotanud vastavad võimed ja mis auahnusest aetuna püüab oma vaadet tegelikku elu kitsendavana, halvustavana ja põlgavana peale suruda. . .»

«Teie armastate nähtavasti enam jutlustada, kui ise loomulik olla ja loomulikult käituda,» vihjasin laupäeva ööle.

«Mina isiklikult? Ei. Mina toimin täiesti kooskõlas oma põhimõtetega. Kas arvate, et mina poleks julgenud, või ütleme lausa välja — tahtnudki. . .? Milleks salatseda! Ainult, mina valitsen enese üle, oma ihu üle. . . ja mulle pole mitte ükskõik, kellega juhuslikult. . . Minu elamus on täiuslik ainult siis, kui olen inimesega kodunenud, tunnen, tean teda. . . See on vist ainus puhtnaiselik joon, mis minus säilinud. . . Julgusest ei jäta naine midagi tegemata. . .»

Mul kumisesid kõrvad naise suust säärast seletust kuuldes. Puudus vähe, et oleksin teda kartma hakanud ja toast välja jooksnud. Suutmata kontakti leida ta mõttekäiguga, kogelesin vaid nagu enesekaitseks:

«Kes teie olete, et julgete sääraselt rääkida — mulle kui mehele?»

Ta süütas sigareti, naeratles:

«Jätke see väiklane uudishimu isiku ja politseiandmete vastu, poisu! See ei muuda olukorda. Aga kuna olete heasüdamlik nooruk, rumal pealegi, siis olgu — avaldan teile oma saladuse. Olen loodusloo õpetajanna Marta Aarand, 29 aastat vana, mehest lahutatud. Noh, kas aitab? Või pean loetlema ka oma suhted meestega?»

Ma punastasin juustejuurteni.

«Jumalapärast, aitab!» hüüdsin nõutuses. «Ainult ma ei taipa, milleks räägite seda kõike?»

Ta ohkas kergesti.

«Poisu, selleks et te mind ei hakkaks pidama lihtsalt tänavalt korjatud tüdrukuks, et te veenduksite ka iseseisva ja vaba naise seksuaalpsühholoogiliste põhimõtete olemasolus ja võiksite näha nende siirust. Ja milleks salatseda: mulle kuidagi imponeerib teie meheliikuse kujunev poisikeselikkus...» vaatas ta mulle otse silma.

Pöördusin kõrvale, lausudes:

«Töite praegu oma kaks naiselikku joont teravalt esile: tahate vältida mehe halvaks pidavat suhtumist ja — lubage avalikult ütelda — aastates vanema naise huvi noorema meespartneri vastu.»

«Üsna õige. Teil on siiski tähelepanu. Ma pole kunagi tahtnud olla muud kui lihtne ja loomulik naine oma eraelus, paljugi mis tuleb teeselda ametlikult.»

«Lihtsa naisena, eeldan, oleksite pidanud kartma mind, mitte võib-olla avama end minu ees sellisena...»

«Milleks? Teie olete säärast tüüpi noormees, keda naised ei karda ega tarvitsegi karta. Kindlasti on naisi, kes teisse võivad enesekaotuseni armuda; samuti leidub naisi, kes teid võivad kasutada oma huvides, nagu kasutavad naised enamikku meestest; aga on ka sääraseid nagu mina, kellega olete seltsimees, inimene, mõista püüdev ja loomulik — kui teile ainult selgeks tehakse suhtlemise raamid ja laad. Te pole veel mitte liialt rikutud moraalist ja komblustest. Olete savi, millest tubli kujur võib vormida, mis tahab — meessavi...»

«Nüüd süüdistate teie mind rikutuses?» muigasin.

«Aga sootuks teises mõttes kui ennist teie,» tõukas ta sigaretiotsa vastu tuhatoosi põhja kõveraks. Meie peade ümber hõljus pilv sinist, mahedat tubakasuitsu.

«Ja mis on teie seltsimehelikkuse eesmärk ning sisu?» kärsitsesin.

«Rumal poisu,» vangutas ta pead, nii et juukselokid kõikusid. «Ärge kartke, minu juures pole teil midagi kohustuslikku, isegi mitte alimendid,» irvitas ta lausa, «rääkimata sõnakõlksudest nagu armastus ja... Ah, olen seda omal ajal nii palju kuulnud, et selle sõna meenutamine üksi võib mind oksele ajada! Ja teate, see ülepingutatud vastastikune õrnutsemine, see lõpmatu teesklemine, mis kandub isegi muidu nii praktilisse abielu, — see ongi kõikide igapäevaste katastroofide ja kurbmängude algallikaks. Suhtleksid inimesed, ka seksuaalselt, loomulikumalt, oleks kõik hoopis ilusam, õiglasem ja normaalsem. Igäühe ja üldine püüe kindlustada ennast, ka vastassugupoole suhtes, on närune asiomanduse õiguse laiendamine inimesele. Bernard Shaw vist ütleb kuskil: «Mees vaatab naisele nagu oma kohvitassile, naine mehele nagu vihmavarjule, mida ta omab ja vajab.» Hirm selle omanduse kaotamiseks pärast on alatuse ja autuse põhjuseks... Teguriks, mille najal on kujunenud moraal ja kõlblus, need õn-saltkõmised tühikud, mille abil kasvatatakse inimesi ja õpetatakse neid elama...»

«Tahaksin olla teie õpilane, proua Marta,» ütlesin vist pooluneldes.

«Teist enesest võiks saada kunagi teiste õpetaja... Aga nüüd,» tõusis ta ja surus oma madala viltkaabu kohevatele juustele, «kas tahate mind koju saata? Olen lobisenud juba liiga kaua...»

«Meeleldi, seltsimees Marta.»

«Seltsimees? Ei. Aga — jäägu see siis ainult meie omavaheliseks asjaks, mõistate vist?»

«Kardate seltskondlikku kohtumõistmist, nagu naine tavaliselt?»

«Mitte just seda. Ameti ja teenistuse pärast. Kui kõik inimesed teesklevad igal sammul, miks ei tohiks siis mina teeselda ainult mõnes asjas. Pealegi mul on laps...»

Pidin pillama ta palitu. Ta märkas seda ja naerdes mu kohmetust, ütles:

«Eeskujulik ema, mis, mõtlete, — hilisõhtul poisi korteris?»

«Päris haruldus. Loodan, et te oma last kasvatate vastväljendatud põhimõtete järgi ja vaimus,» vastasin rõhuga, milles puudus vähemgi kahtlus mu sõnade tõsiseltmõeldavuses. Temagi tõsines, kinnitades:

«Elu — see ise on parim kasvatusmaja.»

Läksime. Sadas laia pehmet lund. Esimest, sula ja rasket. Tänavad olid seda täis nagu kohevat villa, millesse sõidukite rattad lõiganud üksikuid sügavaid verme. Ta rõõmutses ja vadistas nagu kooliplitka. Minu osaks oli kuulata ja imetleda selle erakordse naise käitumist, häält, kogu olemust. Kui ta lõpuks ühe kesklinna suure maja ees seisma jäi ja mulle käe ulatas, ütlesin, isegi mõistmata õieti miks:

«Vahest lubate saata end tuppa?»

«Mitte kunagi, poisu. Siin ukse taga lõpeb teile tuntud vaadetega noorepoolne vanem naine, seal sees elab ainult vaikne õpetajanna ja ema. Minu kodu on ühtlasi ka mu lapse kodu, ärge seda unustage...»

Vaatlesin teda nagu ilmutist, ta painduvaid liigutusi, kergeid samme, nägusaid sääri, mis tõusid hüpeldes mööda treppi. Midagi säärast polnud ma kunagi osanud kujutleda, ning minus tormles ja märatses kogu mu nooruslik olemus.

Trepil pöördus ta veel kord, hõigates:

«Palun, informeerige oma sõpra, et olen vaene ja lapsega...»

Minu ilme tõmbus vist järjekordselt väga rumalaks. Ta turtsatas naerma, viipas mulle korra ja — oligi raske tammepuust ukse taha kadunud.

Lumehelbed tantsisid, maailm keerles mu silmis, tuled puiesteedel hällisid veidralt lumiste lehtede vahel. Lonkisin koju nagu usuliselt ärganu või ekstaasi sattunu. Midagi väga puhast, selget ja ilusat — nii puhast nagu see värske lumi — täitis mind otsast ääreni. Tundsin viimaks leidnud olevat selle, mida ammu ja asjata olin kõikjal otsinud: inimese, loomuliku ja lihtsa, targa ja mõistliku, mis sellest, et ta oli naine! Või mõjus koguni minusse eriti tema naiselikkus, mis uhkelt end esile tõstis, kuid siiski oli valitse-

tud tasakaalukast arust, harmooniline ja elu kui sää-
rast enesestmõistetavusega võttev, temasse kainelt suh-
tuv.

Vaikne rõõm liigahtas minu südames, meenutades
Martaga tutvumist ja sellele järgnenud erakordset
ööd. Kui tavaliseks ja labaseks oleks võinud kõik kaju-
neda tema teisiti käitudes, minu tungidele järele andes
või end neist koguni kaasa kiskuda lastes! Kas oleks ta
siis enam suutnud mulle rääkida midagi säärast, avada
oma südant? Vaevalt! Üsna igapäevaseks naiseks oleks
ta jäänud minu silmis. Nüüd aga vaatan talle nagu
pühakule. Vaatlen ja tunnen, kuidas minus midagi
praguneb või variseb, kuidas varemete vahel löövad
lopsakalt võrsuma idud sellest seemnest, mida olen
eneses kandnud juba mõnda aega.

See on suhtumine ellu loomulikust vaatekohast. Suh-
tumine lihtsalt ja normaalselt, nagu suhtub tema.
Ma sain järsku palju rikkamaks, küpsemaks, mu
silmad avanesid nägema seda, mida ma varem polnud
osanud ega tihti julgenudki näha, veel vähem vaa-
data.

Tema bioloogiline elukäsitlus otse haaras mind. Tar-
gutused minast, eesmärkidest, eneseteostusest ja sel-
lega ühenduses olevatest raskustest vajusid nagu
rasked mustad eesriided kõrvale. Olin korraga
inimene inimesena, mitte ainult mure, eesmärk ja
kramplik ihalemine eneselegi tundmata suuruste
järele.

Hommikul poetasin hoogsalt sulge krabistavale Kul-
merile:

«Tervitusi proua Aarandi ja ta poja poolt...»

«Mis?» viskas ta pea säärase hooga selga, et silmad
ähvardasid paisudes prille purustada.

«Jah, rääkis, et tal kõrv õhetanud, see tähendavat
salajast armastust...»

«Hm,» tegi Kulmer, tõmbas otsaesise kipra, küüru-
tas ruttu paberi kohale ja asus hoolega kirjutama. Pa-
berossi närvides ja halle suitsupilvi enese ümber levita-
des nagu seepia kaitsevedelikku, sulges ta end täieli-
kult minu ees. Alles töö lõpul kutsus ta mind kõrvale
ja tähendas:

«See oli sinust tore, et teatasid. Kes neid kuradi eite-
sid teab... Hm-hm,» laskis läbi hammaste. «Peaasi
alati: hiilgav informatsioon.»

Nii sai tema sellest aru...

— — —

Varane, külmumatule maapinnale langenud lumi on jälle läinud. Sulaveed vulisevad värskest, õhk on täis nahalekleepuvat, otsekui kevadist rõskust ja aiad auravad.

Säärastel muutlikkudel aegadel muutuvad mõtted ja suhtumisedki kõige kergemini, just nagu oleneks inimese siseilm õhurõhumisest ja tsüklonitest.

Tunnen vastupandamatut tarvet revideerimisele võtta oma varem tehtud otsused, oma käitumine ja arusaamised. Säärastel puhkudel vallutab mind mingi pohmelusetaoline meeoleolu. Süda hardub, olen valmis kõike olnud kahetsema, uusi töotusi andma ja uusi lootusi ehitama.

Jalutades läbi sügiseudus linna, tajudes kogu kehaga enda ümber kõdunemist ja koltumist, sahistades jalga-dega mahavarisenud lehtedes — leidsin korraga, et olen kogu möödunud suve etendanud jõhkra, alatu lurjuse osa. Ning minus tärkas vaigistamatu igatsus saada jälle tühiseks, igapäevaseks inimeseks, laskuda maapinnale nende varasest lumest roogitud lehtede ja murtud raagude keskele — sest kas pole meie isegi samasugused murtavad raod...?

Kogu suvi saabus mulle kirju, väikeses nelinurkses ümbrikus, sisemaa aleviku postitempliga, aadressid kirjutatud pehme ja tagasihoidliku naisekäega. Neid on mu sahtlis üle kümne, osa loetud, osa avamatagi. Vastamata loomulikult kõik.

See on nii veider ja mul kipub süda seisatama mõeldes, kuidas ma suutsin, kuidas ma võisin käituda nõnda? Käituda inimesega, kes on andnud mulle kõik, keda ihalesin ja ihalen aeg-ajalt praegugi ja kelle mõju mu ellu on sesse uude ümbrusse sattumisel jätnud kustumatuid jälgi. Ma ei mõista ennast...

Aga kas mõistsin ma siis, kui nägin oma poisikese-

likke unistusi tühja jooksvat, kui märkasin, et mu isiklikud omadused ja võimed pole küllaldased unistustena välgatanud eesmärkide taotlemiseks? Mitte sugugi. Siis tormitsesin enesega, otsisin väljapääsu targutustist, jõhkralt ellu sukeldumisest, ähvardasin enese hävitamisega, murdumisega kohanemise ja paindumise asemel ning — osutusin täitsa võimetuks tegeliku elu ja teiste inimeste suhtes, nagu nüüd tagantjärele veendun. Tagantjärelegi võib-olla ainult tolle kummalise naise, Marta mõju tõttu, kes avas mu silmad elu uuestivaatamiseks elava inimese pilguga, kelle loomulikkus ja vitaalsus on teinud minust jälle inimese. . .

Raske, tormine oli mulle möödunud suvi hingeliselt. Ning ma usun, mulle andestatakse, kui mind mõistetakse. Irma on hea, ta peab mind mõistma, kui ma talle ainult rääkida suudan ja — tohin.

Kas mina, meeletu, kellel mitmed vahekorrad ja asjad ripakile — kas ma isegi õieti tean, kuhu kalduvad mu tundmused ja kellel kõige enam õigust võiks olla minu raugele südamele — kas mina säärasena tohin üldse enam midagi püüda parandada, üles soojendada, millegi eest andeks paluda? Meenutan enesele roimarit, kes on teadlik oma kuritegude suuruses, kuid siiski loodab kohtumõistjate halastusele.

Ent — tahes saada taas inimeseks, heaks ja loomulikuks, kas peaks halastus mind hülgama, kas peaks ta mulle keelduma õilsamast annist?

Ei suuda seda uskuda. Marta kordab alati: ole inimeste vastu kena ja hea, siis on nad seda ka sinu vastu. Ma katsun, ma püüan katsuda. . .

Loen ja lehitsen praegu Irma kirju. Mu ümber on neli tumma seina ja laual otse mu ees soojalthõõguv elektripirn. Hõõged selle sees võnguvad, ning mind valdab aeg-ajalt tunne, nagu võnguksin ma kaasa selle hõõgumisega. On haudvaikne, kaugelt peale keskööd ja — ma tahaksin kummuli heita, võib-olla nutta, kibedat, soolast mehenuttu.

Mis olen ma teinud?

Oma mina-jumaldamise tuhinas, pettumuste raginas, ängistuses ja teadlikult enese tundmusi kägistavas hultustuses olen kägistanud ka teise, hinnatuima ja väär-

tuslikuma inimese tunded, jahutanud ja hangutanud nad — võib-olla jäädavalt.

«Kuhu oled sa kadunud, Hugo!» hüüab ta ahastades peaaegu igas kirjas. «Kui sa oleksid surnud, see poleks sugugi hirmsam.

Kas tõesti kõik peab elus mööduma jälgedeta! Oleksin nii väga tahtnud sinult midagi paluda, et mälestus sinust oleks jäänud selgem, ent mul puudus julgus, otsekoheesus ja eneseusaldus. Ainult igatsesin, unelesin, oodates, et sa mind mõistad, eeldades, et sa tead, saad minust aru... Aga sina oled teistsugune! Sinu meeles mölguvad maailma asjad, sinule on naine mööduvaks nähteks, ainult korraks maitsta. Sina libised mööda, kaugusse nagu tuulest kantud võililleseeme. Sinu armastuski pole püsiv ega kindel, sina hõljud — ikka edasi — mina aga elan jalgadega maa küljes kinni. Ja mul on hirmus kahju praegu, et olen lasknud sind sedasi enesest mööda hõljuda... Mulle ei ole sinust jäänud midagi peale teadmise: kord ometi kuulus ta mulle...»

Kord? Ah, ma tahaksin olla patukahetseja, kes tõmbab selga koreda karvase rüü ja läheb palverännakule — palja jalu üle teravate kivikildude!

Pime olin. Kurtumm, juhm ja mõistmatu, mitte parem kui tükk puud või kivi — aga ma tunnen, et veel ei ole minus siiski kustunud viimane säde ja et tahaksin jälle kõik heaks teha, mõista teda, lõpuni...

Kirjutasin talle praegu pika ja sooja kirja. Vabandasin ja siunasin oma käitumist, toonitades, et pole vahepeal kirjutanud ühtki kirja, ka mitte ametlikku. Osutus võimatuks rääkida kõigest täitsa avameelselt. Kuid selle, mis puutub minu hingelisse kriisi ja tunnete segadusse, tõin siiski esile. Mõistku ta ise kohut!

Aga — ma polnud siiski lõpuni aus. Märkisin, et olen korduvalt kiskunud puruks temale määratud valmis-kirjutatud kirjad. Milleks? Võib-olla ainult selleks, et veenda teda oma sisetõkestuse ülepääsmatuses.

Selles on osa tõtt, ainult osa — sest vaid ühe kirja heitsin kõrvale. Ei ole, ei ole minus suurt ja puhast joont, ei ole murdosagi sellest õilsusest ja tundeheitsusest minul, mis valitseb teda! Olen üpris õnnetu.

Raske oli pääs pilvedest alla ja ümbersünd unistustes sumajast reaalseks inimeseks. Veel raskem tundub olevat aga saada tõesti õilsaks, suuremeelseks ja eneslegi meeldivaks olevuseks. Vist on õigus Martal, kui ta ütleb mind rikutud olevat, rikutud põhjalikult väärikujutlusist, odavast keskmisest vaateviisist, iseteadvusest ja enesearmastusest.

Tarvis on maha matta mina-jumal, hävitada kurjalt piitsutatav enesearmastus — elada hullustuseta, kireta, üsna tagasihoidlikult. Olen selleks juba küllalt vana. Olen näinud küllalt päevi. Ma ei ole loodud siiski nii tugevaks, nii hoolimatuks, et suudaksin kasvatada enesest mingit üliinimest. Ei! Ja milleks õieti säärast monstrumit? Et varandusi kokku kuhjata, et silma paista ja võimu omada, et teostada oma tahet teiste inimete kallal? Tahet — milles pole midagi järjekindlat ja süstemaatilist, tahet, mis enesestmõistetavalt on riius paljude teiste tahtmistega nagu alati kõikide eneseteostajate ning võimutsejate tahted.

Inimene olevat sotsiaalne loom. Saagem pigem selleks ja alistugem selle looma normaalseile eluseadusile!

Hüvasti, kõrgendikel vehklevad tuulikud!

Hüvasti, kurb-kaunis Barataaria!

Igal teekäänakul ootab uus Dulcinea-karjapiiga ja elu võib olla kaunis sellisenagi, nagu ta parajasti on. Lastetaudlik halvatus — õnneks olen tast sedapuhku vabanemas.

Heliseb, mingi vägev vabanemise muusika heliseb minus.

— — —

Vahelduvuse seaduspärasus näib valitsevat maailma. Eile hõiskas mu hing vabanemise meloodiast, täna tui-gun ringi vangi- ja leinalaulude meeolus.

Tuvi on kinni võetud. Terve nende organisatsioon avastatud.

Hommikul toimetusse jõudes leidsin mehed ees kahjurõmsalt ärevil nägudega. Sõeluti läbisegi, seletati ja imetleti. Tööliidu mehed olid lausa löödud häämas-tusest, ühtlasi aga uhked valveaparaadile, sest selle juht kuulub nende leeri.

Telefonid plärisesid vahetpidamata, traadid toimetuse ja ametiasutuste vahel pidid otse kuumama sõnade lakkamatust voolust. Siiski jäi kõik paariks tunniks ebamääraseks — vastused pärimistele kõlasid napilt ja tõrjuvalt. Varsti aga teatas Kulmer uhkelt üle toimetuse:

«Käes! Salapärane Aadi pole keegi muu kui omal ajal Tartust ärajooksnud koolipoiss Peeter Tuvi.»

Ma vist kahvatasin, igatahes istusin ma oma vaiki- misega tähelepanu äratavana laua ääres ja silmitsesin õhtusi lehti, mõistmata seda jahilõbu, mida nautisid mehed. Ning sellest võiski tingitud olla Kulmeri kaht- lustav pöördumine minu poole:

«Ohjak, kurat, see Tuvi peab olema ju sinu vana koolivend?»

Ma vaatasin ebakindlal pilgul ühelt mehelt tei- sele:

«Vist oli kunagi jah...»

«Sa tunned siis teda?»

«Mis mees ta õige on?» päris peatoimetaja.

Minus kihvatas midagi, laususin tigidalt:

«Tubli ja tark poiss oli koolis. Sündinud fanaatik ja proletaarlane — võitleja tüüp...»

Peatoimetaja kõhatas piinlikult, silus siis oma juuk- seid ja ütles:

«Tja, proletaarlased oleme laiemalt võttes kõik. Aga ega's sellepärast veel tarvitse põranda alla pugeda. Seal ta nüüd on: noor ja kindlasti andekas inimene, aga mine eluajaks müüride vahele.»

«Ma arvan,» pistis Kulmer vahele, «see on tingitud teatud laadi vaimuhaigusest. Äpardunud inimeste püüe end maksma panna.»

Peatoimetaja naeris:

«Mania sociosa — tahate ütelda.»

«Täpselt, täpselt,» pahvis Kulmer suitsu.

«Et Tuvi puhul just tegemist oleks mingi erilise maaniaga,» ütlesin omalt poolt, «seda ma ei leia. On palju temataolisi, kes iga päev liiguvad meie keskel ringi, taotledes samu sihte, ainult selle vahega, et nende taktika on teissugune,» puurisin pilgud Kulme- risse.

«Lori kõik,» vaidles mees. «On suur vahe demokraatlikkude võitlusvahendite ja avaliku mässu õhutamise vahel.»

«Kas... noh, kas puutusite tema või ta käsilastega kuidagi kokku ka siin meie ümbruses?» uuris Vaablane. «See oleks meile väga tähtis.»

Mõistsin seletamatagi — milleks. Tööliidu read polnud noil aegadel kuigi kindlad: massid jooksid vastaste koosolekutele ja kohalikkude juhtide kaadriski tulli ette üleminekuks paremale või pahemale. Pidin ma saama ülearuseks, tulutuks reeturiks, pidin ma lausa välja ütleva, mis teadsin Tuvist? Või rääkima juttudestki, mis puhutud Tuviga enne toimetusse tulekut? Otsustasin vaikides oodata asjade arengut. Kehitasin õlgu, öeldes:

«Paljugi mis vahel tööliste hulgas räägitakse... Midagi tõsisemat pole märganud...»

Kuid toimetaja ise oli juba jõudnud nähtavasti mõningate järeldusteni.

«Nooruse patud,» muigas ta, ja mehed piidlesid mind teatud kahtlusega, nagu aimata võisin, otsides või eeldades minus Tuvi sõpra, mõttekaaslast.

Edasi arenes kõik normaalselt. Kulmer kirjutas päevasündmuse pikalt ja laialt paberile, toimetaja käis muheldes ringi, trükikojale tehti varakult korraldus: pealkiri üle lehekülje, vähemalt tolliste tähtedega...

Õhtuks kutsuti kokku tööliidu keskkomitee, mulle anti käsk teha tutvumiskäigud kinnivõetute salakorteriesse, ja üldse kuulata järele, mis räägib agul ning arvatakse töökohtadel. Nii palju elevust tekkis korraga, nagu oleks juhtunud midagi väga suurt ja tähtsat. Minule aga pole selles kõiges midagi muud kui lagastavat masendust. Niisugune näeb siis välja poliitiline võitlus oma ideede eest... Mida suurema arusaamisega ma sesse süvenen, seda vastikumaks läheb mulle kogu see värk. Mis tähtsust saab olla ideede kindlustamisel, kui ühel osal ühiskonnast on õigus teist osa tema ideede levitamise pärast nuhelda? Lihtlabane jõudude mäng...

Tegin peale lõunat paar käiku majadesse, kus teostati kinnivõtmisi. Kortерid on segi paisatud, inimesed

ära kohutatud. Töölispere toas, kus Tuvi oli kinni püütud, nuttis kaks seitsme-kaheksa-aastast last. Ema ja isa viidud ülekuulamisele, naabrid ei söanda midagi ette võtta. Lippasin poodi ja tõin kummalegi väikesele paar magusat saia...

Vastik, väga vastik on see kõik!

Teisal sattusin pimedada vanamehe peale, kelle poeg on asjaosaliste killas. Vanamees kobistas minu sisse astudes vastu:

«Alfred, sina?»

Kui ta aga kuulis, et tegu on ajalehekirjutajaga, pörutas ta kepiga vastu põrandat, otse käsutades:

«Kirjutage, kirjutage jah, et minu Alfred oli tubli poiss. Eks tööline seisa ikka tööliste asja eest! Ütelge neile, et pime vanamees jääb nälga, kui nad Alfredi lahti ei lase... Jätsin oma silmanägemise paemurdu, aga Alfred astus asemele. Küll tema minulegi tüki leiba teeniks...»

Taganesin vaikides välja. See oli talumatu, see pimedada vanamehe usk oma poja tublidusse, keda seadus ja avalikkus tunnistanud kardetavaimaks kurjategijaks.

Aga muide — kas on võimalik mõõta seadusega inimest? Elu, elu oma sisult on siiski hoopis keerulisem nähe kui see väline lõiguke, mida korraldatakse paragrahvide, määruste ja reeglite järgi...

Suutmata jätkata oma kohustuslikku tutvumiskäiku, jooksin telefoni juurde ja kutsusin välja Marta. Jalutades edasi-tagasi mööda nukrat hilissügist parki kurtisin talle oma raskusi. Ta kuulas kaua ja tähelepanelikult, viimaks sõnas tõsiselt:

«Oled siiski õnnetum poiss, kui arvasin. Sul on liiga palju südant. Südamega inimestel aga on elus alati raske...»

«Sina ise äratasid uuesti üles mu südame,» ütlesin.

«Mina? Hea küll, siis ütlen sulle ka otsekohe, et jätta see amet, viska nurka ja hakka midagi muud peale. Ei maksa end sundides piinata. Otsi midagi, mis vastaks sinu iseloomule ja maailmavaatele.»

«Niisugust ametit ei olegi. Minu iseloomule ei vasta ükski heakodanlik kutse.»

Ta mõõtis mind ülalt alla, lausudes siis peaaegu karmilt:

«Siis, tead, mine, otsi, kannata ja võitle. Alga uuesti otsast, kõigega. Saamatult ringi kobav mees on enam kui halisev narr!»

Mul puudus julgus talle seletama hakata, et ma ei halise oma idee lüüasaamise või sündmuste pärast, mis hargnevad mu ümber, vaid puhtinimlikust kaastundest, hellatundelisusest. Kartsin end välja naerda lasta oma halemeelsuse pärast. Vaikisin. Aga kui taas olin oma toakese üksinduses, kui lasksin mööda libiseda kõik nähtu ja kuuldu, siis — andsin ma Martale õiguse: pigem võitlushoost pimestatud hull kui halisev narr. Pigem murdev ja tagaaetav hunt kui haledalt määgiv lammaas...

Kõige rumalam on see, et ma ei kujuta enesest ei üht ega teist — olen nagu käsn puu küljes, millest aeg-ajalt nõrgub sentimentaalsuse vastikut higi...

— — —

Säärases pooleldi protesti, pooleldi halamise meeleolus kirjutasin valmis oma reportaažid, rääkides jälle kord asjust nii, nagu nad tegelikult on, alasti ja kurvalt.

«Jah, see on ju tõepoolest kõik väga liigutav, pealegi soravalt kirjutatud,» tuli Vaablane oma toast minu käsikirjaga, «aga lehte panna see siiski ei sobi,» ütles kindlalt.

«Luuletamiseks pole mul võimeid,» vastasin samas toonis.

«Jah, teil pole ikka veel küllalt kooli,» arvas ta ning ulatas mu käsikirja Kulmerile, tähendusega: «Vaadake, mis saate sellest teha. Vaja midagi oleks, teised kõik teevad.»

Kulmer haaras südilt kirjutise.

«Palun kõigepealt minu initsiaalid maha, kui te seal midagi muudate,» hõikasin lahkudes ükselt.

«Loomulikult, loomulikult,» viskas ta mulle üle prilide tähendusrikka pilgu.

Suundusin alakorral asuvasse koosolekute ruumi. Paar nooremat trükitöölist togisid seal parajasti koroonat — toda mõttetut mängu keppidega. Mulle ei meeldi üldiselt mängud. See on tühi ajaviide, kohane neile, kelle aju tuim mõttetegevuseks ja kes vajavad aseainet oma animaalseste poolte virgutamiseks. Sport — kas see ei ole just nagu kisklemiste ja kaklemiste jaoks määratud eelharjutus, mis arendab egoismi, auahmust, tahet teistest üle olla.

Seal mängulaua ümber käiski järjekordne riid. Ma ei ole kunagi palju hoolinud nende kaaklevate spordi-poiste seltsist, tol päeval aga laskusin vahetalitaja ossa nende tülis, haarasin eneserahustuseks isegi kepi kätte, lasksin selgitada mängu reegleid ja togisin ligemale paar tundi poistega kaasa. Inimene peab kuhugi kallama oma energia ülejäägi ja sapi. Pigem siis juba tühisesse mängu kui teiste inimeste kaela, et sellega esile kutsuda inetusi.

Kui ma toimetusetöö lõpul jälle ülakorrale tulin ja värske lehe laualt haarasin, kohmetusin üllatusest keeletuks. Lehes seisis pikk artikkel üksikasjalise ülevaatega salakorteritest, kõnelusist agulis — kõigest. Pimedast vanamehest oli saanud poega neede isa ja nutvatest lastest tüdrukud, kes kaebasid oma vanemate hoolimatuse peale.

«Noh, päris kena, mis?» pilgutas Kulmer läbi prilliklaasi silma.

«Luiskaja,» oleksin tahtnud talle näkku karjuda, tõmbasin aga ainult suu viltu ja ütlesin:

«Fantaasia — moodsa ajakirjanduse kutse-eetika!»

«Palun väga,» pahanes mees, «puha autentsed andmed. Aga muide, honorari märgime sulle... rääkisin ses asjas juba vanaga.»

«Täna lahkuse eest. Nende ridade raha mina oma taskusse ei pane... Selle vale ja moonutuse eest...»

Kulmer kehtitas halvustavalt õlgu.

«Ohjak, pane tähele, meie elukutses pole midagi peale hakata südametunnistuse ja lihtsameelsusega.»

«Kes kõneleb siin elukutsest?»

«Soo-soo, nojah,» mügises valgepea, «teine asi...»

Sootuks teine — kogesin seda kohe järgnevail päe-

vil. Toimetuses suhtuti minusse järsku nagu mingisse võõrkehha, viimane kui minu rida — ka politsei protokollidest — käib Kulmeri käest läbi. Teenin üpris vähe. Aga mul pole tahtmiski hästi teenida, sest siis võiks see jälle olla raha, mis põletab mu taskus. Häbiraha, tõe ja südametunnistuse juudasehind. Parem juba kiratseda kui igal hommikul ärgata alatusetundega kurgus.

— — —

Irma tõstis pea. Jälle kumises ta kõrvus hommikune veider vile, talle tundus, nagu oleks seda keegi ajanud toas, otse ta kõrva ääres ning — ta vaatas kokkunult ringi.

Ainult suveöö sume vaikus, ei kedagi peale ta enese ja igapäevaste asjade. Ta väristas end, kohendas mantli õlgadele.

Kui hästi mäletas ta noid Hugole raskemaid, enesele aga ilusamaid aegu, mille juurde oli vast jõudnud päevikuga. Kitsikusse jooksnud oma aususe- ja tõeotsimises, oma maailmavaatelises eneseteostamises ning veendunud unistuste petlikkuses, oli poiss avameelselt andestust palunud ja halanud end mitte enam teadvat, mida teha, kuhu püüda või mida pidada oma elu sihiks ja mõtteks.

Ja Irma — muidugi teadmata midagi Hugo kõrvalvahekordadest, mis teda praegu kibedalt puudutasid — oli vastanud leebelt: «Mulle on ükskõik, mis sa teed või mis sa mõtled, samuti mis arvatakse sinust või minust teiste inimeste poolt. Mulle oled tähtis ainult sina. Kui sa kas või petad — peta — et olen kallid, ma rahuldun ja olen õnnelik sellegagi. Sest tean, suudan sulle kõik andestada. Armastades mõistab inimene teist hoopis rohkem ja suudab enam. Armastus teeb avaramaks, on rikkus, suur sisemine varandus. Ilma selleta tuleb vaesus ja viletsus. Kas sa arvad, et oleksin ilma selleta suutnud üle elada need hirmsad ajad, millal sa minust midagi teada ei tahtnud, millal sa vaikisid ja mina iga päevaga ikka rohkem kartma hakkasin, et külmun, kaotan eneseigi tunded.

Ah mehed, mehed! Hirmsad materialistid on nad,

kardavad naisest enestele tüli. Sina oled samasugune, sa räägid oma välistest raskustest, kaebad olude ja tingimuste üle ning püüad sellega nagu pooleldi vabandada. Aga kas sinus eneses siis midagi ei ole, midagi, mis sind soojendaks ja sulle jõudu annaks ikka armsaks ja kenaks jääda? Kas oled sa tõesti nii vaene...? Kui hirmus... Ja mina ei suuda kübetki unustada...

Andesta, ma siiski veel igatsen sind... Kui sul kuski enam hea ei ole, tule siia minu juurde! Ma ei nõua sinult midagi, ei küsi — ainult tule, ole hea minuga, ära lase kustuda enesel minu hingest... Minus on juba sinust kaks kujutlust. Üks — nagu oleksid sa kunagi olnud, teine — nagu elaksid sa veel varjuna minus. Palun, ära hävita seda varju! Tule, jookseme nagu hundid läbi metsa, aga jookseme kahekesi...»

Irmal oli väga piinlik seda kõike nüüd tagantjärele meenutades. Kui lihtlabaselt ta oli võinud rääkida, kui meeltheitvalt karjatada ja armastust kerjata inimeselt, kes vaevles suurtes siseheitlustes, kes ise ei teadnud, kuhu või millele pidi end andma...

Teda ei riivanud niipalju selle teadasaamine, et mehel samal ajal keetsid suhted teiste naistega, kui see, et mees ei suutnud otsustada, ei jõudnud eneses selgusele ei oma tundmuste, meeolude, ei eesmärkide ega mõtete rägastikus, et ta oli võimetu olnud end sama vankumatult juhtida laskma — kas või üksi oma kirest — nagu tema ise.

Nüüd, aastate ja aegade tagantki veel ta heitis enesele ette oma pööraselt avameelset käitumist. Aga ühtlasi nukrustas teda ka kindel teadmine selles, et Hugo polnud kunagi, peaaegu kunagi kuulunud jäägita ja ainuüksi temale, et tal oli ikka olnud teisi tõmbe-poolusi, et ta oli püsimatu, isegi kergemeelne vahel ja — halb.

Nüüd lõpuks oli talle selge, miks nende vahekord oli arenenud selliselt — hüppeliselt ja alalises katkemise hädaohus seistes, kuni katkeski nagu nõör, mis vastu ei pea kauaaegset pingulolekut...

See oli valus veendumus.

Ohkega vajas ta uuesti päeviku kohale.

Kiri kaugusest saabus ja — vastus läks kaugusse.

Andustus on põhjalikum, kui julgesin loota. Aga ma ei tohi ega võigi seda talle pahaks panna. Pean olema õnnelik ja tänutundes meenutama ta suuremeelsust, ta püüet hoida lahus armastust kui säärast mingisugustest ametlikkudest kohustustest.

Ta kirjutab mitte teadvat oma elu eesmärki. See on väga usutav. Minagi ei tea, paljud mehed ei tea, kogu meie ajajärk, inimpõlv ei tea seda, ei tea milleks ja kuhu. Üldine määratu tunglemine on kogu elu segi paisanud. Oleme vahel liiga targad, vahel liiga rumalad, et üldse seada enesele küsimust sihist või eesmärgist. Ning lõpuks, kas olekski üksik elusolevus ise võimaline vastama küsimusele: milleks ja miks, milleks ta elab, mis on ta elu eesmärk.

Ta pihib mulle, et tahaks aeg-ajalt olla kas või vangiks minu juures. Kes suudaks seista sääraсте ihaluste vastu? Minulgi on olnud meeolusid ja tahtmisi heita end kellegi vangiks, millegi üle muretsemata, mõtlemata ja arutamata, et lasta elul joosta tasapisi, nagu jookseb liiv liivakellas mahedalt sahisedes. Kuid samas löön kartma, et säärane vangipõli võib muutuda kestvaks, igaveseks ning — siis põgenen ma heitunult oma kujutluste juurest, nagu põgeneb koer ketti nähes.

Või puudub minus tõesti too sisemine jõud, mis suuteline on isegi vangipõlve muutma paradiisipõlveks?

Tean, mind ei suuda miski eriti paeluda ega siduda. Minu süttimine on järsk, tormine ja särisev — kuid ma põlen kadakapõõsana ainult pealt, väljastpoolt ja kustun ruttu, suuremat soojust andmata.

Sellepärast vist ei olegi mul ühtki lemmikkirge, sellesama pärast ei suuda mind mingi ideoloogia või maailmavaade lõplikult kaasa tõmmata, nii hullustavalt haarata, et võimatuks osutuks selles kahelda, et sisemisest sunnist aetuna tormaksin tegudele, kas või meeletutele. Ikka ja alati jääb midagi poolikuks, reserveerituks. Ikka luurab mõtte ja teo juures minus taganeja... See alati oma nahka hoidev käibeinimine, kes kurjalt haarab juhtimise oma kätte.

Samal põhjusel ei ole mul enam hulk aastaid ühtki

sõpra, mitte lähemat inimestki, kui jätta naised arvestamata. Vist ei suuda ma anduda sõprusele täielikult, arusaadav siis, et ka teistel minu vastu ei teki sügavaid sümpaatiid ja piiritut eneseohverdamise tarvet.

Minu tuttavad on ofitsiaalsed inimesed ja kolleegid, minu «sinad» enamuses juhuslikud, tekkinud teiste tahtel või ühise tuju ajal — mitte ligidusetundest, peenest vastastikusest mõistmisest, paratamatust hingelisest vajadusest.

Ei armasta kedagi ja — tajun instinktiivselt: ka mind ei armastata, välja arvatud vahest Irma, see kaugeljäädud romantiline hing.

Enese vastu soojust tekitava jõulise kiirgamise asemel lähtub minust jõuetu virisemine, sentimentaalsus, mis teised inimesedki paneb minu suhtes virisema, nii et kohmetun ja taandun.

Suudaksin ma tõesti ausalt ja põhjalikult armuda, võib-olla pääseksin siis ometi kord ka sellest igavesest skepsisest ja kaksipidi-mõtlemisest.

Kust võtan ma selleks jõudu, kes värskendaks mind sedavõrd, et võiksin elada andumuse, kire ja hooga, nagu elavad teised inimesed?

Naised? Üks neist omas mu üle nii suure mõju, et suutis avardada mu vaatepiire ja päästa mu eneseülespühumise hullustusest. Aga mina, ma polnud võimeline järgima tervenisti tema põhimõtteid, ei osanud neisse sisse elada, ja nüüd — olen tema silmis vaid halisev narr. Ei söanda talle õieti enam silmagi vaadata.

Jääb Irma, kelle juurde jõudsin tagasi tolle teise kaudu. Ta on hea, aga ma just nagu kardan ta headust. Kui Marta võis mõjutada mind oma vaimuga, siis Irma võiks saavutada teatud edu ainult tundmuste ja kirega. Temal puudub omapära, kiirgav vaim. Kuid kirega, õrnuste ja tundeküllusega ei pääseta mulle küllalt ligidale. Meie vahele jääks paratamatult see, mida ma nimetan oma aruks. Ning see on küllalt tugev, et neutraliseerida kogu tema õrna mõju. Tema ei ole naine, kes võiks mind valitseda. Minusugune tüüp aga näib vajavat valitsejat.

Aga — kui ma loiuks jäädes laseksin areneda kõigil igapäevaseks, nii igapäevaseks, et tuleb harjumus, see

vana karvane taltsutaja ja kahmab meid mõlemaid oma koreda tiiva alla? Siis oleks habras ja lapselik Irma minu naine ja mina ise tüüpiline alevielanik, kes peab otsima leivateenistust kas kuskil poekeses talumeestele heeringat ja rauda kaaludes või kingsepa abilisena saapakotte tallutades.

Teiselt poolt — kui kutsuda ta sealt ära ja teha katse rajada ühist elamist kuskil mujal, võib-olla hoopis võõras ja uues ümbruses? See oleks kindlasti vastuvõetavam mõlemale. Ent kohe kerkib küsimus — millega rajada ja millele rajada? Oma poolikutele oskustele, katkendlikkudele teadmistele, sihitutele unistustele...? Ei, mul pole õigust tuulepeana hävitada teise elu, kuigi võin hävida ise!

Ja lõpuks — kas peab igast haprast tüdrukust saama vaevatud naine, kes tassib veeämbreid, turukorve ja lapsepampe? Kõik taimed ei suuda ka oma õiekobaraid seemneiks valmis küpsetada, miks siis just inimene, pealegi veel minutaoline, kel puudub elus igasugune pide ja siht?

Kelleks kasvataksin mina oma lapsed, kui mul eneselgi puudub selgus, milleks elan, mis otstarve on mu elul? Neist tuleksid samasugused pealiskaudsed, rahutuhingelised ja ellu sobimatud olevused, nagu olen ma ise. Kas on sääraseid tarvis siia maailma, kus nagu nii paljud elavad ainult teiste, mitte eneste otstarbeks ja heaks, kus nagu nii on liiga vähe lõbu ja rõõmu, virgendavat tegevust ja leiba, ja kus mure kõnnib paaris hädaga ning inimesi on paiguti sigitatud nii tihedalt, et nad üksteise kõri kallal närivad nagu näljased rotid? Milleks siis...?

Lapsi on mõtet soetada ainult neil, kes vajavad pärijaid ja kes oma varakuse tõttu suudavad enestele kasvatada rahuldavaid pärijaid, oma kommete ja traditsioonide jätkajaid, nii et nad neist võiksid rõõmu tunda isegi veel hauas... Neil, kes suudavad rõõmuga näha iseeneste edasielamist, igavesti püsijäämist, neil, kes on rahul iseenesega ja võivad uhked olla oma tegudele.

Minusugune aga — kas sääraseid üldse peaks maailma vajatama? Sääraseid, kes enesele õiget kohta ühiskonnas leidmata vegeteerivad nagu metsaalused

võsad mädanikuga tüves. Kardan iseennast, veel enam aga kardaksin oma võrseid...

Seda räägib üks pool minus, minu aru, elukogemustest õppinud inimene. Too ürgne aga, mis elab kuskil igauhe sügavuses, ihaleks siiski teisiti, hoopis teisiti: too oleks valmis kuulutama ketseriks aru ja saatma ta tuleriidale. Oh, millist rõõmu teeks sellele paremale minale näha kord toda tühipaljast teist tõsisel ohus! Ta ise vist süütaks tuleriida, et tunda end ometi kord vabana tollest targutavast, alatust vegeteerijast.

Aga — milleks seda mannetumatki karistada? Temagi toimingutes valitseb teatav reeglipärasus ja püüe paremusele omas mõttes. Ta on võimetu tolle teise vastu, kes Sokratesega kipub hüüdma: mõte on vaba, mõtte eest ei karistata. Ja kes seepärast lubab enesele ebajärjekindlaid spekulatsioone — tühjusse.

Tühjus — kas selleski viimaks pole elu ja sisu, oma helinaid, nagu helisema lööb kõrvus ääretu vaikus.

Kirjutasin Irmale, et — tulen. Tulen siis, kui tühjus minus elama hakkab ning kui mahajäetuse ja üksinduse vaikus kuulmenahad võnkuma võtab. Palusin teda olla minu Solveigiks ning oodata igal päikeseloojangul, süda täis igatsust ja hing andumusärevuses. Suudab tema seda, väärin mina seda — jätaksin parem arutlemata. Praegu igatahes ei suuda ma end veel siinsest lahti kiskuda ja vabatahtlikult matta kuhugi metsade või soode taha aleviku vaikellu. Võin olla küps põlemiseks, ent ma pole küps hauda panemiseks.

Noorus! Veel kohub minus veri rahutult. Ainult ma ei tea, millele sihtida selle rahutuse ja teoihaga, et maitsta mõnu tagajärgedest, et tunda end elavat elavatega.

— — —

On röske, pime ja porine talveõhtu. Päev läbi põlevad tööruumides lambid ning tormi-iilidest raputatud inimesed võitlevad hommikul töökohta, õhtul tagasi ulualla. Juba üle nädala sajab lakkamatult peent, tuisust vihma; tänavasillutis läigib nahana ja veed niri-sevad külma nukrusega. Kurv on, melanhoolne ja rusuv. Puudub huvi töö vastu ja tahe millessegi puu-

tuda oma mõttega. Kõik on külm ja vastik. Just nagu oleks talve veniv sügis närbutanud ajugi.

Marta on haiglas — ega luba mul end külastada. Ei olevat esteetiline näha haiget naist... Irma vaikib peale minu targutavat kirja, nagu oleks ta tõesti hakanud vaikselt kannatavaks, ootavaks Solveigiks.

Talumatu on see olukord!

Nad kohtlevad mind nagu last, alaealist. Tule minu juurde, ära astu haiglasse! Nagu ei suudaks ma ise otsustada, mida teha, mida jätta tegemata. Naised on siiski ülimalt veidrad... Nagu Martagi: kirjutagu, kuidas lõpmatult sajab, kuidas tuul ulub, kuidas tormavad madalad ribadeks käristatud pilved... Ta ei nägevat neid, tal olevat kahju sügise kui oma armsaima aastaaja kaotsiminekest enesele...

Oleksin ma luuletaja...! Võib-olla mõistaksin siis seda kõike, võib-olla kirjutaksin poemi ja läkitaksin selle temale roosas ümbrikus. Aga ma olen igapäevane inimene, samasugune nagu ta ise — ja mind ärritab see tema põikpäisus. Tuul, pilved, porri tallatud lehed — milleks, kui ma ise tunnen end ühe porri tallatud lehena, hüljatud inimesena, kes vajab teisi inimesi! Ent — missuguseid? Need, kes mind ümbritsevad, kellega olen sunnitud hingama ühist õhku ja vahetama mõttetuid sõnu, need on ainult inimese moonutised. Juhust, mis oleks mind kokku viinud teiste ringkondadega, kus leiduks võib-olla enesekohasemaid ja hingelt lähedasemaid, ei ole suutnud ikka veel tabada. Näib, nagu jääks igavesti võõraks mulle see linn oma rahvaga, kus olen nüüd juba vegeteerinud mitu aastat.

Võõras, võõrsilolija — niisugusena tunnen end, niisugusena vist võetakse mind teistegi poolt. Juhuslik peatuja, hotellielanik — kas saan ma kunagi täiesti lahti sellest kummalisest tundest, mis mind kõikjal saadab? Või elan kogu oma elu maha ainult möödaminejana, hotellikülalisena...?

— — —

Ühel hommikul toimetusse minnes jäin ukse taga tahtmatult seisatama. Sees arenes kõnelus, mis polnud sugugi määratud minu kõrvade jaoks.

«Suurprotsessi ajaks tuleks Ohjak Tartu komandee-rida,» arutas peatoimetaja Vaablane.

«Tema, ta ei tunne ju inimesi,» vaidles Kulmer paha-selt.

«Kirjutab aga elavalt, las katsub. Võib kohaneda . . .»

«Parem sõidan siis juba ise,» tuli Kulmer oma mõt-tega.

«Ei, teid on siin paratamatult tarvis.»

«Nojah, heakene küll. Aga see Ohjak on ju kaht-lane . . . poliitiliselt.»

«Tja,» laotas peatoimetaja arvatavasti käsi, «kurat tema sisse näeb! Käib ringi nagu ruunatud. Et võtaks ka kuskilt osa, tegeleks, tooks oma näo lagedale. Näi-taks oma sümpaatiad . . .»

«Nimelt, nimelt,» säutsus Kulmer. «Nii suure täht-susega protsessi puhul on oluline, kes kirjutab.»

«Aga meil pole inimest. Pealegi on enam-vähem juba ette kindel, et kogu see laevademüügi värk, et see on tagamõttega üles keerutatud ja soikub niisama . . . Mitte väga tähtis.»

«Ah nii, nojah,» haaras noormees õhust peatoimetaja seisukoha. «Teine jutt.»

Üks neist puhkes seepeale kõhima, teine laskis lahti vile, veeretades moodsat tantsuviisi.

Kobistasin vähe, avasin palituhõlmad ja astusin tuppa.

«Jõudu,» ütlesin lihtsalt.

Mõlemad vastasid ülikähku, nagu oma lahkust alla kriipsutades.

«Noh, Ohjak, suured ülesanded, tähtsad asjad oota-vad,» mägises Kulmer silma pilgutades.

«Ilm on sant — kui mõni käik jälle,» teesklesin taskurätikuga nagu kuivatades.

«Käik mis käik,» algas Vaablane, käed püksitaskuis, «ega seda käiku vihm sega. Meil siin just praegu tuli jutuks, et . . .» ja ta tegi napolisõnaliselt teatavaks mulle juba tuntud kava.

Mind tõmbas võimalus Tartus käia, samuti olin juba kujutluste meelevallas kirjutamas kiidetavat repor-taazi kohtusaalist. Aga siiski häiris mind too ustavuse probleem. Ütlesin tähtsalt:

«Vahest oleks keegi asjatundlikum inimene kohasem.»

Nüüd vaidlesid mõlemad mehed sellele nagu ühest suust vastu. Kulmer kiitis isegi, et paremini ei suutvat keegi vaadelda kui mina ja peatoimetaja lisas: «Teenite nagunii praegu vähe, kulub vist kohe marjaks ära.»

Seega oli asi otsustatud. Järgmisel varahommikul tossutasin ülikoolilinna.

Protsess — eks see olnud tavaline juristidevaheline vägikaikavedamine ja kauplemine poole juuksekarva ümber. Igav, veniv, paragrahvidesse uppuv arutelu. Ent kirjutada tuli sest ometi huviäratavalt ja loetavalt, inimlikke momente esile tõstes, kergelt ja muhelevalt. Teadsin Vaablase maitset ning arvestasin seda, püüdes keerutada, nagu oskasin.

Vaheaegadel lonkisin mööda vanu tuttavaid teid, käisin sisse vahtimas oma koolipõlveaegse korteri aknast ja silmitsemas koolimaja. Kõik on peaaegu endine, aga siiski hoopis teine ja võõras. Armsas tädi pööningukambris elutseb nüüd suure lastekarjaga töölisperekond, tädi ise on maal, ta mees surnud. Koolimaja on saanud kaugele valendava värske krohvikorra, aga ta udest saalivad õhetavanäolised noorukid sama lootusrikkal ilmel nagu minu ajal... Kõik kor-dub: ühed lähevad ja kaovad, teised tulevad asemele. Ühtede lootused täituvad, teised pettuvad ning — ikka jälle leidub uusi, kes asuvad värske innuga ronima klaasmägedele...

Petlikkudele klaasmägedele ronijad oleme kõik...

Kohtasin juhuslikult «sibulakaupmees» Kooritsat. Tal on ülikool seljataga, kenakene põskhabe, piip ja portfell. Könnib tähtsalt ja mõõdetud sammul, veel tehtumalt kui varematel aegadel. Ainult ta on kõhne-maks jäänud, ta üleolekust helkivatesse silmadesse on siginenud midagi tardunut ja ebalevat, pea pole enam nii püsti.

«Kas direktori tool käes?» küsisin talt kohviku uksele, kuhu suundusime üheaegselt.

«Kallis koolivend,» hüüdis ta, mind esmakordselt sellise au vääriliseks tehes, «hoia nina ligi maad, vaata kuidas läbi saad,» naeris siis.

«Aga korporatsioon, ülikool?»

«Noh, sada viiskümmend seeklit toob — kinnitusseltsi inspektorina.»

«Karjäär seisab aga kindlasti ees?»

Ta lõi millegipärast käega, küsis vastu:

«Noh, aga sinul? Oled nüüd suur partei- ja lehemees?»

«Umbes sama raha — ülikoolita,» valetasin õige pisut.

«Mis siis viga!» andis ta käe lahkumise märgiks, ise aga muheles selliselt, nagu oleks tahtnud valjuhääleliselt pahvatada: noh, puhu aga pealegi, eks me sinusuguseid näljarotte tunne, kelkimisest elate ja kehusse kõngete!

Ta on igati välja arendanud oma härrasmeheliku joone. Ja kuigi ta pole saavutanud loodetud edu, näib ta ometi rahul olevat enesega, võib-olla lootusi edasi hellitavat parematele söödamaadele pääsemiseks. Ning kes ütleb, et teda kord ei vajata väga vastutusrikkal ja tähtsal kohal?

Hilda, tolle soojapilgulise noorussümpaatia, otsisin üles aadressbüroo näpunäiteil. Ta jagab endiselt köök-tuba isa-emaga ja noorema õega. Isa sõidab voorimeest, ema peseb, õde käib koolis ja Hilda õpib ning annab tunde.

«Võiksid inglise keele õpetajaks hakata,» ütlesin ta sissevajunud kolletanud ja juba vananemise märke kandvasse näkku vaadates.

«Oi jumal — kui jätkuks neid eratundege,» keeras ta end teisale. «Õpetajaid linn täis...»

«Palju teenid?»

«Kolmkümmend senti tund. Rohkem ei või — jooksevad teisale.»

«Ja palju tunde?»

«Seitse-kaheksa päevas. Pean omaga välja tulema...»

«Sa teed enesele liiga,» vilksasin pilguga kulunud puuvillasele kleidile. Tal oli vist natukene piinlik, tõmbus eemale:

«Mis sina nüüd, sul kõik maailm lahti. Aga oota, kaks aastat veel, siis on diplom käes. Sõidan Inglismaale, Londonisse praktikale...»

Ta ütles seda sellise sisemise sära ja uhkusega, et mul puudus julgus teda solvata pähekerkinud mõttega palgata köögi- ja lastetüdrukutest, millistena olin kuulnud kasutatavat naispraktikante võõrsil. Kutsusin teda jalutama, aga ta keeldus kindlalt, seletades võrinal:

«Kell viis on tund, kell seitse seminar, kell üheksa loeng karskusseltsis ja . . . ja pealegi mina ei käi naljalt kuskil. Mis Tuvist nüüd saab?» küsis ta ootamatult.

«Eluaegne sunnitöö, mis muud,» kehtasin õlgu.

«Sina katsu seal kuskil tema kasuks rääkida . . .»

«Mina?» imetlesin ta lapsikust.

«Nojah, oleme ju kõik ühed koolivennad-õed. Mul on temast väga kahju. Oli tark ja mehine poiss . . . Suvel veel rääkis, et . . .»

«Külastas ta siis sind või?»

Kõhetu naise paled lõid hõõguma, ta tõstis närviliselt raamatuid, peitis oma pilku:

«Ei-noh, paar korda puutusin niisama kokku.»

Nüüd mõistsin ma, kust võttis Tuvi omal ajal teated minu kohta. Hildast oli saanud üks tema idee ja töö imetlejaid, tollest vaiksest, veidi peenutsevast koolitüdrukust, kes sageli armastas poiste seltsis viibida ja seletada, kes mullegi kord oli olnud silma- ja südamerõõmuks, aga iialgi mitte üht sõna poetanud maailmavaadetest või ideedest, mille võrkudes siplesime meie, ärksama vaimuga poisid.

Kõik oli sootuks muutunud.

Kui ma talle lahkumise eel kätt andes liginesin, tundsin higilehka ja silmasin ühtlasi tugevasti paigatud kingi jämedast lõngast sukkade peal. Loobusin silmapilk uuest kutse-kavatsusest. Too kõhetu noor naine, tal oli piinlik minu ees ning võib-olla oleks minulgi tänaval käies tema pärast piinlik olnud. Nii võõraks olime jäänud, võõraks ja kaugeks. Ning korraga tundus mulle, et vaatamata õpinguile, vaatamata pingutatud püüdlustele oli ta oma arengus seisma jäänud, agulilapse ja hulluseni tuupiva mehhanismi seisukorda, kurba ja väljavaatetusse, oma kinnisidee orjana. Kas poleks talle parem olnud igatseda pigem mõne noore voorimehe kui võõrkeele õpetaja diplomi järele?

Etteheidetega enesele lonkisin läbi agulipori tagasi kohtusaali. Mul polnud tõesti niipalju põhjust irisemiseks, kui tihti näis. Oli minu omast talumatumaid olukordi. Oli neid, kes pimesi, küüsi veriseks kraapides püüdsid vedada end kujutluse klaasmäele, kes vaesusega võideldes ja viletsuses vintseldes taotlesid põikpäistena tähiseid, millest mina loobusin pooleldi kaine kaalutluse ja külma südamega nagu härrasmees petliku välimusega teenrist.

Kuid väike kibedustunne, enese vastu sihitud vimm löi minus siiski käärima. Kas need higistades tööd rühmavad inimesed ometi pole tugevamad, paremad ja enesekindlamad minust, kes ma selgrootu kõrkjana vibelen igas tuulepuhangus? Kas lõpuks nende pingutusi siiski ei krooni rahulolu, kuna mina igavese juudina rändan ringi, pea täis laokile muremõtteid, enese ja teiste omi, korratult ja segamini nagu kõlkahunnik?

Õhtul oli Liina mul kohtuhoone ees vastas. Ta oli saanud minult ekspressiga läkitatud lühikese teate ning — jooksnud ummisjalu. Veel mind kohateski hingeldas ta tulekurutust:

«Kui tore, tore, et sa oled jälle siin...»

«Miks sa mulle kunagi ei kirjutanud?» pärisin.

«Tead, mul pole aega. Eksamid kohe pühade järel.»

«Missuguses teaduskonnas oled?»

Ta haaras mu käsivarrest koduselt ja kindlalt, vastates naeruga:

«Abituurium...»

«Ikka veel? Jumal hoidku!»

«Hm-hm. Nüüd ei ole ju kedagi, kes mind aitaks...»

Tundsin, nagu oleks mulle pähe löödud. Kas tõesti oli elu siin seisma jäänud samal hetkel, mil mina siit lahkusin? Mitu aastat, mitu pikka aastat — aga inimesed jooksevad ringi ikka samade muredega. Inimesed elavad enesele märkamamatult edasi, vananevad ja teisevad, kuid mured jäävad, nende lapselikud ja justkui kogemata tekkinud murekesed.

Mööda nagisevat treppi astusime teisele korrale. Hämar, vähevalgustav elektripirn põles kojas nagu toona, seintelt vaatasid samad tuttavad luitunud tapeedid, täis plekke ja lutikaauke, riulil läikisid sööginõud,

nagu oleksin siit väljunud vahest alles eile. Liina lauda ehtis samasugune segipaisatud raamatute kuhelik nagu siis, kui kogemata avastasin tolle kirja...

«Seal,» vihjas minu endise toakese suunas Liina, «elab nüüd keegi soomlane.»

«Soomlane?»

«Jah, õpib loomaarstiks. Aga ära karda, küll ma sulle öömaja muretsen. Isa on maal ja ema läks õele appi last hoidma.»

«Õieti pole ma sellele mõelnudki, et sinu pool ööbida.»

«Mida's siin mõelda. Kõik on juba korras.»

«Oleks võinud ju ka hotellis,» püüdsin põigelda.

«Kingi see raha parem mulle,» tõstis ta käed mu õlgadele, vaadates laialt silma, nii nagu ta kunagi väga ammu oli vaadanud ja selle vaatega end minu juures koduseks teinud. Tegi nüüdki. Selle natuke kelmika, kuid siiski ilmselt tõsiselt mõeldud kingitusejutuga.

Võtsin ta kätest kinni, pigistasin. Need olid lõdvevad, valgemed ja naiselikumalt ümaramad kui toona, aga siiski samad, sitked käed. Ta näonahk oli kolletanud ja silmad aukus, kuid neis leekis endine lapselik-vallatu tuluke, mis mind häirima kippus nagu varemaltki. Sundisin end rahulikuks, vaadates ringi istme järele.

«Oota,» hüüdis ta taibates, «ma harjan oma tooli puhtaks.»

Võttis samas harja ja kraapis üle vana nagiseva plüüštööri, mis seisis ta laua taga tolmununa, ilmselt esemena, mida enam ammu polnud kasutatud.

«Istu siia,» tõukas mind siis laua juurde.

Mu pilk langes vihikutele, raamatutele. Kulunud ja määrdunud olid kõik need algebrad, trigonomeetriad, ajaloo- ja keeleõpikud. Mida kauem neid silmitsesin, seda suuremaks läks kahtlus nende tarvitamiskõlblikkuses — uute kavade kohaselt. Silmasin tolles kuhilas mõned vanad omadki märkmetega varustatud õpikud.

«Sa pole siis vahepeal — katsetanudki,» vihjasin raamatuitele.

Ta raputas juuksetukkade lehvides pead.

«Raha puudus, tead. Tegin tööd...»

«Oled ametis?»

«Ei. Käin sõbrannal abiks õmblemas. Sellest need niidiotsad ja prahtki siin. Vean riietega kaasa.»

«Millest siis nüüd uuesti see tuhin?» lehitse sin üht vihikut, mille kaanele oli kirjutatud allakriipsutatult: «Repetitio est mater studiorum.» «Selle põhimõtte järgi talitad või?»

«See on pikk lugu. Ah, mis sina sellest küsid. Ma toon parem teed ja...»

Ta libises ukse vahelt kööki, lüües näost õhetama. Varsti tekkis lauale aurav kann, paar kiluga võileiba ja tükike punase koorega juustu.

«Söö,» sundis ta. «Meil on täna küll kunstvõi, aga sel pole paha maiku,» rääkis ta lapseliku lihtsusega, nõusid minu poole lükates.

Peale klaasi teed tegin ettepaneku minna välja, istuda kuskil.

«Oi, kui helde sa rahadega oled,» imetles ta. «Kui sa just tahad, vii mind kinno, tead. Ei ole enam ammust aega kinos käinud...»

Miks ei pidanud ma siis tahtma? Sammusime peagi üle konarliku hoovi tagasi tänavale. Ta oli silunud oma juukseid, tõmmanud selga parema mantli ja võtnud kätte vihmavarju. Aga mulje, mis ta enesest jättis, sarnanes siiski töötüdruku muljega. Käik, minu käsi-varrest kinnihoidmise viis — kõik sugereeris kuidagi toda muljet.

«Tead sa, et Mindus — see sinu eksamikaaslane — läks siin läbi?» näitas ta tuttavale apteegile.

«Mis? Jõi mürki või?»

«Müüs nahavabriku meestele võltstšekkide vastu piiritust — usaldas kelme nagu sõpru... Nüüd on ülikoolist ära ja puha, käib ise nahavabrikus töö.»

«Lihttöolisena?»

Ta noogutas, tundes nagu mõnu sellest, et keegi teinegi peale tema on sunnitud tegema lihtsat tööd.

«Aga Aabjäre, tead temast midagi? Ja preili Kübarsep?»

«Noh, Aabjäre tegi cantust ühest kõrtsist teise, seni kui isa talukene vastu löi. Nüüd logeleb raudteejaamas, vormirõivas seljas ja pühib põrandaid. Varsti pidavat

saama konduktoriks, olevat joomise maha jätnud — ja astub ehk uuesti ülikooligi. Preili Kübarsep aga on mehel — juba teist aastat. Ühe maamõõtja proua, vee-retab lapsevankrit mööda linna, on õnnelik ja uhke, nii et ei tunne kohe äragi, kui vastu tuleb. Küsib sind vahel taga, imestades, et kuidas ikka inimesel võib vedada...»

«Usud siis sinagi minu vedamisse?»

«Kuidas siis? Loomulikult. Sinul oli õnne, rohkem kui kellelgi teisel. Näed, mis neist on saanud. Nii-sugune on elu ja asjalood.»

Pimedas kinosaaalis istudes esitasin uuesti küsimuse:

«Oled nüüd näinud, mis mitmed sest õppimisest on saanud, ütle mulle ikka tõesti, misjaoks vaevad ennast sina?»

Ta vaatas projektsioonilinale, ta ilme selgus. Vastas siis asjalikult ja pikkamisi:

«Mina? Tahan ka prouaks saada. Ja ma ei jäta, õpin kas või hulluks...!»

Hiljem koduteel seletas oma vanast tutvusest kellegi metsamehega, näidates seda täitsa juhusliku ja süütu kuramaažina. Varsti aga tähendas siiski, et võib-olla juba õige pea, tuleval kevadel lõpetab poiss metsniku-kursused. Siis olevat võimalused lahti.

«Sedamoodi,» laususin vaikselt, lugedes tänavaääres rivis elektrilampide arvu, mõtted hoopis teisel: kaugel linnal, haiglal, metsatagusel alevil, oma hooletul kirja-vahetusel Liinaga, kes tippis jälle juhuslikult mu kõrval, rääkides tagasihoitud, aga loomulikul häälel, ilma kurbuse või etteheiteta:

«Algul, tead, oli väga raske, see sinu äraminek. Nagu oleks midagi katki kistud. Aga kui mõtlema hakkasin, kui sa ikka harvem ja harvem mind külastama sõitsid, siis, tead, tekkis sinu vastu sihuke imelik tundmus. Ja ema ütles ka, et kas nüüd temast sinule enam midagi, kui on juba suures linnas ja tähtsa ameti peal. Jah, siis jäin isegi arvama, et ega ma sind eluaeg oodata või. Sain tuttavaks kellegi vanema politseikordnikuga, aga sellel oli lahuselav naine ja lastele abiraha maksta... Nüüd olen juba tükk aega selle metsamehega, elu tuleb ju edasi elada...»

«Jah, jah, muidugi,» ärkasin mõtteist. «Elu tuleb elada säärasena, nagu ta on,» ütlesin rõhuga, mis pidi väljendama minu veendumust, kuigi teadsin end ainult papagoina kordavat teise inimese sõnu.

Ta küsiv, esimest korda nagu etteheitevigi pilk langes mu näole. Muidugi tahtis ta teada, kas ma kahjatsen oma käitumist, asun laitma ta kavatsusi või koguni kiidan heaks. Mul oli piinlik. Terve meie vahekord üksikasjadeni vilksatas mööda mu vaimusilme eest ning ma tõmbusin eemale, öeldes:

«Säärasel juhul ei sobi ju minul tulla teile öömajale... Ma arvan, et...»

«Rumal, mis siin arvata,» haaras ta uuesti mu käsi-varrest.

«Nagu teise mehe väljavalitu ja kõik,» vahtisin oma läikivatele kalossinidadele.

Liina turtsatas naerma, tõmmates mind hoogsalt enesega kaasa.

«Ta on ju hoopis maal, praktilik... veider!»

Sammusime edasi. Mida tema võis mõelda või tunda — selle uurimiseks puudus mul aeg. Olin enesega kibedamini ametis kui teinekord targutusi kirjutades, ja otsustasin, sündigu mis sünnib, kindlaks jääda, mitte silbigagi enam meenutada olnut meie vahel, et vältida siit lahkudes abielurikkuja süütunde kaasavõtmist. Järgmisel tänavanurgal ostsin paki paberosse ja toosi tikke.

«Oled päris suitsumeheks hakanud?» uudishimutses Liina.

«Jah, närvidele käiv töö,» valetasin lausa.

«Kaarel suitsetab kah kõvasti,» ütles tema.

Ei osanud sellele midagi vastata. Kuigi see tundus nagu öeldud olevat tahtega eriti alla kriipsutada oma lähedust teise mehega — seletasin seda siiski lobisemishimulise naise rumalusega ning jätkasin poolvastumeelselt teekonda. Niipea aga kui olime toas, mõistsin hästi tema asjata vahemärkust. Sest ta ütles häbeneamatult:

«Paku mulle siis ka üks suits...»

«Suitsetad — salaja?» püüdsin oskamatult avada karpi.

«Ainult mõnikord... tema on mind harjutanud.»

Istusime, läitsime suitsud ja vaatlesime üle laua teineteist. Kui taltsaks olid jäänud meie pilgud, kui kinniseks ja väheütlevaks — tundus, nagu oleksid kaks kunagist vastast mõõtnud teineteise võõraks jäänud löögivõimeid, veidi nukralt ja ebalevalt, aga siiski uurivalt. Eriti tema pilk näis mind hindavalt mõõtvat. Kuid tulisus, kirk ja aplus — see oli sealt kadunud. Ainult mingi läbikaalutud kavatsus, nagu salanõu heidutas mind noist silmist. Suits kippus mulle kurku ja ninna. Oli ebamugav.

«Kuhu sa mind siis paned?» küsisin jutujätkuks.

«Vaata, siia,» tõmbas ta eesriide toa tagumise poole eest kõrvale.

Seal valendas hoolikalt ülestehtud kohev voodi, avar ja lai, pitsidega kaunistatud patjade ja linadega.

«Vali, kumba poolt tahad,» naeratas ta oma kingi jalast võttes ja tuhvleid asemele tõmmates.

«Kuule, see on ju sinu vanemate ase ja...»

«Mis sellest siis?»

«Kuhu sa ise heidad?»

Ta astus mulle otse näoga vastu, nii ligidale, et ta rinnapead mind peaaegu puudutasid ja ta soe hingeõhk riivas mu palet, kui ütles kindlalt:

«Sinu kõrvale. Viimast korda sinu juures... Ära ütle midagi, muidu mul hakkab veel piinlik.»

Vaikisin, haarasin närviliselt uue paberossi järele...

Hommikul vara lahkudes pööritas pea vähesest magamisest ja läikis süda enesealandustundest samapalju kui ülearusest suitsetamisest. Olin läbi kõrvetanud terve karbi paberosse nagu enese õhtuse otsusegi. Liina hoolitses minu eest sellise valmiduse ja tähelepanuga, nagu oleks ta saatnud teekonnale oma armsamat, kuid meie vahel oli kõik lõppenud, selge ja kristalliseerunud. Kumbki ei petnud end enam mingisuguste väärkujutlustega — käitusime vastamisi lihtsalt nagu kaks inimest, kaks vana sõpra, kes ei taha jätta teineteisele halba lahkumismuljet, või nagu vastased duellil, kes sellest hoolimata, et mõni hetk hiljem seisavad püstolitoru ees, ulatavad galantselt naeratades käe.

Peale üleslöötsutud ja taaskustutatud kiretule oli öösi meie vahel olnud väga tõsiseid kõnelusi. Ma teadsin nüüd, et too tutvus metsamehega oli üpris vana, vanem kui minu tutvus Liinaga, ja et Liina õieti kuulus tollele mehele juba koolipiigana, ammu enne minu silmapiirile ilmumist, et vahemäng minuga oli olnud põhjustatud teatud määral tühimusest ja mehe eemalviibimisest, et teda oli kihutanud tagant iha paremale partiile, ja et ta südame huvi minu vastu oli alanud alles peale tegelikke kannatusi, oma saladuse mulle usaldamise aegu. Samuti teadis tema, et minu kirg tema vastu oli kogu aeg olnud reserveeritud halbade aimuste pärast ja et olin temast eemale jäänud uute vahetõrgete ning huvide tekkimise tagajärjel.

Olime ütelnud vastamisi kõik oma südameilt. Ja seda, mis oli jäänud sõnul seletamata, seda aimasime mõlemad veel paremini. Igatahes Liina ei süüdistanud mind enam oma küpsuseksami ebaõnnestumises — ja mina tundsin end täitsa vaba olevat igasuguseist kohustusist tema vastu.

Mehest ja naisest olime taas saanud lõplikult — ainult inimesteks.

Ta saatis mind trepi viimase astmeni, palitu õlul, juuksed katmas otsaesist.

«Sõidad ikka pealelõunase rongiga?» küsis kõrvale vaadates.

«Sõidan pealelõunase rongiga.»

«Ela siis hästi ja mõtle vahel ka sellele rumalale tüdrukule...»

«Sina samuti hästi,» raputasin ta väljasirutatud kätt.

«Igavesti!» katkes ta hääl, käsi värahtas.

«Jah, jah, jah — sina samuti,» silitasin ta käeselga.

Ta kiskus enese järsult lahti ning tormas komistades ja kuidagi tumedalt häälitsedes trepist üles nagu põgeneks. Veel kord oli naine temas ärganud minu suhtes. Uks prantsatas kinni ja — ma seisin üksi külmas vihmases hommikus, madal porine taevas pea kohal.

Tundus, nagu oleks nonde võppuvate õlgade ukseavausse kadumisega varisenud kaduvikku üks jõulisemaid järke minu elust. Vaatasin ringi — võõras oli see

maja, võõras munakividega sillutatud hoov ja võõrad käigud. Segaselt tuikusin tänavale, kõik aeg mulje all, nagu oleksin midagi väärtuslikku katki käristanud, midagi lõhkunud või koguni kellegi tapnud. Ei puudunud palju sellest, et oleksin vāravalt tagasi pōõrdunud ja kõike kahjatsedes oma pea ūlal kindlasti nutva tūd- ruku sülle surunud.

Ent kui meenutasin kõike võltsi ja vāāra, seda valet ja teesklust, mis meie vahel oli valitsenud, siis lahtus mu nōrkusehoog nagu kerge ving. Seda ei vōinud ma enam teha — pārast mōõdunud ōō vastastikust ava- meelsust mitte.

Linn oli ārganud, rasked rautatud rattad veeresid mūrinal turuplatsi poole, koolilapsed, raamatukimbud kaenlas, ruttasid ōppepaikadesse ja kuskilt tēnava- nurga tagant kihutas voorimehel lagedale salkkond heas tujus teklikandjaid.

Missugused neist on tulevased Kooritsad, missugu- sed Aabjārved vōi Mindused? Vōi koguni minutaolised kõhklevad tuuletallajad — haaras mind mōte neid nāhes. Noorus purjetab teid, mida ei mēāra ūkski kom- pass ega kaart, tormab vetele, kus pole tēhiseid ega toodreid. Ūhe lõppsadamaks saab salakari, teise omaks tundmatu rand. Kas vōib kunagi teada, kus vōi kui- das...

Igast ilmakaarest kerkib midagi meelitavat. Aastaid hellitatakse lootusi, nāhakse vaeva, tuntakse rahul- dust saavutatud edust, siis aga jārsku selgub, et ollakse kihutanud pimesi, ringi ūmber iseenese telje, leitakse end samas higilōhnlises toakeses, samade tūūta- vate igapāevasuste keskel ning — hābenetakse iseen- nast.

Kūlmad viirud jooksid mul ūle selja.

Imeselgelt nāgin enda ees Hilda katkisi kingi, Liina igavest abituuriumi-kava. Nii ūks kui teine polnud loodud teadusliku tōō jaoks. Nad olid mēāratud elama teist elu, elu, mille vastu nad vāgivaldselt pūūdsid vōi- delda, kuid nūūd aastate jooksul juba isegi veendunud olles, et kõik on tulutu, et vōitlust nōuab veel vaid vāline vorm, mitte tarve ega asja sisu, nad on lōõnud kahtlema, kōiguvad lootusetuse piirimail. Nagu Liina,

kes kaalutles veel ainult praktiliselt. Idealism, unistused — kõik see oli minevik.

Peale viimase istungi kohtusaalis ruttasin jaama ja asusin hoopis segaste tunnetega vagunisse.

Ainult mõned aastad, aga — siiski lahutasid nad mind minevikust ületamatu kuristikuna. Kõik, mis saabumispäeva meeleoludes veel oli tundunud omasena ja kodusena, oli nüüd järsku muutunud äraseletamatult rusuvaks ja võõraks. Raske tundus olevat jääda siia nende muljete keskele pikemaks ajaks.

Ei tea miks, aga just enne rongi ärasõitu meenus mulle erakordse selgusega uuesti Liina. Tekkis tunne, nagu oleksin tema suhtes midagi tegemata jätnud. Unustanud. Ning kui pingutasin vähe oma mälu, oligi see mul käes. Otsin samast postpaberi ja kirjutasin talle lühikese kirja. Mitte valesti mõista, mitte haavuda — palusin, vihjates sellele kahekümnele kroonile, mis lisan ümbrikku. Tean ta raskusi ning arvestades seda, et oleksin hotellis niikuinii pidanud maksma, olgu see siis talle. Tasuks või toetuseks, kingiks — ükskõik kuidas tahab — sõbralt, kes enam kunagi ei tule, see tähtsusetu summake.

Talitasin ma õieti — küsisin eneselt hiljem sõidul. Kuid siis oli juba hilja küsida. Toetasin pea aknalauale ja lasksin end lõdvalt loksutada nagu see, kes ei hooli, kuhu läheb sõit või milleks sõidetakse.

Ning tõsiselt — mulle oligi puha ükskõik. Kui too rong mind Tallinna asemel oleks kandnud Riia poole, viinud kaugesse, võõrasse maailma ja ma oleksin end ootamatult leidnud kesk hoopis teisi ringe — vaevalt et oleksin imestanud, et oleksin liigutanud silmagi. Ma ei tahtnud millelegi mõelda ega mingit otsust langeda. Teadsin vaid üht, et minu varemtehtud otsus — lahkuda toimetusest — oli mõranenud ning olin kindel ainult selles, et maailmas pole midagi täiesti kindlat, kõige vähem küll inimese meel ja mõte ...

— — —

Kodunt leidsin eest oodatud vastuse oma kirjale. Ja kas selle sisu või oma meeleolu tõttu elasin üle sügava pettumuse.

Solveig on romantiline unelm, noormehe haiglane pettekujutus. Irma kirjutab kokkuvõttes:

«Jalutan aeg-ajalt sinu kepikesega (lõikasin selle kord teda külastades sarapuupõõsast ja unustasin sinna), tundes nagu seltsi — sinu lähedalolekut. Ent mõteldes, et peaksin võib-olla kogu eluaja sel kombel jalutama, hakkab mul külm. Sa oled arukas ja tark ning peaksid mõistma, et minagi olen inimene.

Kui ma sulle kirjutasin: tule, siis mõlkus minu meeles ometi mingi tähtaeg, mingi lähem nädal või kuu. Mina ei oska rääkida põhimõtteliselt nagu sina. Tahaksin nii väga olla kellegi Solveigiks, kuid kardan — ma ei ole selleks kohane, ma ei talu seda. Ära saa minust valesti aru, Hugo...

Praegu ei võiks sina juba sellepärastki siia sõita, et minu ema on siin. Ta on palju taltsam kui varemalt, aga siiski osutuks võimatuks meie kohtumine sel ajal. Mina ei tunneks end vabana ega arvatavasti sinagi.

Olen sinu pärast pidanud palju kannatama, kannatan vahest veelgi, aga alandusi ei suuda enam taluda. Sinu mõtted on mulle järsku võõrad. Kurb, ei suuda eemale jääda sinust, aga luba, ma katsun harjuda sinu mõtetega, mõtelda end neisse sisse... Vahest ehk siis...»

Ennast hoidev ja omakasupüüdlik nagu enamus naisi!

Pidasin teda teissuguseks, suuremeelsemaks ja ohvri- valmimaks, aga olen eksinud. Temagi sihiks on vaid elu mehe kõrval ja toetusel, üksi ei suuda ta püsida. Seda ma ju taipasin mõnikord varemgi, nüüd aga on see lausa välja üteldud, nüüd näib ta seda isegi täiesti mõistvat.

Kas pean mina hakkama talle selleks elutoeks?

Minus kihab, käärib ja pragiseb kõik. Pole eneseltgi mingit kindlust, püsi — missugune tugi või abi kujuneks siis minust elus sihitult kobavale, nõrgale naisele? Kahtlused kasvavad üle pea, nagu vajuksin sügavasse vette, kui sellele mõtlen. Ning vaistlikult taipan, et minusuguse õigeks eluseltsiliseks oleks vahest iseteadlik, karm ja kindla karakteriga naine — Marta. Kuid Marta halvustab mind — poisu ja narr...

Selles meeolus haarasin sule ja läkitasin otsekohele, vahest toorevõitugi vastuse, milles ütlesin lausa välja, et tema mõttekäik on õige tavaline, et ta eelistab kindlat ühiselu. Ütlesin, et mõistan teda; aga võtku arvesse, missuguste väliste raskuste vastu säärane kavatsus põrkab. See on praktiliselt teostamatu. Mul puudub selleks jõud ja julgus.

Aga mis siis ette võtta? Jätkata ahtrat sõnamängu? Ihaleda ja kannatada, tühjust tunda ja närbuda? Ei! Tuleb leida lahendus kas või midagi järsult katki lõigates, hoolimata kibedusest, valust ja piinast, mida see võiks tekitada. Milleks teeselda? Rääkigem otsekohele — kas nii või teisiti? Ent jumalapärast, ärgu võetagu neid ridu mingi vormilise ettepanekuna, millele vaja vastata ainult kas jah või ei. Ma ei vaja muud kui pisut selgust. Minu suhtes on kurb-rumalate igatsuste aeg möödas. Võin, arvan suutvat end otsusi langetada ja neid pidada. Tahaksin kuulda temalt sama...

Kirja ümbrikku pannes tundsin end nagu sellest küljestki veidi vabanevat, survest pääsevat, ning teatud uhkusega heitsin pilgu peeglisse, et otsida sealt uut meelelaadi tähistavat joont, mis näis minus taas tekki- vat või tagasi tulemas olevat — minu otsustusvõime. Aga kui mulle sealt üpris tavaline, unistavate silma- dega ja pehmete näojoontega korralikult rõivais noor- mees, nii midagi poeselli ja keskmise üliõpilase taolist, koltunud ja pisut korratuid eluviise meenutav — vastu vaatas, hakkas mul enesest hale.

Tõepoolest, missugune kangelastegu: aeleda ühe nai- sega öö läbi, järgmisel päeval aga teiselt manguda kirja teel otsuseid, igaveseks armukeseks jäämist, andumist ja muud segast. Pean olema kas haiglane või pööraselt egoistlik tüüp. Naistekütt igatahes mitte, selleks puuduvad mul eeldused. Kõik minu vahekorrad on loodud pigem naiste kui mu enese initsiatiivil. Olen ainult lasknud end kaasa kiskuda, ja hiljem isegi innustunud...

Kas on see kellegi mehe elu eesmärk? Oleks aeg mõt- lema jääda, kuhu säärane ühe juurest teise juurde lon- kimine mind välja viib. Sest lõpuks ei ole ju selles kõi- ges mulle enam midagi erilist, uut — välja arvatud

vahest temperamendi väikesed isikupärasused. Naised on teatud punktis kõik ühetaolised, isegi ühesuguste sõnade ja hoiakuga. Varieerub ainult algus — mõnikord ka lõpp. Kas siis üksnes seepärast — tõsine ja sügav huvi mul nagunii nende vastu puudub. See, mida nimetatakse armastuseks? Aga ma tean siiski: vajan inimest enda läheduses, kellele — kas või ajutiseltki — hea olla, kellest mõtelda, kelle tundeid eneses peegeldada lasta. Mul jääb vaba energiat üle — pean selle kuidagi rakendama, ära kulutama — sest seltskonda, sõprusi ja muid väsitavalt paeluvaid harrastusi mul pole. Oma väikesed katsetused kirjutamises olen hoopis kõrvale jätnud ja viiulistki loobusin juba koolist lahkudes. Harva käin üksikutel teatrietendustel või kontsertidel. Needki ei paelu mind väga tõsiselt. Kuhu peaks siis mees neis aastais pillama oma energia säästtud... Olen talitanud ainult oma vaistude ja alateadvuse juhtimisel. Milleks süüdistada ennast? Võtkem seda ulaelu paratamatusena, mis tingitud hingeelulistest eeldustest, füüsilisist vajadusist ja üksluiste väliste olukordade survele.

Säärasele kokkuvõttele jõudes jätsin siiski Irmale määratud saadetise katki kiskumata. Otse selle vastu — enesega sõideldes, ennast noomides viisin ta postkasti.

On vahel sääraseid meeleolusid. Tahaksin järsku kellegi hea olla, ennast usaldavalt avaldada, kuid samas ühtlasi ka teisele haiget teha, teda küünistada. Sellises meeleolus saatsingi tolle kirja teele.

Ja siis meenus veel: minu rabelev vahekordade soetamine naistega ja nende arendamine mõtlematult, tormakalt — kas see pole tingitud asjaolust, et mul puuduvad täielikult lähemad naisomaksed. Oleks mul öde või emagi, võib-olla suudaksin nende kaudu palju paremini mõista ka kõiki teisi naisi ning oskaksin nendega käituda neile vähem haiget tehes, neid vähem solvates.

Sest oma südame põhjas olen veendunud Irma headuses. Tema on ainus, kelles minu skepsiski ei suuda kahelda. Kuid üksindus, alaline enesehooleksjäetus, eraldatus teeb karmiks ja kalgiks. Olen oma üksinduse ohver...

Leebuda, andestada, hea olla ja ainult heale ehitada — see juhhib mind praegu. Ja ma ei suuda vabandada kahetsusest, et saatsin säärase toore kirja teele. Kohe homme saadan uue. Räägin uuesti ja südamlikumalt. Tema pole ju milleski süüdi, süü seisab ainult minus.

Selles veendumuses lähen praegu voodisse ja — arvatavasti magan hästi. Enese süüs selgusele jõudmine ja pihtimused puhastavad hinge.

— — —

Kõige kiuste veetsin siiski väga rahutu öö. Mingi tundmatu sisemine erutus hoidis mind ärkvel, kihutades väsinud ajusid edasi punuma mõttekangast ka siis, kui olin juba tukastanud. Veidrad, jahmatavad ärkamised pimeduses, veel veidramad unenäod. Minuga näib miski päris korrast ära olevat.

Sonimised unes algasid sellega, et leidsin end suure võõra linna tänaval jooksmas, väike brauning pihus. Oli nagu mingi mäss või kokkupõrge. Ümberringi kisati ja karjuti. Keegi veider mees plöksutas mu kõrval, proovides oma püssi — vana kaheraudset laskeriista. Käis pauk, nägin, kuidas ta ehmunult vaatas mulle otsa. Samal hetkel tundsin end kuklast haavatud olevat, tundsin seal suurt auku ja sellest õlgadele paiskuvat verd... Ärkasin lõdisedes.

Jalutasin paar tiiru üle oma kitsa toakese, rahunesin ja pugegin taas voodisse, kiskudes vaiba tugevasti ümber õlgade ja pea. Ent uus uinakki osutus üürikeseks. Endine segane sonimine jätkus niipea kui tukastasin, kui teadvus hakkas vaibuma.

Rahvahulk tormas rüsinal mingis kummalises, palmide ja lilledega kaunistatud sadamas seisvale laevale. Kõlasid kellad ja kostis jäme torisev laevavile. Iga hetk pidi laev lahkuma. Koos kümnete teistega trügisin landgangile, murdes enesele küünarnukkide abil teed... Seal liikus korraga laev, trepp jalge alt kadus... langesime, langesime sügavikku, hulk ehmatanud nägusid ja kramplikult õhku haaravaid käsi mu ümber...

Ärgates leidsin enese olevat kerra kiskunult selili padjal, nagu valmistuksin tõelisele hüppele. Lülitasin elektrivalgustuse uuesti sisse ja vaatasin kella. Viimastest voodisse minekust saadik oli möödunud vaevalt viis minutit. Selle lühikese ajavahemiku vältel olin jõudnud end tekki mässida, uinuda ja pika ning erutava unenäogi näha. Kell näitas pool viis. Oma vaimsele seisukorrale vastavalt oleksin võib-olla meelsasti haaranud unenägede seletaja järele, kuna mul aga säärane puudub, võtsin kätte Upton Sinclair'i «Armastuse palverännaku». Mu pilgud langesid ridadele, kus noor Thyrsis räägib:

«Kõik väiklus, egoistlikud nähted tulevad sellest, et inimesed ei tunne elu võimalusi, ei saa aru selle pühadusest ja väärtusest. Nad otsivad ja otsivad ja — ikka eksivad. Mõeldagu vaid joomisele. See valmistab inimesele teatud laadi mõnu, ometi aga tõukab kuristikku... Ning just andekaimad inimesist langevad sagedasti sisse sügavikku... Rumalad on rahul, ainult igatsejad, elutäiuse otsijad satuvad kuristiku servale...»

Tundsin hirmu iseene pärast ja ees, kujutledes end ühe säärase andeka, igatseva ja elujanulisena, kes kord kuristiku äärele jõuavad. Oli see tund saabunud? Ma polnud tõesti enam milleski kindel. Külmast higist märgade kätega surusin raamatu vastu nägu, katsudes end tuua täiele teadvusele. Kuid see polnud kerge — pooleldi unes, pooleldi ärkvel veetsin kogu ülejäänud hommiköö, lambi põledes mu kõrval.

Tõusin varakult, ajasin habeme ja pesin end. Külm vesi, toit ja askeldused taltsutasid närve sedavõrd, et kella kaheksa paiku võisin üsna rahulikult toimetuse poole jalutada, kuigi tundsin veel selja taga hiilivat nagu öiseid hirmuvarje ja kuigi mu ihu kannatas magamatuse tõttu hommikujaheduses.

Esimesena kohal, kasutasin ma vaba aega möödunud päevade lehtedega tutvumiseks ja pörkusin kohkudes laua juurest tagasi. Midagi arusaamatut ja seletamatut oli juhtunud minu posti teel saadetud kirjutistega. Suurelt rääkisid pealkirjad oodatavast karistusest ja seadusevalgust mitte kannatavatest tehingutest. Need

olid pandud hoopis umbropsu ega seisnud ühenduses kirjutiste tõelise mõttega, mille olin läkitanud. Rabavama üllatusena pidin kogema sedagi, et meie leht ainukesena oli ära vahetanud prokuröri ja ühe kaitsja nimed.

Tammusin toas ringi nagu vihane elevant, leht näpuvahel. Niipea kui Kulmer oma nina koos pruunide särvrillidega ukseavausest sisse pistis, olin tal turjas.

«Mis kuradit see peab tähendama? Mis solki sa siin oled keetnud?» nõudsin ägedalt.

«Kena mees, mis sa praalid! Ise kirjutab igasugust jõrri kokku, nii et häda näha ja nüüd veel uhke pealegi. Mis siis mina siin...»

«Kes pani pealkirjad,» jätkasin nõudmist.

«Pani, pani...! Vanaga siin üle kahe sai tehtud... Suures rutus. Ja kes sest sinu kirjast õieti aru saabki.»

«Sul pole siis aimugi, et kõik on segi, peame õien-dama,» hüüatasin.

«Ei maksa võtta nii traagiliselt! Tühi asi.»

«Ma tahan näha oma käsikirju.»

Ta kergitas kohmetult prille, tõusis siis ruttu lauast:

«Hüva, ongi just trükikotta asja. Toon need sulle üles.» Läks ja — jäi õige kauaks.

Vahepeal saabus Vaablane, morn ja turris, heitis minu tervituse peale ainult vildaka pilgu ning kadus mühinal tagatuppa. Aimasin halba, seadsin end laua taha kühmu nagu hüppevalmis kass. Mul ei tulnud kaua oodata.

Klõbistanud pisut oma võtmekimbuga laegaste kal-lal ja paar korda peremehelikult kõhatanud, astus Vaablane otsustavalt uksele:

«Härra Ohjak, palun tulge väheks siiapoole.»

Järgmisel hetkel olin kohal, jäädes seisma raamatu-riiuli ette, kus vedeles pakkidesse seotud vanu ajalehti, tühje pudeleid, paar säärikuid, mida kunagi oli kasuta-tud maal kihutuskõnel, nagu sobiv töötava mehe mulje jätmiseks, ja mõned nühkunud kohvrid.

Toimetaja oli tujutu, palus istuda, toppis rusikas käe taskusse ja otsis teisega lõuga sügades sõnu. Ülesanne ilmselt ei meeldinud talle.

«Tjah,» algas ta oma tavalise hüüdsõnaga, «meil oli

juhatuses eile õhtul muuseas juttu ka teist, härra Ohjak. Olete meil nüüd juba tükk aega töötanud ja ma lootsin, et teist kasvab pikapeale päris tubli poiss. Otsekoheselt üteldes meeldite mulle ja ma oleksin lähemal ajal ette pannud teid üle viia kindla palga peale. Aga kahjuks — olete oma šansid maha mänginud. Ütelge õige, mis seal Tartus teiega juhtus...?» puuris ta vaate otse minu silmadesse.

«Minuga — ei vähematki iseäralikku. Ei saa aru...»

«Sama häda. Meie siin ei saanud ka aru. Teie kirjutate ju päris huvitavalt, aga teie kirjutiste andmete täpsuses ei saa kunagi kindel olla. Võtke kas või see prokuröri lugu. Kas pole nali — aga rumal nali. See on väga suur faux pas. Eksisamm, mis maksab end kurjalt kätte meie lehe kui ka erakonna heale nimele. Teised teevad naeruks. Lehe hea nimi oleneb kaastöölise tublidusest. Kui mõni neist ei seisa oma ülesannete kõrgusel, siis on minu kui peatoimetaja kohus sellest teha oma vastavad, ja kui vaja, karmid järeldused...»

«Mõtlesin isegi juba kord lahkumisele,» ütlesin hambaid kokku pigistades.

«Väga hea, kui te olukorda mõistate. See teeb asja kergemaks,» haaras ta paberossi ja süütas selle ilmse rahuldustundega. «Vaadake, teie käsitusviisis ja stiilis on mingisugune terav dissonants, mis ühtepuhku häirivalt esile tungib. Ma ütlesin veel rohkem, teie vaatlusviis on disharmooniline, kooskõlatu. Niimoodi võib elu ja maailma asju vaadelda mõni suur kunstnik. Mitte aga algav ajalehemees. Juhatuses räägiti sellest kõigest, võeti arvesse ka teie kirjutiste meeldivust teatud ringkondadele vabrikuis ja mujal ning tuldi lõpuks otsusele, et teid tuleb ümber paigutada. Jah, otsustati saata Pärnu, vaiksesse provintsilinna, mille rahulikumas õhkkonnas võib-olla harjute ka rahulikumalt elu peale vaatama ning pikkamööda omate selle, mida lehemees eelkõige vajab — tasakaalu.»

«Niisiis, sanatoorne ravi — katseks,» muigasin mürgiselt.

«Seda ma just ei ütle. Tööd tuleb teil ka seal teha ja vastutus jääb samuti, ainult olud ja tingimused muutuvad. Pärnu mehe toome siia... mis te arvate?»

«Ei oska praegu midagi ütelda. Ainult palju tänu heatahtlikkuse eest. Katsun järele mõtelda, kui lubate.»

«Palun, palun. Teil on kaks nädalat aega.»

«Ja missugune oleks tasu seal?»

«Noh, maksimum kuus-seitsekümmend krooni. Sellega elab ausalt ära. Pealegi tuleb arvesse võtta, et meie lehe ruum ei luba mitte liiga palju kohalikku materjali kasutada.»

Ta tõusis, andes mõista, et audients on lõppenud. Seal kargas mulle aga korraga uuesti teravalt meelde protsessi kirjeldus. Ütlesin:

«Arvake minust mis tahate, härra Vaablane, aga Tartu asjus olen mina täitsa süütu. Suuremad sigadused on tehtud siin, toimetuses.»

«Kuidas? Mis te sellega mõtlete?» tõmbas ta kulmu kipra.

«Vaatame käsikirjast järele: kelle vassimised need on?»

«Kas teil käsikiri on siin?»

Hüüdsin üle ukse Kulmeri. Mees tuli lonkides, prille ninal edasi-tagasi nihutades.

«Ohjak väidab, et viperus on juhtunud toimetuses,» teatas Vaablane.

«Täitsa võimatu. Mina ise lugesin ja vaatasin. Pealkirjad said tehtud ju koos, eks ole?»

«Palun minu käsikirjad,» sirutasin käe.

«Käsikirjad, käsikirjad, jah... kurat teab, neid ei leia kuskilt. Otsisin kogu trükikoja läbi. Nähtavasti juba paberikorvi kaudu ahju rännanud...»

«Väga kahju,» ütlesin pahameelega.

«Kahju jah,» möönis peatoimetaja, «oleks saanud kontrollida.»

«Mis seal teha, me peame ikka käsikirjade arhiivi sisse seadma. Olen sellest juba ammugi rääkinud,» vuristas Kulmer.

«Pole tarvis,» ütlesin. «Edaspidi jätan ise endale koo-
piad, et kui peaks kord vaja olema...»

«Õige mõte, päris õige,» naeris Kulmer virilalt, suitsu pahvides. Siis toimetaja poole: «Muust sa vist juba informeerisid?» Ning jaatava noogutuse peale minule:

«Noh, siis on asjad jutis. Soovin sulle õnne kuurordi kirjasaatjana...» ulatas galantselt käe.

«Võid endale hoida!» pahvatasin, tormates toast välja.

Hetk hiljem seisin tänaval, palitukrae püsti, turi vastu ladisevat vihma kühnus, vihast ja meelehärmist vahutades, nii et ei osanud järsku mingit sihti valida. Otsin taas paki suitsu ja, niiskusest särisev pabeross hambas, hakkasin lonkima linna poole.

Tammusin sihitult siia-sinna.

Jälle üks punkt. Järjekordne punkt mu eluraamatus. Teiste pandud, vägivaldne...

Kahjatsesin ma? Peaaegu üldse mitte. Pigem tundsin kergendust: viimaks ometi olid asjad ühel pool. Ainult kättemaksuiha lõi minus tuliselt leekima. Esmakordselt. Ning minnes kesklinna poole keerles mu ajus ainsa mõttena: kuidas tasuda seda alatust Kulmerile. Ma ei saanud hetkegi kahelda tema «näputöös», liiatigi kuna teadsin hästi, et Pärnu kaastööline kuulus Kulmeri lähemate sõprade ringi ja oli erakondlikult organiseeritud. Kogu see minu väljalülitamine ei võinud olla muud kui Kulmeri võrdlemisi lihtne lavastus, selleks et end ümbritseda enam oma meestega, kelle kaudu kergemaks osutub ette valmistada enese tõusu ning võimupositsiooni vallutamist erakonnas.

Aga see ei pakkunud mulle hetkel peamist huvi. Intrigantidele ja sulidele kuulub maailmas kõikjal esikoht. Ainult — mispärast minu arvel, ja pealegi nii läbipaistvalt. See ajas mind vihale, pani seesmiselt protesteerima kogu kamplermiste ja organiseerimiste vastu. Töötasin enesele edaspidi enam mitte laskuda teiste huvide vahele, end mitte lasta ära kasutada viletsa malevigurina, sündigu mis tahes. Olin vaba, kohusteta, iseseisev ja — noor. Milleks mulle üldse nende leht või Pärnu? kaalutlesin. Ajaviide — muud midagi. Parem juba kuskile väisismaale, välja rännata — vilksatas mõte ajus. Ja siis tundsin äkki imeteravalt, et olin täitsa asjata kaotanud need aastad, mis töötasin toimetuses. Oleksin võinud parem õppida,

oleksin võinud end arendada, oma teadmisi süvendada. End igapäevasesse jooksvasse töösse mattes aga olin jäänud kõiges poolikuks, ripakile, juhuslikkude tuulte armust olenevaks nagu nõrgalt oksa küljes rippuv leht, alalises lahtirebimise, porri paiskumise ohus.

Porri? Kas ei valitsenud minu hinges kogu aeg mingi sügav kõhklustepori, kas ei seisnud see kogu nende aastate saamatuses ja laokil-olekus? Väga õieti defineeris vana Vaablane minu vaateviisi disharmooniliseks vaateviisiks. Kuidas võikski see olla harmooniline, kui ma ise viimase verelibleni olen üksainus suur disharmoonia, lahk- ja vastuolude rägastik?

Minu igas sammus ja ürituses on midagi väga eba-harmoonilist. Isegi mu jalaasted ei ole ühtlased ja kindlad: kord langeb kand varem klõpsudes vastu tänava-kivi, kord sahnal varvas, kord käin ma pikil sammel, kord tippides tihedasti nagu mõni kitsas seelikus naine. Ja minu maailmavaade? Sel on sama palju erivarjun-deid kui aastas päevi. Olen vahel valmis tunnistama äärmuseni minevat marksismi, samas aga varsti taga leinamas kodanlikke kombeid ja elumõnuseid, mida mulle seni pole maitsta antud kuigi olulisel määral. Kuulutan enesele üliinimese minakultuuri ja sülitan kogu maailmale, kuid samas astub tähtsusetu naine juhuslikult mu ellu ja pöörab mind silmapilkselt tagasi malbeile andestamise ja suuremeelsuse teedele.

Mis ja kes olen õieti mina?

Deklasseerunud nooruk, deformeerunud vaimulaa-diga poolharitlane. Omamoodi tõusik, õieti jooksik, kes ei tea, kuhu ja kuidas end rakendada, kus enesele aset leida ühiskonnas. Jalgealuse kaotanud inimene.

Missugust harmoonilisust võidakse sääraselt nõuda!

Harmonilised inimesed omavad hea ja laia tutvus-konna, hulga sõpru ja mõtteosalisi, nad on kõikjal meeeldi nähtud külalised, neid imetletakse ja nad imetlevad teisi. Neil on oma kõlapind. Minul pole aga kedagi. Käin tummalt, võõra pealtvaatajana ringi, liigun kesk kärsitumatki elu nagu unenägija. Minu sõpradeks olid peadpöörivad unistused ning mu tutta-vaiks mõningad ranged raamatud või neis arendatud veelgi rangemad eluteooriad. Närtsitav romantika

nagu troopikapalavus on see, mis minust on teinud eluvõõra, kitsaid unistuste jalgradu tallaja.

Varasest lapsepõlvest peale olen kandnud eneses ihasid kõrgemale ja ülemale pääsuks, vahel koguni kujutlenud end mingi erandnähtena — kui mitte just oma tõdede kuulutajana, messiana, kes loodab päästa maailma.

Ent Sancho Pansana oma saare järele joostes, kõrget tiitlit ja tähelepanu nõueldes olen samuti kui tema oma vaesest eeslist — kesisest reaalelust — liiga kaugele tormanud, naeruväärse Barataaria — iseenese väljamõeldiste — ohvriks langenud ning teeksin vahest õieti praegu oma eeslile sõprussuudlust lõugadele surudes hüüdega: «Tule, sõber, seltsimees kannatustes ja rõõmudes! Önnelikud olid need päevad ja aastad, mil ma ei tundnud sinu seltsis muud muret kui sadula korrashoiu ja kõhutäie eest. Sinust lahkudes aga ja uhkuse ning auahnuse radadele eksides on mu hing täis muret, valu ja vaevlemist.»

Jaa, ei ole minagi, nagu Sancho Pansa, loodud valitsejaks, linnade ja losside vallutajaks. Etem on künda ja äestada kui kippuda teiste ja enese elule seadusi tegema. Igaühel on parem elada sellena, milleks ta on sündinud. Seepärast, noorhärja Ohjak, pöördugem tagasi oma lihtlabase ratsu ja kareda kuue juurde, heitkem ült targeldatud särgid koos vaevavate unelmatega ning saagem taas üsna igapäevaseks inimeseks. Mingem inimesena inimeste hulka! Don Quijote'i ja ta kannupoisi kurb pühapäev on lõppenud, alakem häbenemata uuesti argielu...

Sedamoodi ma umbes targutasin läbi ladiseva vihma kõmpides, mitu tundi järjest.

Ning neist meeleoludest aetuna astusin sisse esimesse silmajuhtuvasse rahvakõrtsi — esmakordselt üksi ja tahteliselt — tellides lauale sööki ja viina, et pühitseda omaette vaikset lahkumispidu või taas inimesekssaaamise silmapilku.

Minu ümber käratses joobnud ja pooljoobnud mehi. Neil oli kõigil ütlemisi üksteisele, mahlakad hüüatused kõlasid siit-sealt ning ma tundsin peagi, kuidas see õhkkond omaseks muutus, kuidas ma sesse sulama hak-

kasin. Ning rõõm, üpris lihtne, algeline heameel täitis mind seda märgates.

Kes olin siis mina, et endast kujutleda midagi peenemat — nagu olin teinud aastaid — kui need kõik, need mehed töölaudade ja pinkide tagant? Ma kuulusin ju õieti nende hulka, ning mul oli piinlik üldse tagasi mõtelda teistele aegadele.

«Tervist,» tõstsin klaasi oma lähema naabri poole, «elu pole muretsemiseks, vaid maitsemiseks!»

«Noorhärnal on õigus,» kallast vanem vurrudega mees endale klaasitäie kurku. «Täna elame ja hõiskame, homme — haliseme.»

«Homme parandame pead,» naerdi teisel vastu.

«Tervist, abituurium!» hõikas samal hetkel minu suunas keegi üpris tuttava olemisega kõhetu, aukulangenud silmadega mees. Vaatasin teda lähemalt. Ta võidunud rõivad olid võõrad, ta ekslev pilk aga ja väheldased käed, kuigi pruuniks parkunud, varem nähtud. Isegi see viis, kuidas ta oma klaasi hoidis ja selja laua ääres istudes kühmu tõmbas. Ja siis avanesid korraka mu silmad.

«Sina, Mindus, kurat võtaks!» hüüdsin end hoogsalt püsti tõugates.

«Nii tõesti kui sina oled Hugo Ohjak, ekstern ja pea-aegu cum laude,» lükkas ta nokkmütsi viltu kõrvale ja ruttas mulle sirutatud käsi vastu. «Pidasin sind suureks härraks, kallist sõber, aga näen, sa oled inimene nagu kõik meiesugused. Oi sõber, nüüd laseme liigud lahti...»

«Minugi poolest,» raputasin ta kätt. «Sääraseid sõpru ei kohta iga päev.» Hõikasin kelneri uue joogi kohale muretsemiseks.

«Sinu edu ja edasijõudmise terviseks,» tõstis ta klaasi.

«Töö ja enesega rahulolu heaks,» vastasin, seletades samas Mindusele üksikasjalisemalt oma seisukorda ja pärides, mis teda on Tallinnasse toonud.

«Elu, sõber,» naeratas ta. «Sa tead, kuidas minuga läks? Noh, nüüd sõidame viie mehega Soome. Seal kuskil vajatakse kiiresti vilunud nahaparkaleid. Mida pidin ma siis veel ootama, muudkui las käia. Töö toi-

dab meiesugust, ja kus parem palk, seal lahedam elu.»

«Minulgi on väikselt teadmisi nahaasjandusest,» ütlesin. «Mäletad, Tartus, tolle juudi juures eksamite ajal.»

«Tore, võta kimp tööriideid ja tule kaasa!» Ja kohe teiste poole: «Poisid, kuues kamraad on käes! Liigud!»

Mehed kogunesid meie ümber, kätlesime ja seletasime edasi-tagasi nagu ammused tuttavad. Joodi palju ja tihedasti, jürgati vahel lauldagi. Viinaaurus lendasid vänged sõnad nagu rasvased kotletid. Aga ma tundsin end üle hulga aja hästi ja vabana. Kõigest sellest kõnelusest mäletan ainult nagu läbi udu niipalju, et meie Mindusega lõpuks sattusime targutama elu ja hariduse üle ning et tema lootis ikka veel kunagi õppida keemiat, seda tõsist keemiat, sest nahatöö — see olevat ju ka keemia, aga väga algeline, igapäevase elu keemia.

«Tead,» vaidlesin vastu, «haridus ja teadused on meiesugustele idealistidele pigem koormaks kui kergenduseks. Olen seda omal nahal kogunud.»

«Sa ei taha ometi ütelda, et rumal inimene elab maailmas kõige õnnelikumana?» väitles tema.

«Võib-olla, võib-olla on eluvõõrale teadmatuseski oma võlu. Eks ütle piiblisalm, et õndsad on need, kes ei näe, aga siiski usuvad...»

«Piiblisalmid on lori, samuti nagu kõmuromaanid, ära sa nendega parem lagedale tule.»

«Ei. Ütlen sulle, ütlen kõigile meiesugustele hoopis midagi muud, milles minu arust seisab meie viga ja õnnetus. Vaata, meie astusime ellu täitsa ettevalmistamatult selleks, et meil enestel tuleb kord seda elu juhtida ning korraldada. Meie õppisime, tuupisime teadmisi nagu papagoid üksikuid sõnu, ei mõtelnud aga kunagi pikemalt sellele, kuidas peaksime kord õieti rakendama neid teadmisi praktikas, kui vajadused seda nõuavad.»

«Stop, ei pea paika, tegin enesest kohe naha-töölise...»

«Tegid jah. Aga see oli tagasilangus. Kas selleks, et parkida nahku, oli sul vaja raisata oma energiat aastate vältel küpsuseksamiks valmistudes? Näed sa! Või kas

mul oleks vaja olnud selleks kolada mööda ülikooli auditooriume, et ajalehes näruseid sõnumeid kirjutada? Sugugi mitte. Sääraseid asju tehakse hoopis teise eesmärgiga. Meie aga õppisime nagu orjad, töömehed, käsutäitjad, mitte nagu isandad, kes teadmisi omandades, haridust saades omavad ühtlasi ka kogemused nende kasutamiseks, nende abil elu ja maailma üle valitsemiseks. Selles seisab vahe. Haridus ja teadus peavad kergendama inimese eneseteostamist, temas peituvat loomulikku püüdu kõrgemale ja paremusele tugevdama, kaasa aitama esilepääsemises. Mis osa etendab ta aga meie juures? Kasvatust mitte omades tegid teadmised meist kõhklejad ja skeptikud, elava pinna jalge alt kaotanud vaimsed invaliidid. Mul on valus nentida tõsiasja, aga vahest oleks minusugune siiski elust kergema vaevaga läbi tulnud koolihariduseta, kui praeguses seisukorras, purunenud unistuste küna juurest laskuda tagasi tööpingi juurde...»

«Sa oled mugavust armastav materialist,» vaidles sõber, «kangemat kraadi enesearmastaja, egoist.»

«Vale. Egoistina, kui ma seda suudaksin olla, võib-olla rühmaksin praegu juba kuskil kõrgel kohal ja otsustaksin suuri asju. Aga ei, ma olen täpselt sama-sugune väike ja mannetu idealistikene kui sinagi. Sa uskusid pimesi inimeste headusse, nende aususse. Mina tegin enese usutunnistuseks ja unistuseks raamatutest kokkuloetud tarkused. Oleme mõlemad märgist mööda lasknud. Meile korrutati lapsepõlvest peale, et kooliõpetus võimaldab kergema elu ja parema palga. Vaata, sellele oleksime pidanud rõhuma, selle sihiga võib-olla õppima ja püüdma. See vahest oleks sobinud meietaliste tõeliseks ideaaliks, kas või alateadvuslikukski, oleks andnud pideme ja mõtte kõigele enesevaevamisele. Aga ei, oma üleolekus me naeruvääristasime seda põhitõde, eelmise põlve juhtmõtet, seades enestele ähmaseid ja uduseid ideaale, võttes sihte tähtede taha. Kui aga taipasime, et praegusel ajal enam illusioonides udutsemine midagi ei maksa, et argielus eelistatakse tühist seakasvatuse oskust, ütleme sonetitremise oskusele ja lihtsat üks-kord-ühte keerulistele valemitele, mida tuupisime koolis õhutatud innuga, — jääme

kõhklema, kaotasime viimasegi sideme tegeliku eluga. Ning sellest peale algaski meie tragöödia. Oleme rikki-läinud põlv, umbes nagu läbi põuase suve kasvanud ussitanud õunad...»

«Braavo!» mõirgasid joomakaaslased ümberringi. «Võtke sisse, see hävitab kõik ussid ja takistab edaspidist ussitamist.»

«Halastamatu targutaja,» oigas Mindus. «Sa röövid minult viimsegi lootuse...»

«Andesta, sõber,» panin käe ta õlale. «Meie oleme suurte mullistuste järelaja üliidealismi ja romantika produktid. Meie häda ja viga seisab meie, aga ka meie õpetajate veres nagu vähk. Ja kui me siiski oleme rahva hulgast pisut üle tõusnud esimese põlve haritlastena, ütleksin koguni, tööharitlastena, siis peame ka aru saama sellest, et meie, vähemalt minu romantikast ja idealismist ei piisanud suurte tegude kordasaatmiseks, et laostusin, nagu laostub iga ehitus, millel pole soliidset alust. Aga maailm areneb, elu läheb edasi. Ma arvan, meil ei maksa eneste pärast muretseda, meie ei ole ainukesed ja viimased. Meie lootuseks peaksid jääma need, kes tulevad peale meid. Kainemal ajajärgul kasvanud, vähem romantilised noored, vähem nõudlevad, kuid karmimad, praktilisemad ja sihiteadlikumad. Öieti neid sääraseiks kasvatada, nende kaudu ette valmistada uut elu, uusi inimesi, niinimetatud tööaadli kujunemist, kas see ei oleks meile küllaltki rahuldavaks ja paljutõotavaks ülesandeks?»

«Räägib nagu professor, vaadake seda meest siin,» tõmbas Mindus mind püsti. «Selle mehe mõistuse ter-
viseks peab jooma...»

Tuleviku ja tulevaste asjade peale tõsteti järjekord-selt klaasid. Kui ma taas istuda tahtsin, vääratsin ja langesin tooli kõrvale põrandale, püherdasin maas nagu lihtne elajas — elajas professoris. See oli märgiks, et olin ületanud oma võimete piirid. Maksin ruttu ja — kihutasin autos koju, olles juba varem kokku leppinud Mindusega laeva ja sõiduaja suhtes.

Õhtupimeduses ärkasin tuikava peaga. Ent mu otsus jäi kindlaks. Vajan tööpoolest aega eneseleidmiseks, tasakaalu ja harmoonia saavutamiseks. Kust mujalt

oskaksin seda edukamalt otsida kui tööst, lihtsast füüsilisest tööst, mis väsitades keha säilitab närve ja kosutab libedaile teile ekslema sattunud vaimu.

Unenäod — kõik painajalikud unenäod lõppesid eelmise ööga. Minust oli saanud jälle see, mis ma olin, mis ma oleksin pidanud olema kogu aja.

Kirjutasin Irmale lühida kirja, teatades, et sõidan minema, võib-olla pikemaks ajaks ja et ei ole tark minule panna mingisuguseid lootusi. Andestagu — kui suudab, oodaku — kui leiab selle võimaliku olevat, — praegu heitku aga mind kõrvale, kõrvale samuti, nagu heidetakse sobimatu riidetükk või kulunud jalanõu...

Ah, ma ei ole väärt, ma ei ole midagi väärt! Ka mitte etendama ta kingatalla osagi elus...

Kui ta praegu seisaks järsku mu ees ja küsiks: armastad sa mind veel, ma ei saaks vastata eitavalt. Kuid minu armastuseski on midagi ebakindlat, kobavat, kõhklevat ja saamatut — nagu terves mu olemises.

— — —

Sõidupäev on käes... Sorin oma pabereid, märkmeid ja käsikirju, pildudes neid aeg-ajalt ahju nagu koltunud lehti. Kõik, mis ma otseselt ei vaja, peab hävima. Endisest minast ei pea midagi jääma mulle kammitsaks jalgu. Leegid söövad ahnelt mu sulleharjutusi ja tunnetevalanguid, mida olen nende aastate jooksul enesest nõristanud. Puhastustuli — üldine ja põhjalik.

Võtan kaasa ainult pesu, rõivad, ja — hea tahte saada normaalseks inimeseks. Kõik targad teooriad ja veel targemad arutelud jäägu minust eemale. Võib-olla igaveseks, võib-olla ainult teatud ajaks.

Tahan saada teovõimsaks, kuid — mitte enam lugemiste ja unistuste varal, vaid otseses töös ja eluraskustes karastudes. Inimese vaim on nagu teras, mida tuleb karastada. Annan end meelega praegu elu-sepikoja käsutusse.

Missugused silmad tehti toimetuses! Ei lähegi Pärnu, ei võta vastu pakutud suuremeelsust! Kulmer asetab otseselt küsimuse:

«Ega sa sellest enesele ometi mingit draamat ei tee?»

«Mitte raasu. Draama on läbi, nüüd algab pidu ja tants...»

«Kavatsed õppida või mis?»

«Jah, kavatsen naha üle kõrvade tõmbamise kunsti korralikult kätte õppida, et siis sinu juures esimest operatsiooni teostada...»

Ta sülitas paberikorvi.

«Jõhker tüüp,» pomises seepeale, haaras telefoni ja hakkas valjul häälel kellegagi rääkima mingist varguseloost.

Vaablane naeratas pisut puudutatult minu hüvasti-jätul:

«Tjah, mis seal tetä. Noorus on ikka põikpäine ja elab illusioonides.»

«Illusioonidega see noorus siia tuli,» vastasin, «läheb aga jõhkra materialistina, nagu arvas Kulmer.»

«Tema mõõdab kõike oma mõõdupuuga.»

«Nii see olema peabki. Ikka oma, kallid toimetaja. Mul on nüüd ka oma mõõdupuu.»

«Kirjutage siis ka vahel meile, kui tahtmist on.»

«Ja kui illusioonide hood jälle hakkavad kummitama.»

Ta naeris laialt. Mina katsusin kaasa tõmmata. Võtsin välja oma kahe nädala tasu, nagu juhatus lahkumise korraks lubanud, ja tegin minekut.

«Ärge siis unustage vanu sõpru,» hüüdis kassapreili järele.

«Oh ei, nüüd ma alles neid mäletama hakkan — tagantjärele.»

Tagantjärele? Eks ole kõik nagu läbisõit, viirastus? Inimesed, nii sõbrad kui vaenlased, olukorrad, meeleolud ja arvamused: miski ei jää püsima, miski pole igavene ja asendamatu. Kobades kõnnime igaüks üksikult elust läbi nagu tihedast metsast.

Üksi, jaa — aga siiski karjas. Tänavale jõudnud, sain veidra elamuse võrra rikkamaks. Millegipärast jälgis mu silm eriti tähelepanelikult just täna ümberringi arenevat agulielu.

Lähem ja vaatlen koltunud, kohati viltuvajunud ja nagu ägavaid maju. Lähem ja — vastu tuleb lohus põskedega naisi meeste käevangus, lapsed tillitavaid emasid,

poriseid poisikesi, vesiste silmadega tüdrukuhakatisi. Trammid undavad roobastel, hobused sörgivad väsinult vankrite ees ning vihmaveetorude vastu soristavad pulstunud koeranässakad, silmad rähmased, ninasõõrled täis võõraid haise...

Ning korraga tunnen, et mul on valus. Nende kõikide ja enese pärast. Võõraste inimeste, armetute majalogue, hobuste ja koerte pärast. Sest nad on kõik nii abitud, nii tähtsusetud, tühised, terves maailmas ühtemoodi oma lihtsaid toiminguid toimetavad või otstarbeid täitvad ja tühiasjades end rahuldatuina tundvad, et — ei saa teisiti, kui pean neid haletsema. Neid ja isennast, kõiki meietaolisi — tühiseid ja armetuid.

Meid on miljoneid — asju ja inimesi — tuhandeid miljoneid. Ja kui me kõik korraga satuksime kurtma halli igapäevasuse, oma vähese tähtsuse, oma kõrvale tõrjutuse ja osaksantud väikeste otstarbetäitmiste üle — mis juhtuks siis?

Kas siis tüdrukud ei loobuks äkki ihalemast meheleminekut, kas naised ei võiks tüütavana tunda sünnitada lapsi, hobused vastumeelsena vedada koormaid, koerad igavana valvata hoove? Püüe enesest välja ja lahti, tung erakordsusesse halvaks kogu elu... Majad võiksid ümber langeda, trammid seisatuda kesk roopaid, inimesed võiksid surra tänavail ja jääda lamama sinnapaika... Hullus!

Ei, ei — mu vaim tammub jälle kallakul teel!

Mitte elu pole vaja halvata, vaid elamise mooduseid mugandada kohasemaks igale viletsalegi üksikule, igale vaevatud aguliinimesele samuti kui nukrale koerale veetoru ääres, kes haistab maailma täis meelitavaid lõhnu, aga ometi ei suuda midagi haarata, vaid jookseb jalgade risti käies süljese suuga ringi...

Agaga — kes teeb seda, kui need tuhandet miljonit ise on uppunud tuima ükskõiksusse, kui ainult aukus silmad ja lõtv mehaanilisus avaldub nende enesetundes? Kes — kui nad ei oska näha iseene viletsust ega kosta enese eest, kui nad tülpinult astuvad edasi päeva, mis aeg neile ette lükkab, vankumata ja kõrvale põiklemata, astuvad nagu suur seakari üle ukse tapatali?

Ei mina ega keegi teine. Nii kaugele olen jõudnud oma ihalemistes, et olen valmis ise end uputama igapäevasusse, et siluda oma pulstunud närvinööre ja taas saada teiste lihtsate sarnaseks. Sest tean, pole mingit pääsu erakorralisse, pole pääsu kõigepealt iseenese käest, ei ole ruumi, milles lennata kaugusse ja kõrgusse. Kõik on tavaline. Kõik on argipäevane ja harilik. Kõik on tuim, mis kordub. Ja elu iseenesest on ainult määratu kordumisprotsess. Lootuste ja unelmate ebamääraste lainete lõpmatu võnkumine.

Tohutud tuulikud, määratud energiahulgad — üksainus viirastus . . .

Seeme puhub ja idaneb. Taim sirutab oma pea mullast. Kõrge puu kasvab ladvaga pilvedesse. Kas teab puu, milline saatust teda ootab, mis peab temast tehtama: taevaaluses lendlevate teraslindude tiibu või kirstulaudu? Milleks siis minule kindel teadmine, minule, kes ma pole enam kui kõik tekkiv, elav ja kaduv . . .

Ainult valus, valus on.

Helistasin Martale haiglasse. Ta palus mind tulla.

Kahvatu, õhukesed piimjad huuled, juuksed laiail padjal, võttis ta mind vastu.

«Sa oled muutunud, hirmsasti,» olid ta esimesed sõnad.

«Kõik muutuvad — sinagi pole enam endine.»

«Mina — tulen varsti välja ja olen veel tublim kui enne.»

«Tublimad püüame jõudumööda olla igaüks. Muide, tulin sulle ütleva head aega. Sõidan . . .» jutustasin lühidalt kogu loo.

Ta neelas mind hulk aega ahnelt oma pilkudega. Kergitas siis pead ja ütles:

«Sina peadki sõitma. Sina ei ole siit maailmast. Sinu unistused ja arusaamised on suuremad kui sa ise . . .»

«Loodan, sa paraned varsti,» ütlesin vaikselt.

Haige silmades värahtas võõras helk.

«Tahan ja paranen. Mina pean paranema, oma lapse pärast. Kopsud — see pole ju kellegi surmahaigus.»

«Ega surm pole mõnikord hirmsam elust.»

«Üsna õige. Mine, ela ja pea seda, mis sa praegu ütlesid, alati meeles. Elu ilusamaks ja loomulikumaks

muuta enesele ja teistele, see sobiks meie kõikide püüdeks, sealjuures aga mitte karta hävimist, kustumist. Meie võime kustuda, aga meist vabanev energia säilib. Ning mõjutab elu edasi...»

«Sinul kindlasti su lapse kaudu.»

«Ja sinul sinu tegude kaudu, poisu — kui teed häid tegusid.»

Ta surus kaua mu kätt, silitas seda ja ütles siis tasa:

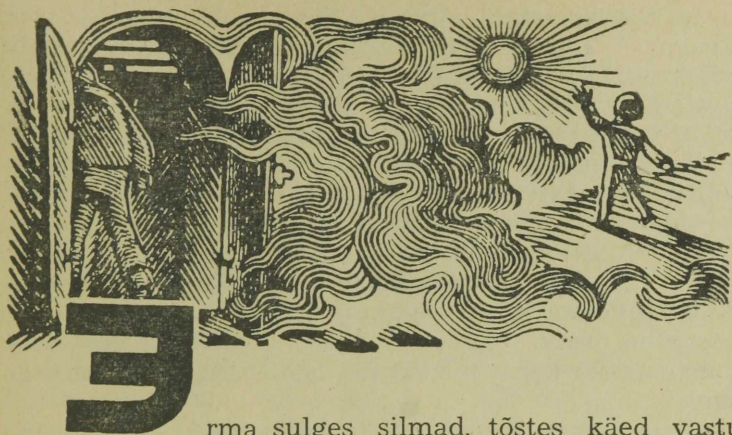
«Kui ma ka peaksin kustuma, ma kustun selle õnneliku teadmiseaga, et sina oled jälle loomulikuks, heaks ja lihtsaks inimeseks saanud. Mine ja ela sellisena, Hugo...»

Ma läksin ning — mind valdas tundmus, nagu oleksin tulnud pihilt või õnnistamiselt.

Ei ole kunagi tundnud tarvidust pihtida, pole leidnud selleks kohast inimestki, samuti pole mind keegi iial õnnistanud. Aga midagi taoliselt nukrat, ent ometi kindlat — valusalt enesesse uskumist — peab ju sisendama ka pihilkäik või õnnistus. Midagi, millele võib inimene toetuda oma nõrkuses, mis lisab talle jõudu.

Üteldakse — usk. Minule pole usk miskit muud kui enesetunne, kindlus eneses. Tubli enesetundega võib korda saata samasuguseid imesid nagu usuga. Kas küsib fakiir Buddhalt nõu, kui ta laseb end maha matta või mõõgaga läbi torgata? Ei, ta loodab enese võimete kindlusele. Minu enesetunne on nüüd jälle korras — ma suudan ja ma lähen.

Lähen ennast heitma elu sulatuspotti — ümbertöötamiseks. Olen praakkaup, looduse valukojast mõrasena välja lastud.

Irma sulges silmad, tõstes käed vastu meelega, mis tõmblesid nagu õhku ahmivad kopsud — ägedalt, närviliselt, ebakindlalt. Teda hällitas tühjusetunne, pures kuum pettumusvalu. Läbi sõrmede riivas ta pilk kogemata kella numbrilauda: osutid näitasid mõni minut üle kahe. Väljas oli veel hämar, väga vaikne. See oli kõik, mis ta märkas enese ümbrusest, siis vajus ta üle mälestustelaine nagu raske müür, surudes taamale kõik argielulise.

Nood ajad olid osutunud Irmale rängemaiks selles ligi kuus aastat kestnud vahekorras. Kui palju südamepiinu olid nad maksnud, kui palju leina ja igatsusi. Ja mis-sugust külmust hõõgusid nood üksikud harvad lahe tagant saabunud kirjad — mõnerealised, lakooniliselt eemaletõukavad, unustamisele manitsevad. Aga Irma ei suutnud, ei saanud uskuda. Tundes meest, aimas ta selle käitumise põhjusi peituvat mujal ning vaevas end mõttega, kuidas pääseda tema juurde, kuidas suust suhu kuulda ning selgitada kõik arusaamatused...

Noil selgetel kevadtalve päevadel, kui kogu alev rõõmutses ilusast ilmast ja mõnules suusasõitudel, oligi lootusetuses elavat Irmat tabanud esimene haiguselöök. Poolsõgedana oli ta konutanud oma kambrikeses ja piinelnud, kuni tuli — hirmus hämarus...

Siis oli ta saanud haiguspuhkuse ja ühel paremal päeval sõitnud pealinna ema juurde. Oli pidanud vaevaltama ja teesklema, rääkima halbade töötingimustest

ja tervisevastastest oludest. Seejärel konsulteerinud paremaid asjatundjaid arstide hulgas, kuid jäänud abistamata. Ainult etteheiteid ja sõimu oli ta oma pea peale kogunud — emalt, kes tütre haigusegi pani hoolimatu vurle süüks. Viletsa vana naise teotusi. Ning siis oli ta meeleheitest aetuna astunud äärmise sammu — sõitnud üle talvise lahe põhja. Armastuse kõiki jõude koondades ja enesetunnet maha tallates. Läbi jääväljade, kus sätendavalt kiirgas päike ja soolana näkku lõikas vile tuul. Oli sõitnud ja leidnud Hugo Helsingist, Töölö linnaosa kõrge kivimaja katusekambrist. See oli vaevaline retk, vaevatud naise palverännak, mille pühapaigaks kehv töölistuba suitsuvine ja nahahaisuga.

«Tule tagasi, Hugo!» oli ta hõiganud.

Poiss oli seisnud tuimalt ja vahtinud teda kui ilmutist, lõpuks ütelnud mornilt:

«Minu jaoks ei ole tehtud teed tagasi. Minul on vaid üks tee — töö kaudu edasi. Koos töötavate hulkadega. Sina ei mõista seda, sa oled teisest maailmast. Jäta mind, Irma.»

Halades oli ta vastanud:

«Kas sa arvad, et sinu töö, mille lõhna ja märke sa kannad enesega, sind paremaks teeb kui see töö, mida teen iga päev mina? Ära ole juhm, Hugo. Olen samasugune tööloom kui sinagi. Harilik inimene. Viska, Hugo, eest need vahetegemise prillid. Mina olen ikka ühesugune ja endine.»

«Sina oled kodanliku kasvatusesega sentimentaalne naine.»

«Kas sa tõesti arvad, et on olemas mingi kodanlik või proletaarne naine? Sa eksid, Hugo, nagu ikka, endale ebakujutlusi luues, end pettes oma kinnisideede isiklikku ellu ülekandmisega. Naine olen, see on õige. Naine nagu ikka naised maailmas. Julgen tunnistada, et armastan. Ja ihalen seda, et vähegi armastataks ka mind. Et sa oleksid jälle endine. Miks jooksed sa, miks põgened minu eest?»

«Kardan sind, sinu hinge võõrust.»

«Sa ei ole siis vaevaks võtnud kunagi vaadata minu hinge sügavusse.»

«Mul on piinavalt valu, et olen juhuse aetuna sind üldse pidanud vaatama.»

«Hugo,» oli ta vajunud ühe istme servale, «sa oled toores.»

«Võid mõtelda minust, mida tahad. Meie pole ilmaski teineteist päriselt mõistnud, võib-olla ei saagi mõistma. Vaeva ja valu on meile mõlemale valmistanud see vahekord. Õieti olen ses mina ise oma elukäsitusega süüdi. Olin süüdi. Nüüd aga on mu pilk selgem ja ma julgen paluda sind, et sa jätaksid minu.»

Irma meenutas nende vastastikuse leidmise ja lähisuse aegu.

«Võib unustada sündmusi, võib unustada inimesi, aga mitte seda tuld eneses, Hugo...» oli talle vaadanud pärani silmi otsa.

«Sa oled haige, Irma.»

«Et saada terveks, seepärast tulingi.»

«Arvad sa, et midagi niisugust seisab minu võimuses?»

«Jah, armastus üteldakse tegevat naisest kõik. Näed sa, kerjan praegu sinu ees nagu vilets sant...»

Poiss langes oma voodi servale. Ta sügavaid silmi katsid hetkeks rasked ripsmed, ta huuled tõmbusid kramplikult kokku, üksik soon otsaesisel paisus.

«Ma ei saa, ma ei tohi. Teen sind ainult õnnetuks!»

«Tee! Ainult tee minust midagi. Ma hangun säärasena, nagu olen.»

«Ja sina usud, et mina, väeti, suudan sinus sulatada selle jää?»

Nad olid pikkamisi lähenenud teineteisele, silmade kimeldes erutusest, mida tekitas ootamatu jällenägemine üle hulga aja.

«Karda uusi õnnetusi, Irma,» oli ta hüüdnud.

«Õnne minul ei ole, olgu siis õnnetused. Kannatan meeleldi sinuga koos.»

«Sa oled hull! Hävitad enese ja minu — mõtle oma emale.»

«Teda ei ole minu jaoks. Oled ainult sina. Ei suuda sedamoodi edasi elada.»

Nad vaidlesid öö läbi, vaidlesid mõttetut, metsikut vaidlust. Pölesid ihast teineteise järele, hõõgusid kire-

tulest, aga valmistasid siiski vastamisi aina kõrvetavat valu ja solvanguid. See oli nagu mingi pinev kahevõitlus, mis kiskus viimase närvikiu pingule, venides ja venides, mitteotsustavate hoopide langedes sajuna kummaltki poolt. Alles hommikuses aovalguses leidsid nad lõpuks teineteise ja lahenduse, unustasid õela vahepealse ning lasksid end juhtida vaistudest, ainuõigeist teenäitajaist säärases olukorras.

Lahkumine oli nukker, aga siiski südamlük. Tööinimeste lahkumine. Üht ootas tagasisõitev laev, teist töökoda. Mindi teine teisale, nagu minnakse jalutama, viibates kergelt hüvasti. Majatrepi ees oli Irma palunud viimast sõna.

«Töötan kõige nimel, mis mulle püha, et tulen. Aga otsekohe praegu ei saa tulla puhtpraktilistel põhjustel — mul pole raha ja õpingud õhtukursustel on pooleli. Luban, et niipea, kui jõuan asjadega ühele poole, sõidan. Oota ja ära närvelda. Seal räägime pikemalt ja põhjalikumalt...»

Õnnelikuna oli ta saabunud tagasi oma aleviüksinsusse. Kuud venisid vaikselt ootuses. Siis tõi post kirja: veel mõneks kuuks, veel üheks aastaks. Ja Irmat oli tabanud teine ning raskem haigusehoog varakevadel, millest päästis ta doktor Linder oma pimendusekuuridega...

Aasta möödus. Rumal ja raske aasta. Aga ta möödus. Ja siis tuli tema — tuli varakevadel koos laululindude ja õitega. Ning ehtis üksiku naise elugi kevadiseks.

Irma puhastas enese valju tahtega kõigest sellest saastasest, vastikust ja halastamatust, mis see päevik oli talle näkku paisanud, keeras lehekülgi edasi ja asus uuesti lugema kohalt, kus räägiti temast ja tagasi jõudmisest kodumaale. Teda justkui kiusas miski kõike lõplikult ja eranditult teada saama, kõike paljastama, kuigi need paljastused vajasid ta peale tagasi raske koormana, muljusid ja vajutasid ta öö arenedes ikka rohkem küüru, päris norgu laua ääres.

Keegi nagu seisis ta kõrval ja käskis. Ning Irma täitis kuulekalt seda salajast käsku.

Jälle liuglevad mu silme eest mööda madalad ühe-
toonilised kodumaa väljad ja kodumaa haprad hiire-
kõrvus kased . . . Olen tagasi, sõidan jälle neil teil, mis
ma hülgasin, mida ei suutnud kord omastena võtta
ega nende keskel end kodusena tunda.

Kodumaa — ütlevad nad. Kus on minusuguse lõhki-
käristatud hinge ja purunenud unistustega ränduri
kodumaa? Mis tähtsus on üldse minu suhtes säärasel
sõnal?

Ent ometi — rahu, sügavat ja õnnistavat heaolu tun-
nen siin enesesse sugenevat rohkem kui Soome kaljusel
pinnal, Rootsi uhketes mägedes või Taani kultiveeritud
karjamaadel, kuhu tegin pikema käigu möödunud
suvel. Lõppemisel olev loom üteldakse tagasi tulevat
sinna, kus sai alguse ta elu — kas pole viimaks samuti
ka inimesega. Kas isegi mitte kustunud unistuste ja
loojunud igatsustega inimese puhul? Ons kehaline surm
õelam kui hingeline enese mahakustutamine elavate
kirjast, ja mille poolest?

Väga palju on muutunud vahepeal, niisama palju
tuuli minust läbi puhunud, kui olen elanud päevi, halle,
karme enesekaristamise päevi. Lahkudes lootsin tagasi
saada oma noorpõlve tööpoisi enesetunnet ja elukind-
lust. Nüüd tean, et kõik on möödas, lõplikult. Mine-
vikust ei ole miski tagasitoodav, mälestuskillud on
sama petlikud kui oleviku tegelikkus. Illusioon, kujut-
lus — kõik ja eranditult. Missuguseid kujutlusi enesele
lood, sellisena maailma näed. Petame kõik iseendid,
oma unelmate, ihade ja kujutelmadega — mitte maailm
meid, nagu uskusin varemalt.

Elu ja selle avaldused on suhteliselt püsivad, muu-
tume ainult meie ise ning selle tagajärjel maailm meie
silmis. Ise oleme selleks kõverpeegliks, milles näeme
peegelduvat maailma . . . Edasi või tagasi, progress või
regress — kõik on üksnes meie mõtte ja vaimu vili,
olenev sellest, missuguse sisu millelegi anname, millise
soovunelma peeglist seda vaatame. Meis enestes peitub
maailma võti . . .

Olen leidnud oma eluvõtme ja unelmate lõppsihi —
nii kummaline ja uskumatu kui see ka tundub —
naises. Tema pärast olen siin, tema pärast loobusin

edasisist hulkumisist, maailma suure sülega enesesse-ahmimisest, tulin tagasi.

Olin võimetu talitama teisiti. Ei suutnud lõplikult hüljata ainust inimest, kelle saatuse nägin seotud olevat oma saatusega, keda tundsin end vajavat — sest seal, maailmas, ei vajatud mind rohkem kui tööjõudu, kui seltsimeest, kui kõiki teisi asju ja olevusi. Tema aga vajas mind teisiti, tema otsis minus inimest. Ning ma tulin tooma talle seda inimest. Tulles sai see minu eneseги soovunelmaks, minugi maailmaks . . . Oh, on ju lõpuks nii vähe, üsna vähe vaja selleks, et luua enesele kujutluses uusi maailmu, rajada uusi elumõtteid . . . Ka mina vajan kedagi. Ma ei ole nii tugev, et seista üksi tormides nagu põhjala kalju.

Tuul puhub ja — inimene paindub nagu puu. Paljud tuuled puhuvad ja — puu paindub looka. Torm tuleb ja — surub ta hoopis vastu maad. Aga ta elab siiski edasi, kas või väänkasvu kujul, haljas latv ronimas mööda mulda . . .

Selline maadligi koolutatud puu olen nüüd mina.

Ja ma ei kurda, ei nurise, kaeba ega hädalda: tundub isegi, nagu oleksin alles vast nüüd leidnud oma õiged kasvutingimused. Senises on olnud suurel määral vägivaldset, ülepingutatut, väära ja võltsi, kunstlikku ja tehtut. Nüüd alles taipan, kust tuleb alata õiget ja harmoonilist elu, nagu rääkis sellest kadunud sõber Marta. Teade tema varisemisest sinnapoole elu piire tõi mind justkui lõplikule enese ja elu ümberhindamisele. Inimene elab oma tegudes, ütles tema. Ning ma ei suutnud toime tulla õela teoga, ei ole kunagi peale tolle tõevoodil lausunud tõe enam suutnud. Nii vägevast suunas tema vaim minu maailmavaatluse peeglit.

Teda ei ole nüüd enam. Kuid olen mina ja on teine inimene, kellele ma ei saa olla halb, kellesse võimatu on suhtuda külmalt ja mõistusega, nagu püüdsin teha seda varemalt paljude inimeste juures. Siis tormasin ma tuleviku unenägude jahil nagu noor koer linnu lõhna haistes, nüüd näen aga, et polnud muud kui üksainus petlik puhang, tühi viirastus . . .

Kõik möödub viirastusena. Ka inimesed. Tahaksin aga veel kordki olla enam kui viirastus elu näitelaval,

üksainus kord ühesainsas asjas loomulik, harmooniline ja teos oma tundmusele alluv, end oma südamest juh-tida laskev — tema suhtes, olgu kas või puuduses kirat-sedes, hurtsikus elades, kätega sõnnikut segades, Mis tähtsus on sel kõigel, kui võidad südamerahu?

Sest elu pole midagi mõistusepärast, reeglikindlat, süstemaatilist, mida juhid nagu masinat, keerates seda või teist vända. Elu on irratsionaalne, vormitult ja vabalt vohav nagu põõsas paljudes harudes, tuhandete pungadega ja lehtedega. Tahte ja mõistusega seda kultiveerima asudes võidakse üles turgutada ainult kunstlikke kasve — põõsa ürgne kuju selle mitmekesi-suses, ta looduslik olemus jääb aga nägemata. Ons mul õigust omavoliliselt hakata kääre ja nuga tarvitavaks kunstaednikuks enese kallal...?

Ma langen — võib-olla. Laskun tagasi ürgsesse olu-korda nagu metsik võsa. Aga nii on siiski parem, säära-sena olen enam kui kärbitud vartega poolik aiataim, mis kiratseb.

Esmakordselt oma elus laskun nii lähedale teisele inimesele. Ning esmakordselt tajun, et selles on oma suur võlu ja saladus, terve müsteerium, mis seni oli mulle võõras. Aeg-ajalt tekib tunne, nagu polekski meid kaks, kaks eriliste omadustega indiviidi, kaks ihu ja hinge, vaid ainult üks, ühiste elamuste, ühiste huvide ja ühiste muredega. Maailm meis kahes on võtnud kaksiknäo, sest näeme seda kumbki teataval määral eri vaatevinklist, kuid teeme vastastikku teineteise nägemised omaks, püüame elada neisse, aimata teine-teist. See avardab vaatekohti ja maailmamõistmist, rikastades meid mõlemaid. Ent tõlgitseda seda õnnena, ülimalt rahuldusena, oma elu lõppsihina ja salasoovide täitumisena — jah, selleks pole ma veel küllalt küps, veel küllalt allapainutatud.

Igapäevase elu pisiasjad tõendavad, et meie kahe maailmamõistmises valitseb paratamatu erinevus, sügav naise- ja meheloomusele spetsiifiliselt omane teisitinägemine.

Elan praegu ajutiselt tema korteris ja tema asjade keskel. Aga mind valdab tihti hirm, et ma midagi võin lõhkuda, rikkuda või hävitada — kõik siin on nii

habras ja õhuline, et kardan oma mehekäega asju pihkugi võtta, rääkimata nende tarvitamisest. Neis on naiselikku kergust, mida mina ei tunne.

Jalutame mööda aleviäärseid metsi ja imetleme kevadõhtuid. Tema seda õrna tabamata värinat laotuses, millesse kustuvad sääraised õhtud, värvide laadi ja jumekust, vorme ja varje, mida loob õhtuvalguse eriline nukker helk, mina — maaõhu värskust ja kargust.

Läheme mööda heinamaa serva ja ilutseme kevadlillede keskel. Tema pajatab nende pehmusest, nende näost, kurblikkusest ja rõõmsusest. Mina aga näen, kuidas nad end jõuliselt maa seest välja ajavad, kuidas iga päevaga paisuvad, kuidas võrsutavad õisi, mis rakendatakse seemne valmistamise tööle, et kindlustada järeltuleva põlve olemasolu, ja lehtede koormatust toitainete valmistamise protsessis. Mulle meenuvad atmosfäärilised seadusepärased ja ilu asemel näen ma tihti asjade taga nende põhjusi.

Näen eeskätt sisu ja otstarbekohasuse külge, aiman asjade mõtet ja eesmärki, tema aga tajub peamiselt nende esteetilist olemust, meeoleu, mida nad oma olemasoluga temas esile kutsuvad. Sageli tundub, nagu käiksid kõrvuti kunstnik ja botaanik või astronoom. Meie vahel on põhjatuid kuristikke, ent ometi oleme võimelised üle nende ulatama teineteisele kätt, minema ja vaatama koos.

Selles seisabki eriline müstika.

Nädal on möödunud idüllilises vaikelus, teine täitub. Ma pole ikka veel eneses otsusele jõudnud, kuidas korraldada praktilist olemist. On enam kui selge, et pean leidma teenistuse. Aga sama selge on ka, et lootusetuks osutub otsida võimetele vastavat teenistust väikeses alevis.

Vahepeal on kodumaal palju, väga palju muutunud. Need ringkonnad, kellega omal ajal katkestasin sidemed, aga kelle kaudu nüüd võib-olla oleks ehk tahtnud end kuhugi sisse lülitada — mõne lihtsa töö peale leivateenimise otstarbel — on kaotanud täielikult mõjuvõimu ja tähtsuse. Nende koondised on laiali pilatud. Mitmed nende juhtidest lürbivad koos oma endiste vihasemate vastastega, kes vahepeal oskasid

töölisigi enda kilda meelitada, sõpradeks teha — ühist vangisuppi, kannavad samasugust triibulist ühiskonnast väevõimuga eraldatu vormirõivast nagu Tuvi. Tema jutlustas õigusest ja vägivalda vajadusest selle kättevõitmisel. Teiselt tiivalt tulid aga mehed ja rühkisid seda vägivalda teostama. Mõlemad äpardusid ühteviisi. Elu ei lasknud end lihtsalt pihku haarata nagu abitu liblikas, niisama kui minu isiklik elu. Jah, siin on tehtud täispööre, nagu tegin ma isegi. Erakonnategelaste jõukatsumiste ja kombineerimiste asemele on astunud käskivalt kamandav mees—riigihoidja.

Loomulikult ei puuduta see mind inimesena, üksikisikuna eriti. Mõni raamatupidaja puldikene või töölaud pole sellega nihkunud kaugemale ega lähemale. Tööd teha tuleb nagu ennegi, nagu kõikjal ja alati meiesugusel. Ainult kust otsast alustada — seda korraga ei taipa. Orienteerumine on sama raske kui sombusel merel. Olen põletanud sillad ja — vahepeal on ümber kukkunud silla alussambadki.

Tihti vaevab mind säärane veider tajumus, et kogu mu praegune rahulolu ja leplikkus on poolik, et hinge poolest olen endine tuuseldaja, kes ei tea oma õiget paika taeva all...

See on ülimalt kurb, isegi häiriv tunnetus. Ja tõestab ainult veel kord, kui vähe tõeliselt inimese kord kujunenud hingeline struktuur on muudetav.

Veendumused terastuvad, hinnangud täpsustuvad ja suhtumine muutub rahulikumaks, kuid — ei istutata kindlat enesetunnet sellesse, kelles ta algusest peale puudub, ei kasvatata iseteadvust pinnasel, mis on sobimatu selle seemne idandamiseks.

Kogu oma rahulikkusele vaatamata tunnen eneses midagi ebareaalset ja kõikuvat, midagi sõnulseletamatult lahtist, mis iga hetk võib valguda üle ääre, võib plahvatada ja taas kõik segi lüüa... Ma olen kodumaal, kuid mul nagu polegi kodu ega kodumaad!

Seepärast ei julge ma astuda Irma suhteski mingit kindlat sammu. Vaatlen, kaalutlen, pean aru ja kõhklen. Kas ei peta ma ennast või teda? Minus puudub ju vastutustundlik järjekindlus, otsusest kinnipidamine kõige kiuste.

Loomulikult osutub võimatuks pikemaks ajaks jääda säärasesse olukorda, siplema. Minult oodatakse ja ma ise nõuan eneselt otsust.

Majanduslikult ei tarvitse ma esiotsa kellestki oleda. Säästudest piisaks siinseis tingimused koguni paariks-kolmeks kuuks. Aga vaimselt ja hingeliselt — kas ei hakka ma varsti siin tundma todasama tardumisprotsessi, mida olen seni kõikjal tundnud, mille eest olen ikka põgenenud?

Raske oleks agulisse end matta — isegi siis, kui naiksin Irma.

Veel raskemana tundub end mujal kuidagi rahuldavalt sisse lülitada. Selleks ei oska kohe katsetki teha. Aeg ja tema vaim — need pole minusuguse jaoks.

Tallinnast läbisõidul püüdsin tutvuda sealsete oludega. Uued inimesed, teised kombad: võisin ainult konstateerida tõsiasi, et vahest ehk kõlban kuhugi lihttööliseks. Muud midagi. Vana Vaablase leidsin äri raamatupidajana, Kulmeri kuulsin olevat ühe koja asjaajaja. Mõned teised on läinud maale, kes oma talusid juhtima, kes lihtsalt uut pinda otsima. Laotavad käsi ja «vaatavad» ise. Mis oleks neil võõrsilt tulnule pakkuda!

Nüüd alles veendun, kui raske on end taas jalule ajada, teatud redelipulgale üles upitada, kui oled selle kord vabatahtlikult loovutanud või saatuse sunnil sealt alla astunud. Teed tagasi on raske leida. Aga enesetunne protesteerib olla kodumaal lihtsaks tööloomaks... oma hariduse ja minevikuga. Parem siis juba talumees või popsnik kuskil metsakuruse, eemal kõigest ja kõigest, vabatahtlikku eksiili tõmbununa.

— — —

Helged südasuve päevad rõhuvad.

Umbne on, raske ja äikeseline. Kõu kõmistab ja iga hetk võib kärgatada hävitav välg, mitu halastamatut, hukatust külvavat tulejoont.

Kontinendi teises servas müriseb verine kodusõda. Maad ja rahvad visklevad konvulsiiivsetes krampides, kuulatavad, luuravad, ootavad hetke. Miljonid südamed

tuksuvad ühe või teise poolega koos, mina nendega. Kogu maailm näib pragunemas olevat ja jagunevat teravalt kahte leeri — mina koos nendega.

Tasakaal ja rahu on mind jälle maha jätnud. Ilusad kevadpäevad kodumaale saabumise järel on muutunud minevikuks koos romantika, lepitusele püüdmise ja andumisrõõmuga. Jälle seisab elus üksikuna ja lõhki-käristatuna endine vilets Hugo Ohjak...

Parandamatu on siiski inimhing.

Sain väikese teenistuse alevi notari kontoris ja haarasin sest uppujana kinni. Võimatuks osutus kauem taluda tegevusetust, mõttetut päevast päeva olesklemist. Pigem juba tähtsusetuid kirju ümbrikku kleepida ja laiali saata veel tähtsusetumaile adressaatidele mööda ümberkaudseid valdu kui lasta närida end oma mõtteussil. See on igav, aga väsitav töö. Ta tapab oma monotoonsusega mõtteussi ning hävitab unistuste vesivõsud. Praegu vajan eriti sellist, mis halvab ajutegevust, sest muidu ma ei tea — võib juhtuda midagi väga segast ja rumalat.

Peale töökoha leidmist võtsin endale alevisse toa, kolides Irma naiselikust õhkkonnast minema. Ta oli tusane ja morn, ent leppis siiski teadmiseга, et jään ta lähedusse, ei kao silmapiirilt.

Jään, ei kao?

Kuidas suudaksin seda talle kinnitada, kui ta ebausaldavalt kord peaks esitama küsimuse? Ei, ma pigem vaikisin ning vaikimise katte all põgeneksin. Jookseksin kaugele maailma nagu häbimärgiga tähistatu, et hõõruda seda eneselt, loputada seitsme mere vees.

Ma ei suudaks vastu pidada tema pilgu ees oma rusuva saladusega. Oma elu suurima mõtlematusega, millest nüüd on saanud kõrvetavaim piinatuli mu südames.

Õnn ainult, et Irma ei tea, et ta ei taipa, pannes kogu minu närvilisuse ja tujutuse üldise kitsa olukorra ja kaugel areneva kurbmängu süüks. Osalt on see loomulikult õige, elan välistele sündmustele kaasa tihti kõige oma hinge ja südamega, olen lasknud ja lasen vist ikka mõjutada oma rahu maailma asjade käigul. Aga sedapuhku...

Jaa, olen oma lihtsameelsuses toime tulnud häbi-väärse alatusega. . . Parem märgin selle loo siia järjekorras, nagu ta mulle selgus ja mind rabas.

Sõitsin ühel juulihommikul ametiasjus Tartusse. Oli vaja notarile järele viia mingi volikiri. Ühes vahejaamas astus vagunisse kerges suvirõivas naine paariaastase lapsega. Nägin teda perroonil seisvat, trepile astuvat ja last tõstvat. Mõtete eemal viibides libises mu pilk aga temast kuidagi mööda, registreerides vaid pealiskaudselt kuju ja liikumise. Kui ta aga minu vastas istet oli võtnud ja kui ma siis silmad ajalehelt üles tõstsin, olin üllatusest otse keeletu: minu ees istus Liina.

«Sina, Hugo!» sirutas ta üleni roosatudes käe.

«Ja kust tuled siis sina?» kogelesin segaselt.

Ta muigas veidi koketeerivalt, ent ütles kindlalt:

«Kodunt, läheme pojaga vanaema vaatama.»

«Sinu poeg?» tähendasin lapsele.

Ta noogutas heakskiitvalt.

«Oled . . . ammu abiellus?»

«Paar kuud peale selle, kui viimati kohtusime. Olid — pulmad.»

Laps, kes senini pingil seistes oli aknast välja vahtinud, keeras end nüüd meie poole, mõõtis mind oma teraste sinisilmadega, mossitas ja küsis pead alla surudes:

«Ema, kas pulmad on suured puud?»

Liina haaras ta oma põlvele:

«Rumal laps, pulmad ei olegi puud.» Ja siis minule, nagu vabandades: «Ta on meie isa tõttu nii metsistunud, ainult põõsad ja puud, linnud ja loomad . . .»

«Siis ikka . . . tollesama . . . metsamehega?» pärisin.

«Polnud paremaid väljavaateid,» naeris tema paljutähendavalt. «Maal elamine, suurem asi pole, aga tuleme toime . . . Hakkab juba nagu harjuma, ka teineteisega . . .»

«Ema, aga pajud on puud, ja paplid on ka,» nurus laps.

«Jah, jah — metsas on palju puid,» rahustas teda Liina, kiskudes oma odavat sitsseelikut ümber põlvede, nagu oleks tal minu pärast korraga piinlik hakanud.

«Otsisin sind kord Tallinnast, räägiti midagi, et välismaal või...?»

Jutustasin talle tagasihoidlikult oma sõitudest, esitades lõpuks küsimuse:

«Milleks sina siis mind... otsisid?»

«Niisama, noh, vana tutvuse poolest. Tahtsin sulle oma võla ära maksta ja... Olin üks Tallinnas,» muheles, tõsines siis järsku ja lisas: «Oli mõndagi rääkida...»

Punastasin vist sellest võla meeldetuletusest, aga taltsutasin end, jätkates:

«Nüüd siis enam ei olegi rääkida?»

«Kes teab... Võib-olla on, võib-olla mitte,» kehtitas ta kelmikalt õlgu ja vaatas aknast välja.

Vagunirattad kolksusid rütmiliselt roopajätkudel. Sõitsime tükk aega vaikides. Laps oli leidnud endale ajaviite aknaklaasi tolmusse siksakiliste joonte vedamisega. Ta seisis aknaesisel laual püsti, nagu peaaegu vastu klaasi, nii et nägime mõlemad teda profiilis. Tolle väikese mehe otsaesine, põsesarnad, lõug ja suu hoiak näisid mulle järsku imetuttavana. Tahes-tahmata olin sunnitud meelde tuletama, kus või kunas olen kohanud temaga väga sarnast, lähedalseisvat täisealist inimest. Ma võrdlesin tema nägu ema lopsakavõitu näoga, peakuju ja kaelajoont, leidsin aga selle olevat tunduvalt lahkumineva lapse omast. Viimaks tegi see tähelepanek mind nii kärsituks, et ma ei saanud teisiti, kui ütlesin:

«Vabanda, Liina, kus olen ma kohanud sinu meest?»

«Minu meest?» viskas ta ehmunud pilgu lapsele. «Kindlasti mitte kuskil. Või tunned teda?»

«Ei. Pole aimu, näiteks, isegi sellest, kuidas kõlab sinu proua-nimi...»

«Suurväli,» sosistas ta mulle, pead ette ulatades. «Kuidas sa siis sellele...?» Silus oma juukseid ja püüdis veidi närviliselt tagasi suruda erutust, mis avaldus tema palgete värvi vahetuses.

«Lihtsalt niisama,» uudishimutsesin pilguga taas lapse juures.

Ta mõistis, haaras poisu aknalt, asetas oma põlvedele istuma, hellitles teda, keeras ta otse minu poole ja tähendas siis:

«Vaata, ta ju ei olegi nii — nii väga oma isa nägu...»

«Kust tean seda mina,» laotasin ennatult käsi.

Liina rõõska palet kattis järsku mingi vari, silmades välgatas trots. Ta huuled tõmbusid tihedalt kokku ning peaaegu palve kõlas ta hääles, kui pooltühjas vagunis ringi vaadates ja veendunud olles, et meid kõrvalt tähele ei panda, ütles last oma kahe käe vahel mulle lähemale, ette sirutades:

«Vaata siis, vaata teda ometi õieti — kas ta pole... tore!»

Tõmbusin järsult tagasi. Ja mu ilme pidi vist moonuma väga koomiliseks, sest laps kilgatas naerma, sirutades käed minu poole, nagu haarata püüdes huvitavat mängukanni.

Tundsin, kuidas mu liikmed lõdvaks läksid ja ihu üleni kattus higikorruga. Taskurätti haarata tahtes kobasin juhmina mööda oma külge hulk aega, kuna mu pilk oli ahnelt naelutatud väikesele lapsenäole, kes juba jälle huvitus aknast. Kõikide pühade nimel: mina ise! Minu profiil!

Hüppasin pingilt nagu torgatud ja ruttasin eeskotta. Poleks rong mitte seal linnaeelsel legendikul parajasti tormanud peadpööritava kiirusega, oleksin võib-olla meeletuna karanud rongilt, jooksnud metsa või lõpetanud oma päevad kaelaluu murdmisega hüppel. Tuikusin nagu joobnu vaguniesikus ühest seinast teise, silmis aina roosa, hästitoidetud lapse nägu, ta lühikesed pak-sud säared helehallides pükstes, kitsad õlad sinises lah-tise kaelusega pluusis.

Mina ise, minu — raius raugemata järjekindlusega ajus.

Nurjatu, kuhu paned sa oma silmad, mis näo teed Irma ees?

Tundsin õhukest suvesärki kleepuvat vastu selga ja kerget kuube rõhuvat oma õlgu mitmepuudalise kanda-mina. Hingeldasin, õhku oli vähe isegi siis, kui avasin akna ja pistsin pea kõrvust läbi vuhisevasse sõidu-tuulde.

Mis nüüd saab — hakkas kuskilt sügavalt esile ker-kima tungiv, terav küsimus.

Ent vastust polnud mingisugust. Seisin, pea aknast

väljas, kümmeldes jahedas sõidutuules, huuli närides, käed klammerdatud ümber aknalengide, põnevalt ja pinevuses.

Tuul nagu pühkis mu ajast viimase kui mõttekillu.

Ja kas tuule vuhinast või millestki muust lõi minus korraga midagi võnkuma, kõikuma. Tundsin, nagu oleksin hällinud kaasa ümberringi sõidust hällivaina näivate roheliste väljade, möödavilksatavate puude, kaugel kesk laia luhta läikiva jõepaelaga, metsadega, maaga, päikesega — kõigega, mis mind raamis, mida enam tajusin kui nägin tol hetkel enese ümber. Sulasin nagu kokku paljupalgelise maailmaga, sain osakeseks sellest. Minus löid helisema pikaldased-kiigutavad Brahmsi ühe ungari tantsu avahelid, hõljutasid mind, kandsid enesega kuskile kaugele, etteaimamatusse. Ning seejärel paiskus kuskilt mu kõrvu pahin, nagu vee tõttamine, terve jõetäis helidesse suletud rühkimist, vabanemis- ja kergendusmeloodiaid, millele järgnes kastetilkade pudenemisega sarnanev mäng. Kuulatasin ja kuulsin alateadvuse sügavusest välja kiirgavat terve kontserdi, võnkuvat ja mind haaravat, nagu haaravad raadiolained antenni vooluvälja oma võimusesse.

Taltusin seda helide möllu kuulatades, rahunesin, tõmbusin aknalt tagasi ning kinnitasin äkki peaaegu uhkusega eneses: poeg. Jah, kõigi kuradite kiuste, miks ei võinud too punnispõskne väikemees oma seelikuna näivais pükstes siis olla minu poeg, minu ja Liina?!

Ajasin selja sirgu ja tõmbusin tagasi tuult näkku pahistava akna juurest — väarikalt ja isegi teatud uhkusetundega. On ennegi meestel — esmakordselt tundsin end vaidlematult mehena — poegi ja tütreid olnud väljaspool seaduslikkust, mis ime või erand olen siis mina?

Ent ometi peitus ses mõttes minule midagi nii koomilist, võõrast ja naljakat, et pidin virilalt muigama. Poeg ja isa ja ema... Ammu see oli, kui ise alles kandsin poja hüüdnime. Nüüd võib aga järsku tulla too väikemees, sirutada käed ja pudistada pehmel lapsekeelele: «Isa!»

Paradoks — ainulaadne paradoks oma ilmuvustes on elu. Niipea kui ühtepidi kuidagi katsud targu ja kaalu-

kalt jalgu maha toetada, lööb ta sul teistpidi need osavalt alt ära. Mind haaras millegipärast langevarjuga õhus hõljuva inimese tunne, kes ühel hetkel juba on ulatamas varbaid maapinnale, järgmisel aga tuulest kantuna hõljub abitult edasi. . . Säärane sihitu kõikuja olin mina oma tahteimpulsside ja kavatsuste ning jõuliselt pealetormavate sündmuseilide vahel.

Korraga peatus rong nõksatades. Kiskusin vaguniukse pärani, haarasin oma mapi, julgemata pilku heita lapsele ja ta emale. Pöördudes leidsin nad rahulikult enda kõrval seisvat, Liina lapse käest kinni hoides.

«Sa ei katse meist ometi niimoodi lahkuda?» küsis ta, vaadates mulle väga tõsiselt, kuid lahkelt silma.

«Ei, muidugi, jah. . .» ahmisin õhku sõnade vahel.

«Läheme nüüd, pojakene, ilusti vagunist välja,» ütles ta lapsele. «Meie oleme suured jalutajad nagu meie metsnikust isagi,» muigas siis minule. «Läheme jalgsi üle Toome ja sina muidugi saadad meid, eks?»

«Kui just,» tabasin ta karistava vaate. «Jah, kui just hiljaks ei jää,» vaatasin teeseldes kella.

Surusime end läbi jaamaesisel sagava rahva ja poetusime väravast läbi: mina rinnakalt ees, Liina last talutades järel. Lõpuks olime südalinna poole viival puiesteel ning ema andis rahutusest kepslema kippuvale väikemehele loa:

«Jookse nüüd meie ees, aga ära vallatust tee. Meie onuga tuleme järele. . .»

Meie onuga! Ah, milline eeskujulik teeskleja oli see naine! Kui rahuliku naeratusega ta võis seda öelda, samal ajal kui minus märatses terve orkaan, kui ma isegi ei teadnud, kas kõnnin mööda kiviplaate või ripun kuskil sügaviku kohal. Märkasin vaid, et kuivatan vahetpidamata oma higistama kippuvat nägu ja piilun kartlikult vastutulejaid.

«Kuhu sa siis tormad sedamoodi,» kuulsin end hüütavat selja tagant ning taipasin vast siis, et olin naisest-lapsest pika sammuga tublisti ette jõudnud.

«Mul on tõepoolest kiire,» püüdsin luisata.

Ta ähvardas mind naljatlevalt näpuga.

«Nii harva näeme ju sind, Hugo,» ütles. «Sina oled ikka endiselt veider.»

«Mina? Võib-olla jah — sündinud juhm.»

«Seda nüüd, aga niisama . . .» astus mulle õige ligi ja rääkis peaaegu kõrva: «Ära karda, ei ole midagi karta. Keegi ei tea ega saa ealeski teada. Olen väga õnnelik ja tahaksin, et sinagi saaksid olla . . . Vaat kui kenasti ta jookseb, nagu väike vutt . . .»

See puhta emarõõmu väljendus oli nii süütu ja loomulik, et mul puudus usaldus sõnagi poetamiseks. Piidlesin teda vaid kõrvalt aukartuse ja hirmu segatunnetega.

«Kas sa ei leia, et ta on kena, tark laps?»

«Jah, jah, on küll,» vastasin mehaaniliselt, ise samal ajal tegeldes mingi segase tunnetekompleksiga.

«Me käime tihti linnas . . . vanaema vaatamas. Peaaegu iga neljapäev — siis on mehel hommikupoolikuti õiendamisi . . .»

Seisatasin teeharul.

«Tahad minna, nojah,» ohkas ta kergelt, mind pika pilguga mõõtes, ja siis lapsele: «Henn, tule anna onule head patsi!»

Laps jooksis tatsudes meie juurde: puudutasin ta kätt, mis nagu põletas mind. Kummardudes ta kohale alla, ütlesin: «Head aega, head aega.» Ja võdinad jooksid piki selgroogu kubemesse.

«Oled sina, oled ikka veel — vallaline?» nõudis Liina kätt ulatades.

«Olen ja ei ole kah.»

«Mul täitsa ükskõik,» naeratas ta nukralt. «Ainult ära päris põhja käi,» hoiatas.

«Mis sa minu eest muretsed! Küllap mina juba, kui ainult sina enesega kuidagi . . .»

«Mina olen enesega täitsa rahul ja õnnelik,» vastas ta ruttu. «Mul on kõik,» lõi silmad maha.

Ta käesurve oli pikk, sügav ja nagu paitav.

Ruttasin kiirsammul Lossi tänavalt alla, nemad läksid pikkamisi ja vadistades edasi mööda liivast kõnniteed, põliste puude alutsi, nemad kahekesi — veidi lopsakas, lahtises kleidis naine ja sinises pluusis valgepäine poisike.

Mu pilk saatis neid niikaua, kui ulatasin vaatama üle kerkiva mätasperve. Ning kui ma neid enam ei näinud,

tundus, nagu oleksin jagunenud korraga kaheks: üks mina — küürus ja morn, tormamas pikil sammel mäest alla, teine — väike ja abitu — tippimas aeglaselt märke, roosad põsed punnis, käsi ema pihus, tippimas väsimata ja täie tõsidusega elule vastu — petlikule, alatule, valutegevale elule.

Ja mul oli näpistavalt kahju nii tollest väikesest mäkkeronijast kui sellest suurest allatõttajast.

Uned, avasilmi nähtud uned, kuhu te talutate meid?

— — —

Mina pole enam see, kes ma olin, ja minu minevik pole enam endine jäljetu tuuletallaja minevik. Kuskil seal kaugel elab ja tüikab midagi minust, kuskil metsade ja väljade taga, kujutlematus ümbruses ja mõistetamatutes olukordades. Üks piisake minust on võtnud vormi ja kuju, kasvab, sirgub ning ulatab end kõigele sellele vastu, mille olen jätnud seljataha kui lapsepõlve, nooruse, unustanud kui rumaluse. Kõik kordub. Kõik varieerub, teiseneb, jääb aga ometi püsima. Iga-vene katkematu ring.

«Hääbud, aga sinu teod jäävad, elavad edasi,» õpetas Marta. Missugused teod? Ah, ma olen lausa meeleheitel! Hoolimata kõigest oma õhusrippumisest pole ma siiski loodud käo hingeeluga olevuseks.

Usaldamata ennast, tundes liialt seisvat end ootamatu avastuse mõju all, loobusin tagasisõidust samal õhtul, nagu olin lubanud. Veetsin öö linnas ja hea osa järgmisest päevastki tagantjärele, saabudes alevisse alles vastu õhtut. Ent siiski polnud ma veel küllaldaselt end koguda suutnud selleks, et külastada Irmat. Sulgesin end oma tuppa, vahtides mõttetult kord aknast aeda, kord laual lebavat Irma lahtist kirja, milles paluti kohe tulla, kui saabun.

Missuguse näoga pidin astuma tema sulava usalduse, mõõtmatu headuse ette ja — millised pidid olema teatavakstegemise sõnad? Mida enam selle kallal juurdlesin, seda tihedamalt tundsin kokku tõmbuvat umb-sõlme oma südames ja kurgus.

Halades andestust paluda, vaikides valetada...?

See kõik oli nii igapäevane, harilik, toores ja — vastumeelne.

Ma ei kahelnud selles, et kui lähen kurtes ja kaevates, oma kergemeelsust ära vandudes — mulle andestatakse, kuigi läbi pisarate, läbi kannatuste. Kes olen aga mina, et valmistada valu sellele ainsale sooja südamega inimesele, kes on jäänud mu lähedusse? Mis õigustab mind eeldama arusaamist ja mõistmist? Kas ei vääri ma sootuks midagi muud — mina meeletu, taipamatu tuulepeana tormav lõhkuja ja arutu pillerkaaritaja ihade rahuldamisest. Ma ei leidnud midagi, millega end õigustada, millega juhtida kõrvale kärgatada ähvardavat äikest sellest minu idüllilisest vaikelust ja vastastikku kehvast ühtesulamise rõõmust. Ning pealegi oli mul kahju teda kaotada, purustada temas veel kord uuesti kujunenud illusioonid, riisuda iseeneselt see, mida vajasin praegustes oludes esmajärjekorras: hellust, usalduslikku suhtumist enesesse, leebust ja kodusust. Inimene olin, rasitud hingega inimene ning tundsin hirmu iga kaotuse ees, otse lapsikut hirmu, kujutledes, et kuigi naine võib katsuda mõista tekkinud olukorda, võib ohvrimeelselt püüda andestada, jääb ometi tema hinge alaliseks okas, mis torgib veriseks meievahelise usalduse.

Hambaid kokku pigistades edasi minna, kanda enesega süngelt oma saladust — hauda viia ialgi avaldamata, nagu kavatses too teine?

Aimasin puuduvat sellekski enesel jõu. Liina on vitaalsem, tugevam — tema suudab elust läbi samamuda saladuse koormaga õlgadel, mina mitte. Mind võib tabada nõrkusehetk kunagi tulevikus, siis, kui kõik on juba hilja, kui harjumus meie kooselus on teinud oma töö, ning siis võib avalikukstulek põhjustada katastroofi. Minul pole ju enese suhtes mingit kindlust. Minuga võib juhtuda kõik. Olen nagu süütamismaaniast nakatatu, kes võib imetleda leeke, taipamata, millist valu need valmistavad teisele, kes peab ses põlema.

Parem mitte, ei kunagi mitte üldse lausa tuld!

Armastuses, andumisrõõmus, ohvrivalmiduses seisab tema elu mõte. Tema ei analüüsi ega kaalutle, tema

tunneb, järgib lihtsalt oma instinkti: maailm avab end temale minus. Ning seepärast on tema hellus ühtlane, püsiv, muutumatu nagu päikese teekond idast läände üle võlvi. Minu oma on aga pooltahtlik, vajadusest ja tarbest tingitud, aruga mõistetud, kaine ja madal, liiga madal, et pidada vastu mistahes olukorras. Minu vaist on tuimem, tunne ükslikum ja kobavam. Kardan, et hävitan tema, kui järgin oma meeleoludest tingitud õrnustevajadust. Aga seda ei tohi ma teha — ta on minu suhtes selleks liiga hea ja juba liiga palju kannatanud. Ei tohi nõuda talt viimast, tema rikkumata hinge, et tallata seegi põrmu, ei tohi...

Minema pean — jälle! Selles seisab ainus pääs...

Lõpetama, andma end kõikide taevatuulte pillutada nagu ohakaseemne, kaduma nii, et mälestuski tuhmuks ja kustuks, et tema hinge jääks tühi koht. Ainult sellega suudaksin vahest lepitada end iseenese sisemise kohtumõistja, südametunnistuse ja ausa meelega, mis on ikka olnud mu saatjaiks, aga ühtlasi ka kurjemaiks vaenlasiks ja reetjaiks.

Ära kuhugi — pakku iseenese, oma südame ja saladuste eest... Minul, tuulte lükataval, ei ole teist teed ega teisi väljapääse.

Olen mees, kes ei suuda tulla enesega toime. Olen isa, kes laseb kasvatada oma järeltulijat teise mehe tiiva all. Olen narts...

Piinlesin öö kuidagi mööda, tõtates varahommikul kindla kavatsusega Irma juurde, et talle töölemineku rutus kergelt mõista anda oma kadumiskavatsust ja rusuvaid meeleolusid. Kuid — ei suutnud. Niipea kui ta mulle oma selgete lapsesilmadega otsa vaatas, kui ta usaldavalt mulle vastu astus ja hommikuvärskusest heliseval häälel tervitas, teadsin — olen tulnud asjata. Ei ole jõudu uuesti talle sääraselt haiget teha ja ise seda juures olles üle elada. Kuivaletõmmatud kalana visklen õhupuuduses — kuigi õhku on nii palju, et ta mind kipub lämmatama.

Pean valima teise tee, alatuma kindlasti, aga niisuguse, mida suudan käia...

Uurinud mind hetke, käed mu õlgadel, küsis Irma:

«Miks oled sa täna säärane salakurb?»

«Sugugi mitte, kallim,» püüdsin teeseldud naeratuseta varjata hirmu enam-aimamise eest.

«Sa ei ole otsekohene: sinu silmades on kaks isikut, ülemises osas hea ja otsekohene, alumises tume, raske ja rõhutud. Isegi tige...»

Pöördusin teisale, üteldes:

«Üksinduses oled vist küll hakanud tegelema nõia-kunstidega.»

«Jah, ei — nii kõnelevad mulle sinu silmad. Kas sa ei tea, et armastatu silmist võib lugeda nagu raamatust? Ainult peab väga, väga armastama, nagu ema last.»

«Ema — last. Ta kiskus minus kogu probleemi sellise lihtsusega veriselt esile, et olin otse põlemas. Tammusin püsimatult mööda tuba ringi, püüdes välja vahtida, püüdes peita oma silmi.»

«Juhtus sul linnas midagi paha?» alustas ta uuesti.

«Taevas hoidku, ei!» tõrjusin. «Mida siis minule!»

«Oled väga iseäralik...»

Seda ma pidingi loomulikult olema. Ütlesin:

«Homme sõidan vist jälle linna — protsessid.»

«Jah, see läheb sul juba pinevaks,» vastas ta, selgitamata, mida mõtles tolle veidra sõna all. «Ma tulen õhtul sinu juurde, nüüd peab tööle ruttama...»

Sammusime kõrvuti lahkuviiwa tänava nurgani, otse vastu keskhommikust mahedat päikest. Ta oli rõõmus ja heatujuline, hõljudes pigem kui käies mu kõrval.

«Nägemiseni,» ulatas ta käe, laia kaelarätiku lehvides tuules.

«Ela hästi,» vastasin pisut rõhutatult, talle otse silma vaadates.

«Nii tõsiselt,» vallatas ta sõrme huultele tõstes, mulle seega lahkumissuudlust viibates. «Oota, õhtul! Võtan kõik su saladused välja.»

Siis oli ta läinud. Seisin üksi tänavanurgal, hommikune tuul mängimas juuksekahtludes, silmis ta vallatlev žest, ta kelmikas ilme. Seisin ja hoidsin südant kinni — aimamata isegi miks. Valus oli, aga see valu tundus nagu minust mööda minevat, temasse tagasi kanduvat, ainult peegeldudes minus. Ja piinlik oli,

häbi, et ei suutnud jääda lõpuni ausaks, otsekoheseks tema ees, et kartsin õhtut — teda.

Edasi astudes olid jalad täis tina, aju nagu tardunud klomp kolbas. Käsi rusikasse kiskudes vedasin end notari kontorisse, kus langesin raskelt istmele.

Pabereid lehitsedes välgatas mu ees alatasa teise, hoopis teise naise tugevate lõuapäradega, õhetav, käharrast juuksepuhmast piiratud elujõuline nägu ning ähmane mehekujutlus. Kogu see teadvus hakkas mind piinavalt rusuma. Suitsetasin vahetpidamata, närides pudiks paberossiotsi nagu üliras ärrituses.

Milleks õieti pidi Liina selle kõik minu ees avama? targutasin. Kas üksnes selleks, et tal enesel oleks kergem, et kaassüüdlast teadlikuks tehes enese süüd oma südametunnistuse ees kahandada ja oma elu mugandada? Kindlasti — tal oli selleks õigus, kes muu oleks pidanud aitama tal kergendada süütunnet kui mina — kaassüüdlane!

Otsus — lõpp-otsus oli väga tõrkjas kujunema. Minus mässas nagu mingi keemiline reaktsioon, mis kuidagi ei taha anda soovitud tulemusi. Protsess oli nii äge, et tundsin end otsekui ise retordis istuvat ja pikkamisi gaasideks muutuvat või sooladeks lahustuvat.

— — —

Õnnelik juhus päästis mind tollest piinlikust õhtusest kohtumisest. Notar sõitis vähile ja kutsus kaasa. Läksin meeeldi. Sumasin jahedas jõevees, tõstsin nattasid, kandsin vähikotti ja ilutsesin sügissuvises öö vaikusel kesk soid ja metsi, sootuks unustades hetketi oma mured.

Hommikul tähendas korteriperenaine väikese etteheitega:

«Oleksite võinud ometi kodunt läbi tulla ja teatada... Preili Varep istus siin ja ootas peaaegu keskööni...»

«Kahju jah, küll ma helistan talle.»

«Muidugi, ta on ju nii kena ja armas preili...»

Kes oleks võinud vaielda selle vastu? Mina kõige vähem! Aga ma ei helistanud siiski, ei tol päeval ega

järgmisel. Ning õhtud püüdsin veeta väljaspool oma toakest. Mida enam tegelesin mõttes tolle tekkinud keerdsõlmega, seda väiksemaks jäi kindlus. Ainult üks sai selgemaks: roim oleks teda kauem siduda enesega. Südametunnistus ei andnud selleks õigust.

Päevad lendasid mööda, aga ma ei teadnud ikka veel, mis ette võtta. Nüüd näis temagi juba miskit aimavat või oletavat — ei helistanud ega kirjutanud. Ning see rohkendas omakorda mu piinu. Kartsin juhuslikku kohtumisvõimalust igal tänavanurgal. Liikusin nagu varas ümber vahtides, kõrvalistele teedele hoidudes, olin täiesti kaotanud enesetunde, liimist lahti — nagu vahel endistel aegadel. Lugesin kärsitult ajalehtede sõjasõnumeid. Haarasin selle põnevuse nagu hädaventiili järele, et end päästa südametunnistuse ja pureva mõtte käest. Spekuleerisin kujutlustes oma sümpaatiatele ning langesin järjest sügavamalt mõttesse kauge kahirimürina mõjul. Olin vaimus ja kujutlustes juba pea-aegu võitlustes, kui — jaa, kui täna hommikul ulatati mulle kontoris Helsingi postitempliga kiri.

«Toveri,» kirjutas Kalle Järvenpää, kellega olin ligemale aasta seisnud ühe töölaua taga, jaganud ühist toaõhku ja õppinud ühistel kursustel, «ajalooline hetk on saabunud. Heitlus vabaduse, inimsuse ja vendluse eest on alanud. Madridi ja Oviedo all otsustatakse maailma saatuse üle, kõikide töötavate inimeste tuleviku üle. Toveri, Hispaania vendade võitlus on ühtlasi ka meie, kogu maailma töötavate hulkade võitlus oma inimõiguste ja heaolu eest. Kas võime meie kõrvale jääda ja külmalt pealt vaadata, kui meie vennad vajavad abi? Ei, toveri. Meie nahatöölise ühing otsustas Hispaania vennasorganisatsiooni palvel sirutada talle oma toetava käe. Koos Rootsi vabatahtlikega sõidame Stokholmist välja 18. augustil. Meid, soome poisse, on üheksa selles salgas, aga neid tuleb järjest juurde. Tule sinagi, toveri, ole kümnes meie esimeste hulgas, kes kainest põhjalast tõttavad hoidma kõrgel vabaduse ja inimsuse lippu kirglikus lõunas.

Kõik vajalik sinu edasisõiduks on korraldatud. Julgen loota, et sa kogu oma skepsisele vaatamata mõistad mind, et sinu süda siiski tuksub soojalt edu ja inimsuse

asjale. Kui oled 15-ndaks siin minu juures — veendud ise kõiges muus.

Määratu ülesanne kutsub meid, toveri, ole nobe tulema...»

Paber hüppas mu värisevas käes. Ime — mitte hetkegi ei kahelnud ma. Selles seisis ju pääs ja lunastus... Pääs kõigest, lunastamine iseenesega, enese ohverdamisega ajaloolistes sündmustes.

Millestki taolisest olin varasest noorusest peale unistanud — suurtest, ebamäärastest, kogu inimkonda puudutavatest tegudest. Ristisõitja võib-olla oleks minust saanud, kui oleksin elanud vastaval sajandil. Aga nüüdki olid selleks võimalused lahti — pärani nagu väravad, teo- ja kao-väravad. Ma ei ole iial kahelnud võitluse vajaduses, selles, et üksikisiku eneseohverdus võib üldist asja edasi viia. Jaa, aga ma olen siiski õppinud elu hindama, selle väärtust vaagima. Paisata end ülepea-kaela, mõtlematult ohtu, ohverdada end kes teab mille eest või nimel, kaudse ühtlustunde ajal — jaa, mingiks sääraseks olin ma kohane vahest ehk enne elukooli, tulipäise noorukina. Praegustes mehe-aastates enam mitte. Päike, mis paitab kolmekümneaastase mehe pead, on palju taltsam kui see, mis kõrvetab kahekümneaastase tuuseldaja kukalt.

Olen päris veendunud — mind ei haara ühe kihtkonna enese-maksmapanek teise kulul. See vaevalt suudaks mind kaasa tõmmata. Aga ometi on minus siiski välja kujunenud mingi keskne ideaal, mis nõuab õiglust ja inimese väärtust ülima väärtusena. Minu parim arusaamine mässab selle vastu, nagu väljendab üks vabameelseid kristlasi, et «loomadest keedetakse seepi, inimestest raha...» Seda küll, ning seepärast võib juhtuda niisuguseid, kes — võib juhtuda kitsa ja sihiliku arusaamisega Kulmereid — kes kunagi, kuuldes minu sammust, heidavad põlglikult üle öla: kommunist, või lisavad mõne teisegi «isti» läbi hammaste.

Kibedalt ja kurvalt peaksin naerma säärase üle.

Kas suudab mingi «ism» või mõni «ist» päästa, õnnelikuks teha, süütundest vabastada inimese? Õpetused, teooriad, kui kaugel seisavad nad kõik veel tegelikust

elust. Nende abil luuakse enesele ainult illusioone, nagu lõin poisikesena mina, mitte ei vormita ega kujundata inimest, selle hingeelu, suhtumist teistesse, üldisse. Ristimärk sai kord eneseohverduse ja alistumise sümboliks — aga missugusesse porri on ta paisanud aegade käik!

Ma ei saa teisiti, kui pean taas meenutama koolivend Tuvi.

Tema tegi enesest ühe kindla õpetuse kuulutaja, nagu usu preestri. Areng on aga temast ja temataolisist kauges kaares mööda vuhisenud. Neid, keda alles hiljuti peeti apostliteks, saadetakse nüüd ketseritena tuleriidale. Tegelikkus, elu läheb tihti mööda teooriaist ja selle õpetajaist. Mille eest kannab praegu karistust Tuvi? Õpetuse eest, mida selle rakendajad ise seletavad mitut moodi ja mille olemuses mõned kipuvad nägema illusiooni? Mõttetus! Mitte teooriates ei seisa küsimus, vaid inimeses.

Olen toonud oma anni illusioonidele. Uued ohvri-nõuded paneksid mind mässama selle pühaku vastu samuti, nagu mässab võsainimene oma puuslikute vastu, kui need talle ei saada jahiõnne või vajatavat naist...

Ei — äratundmine, et olen kaotanud enese lõplikult, et olen väljapääsematus ummikus oma eluga — see kihutab mind teele. On vaja otsida sünteesi, otsida eneses ja maailmas. Kõik kokku võtta, mis on, kõik liita, mis võimalik teada, kogeda ja — seda immutada oma südameverega, vahest siis lööb särama õigluse ja au valgus, valgus, mis pimestavalt haaraks ka minusuguse kehva ristirüütli meeli.

Omal ajal olin sattumas usuteaduse õppimisele. Avastasin selles distsipliinis inimhinge arenemise ajaloo, sest uskude ajaloos paljastub see samuti kui kunstides ja kirjanduses. Aga lähemal vaatlusel oli mulle peagi selge, et kirikud ja usulahud ripuvad peamiselt dogmade ja pühaks kuulutatud teooriate küljes, mitte elava, mitmepalgelise inimese väärtuse küljes. Neil on koht valmis ainult inimese patule ja jumalikule lunastusele, mitte inimesele enesele.

Läinuksin mina praegu oma murega mõne kirikhärra

ette, ta oleks selle vaidlematult kuulutanud patuks, väikese maksu eest palunud andeksandmist ja, lohutada des mind lunastusega, mis pidavat teostuma kunagi peale surma, manitsenud kannatama alandlikus meeles ja kindlas usus, kannatama kogu elu...

Mina aga tahan ise ennast lunastada. Samas maises elus enese üle kohut mõista. Ei saa elada väärikat elu, kui ise pead end väärituks. Ning sellepärast pean minema ja võitlema, võitlema teiste asjade kaudu enese südametunnistuse ja puhtakssaamise eest. See sunnib mind teele...

Ma ei ole seebikeetja, samuti ei saa ma olla ka seep. Minu südametunnistus, minu enesetunne määratseb inimesse sääraselt suhtumise vastu. Ning seepärast lähen ma, pean minema nendega, kes võitlevad parema inimese, ilusama elu, õiglasema elukorralduse eest. Eetiline ja esteetiline ei eksisteeri siiski lahus, väljaspool sotsiaalset. Pidamata end sotsialistiks tunnen tarvet heita oma ohver nendega aja altarile...

Notari juures korraldasin asjad paari lausega, seletades, et on vaja mõneks päevaks Helsingisse sõita. Saadaolev raha makseti mulle välja ja anti suuremeelselt kümme päeva vabadust.

Kümme päeva! Kus olen ma tähtaja lõppedes? Kas küsitakse siis enam üldse minu järele?

Sidusin kimpu oma rõivad, korjasin kokku paberid ja asjakesed. Neid kõiki ei saa, mõistagi, kaasa vedada. Köidan kokku ja saadan isakoju, koos viimaste tervitustega, milles mainin ainult niipalju, et asusin pikemale reisile mööda maailma. Ah, missugusele reisile — kellele tohin sellest hingata!

Väike, juba armsaks saanud ärklitoakene oma madala lae ja puhtaks küüritud põrandaga näib nagu imestavat seda ülepeakaela pakkimist ja kolimist. Rahutuks muutub siin sees. Või tuleb see rahutus minust enesest? Meeled on ülespiitsutatud, närvid pinevil. Kuulatan iga jalaastet trepil ja värava kääksatust õues. Nagu hirmul olles tagaajajate või tabajate tuleku ees. Juba mitmendat korda elan üle seda veidrat page-mise meeoleu, seekord teravamalt vast kui millalgi varem.

Rong läheb varahommikul. Hulk põnevaid, piinavaid tunde on veel ees, ning ma ei tea, millega neid täita. Mul pole ühtki sõpra, mitte ühtki lähemat usaldusalustki, kellele avaldada end, kellelt pärida arvamust või jonnakalt võidelda tema arvamuste vastu.

Irma, muidugi, aga täna veel vähem kui kunagi nende viimaste rõhuvate päevade kestel on mul julgust ja kindlust tema ette astumiseks. Tean, et olen ülekohutune tema vastu, teen talle haiget lahkumisega. Ent ma loodan, loodan siiski tema tervesse naisevaistu ja elu vankumatusse tungi, mis vahest ometi suudab lahendada ning selgitada kõik hoopis paremini kui ma ise. Mina olen seks võimetu. Isegi kirjas ei suuda ma välja ütelda kõike...

Maksnud perenaisele üüri ja ütelnud üles korteri, istusin mitu tundi tühjas toas laua taga, paberileht ees, sulg pihus. Ei leidnud sõnu, millega teatada Irmale oma järjekordsest otsusest, millega seda põhjendada. Tühjus nii sees- kui väljaspool. Lõpuks alustasin siiski lihtsalt mainimisega, et olen kaua edasi lükanud seda rasket hetke, olen kaua kõhelnud, aga nüüd ei saa ma enam teisiti... Niipalju oli mul siiski kindlust, et ütlesin ära: mina ei vääri sind, sinu suurt ja sügavat tunnet, andesta ja mine minust mööda, jäädavalt...

Allkorral lõi praegu seinakell pikaldaselt kolm kumedit lööki. Veerand viis läheb jaamast rong. Minu viimane rong siit...

On juba valge, idataevas õhetab, avatud aknast kostab sisse lindude häälitsusi. Alevi tagant heinamaalt kerkib udu ja koidikutuul kahistab puulatvu.

Minu pilk uitab kallistades ringi nagu hüvasti jättes kogu seda ümbrust. Laual on kinnikleebitud kiri — niisama kinni ja suletud kõigi eest nagu minu tulevik. Ukse kõrval valmislaotud pakid turgutavad juba ihalusi uute sündmuste, uute elamuste järele.

Õo veetsin magamata, valvates ja kuulatades iseeneses. Nüüd on nukrus haihtunud. Valitseb klaasine selgus ja kihk tegutseda. Kõik on mõteldud lõpuni, otsused langetatud — olgu nad head või halvad. Ma ei saa edasi elada lunastust leidmata.

Ainult üht tahaksin, nii väga tahaksin veel teada: mida teeb praegu Irma? Magab ja näeb und oma kitsas voodis vaiba all lebedes või viskleb unetult, täis segaseid aimlemisi. Või seisab samuti akna all, vaadates vastu idataevast, mis järjest heledamaks tõmbub, värve juurde võtab, nagu värisedes koidikuvaludes...

Mõne tunni pärast juba teab ta. Aga siis olen mina ära, kaugel, lennates järjest kaugemale. Mind ei või miski enam pidada. Teele!

Tunderiismed, naine ja unistused vaiksest koduelust, mis paratamatult seotud eluaegse südamepiina ja kannatusega — või meeletu tegu, kõige vaekausile heitmine, samm, millega vabastan enese ja teise, millega lunastan enese tühisuse, alatuse, millega — tõepoolest — õigustan õieti oma tähtsusetat olemasolu?

Ei saa olla mingit kaksipidi-mõtlemist. Inimene elab siiski kõigele ja kõiges. Armastuski ei tarvitse surra minus, kuna tunnen ometi löövat oma südant kõikide nende omataoliste tähtsusetutega, kelle keskelt olen võrsunud, üles kerkinud ja kelle sarnaseks peale pikki vaevu taas saanud...

Võid hääbuda, aga sinu teod jäävad! Ah, kuidas praegu ruttaksin selle juurde, kes kord haigevoodil poetas mu teadvusse selle range mõtte. Tema hääbus, aga tema mõte elab minus. Minugi mõte ja tegu võib elavaks saada kelleski teises — miski ei kao maailmast jäljetult, niisama kui mitte millestki ei teki midagi...

Siiski, Irma, sina hea! Sinule läkitan vaimus oma viimased tervitused.

Aeg on minna.

Päike kerkib eretades puulatvade vahelt nagu määratu tuline ratas, kaugel huilgab rong...

Üksijäänud patune läheb otsima lunastust ja üllust, mida talle enesele oli antud kasinalt, nii üpris kasinalt...

— — —

Kui Irma päevikult oma väsinud laud kergitas ja pilgu aknasse juhtis, eretas läbi puulatvade tõesti päike ja eemalt kostis läheneva rongi mürinat koos huilgamisega. Ta ei taibanud järsku: oli see ilmsi või ainult

kujutluses, mis tekkinud loetu mõjul. Hõorus segasena oma otsaesist, kõndis raskel sammul üle toa teise akna juurde. Aga sealtki — kui ta eesriided kõrvaldas — ergas päike ja huilgas vastu rong. Maa põrus ja vappus ta raskuse all, aknaklaasid tärisesid. Ainult päike oli juba mõne kämbla kõrgusel, varahommikune udumine lahtunud ja saabumas oli postirong, mis jõudis alevisse igal hommikul mõni minut enne kaheksat.

Ta oli lõpmatult tuim ja väsinud, lõhki käristatud, otse narmasteks kistud. Kõik see võlts, valehäbi, pettus ja teesklus, millesse teda oli sunnitud sukelduma nõnda usalduslikul viisil, masendas teda niivõrd, et ta ei suutnud hästi enam jalul seista. Korduvalt esitas ta enesele küsimuse: aga milleks siis pidin mina seda kõike nii alasti teada saama, milleks läkitas ta mulle oma ülestunnistused? Said temas siiski tundmused minu vastu võimust kõige muu — lunastuseotsimise, enese elu õigustamise, teoia ja õiglusenõudmise üle? Kes ta siis õieti on, et söandab selliselt lahti kiskuda vanu, roiskunud haavu, söandas näkku visata ülestunnistuse täies halastamatuses ja tooruses nagu kõrvetava happe? Mees, inimene nagu ta ise või lausa saatan, piinaja?

Väeti, nõrk, ülitundeline inimene — nii kirjutas ta ise kuskil leheküljel. Valetas ta sihilikult, puserdas enesest kurba tõtt? Ei, ta ainult tundis niimoodi, püüdis ennast tunnetada nagu ikka inimesed. Aga ta ei jõudnud sellega kunagi lõpule. Elu keerutas teda nagu tuul tolmutera tänaval, sasis ja raputas, puistates järjest segi tekkivaid, tärkavaid ja kujunevaid tunnetusi uute avastuste ja häirivate muljetega. Temas ei saanudki veel tekkida midagi lõplikku, kristalliseerunut, ei oleks ka eales võinud tekkida, sest ta elas liiga intensiivselt kaasa, laskis end liiga tugevasti mõjutada väliseist tegureist, temas elas poolik ja alati kõigele aldis vaim. Ning seepärast oli ta veel enam inimene, jõuetum, oma saatusest tõugatavam; õieti massiinimene, ainult pisut arenenud aju ja avarama silmarin-giga kui paljud teised, aga ka südamesse võtvam ja hellem kui paljud teised.

Pahistades peatus rong jaamas. Samal ajal saabus

teine linna poolt ning jäi turtsudes peatuma esimese kõrvale. Raudloomad ähkisid ja ägasid nagu tööst väsinud inimesed. Hetk hiljem vurasid nad kumbki hommikuvaikust lõhestava röögatuse saatel, kogu hingest puhkides oma teed — üks lõunasse, teine põhja. Nagu iga öösi, igal hommikul, nagu alati...

Irma vajus kuulatades oma asemele.

Säärane inimene — tegeles ta aju uuesti Hugo Ohjakauga — ei ole õieti igapäevase, keskmise elu ja rahmelduse jaoks. Midagi erakordset ja väljapaistvat — seda oleks võinud temast ehk saada teistes tingimustes. Olud aga olid teda varakult sundinud illusioonide teele, elama enam kõrglâikega kujutlusis kui tegelikkuses. Et aga tegelikkus sootumaks erines ta ülepingsutatud kujutlusist, ei pidanud ta vastu, lõi kõikumana ning paindus, oli lasknud end kõigest painutada, selle tagajärjel looka vajunud, kâgardunud, kângu jäänud ning lõpuks — âpardunud.

Irma vaatles teda peaaegu kaastundmusega, milles ei puudunud teatud osa kahjutunnet enesegi kohta. Ning kuigi ta ei suutnud seletada enesele, miks ja mille tõttu oli temasse kord nii paratamatult kiindunud, et see kestis veel praegugi, et see tunne teda üha liigutas — ei saanud ta ometi teda milleski süüdistada. Talle meenus ajakirjast loetud André Gide'i arutelu iseene kohta, kus kirjanik lausub, et see, mis teda takistab kirjutamast, on — hirm indeksile sattuda. Iseeneses kujunenud normist üle astuda...

Üks samasuguseid indeksi-narre oli Hugo Ohjak. Ühiskonna põhjast tubli tahte, teadmiste ja teaduste varal elu valgusse tõusnu, kes ei suutnud vastu pidada oma külgesündinud omaduste koorma all ega murda ka indeksit.

Oli ta sellepärast halvem kui teised, andis ta põhjust enese põlgamiseks, vihkamiseks, mahakustutamiseks südamest? Ei, Irma leidis, et just säärane inimene oleks vajanud kõige enam mõistmist, õrna kohtlemist, soojust ja hellust. Sest säärares peitub palju sisemisi väärtusi, aimamatuid salasügavusi, mis elu peenendavad, täiu-sele vastu viivad — ainult kui neid õieti suudetakse esile tuua ja rakendada.

Ning niisama valmis kui viskuma asemele, et puhata mõni tund enne õhtupoolset tööd, oli ta kõike andestama Hugole. Mis puutub see minusse, et tal on kuskil laps? sonis ta endamisi. See ei tee teda halvemaks ega viletsamaks minu silmis. Kas ei oleks võinud meilgi... raputas seda piinlik arusaamine ja sellest tekkinud valuline lamus. Ta oli rumal, väga arg ja lihtsameelne, see Hugo et jooksis niisama minema, julgemata mulle avaldada seda juba ammu. Irma sirutas käsivarred nagu palvetada tahtes kauguste poole, et ta mõistaks, et ta aimaks, et ta kuuleks tema andestust, mis tuli tõsiselt sügavast südamepõhjast. Ta ilme muutus valuliseks ja pilk kiindus tühjusse, kahe väljasirutatud käe vahele. Ent samas langesid ta käed murtult alla.

Tänavapoolsele uksele koputati. Ta hüppas kokkuni püsti, püüdes aknast välja vaadata. Aga kõik, mis ta nägi, oli mustas mantlis naise selg, kes seisis trepil ja koputas, koputas nii, et see lõikas Irmal luust ja lihast läbi.

Ta tõmbas mantli ümber ja astus areldi esikusse.

«Kes seal on?» küsis raugel, kähiseval häälel.

«Mina, ema, Sanda,» vastas hääl teiselt poolt.

Samal hetkel meenus talle mõne päeva eest saabunud ema tuskatekitanud kiri, milles teatati peatsest tulekust ja paluti peavarju nädalaks-paariks, et end välja puhata linna närvilisusest ja talvisest ületootamisest.

Ta keeras võtme lukus ringi, tõukas ukse lahti. Nad seisis emaga silm silma vastas.

«Säh, võta see kohver,» ulatas vanaaegses nõeltega kinnitatud kübaras naine ühe kandami üle läve tütrele, vedades ise teist põlve najal sisse. «See natuke maad, aga võttis käed nii valusaks,» hingeldas ta tuppa jõudes.

«Oleksid võinud ju teatada, oleksin vastu tulnud,» tähendas Irma raugelt. Ta meel oli paha ema saabumise üle just säärasel sobimatul hetkel.

«Oleksin, oleksid — jah,» osatas naine, kortsulise ja puudrikorrast kõõmendava näo kattudes pahameele vinega. «Kust mina teadsin, et see sõit tuleb nii järsku...»

Ta pilk jooksis toas ringi, riivates magamata aset ja paberitega kaetud lauda.

«Sa näed nii halb välja, ei ole vist jälle maganud... Jändad oma minevikuga,» ütles vana naine mantlit varna riputades ja laua poole astudes karmilt. «Narr!»

«Ema, sina ära siia vaata,» astus Irma vahele, koristas ruttu laua, lükkas kõik sealoleva sahtlisse ja surus võtme mantlitaskusse.

«Saladused oma ema ees,» naeris vanem naine ja soolatüügas ta paremal põsel pundus.

«Ema, oled siin minu külaline ja võiksid end mitte segada minu asjusse,» palus tütar peaaegu härdalt.

«Jah! Hea küll, võta kohver lahti... Siin on nii umbne...»

«Võiks akna avada,» ütles tütar ja asus ise kohvrit vabastama rihmadest.

Samal hetkel löikas jälle ehmatavalt ta kõrvu võõras kõrge vilin.

Sanda Varep oli avanud tänavapoolse akna. Toetudes sellele jälgis ta tütre tegevust kurja muigega suu ümber.

«Sa pole siis ikka veel paranenud — ja-jaa,» tähendas ta kingakontsa kõpsutades.

«Millest — ma ei saa aru, ema?»

«Noh, oma romaanist, oma suurest armastusest,» pilgati.

Irma vaikis, tõstis värisevi käsi kohvri kaane.

Kohvris olid korralikult kokkupandud rõivad ja pesu. See aga, mis Irma väsinud pilgu enesele naelutas, ei olnud kohvri sisu, vaid sellele asetatud hoolikalt kokkukeeratud ja kuulutus küljega ülespidi seatud ajaleht. Ta vahtis seda tardunult, ilma aju ja arusaamise järele jõudmata silmade poolt loetud ridadele:

«Terueli frondil langenud seltsimeest

HUGO OHJAK'ut

mälestavad sõbrad nahatöölised.

Siis äkki haaras ta paberi järele, langes aga samas põlvedele, vajus lõdvalt kõssi nagu jalalt niidetud rohi.

«Näed nüüd, vahi oma silmadega!» hõikas naine akna juurest. «Näed, mis mees ta oli!»

«Ema! Taeva pärast!» lõhestas ahastav hüüe vaikuse.

«Rumal, narrikene!» kajas talle vastu peaaegu kättemaksuhimuline naer.

Irma ajas enese jalule, tuikus aseme, siis ukse poole. Pilk, mis langes ta silmist akna all seisjale, meenutas kuulist tabatud metslooma pilku — täis meelegeid, ahastust ja hirmu.

«Kas ma sind küllalt ei hoiatanud, ei noominud. Näed nüüd, mis mees ta sul oli ja mis palga sai!»

Irma ei kuulnud enam neid sõnu. Ta oli lipsanud kööki ja sealt end poetanud tagaukse kaudu otse aeda, kõrvad kaetud kätega, kramplikult, et mitte kuulata teda tagaajavaid sajatusi.

Aga sajatusi ei sadanudki enam. Sanda Varep oli ise oma tigidusehoost kohkunud, aknalauale kõssi vajunud ja piinles mõtte käes, kas mitte järele rutata tütrele, teda sisse talutada ja andestust paluda. Ema ärkas temas tol hetkel uuesti, kui tütar hoobist murtuna välja tuikus — tütar...

Tütar jooksis läbi kastese aia — eemale majast, eemale tollest õudusest. Ent kuhu pidi ta põgenema, et pääseda?

Märkas kuidagi segaselt, et jalad märgusid kasteses heinas, et päike leekis talle madalalt otse näkku, et puuokstelt nõrgus alla jämedaid veepiisku.

Polnud kuhugi joosta — iseenese eest ei saa pageda.

Üksik kahar õunapuu aia tagumises nurgas, see, mille all ta jõudehetkil ikka oli armastanud istuda, võttis teda nüüdki vastu. Vajus selle tüve najale, andes end pisarate ja ahastuse meelevalla alla, mis langes ta üle nagu raske rätik.

Kuskil vilistas kuldnokk, kõrgel suveõhus lõõris löoke, ümberringi kuuldusid sumisevat mesilased ning puutüvel mängisid põrinal kaks suurt kärbest.

Õhk seisis liikumatult vaht nagu surnu. Pajud aia taga olid langetanud nukralt oksad ja nende lehtedelt tilkus kastet mulda kui harva, jämedat nuttu.

«Lõpp, igavesti,» tagus mõte rabelevalt tüdruku peas. Ta vaatas ringi kummalisel, võõral pilgul, nagu ava-

silmi viirastusi nähes. Päike, puud, põõsad, rohukõrred taandusid kaugusse, paistes otsekui läbi paksu tuhmi klaasi.

«Udu,» löikas ta teadvusse mõte. Aga kuna õhk polnud sugugi niiske ega külm, otse vastuoksa, tundis oma ihu päikesest soojaks minevat — siis sulges ja avas ta pingutatades silmi, püüdes selgusele jõuda asjade tumenemise põhjuses. Ta kiskus kätega silmi ja pilutas neid. Niipea aga, kui ta uuesti silmad pärani sai — kadus kõik. Paks, läbitungimatu pimedus lõi nagu sügav öö ta üle kokku...

Samal ajal algas kõrvades tuntud terav, kriiskav vile.

Ta ajas käed laiali, tabas puutüve ja tundis oma sõrmede all selle krobelist koort, kuulis lendu tõusva kärbsespaari tiibade võrinat — kuid ei näinud neid. Ei näinud midagi...

Lõikav karje kõlas üle vaikse hommikuse aia ja läbi lindude sädina.

Üksiku õunapuu all komberdas kätega teed otsides, mantlihõlmu mööda rohtu vedades laostavast löögist segane inimene.

See inimene hingeldas, tal oli pöörane tahtmine joosta, minna — võib-olla kõndida mälestuses noil teeradadel, kus oli varemalt kõndinud õnnelikuna — aga ta ei leidnud teed. Ta tõstis jalgu veidralt kõrgele ja kobas kätega mööda rohtu...

Aia teises tiivas valvasid samal ajal ema Katrin ja isa Joosep mesilassülemit. Niipea kui nad hirmukiljatust kuulsid, tähendas aednik naisele:

«Tüdruk näis aeda lippavat, mine vaata, äkki sülem kallal...»

Ema Katrin tuli rabinal läbi põõsaste. Nägi ja — nõksatas jõuetult paigale.

Pea kõrgele üles tõstetud, nagu vastu päikest, ronis tüdruk kápuli mööda rohtu.

«Issand jumal, vanamees, tule appi!» kähistas naine üle aia, kõri täis kägistavat hirmu.

Taamal rabisesid uuesti põõsad.

Aia tagant rühkis kohale kirjakandja Sarik, kes oma nahktaskuga puusal oli parajasti minemas postkontorisse.

«Mis on, ema Katrin?» sirutas ta oma luitunud vormimütsis pea üle aia.

Hüüetest häiritud tuikuja oli peatunud, vajus murule, oigas tasa, soiguvalt.

Hetk hiljem oli Sarik üle aia sees ja koos juurderutanud aednikuga tõtsid nad õnnetu jalule.

«Ära nutsa, laps,» lohutas teda Katrin.

«Mis on ometi minuga, ema Katrin...?» anus ta meeletult.

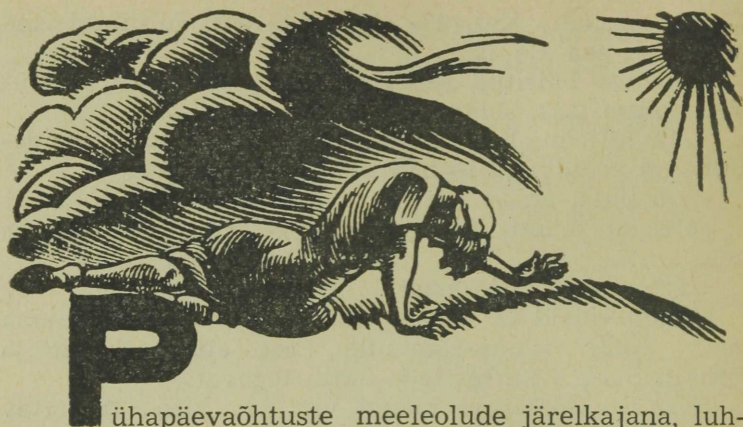
«Haige oled, tütrekene... Raskelt haige...»

Mehed võtsid ta eneste vahele ja asusid talutama maja poole, samm-sammult, tasa, ettevaatlikult ja õrnalt, justkui kartes teda katki tegevat.

«Kas isa Joosep ei mängi viiulit?» küsis talutatav segaselt.

«Ei, laps, isa Joosep on siin...»

Ning kurb nelik siirdus kõnniteele, tuimalt jalgu mööda maad vedava tüdruku nägu ikka otse vastu päikest, ilmetuist silmist jämedad veenired varisemas rõivastele ja maha, nagu varisesid kastetilgad märgadelt hommikustelt puulehtedelt.

ühapäevaõhtuste meeleolude järelkajana, luh-
tunud kosimisest tekkinud tusa leevendamiseks ja ker-
kinud kahajuttude uputamiseks jätkusid samal ajal
üksikus kõrtsikabinetis doktor Linderi ja postkontori
vanema ametniku Leetma osavõtul kesköö paiku ala-
nud kaupmees Külvi joodud. Laud nende ees oli täis
kirevate siltidega pudeleid, mille keskel surises haljas
kohvinõu. Kõrgetes kitsastes klaasides läikles kollakas
jook ja meeste tassides auras tuline kohv. Kui avati
aknaluugid, vaatas rõõmus päike kõrtsikambris kaetud
lauda ja hallide nägudega selle ümber istuvaid mehi
samasuguse paitava lahkusega, nagu ta oli vaadanud
õunapuu all kobava inimese kohkunud näkku.

Meedik, kes oli vahepeal käe najal teinud väikese
uinaku, ajas end sirgu ja märkas esimesena suurt val-
get hommikut. Ta ringutas, targeldatud krae tõustes
vastu lõuapärasid, ohkas korraks, astus akna juurde,
avas selle ja hõikas üle toa:

«Alguses oli sõna. Sõna ütles: saagu valgus. Ning
valgus sai.»

«Mina aga ütlen,» alustas kaupmees oma korduvat
targutust, mis hetkeks oli katkenud naljatusega tuk-
kuma jäänud arsti arvel, «ütlen, et kõik on selge praht,
kõik see öö ja kõik see valgus. Inimesel peab olema
õnne, inimene peab elama õnnega! Aga elu ja eriti abi-
eluõnne vundamendiks on magamistuba. See on põhi-
kapital, seda ütlen ma teile,» kõigutas paksuvõitu mees

oma rasket härjapead ja toppis käsi vaheldumisi püksitaskutesse.

«Kallis kaupmehehärra,» rääkis arst tema vastas istet võttes, käsi lauale toetades, «sellest oled sa täna öö läbi jorutanud, oled püüdnud meile selgeks teha oma ainust põhimõtet elus, sest teisi sinul kui sahkerdajal nagunii ei ole. Kuid luba enesele ütelda, et sinus räägib ainult äpardanud kosilane, tagasilükatud viiekümnekroonine sõrmus...»

«Kurat,» käratas kaupmees solvunult, pakse huuli matsutades.

«Ja-jah, üsna õige, aga luba, et ma sulle sõbramehe poolest veel midagi ütlen. Ja nimelt, et kui sina tahad väita, nagu etendaks magamistuba elus mingi teguri osa, siis võin mina otse selle vastu väita, et kümme korda tähtsamaks kui magamistuba osutub lastetuba...»

«Õige jah, kaupmehel oleks tõesti aeg,» möirgas Leetma naerda, nii et kaupmees vihaselt turtsatas.

«Mina mõtlen seda pisut teisiti, üldse laiemalt kui mõned asju näha oskavadki,» haaras taas sõnajärje arst. «Mina mõtlesin ja mõtlen eeskätt inimese kasvatamisele. Vaadake, on olemas kindel kord ja süsteem, kuidas kasvatada teatud taime: missugusesse maasse istutada, kui palju talle anda sõnnikut või millega kasta. Veel enam. On olemas terve teaduseharu selle kohta, kuidas taimest või loomast välja aretada järjest paremaid sorte, mis oleksid vastupidavamad, vähenõudlikumad, täiuslikumad ja saagirohkemad. Kes hoolitseb aga kuskil säärase innuga inimtaime eest? Inimene kasvab ja areneb metsikult nagu väänkasv padrikus. Inimese auahnuse, jonnakuse ja omakasupüüdlikkuse kaotamise eest ei võitle keegi säärase innuga, nagu võitlevad paljud näiteks õunasordi pehmuse, seemnete vähesuse või kauase säilivuse eest. Taga parem, inimese halbu külgi, tema vigu isegi ülistatakse nagu vooresi, kultiveeritakse neid teaduslikult ja tahtlikult...»

«Peabki. Kellel pole jonni ja auahnust, see ei saa elus edasi, doktorihärra,» põrutas rusikaga lauale kaupmees, nii et nõud hüppasid ja tärisesid.

«Jonn olevat jumala and,» rüüpas Leetma viina.

«Joodikud,» pahandas arst, «mine siis räägi sääras-tega!» Vaikis vähe, rüüpas omagi klaasi tühjaks, mait-ses kohvi ja alustas teiste taltsaks jäädes uuesti. «Ini-mest peab kasvatama, ütlen teile, samuti maast-mada-last peale nagu hagijakutsikat, põlvest-põlve ja ikka edasi. Selles mõttes räägin mina lastetoast. Suur hulk meie inimesi aga sirgub üles metsikult nagu võsa, ilma igasuguse teadliku hoolitsuse või ravitseva käeta. Teine sama suur hulk saab väärkasvatuse vanemate väära elukäsituse tõttu. Ellu astudes, iseenda eest seisma asu-des osutuvad nad tihti ühevõrra õnnetuteks ja saa-matuteks mõlemad. Ühe nõuded ja ihad on vesivõsu-dena paisutatud üle igasuguse mõistlikkuse piiri, teistel puuduvad nad üldse või pole selged. Ja säärased ei tea kunagi, mis enesega teha, mis elus ette võtta, mille külge oma käed panna, mida idealiseerida, pühaks pidada, mille vastu võidelda või mida maha kis-kuda kui alaväärtuslikku ja üleaurust. Neid tõukab iga tuul sinna, kuhu tahab... Vaadake, selles mõttes rää-gin mina lastetoast. Räägin sellest kui inimese elule ettevalmistamise katse- või sepikojast, kus kohasel mõõdul igaüht taotakse, karastatakse, paras annus iga-ühele antakse auahnust, omakasupüüdu, enesetunnet ja kõike muud säärast inimlikku. Parajal mõõdul, ütlen, mitte aga ei piitsutata instinkte üles varasemast noo-rusest peale, ei lasta areneda pettepillidel ega õhutata kirgi, mis hiljem kustutamist leidmata sunnivad nende kandjaid vägivallatsema eneste kallal ja selle tagajärjel kannatama... Teie aga tulete seal oma magamistoa filosoofiaga! Teie hakkate alles sealt peale elu nägema ja tema üle targutama, kus mina olen lõpetanud... Magamistuba — see võib olla tapatall ja taimelava, kui tahate, paik, kus — nojah, te olete mõlemad täisealised mehed ja mõistate ise, mis ma tahan ütelda — aga mitte ealeski õnne alus, mingi vundament, millele võiks rajada säärast habrast ja komplitseeritud ehitust, nagu on abielu...»

«Palun väga,» vaidles kaupmees, «kui mina pakun naisele abielu, siis pakun ma seda kindla garantii peale. Minu mehesõna taga seisab varandus, aus nimi ja selts-kond. Mis õrna ja habrast sa siin seletad, tohter.»

«Garantii jah, aga garanteeritud korvikese said siiski,» kihistas Leetma.

«Noh, nagu sinusugune paljaspüks ei võiks saada,» pöördus kaupmees teise poole.

«Pea, kaupmehesaks! Sina ju teisiti mõtelda ei oskagi kui äriliselt. Paratamatult. See on sinu peaviga. Sa tahad magamistuba, tahad naise juurde ronida nagu vana kult ja selleks, et ta oleks sulle alati kättesaadav, kindlustada teda oma raha ja varaga. Lihtsalt ja selgelt: ostad endale pataka lõbu en gros niikauaks, kui ise suudad sest lõbust lugu pidada. See on sinu abielu ja õnn...»

«Puhas ja aus äri,» irvitas Leetma. «Proosit!»

Nad jõid, pühkisid ühteviisi käeseljaga suud ja maitse- sid kohvi. Nende ümber keerles paks suits nagu hall pilv. Selle pilve seest kõlas uuesti arsti käre hääl:

«Inimene ei koosne aga üksi mõistusest, mis on ise- enesest äri ja kauplemise olemasolu eeltingimuseks, inimeses on peale selle niinimetatud kurjad tunded ja tungid, teadvus ja alateadvus, südametunnistus ja üldse — midagi säärast, mida meie, arstidki, ei suuda ravida ega aidata, kui juhtub häire. Peale kehalise mehhanismi töötab inimeses teine, nähtamatu masina- värk, hing, nagu nad ütlevad, kuigi see täpsemalt võt- tes ei kujuta enesest muud kui kehaliste funktsioonide teatud mõjude kogusummat, nõristuste ja vastunõris- tuste keerulist kompleksi,» tegi ta kätega segaseid lii- gutusi, nagu püüdes näidata selle küsimuse seletama- tust. «Ja see kompleks ongi, millest mina räägin, see on, mis vajab lastetuba, mitte niipalju ihu. Ihu töötab ise, areneb ja täieneb, funktsioneerib nagu robot, kui ei juhtu rikkeid. Vaadake, mu härrad, on inimesi, kes lasevad juhtida end kehalisel automaatsusel, kellel elu on lihtne teatud toimingute täitmine, mis ei vaja ei vaimu ega hinge kaastegevust. Säärased on tavaliselt väga tasakaalukad ja rahulikud inimesed, neid nimeta- takse õnnelikekski. Aga, mu härrad, on ka teisi, väga huvitavaid teisi... On näiteks naisi, kes igasuguse garantii jälestusega tagasi lükkavad, kes mingil kombel oma ihu ja hinge — ütleme — ei suuda kaubaobjektiks muuta. Nende elu, nagu üteldakse, juhib tunne, armas-

tus — kui seda nii nimetada. Ja nad jäävad kas või igavesti, kas või varemteks, elavateks varemteks muutudes oma tundmuse juurde, saavad omal kombel isegi õndsaks selle läbi, kui nii võiks ütelda. Samuti, nagu te teate, leidub mehi — nimetagem neid idealistideks või märtriteks, tobudeks või geeniusteks, ükskõik — kes mingil tingimusel ei tagane kord külgejäänud või sissekasvanud tundest ja tajumusest. On vähe mehi tõesti, kes on säärased, kuid neid mehi ei saa sina, kaupmees, üles osta. Tead isegi. . .»

Kaupmees noogutas.

«On mõni päris harilik inimenegi nende hulgas, on mõni arst, mõni rätsep või autojuht. Need mehed ei ole kunagi õnnelikud ja tavaliselt murduvad nad noorelt. Aga neil on oma mõju ja kui nad juhtuvad vanaks elama, saavad neist tihti väljapaistvad inimesed. Mõnedest on saanud isegi mõtlejad. Niimoodi. Aga, mis ma nüüd tahtsingi ütelda? Ah jaa. Isegi selle kindluse ja kõigutamatusega, mida ma ise jumaldan ja mida nii tihti eeskujuks seatakse, kipub moodne inimene juba liialdama, vähemalt teoreetiliselt. Liialdus aga, kallid sõbrad, igal pool ja igas asjas — kas või selles meie tänases istumiseski — see on kõige raskem kuritegu iseene vastu, on patt, mille all kannatame kõik.»

«Mina mitte, minu närvid on sitked ja siledad nagu traat, vasktraat,» pööratas kaupmees klaasiga lauale.

«Sina, jah, sina — tead, sina oled see esimene liialdaja: oma kaukaga. Ära parem hooplegi, kulla sõber, las ma räägin lõpuni oma mõtte. . . Jah, vaata, seda tahtsin ütelda, et teatud liialdustes, teatud ülearuste pingutuste tagajärjel on kogu elu muutumas kramplikuks, rahutuks ja visklevaks. Häda seisab selles, et inimlikke toiminguid ja tegusid ei valitse enam kuigi sageli mõistlik, korraldav aru ega mõõdukus, soojendav tunne, vaid neurasteenia, ülim tahe või väljavenitatud tunne, ühe sõnaga — ülim närvipinge, mis kipub ulatuma haigluseni. Nagu näed, sul on õigus meenutada närve. . . Jah, aga luba, ma jätkan,» jõi klaasi tühjaks. «Haigluseni riputakse tihti ühe mõtte, ideekese või tõe küljes. Sama haigluseni mineva visadusega võitleb teine pool

iga talle vastuvõetamatuna tunduva mõtte ja ideekese vastu. Igaüks püüab kõigest väest ennast maksma panna, hiilgavalt ja suurejooneliselt, särisevalt ja silmapaistvalt nagu bengaalküünal kogu ümbrusele kätte paista... Mis see siis on? Lubatagu, mu härrad, osalt on see meie paljukiidetud sportliku ajajärgu mentaliteedi õis. Sport arendab haiglase pingutuseni tahte ja tunde, spordist kandub see mujale ellu, pääseb valitsema meid kinos, teatris, raamatutes, jah, isegi käitumises ja rõivamoses...»

«Lubage lahkesti, mina olen spordiselti sekretär,» urises Leetma.

«Palun väga, istuge aga rahulikult oma aujärjel nagu Zeus Olümposel. Ja sportige hoolikalt edasi, aga kui närvilisteks jääte, pöörduge aegsasti minu poole,» irvitas doktor talle vastu. «Mina pole kunagi sportinud, olen aga õige terve ja oman, enese arvates vähemalt, üsna tervet mõistust, niipalju igatahes, kui minul seda vaja on... Kuid lähme parem edasi. Jah, kui kõik need kramplikult, neurasteeniliselt enese asjas kinni olejad, kui kõik need võitlejad, kaotajad ja võitjad — olgu siis isiklikus või ühiskondlikus elus — kunagi läbeksid meelde tuletada, kui palju on mõtteid, kui palju ideid ja aateid püstitatud kultuuriajaloo algusest senini, kui palju on mõteldud ja võideldud enne neid, siis peaksid nad jahmatades seisma jääma ja enesele käega vastu silmi lööma... Maailmas ei ole kuigi palju uut. Ei ole uus sportlik vaim, ei ole uus mõte, et maapind, veri ja rahvas moodustab enesest ühise terviku. Kui õieti vaadata, vaadata kainelt ja jaheda pilguga kogu seda tänapäevast meeletut üleskrunitust, siis peab ütleva, nagu ütles vanaaegne tark: kõik on tühi töö ja vaimu närimine... Ei ole põhjust eriti võidelda ühe ega teise mõtte eest, ei enese maksmapaneku eest ega allakäimise vastu — niikuinii läheb kõik oma loomulikku rada, üsna lihtsat ja igapäevast rada... Inimene on üldiselt nagunii metsistunud, mõõdukusel ja arul on vähe paika, kõik on taandatav vaistudele ning kõik lähtub praegustes eluavaldustes vaistudest... Veel paar sammu ja — seisame samal kohal, kust algasid esiisad võsainimestena... Seepärast on eriline tähtsus laste-

toal, inimeste kasvatamisel. On vaja saada väärtuslikumaid ja sisukamaid sorte — muidu käime maha, degenereerume...»

«Väärtus on relatiivne, hulk ja kogus aga kindlad, käegakatsutavad,» vaidles Leetma uniselt. Kaupmees vaikis, põrnitsedes oma ette.

«Relatiivne on kõik, isegi tundmused ja kired, noormees, ja loomulikult ka iga ülestõstetud probleem ning selle arendamine. Inimene ise ei ole midagi absoluutset ega tunnegi säärast. Kõik muutub ajas ja ruumis.»

«Kurat võtaks,» pööratas kaupmees. «Kas juuakse viina või minnakse palvemajja? Mis te halisete! Elage, võtke naised, tehke sugu ja teid saagu palju nagu liiva mere ääres... sedamoodi see Sokrates vist ütles.»

Arst muigas virilalt:

«Sa ütlesid: tehke sugu ja paljunege... Aga kas tead, mis ütleb Malthus? Tead, kes on Malthus, tunned toda meest?»

«Ei tunne ühtki molkest ega tahagi tunda! Proosit! Nad jõid loginal.»

«Malthus, kulla sõber, oli kaupmees, ja-jah, täpselt samasugune elukas nagu sinagi oma hingeelu poolest. Aga palju targem ja kavalam. Ta ütles väga valjult, et ärge sigitage rohkem inimesi, kui suudate lähedalt toota elatumisvahendeid, kuipalju on teil võimeid varade loomiseks. Sellegi unustame tihti ära või vääname hoopis ümber... Jah, vääname ja keerutame... Eh, sõbrad... ma olen purjus... ma ei saa teile enam pajatada Malthusest ja teistest väärt meestest... Ja mul on kahju... Vaadake, kuidas päike kerkib puulatvade vahele, ja kuulake, kuidas elu, seesama neetud, äravannutud ja saastane elu ärkab nii kaunilt ja rõõmsalt meie ümber. Ma justkui kuulen elu pulsilööki...»

Sel hetkel löikas pikalt ja tungivalt kuskil eesruumis vaikusse hele telefonikell. Mehed jäid kuulutama. Hetk hiljem seisis ukstel veninud näoga oober, kummardudes:

«Härra doktor, teid palutakse telefonile.»

«Võimatu, ütelge, et ei võta kedagi vastu. Ütelge, et kell viis peale lõunat on kõnetunnid...»

«Räägitakse, et väga tõsine juhtum, ootamatu silmanägemise kaotus...»

Arstile, kuigi ta oli purjus, meenus uduselt, üpris uduselt midagi oma õhtusest kõnelusest teel kaupmehe juurde. Ta jäi tõsiseks, tõsis õige ettevaatlikult, läks lühikeste sammudega, hoidlikult, aga siiski põlvede lõnksudes ja keha veidi kõikudes üle toa ning kadus telefonikappi.

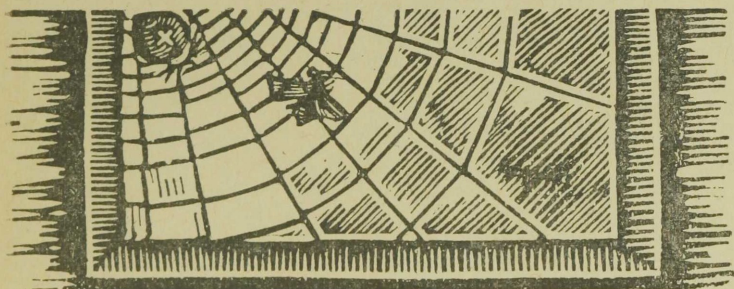
Kui ta mõni minut hiljem tagasi tuli, lehvis ta näol kaame vari. Ta käis ettesurutud õlu ja kangelt nagu pukkk, ning ta lõug vappus, kui ütles täitsa kindlalt, peaaegu kainelt:

«Tõuske ja kummarduge elu suure müsteeriumi ees, teie lihtsameelsed!»

«Hulluks oled läinud või?»

«Ei, sõbrad. Palun —» haaras oma klaasi ja jäi pühalikult seisma. «Tõstame oma viimase tilga täna Irma Varepi terviseks, kes ohverdas end armastusele... Ta on kaotanud silmanägemise...»

Mehed tõusid, aga klaasid nende käes jäid võpatades peatuma. Ning päike langes neile avatud aknast otse näkku, sätendades täidetud klaasidel, meelitades neist teravaid verekarva helke; ja kesk vaikust, mis tekkis korratusse kõrtsituppa, kesk joobnud meeste pühalikku seisakut lõi järsku heledalt, kaeblevalt pirisema üksik, näljase ämbliku võrku eksinud kärbes.

JÄRELMÄRKUS

Käesolev väljaanne romaanist «Häbi südames» vastab üldiselt 1938. a. ilmunud esiktrükile. Peale väiksemate stiililiste silumiste ja täpsustamiste on esialgsest mustandkäsikirjast taastatud üksnes mõned Hugo Ohjaku maailmavaatelised mõttekäigud, mis autor, tookordseid avaldamistingimusi silmas pidades, kirjastaja soovil välja jättis. Need lõigud ei muuda romaani kompositsiooni ega tegevuskäiku, küll aga tulevad ehk tänapäeva lugejale kasuks kodanliku perioodi ummikussejooksnu hingeeluga noore mõistmisel.

Kivimäel, 1958

R. S.

Рудольф Сирге

СТЫД В СЕРДЦЕ

На эстонском языке

Оформление и иллюстрации Э. Ярв
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja M. Mälk

Kunstiline toimetaja H. Vitsur

Tehniline toimetaja M. Aardma

Korrektorid A. Kiho ja E. Järve

Ladumisele antud 3. XI 1958. Trükkimisele
antud 6. I 1959. Paber 54×84, 1/16. Trüki-
poognaid 18. Formaadile 60×92 kohaldatud
trükipoognaid 14,76. Arvutuspoognaid 15,15.
Trükiarv 21 000. MB-00203. Tellimise nr. 8231.
Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 7.30

Rbl. 7.30

A-22422